

राजस्थान पुरातन ग्रन्थमाला

राजस्थान राज्यद्वारा प्रकाशित

सामान्यतः अखिल भारतीय तथा विशेषतः राजस्थान प्रदेशीय पुरातनकालीन
संस्कृत, प्राकृत, अपभ्रंश, राजस्थानी, गुजराती, हिन्दी आदि भाषानिबद्ध
विविध वाङ्मय प्रकाशिनी विशिष्ट ग्रन्थावली

❀

प्रधान संपादक

पुरातत्त्वाचार्य, जिन विजय मुनि

[ऑनररी मेंबर ऑफ जर्मन ओरिएण्टल सोसाइटी, जर्मनी]

सम्मान्य सदस्य-भाण्डारकर प्राच्यविद्या संशोधन मन्दिर, पूना; गुजरात साहित्य
सभा, अहमदाबाद, विश्वेश्वरानन्द वैदिकशोध संस्थान, होशियारपुर, पञ्जाब;
निर्वृत्त-सम्मान्य नियामक (ऑनररी डायरेक्टर)- भारतीय विद्याभवन, बंबई;
प्रधान संपादक-गुजरात पुरातत्त्व मन्दिर ग्रन्थावली; भारतीय विद्या ग्रन्थावली;
सिंधी जैन ग्रन्थमाला, जैन साहित्यसंशोधक ग्रन्थावली;- इत्यादि, इत्यादि।

ग्रन्थांक ४७

भट्ट सोमेश्वरविरचित-काव्यादर्शसंकेत-संयुक्त

मम्मटाचार्यकृत

का व्य प्र का श

द्वितीय भाग

[विस्तृत प्रस्तावना-पाठभेद-परिशिष्टादि]

प्रकाशक

राजस्थानराज्याज्ञानुसार

संचालक, राजस्थान प्राच्यविद्या प्रतिष्ठान

(राजस्थान ओरिएण्टल रिसर्च इन्स्टीट्यूट)

जोधपुर (राजस्थान)

★

विक्रमाब्द २०१५
राष्ट्रीय शकाब्द १८८०

राज्यनियमानुसार सर्वाधिकार सुरक्षित

{ ख्रिस्ताब्द
१९५९

भट्टसोमेश्वरविरचित - काव्यादर्शसंकेत - समवेत

मम्मटाचार्यकृत

का व्य प्र का श

[विस्तृतप्रस्तावना, विविधपाठभेद, बहुविधपरिशिष्टादि समन्वित]

संपादनकर्ता

प्रा. रसिकलाल छोटालाल परीख

[अध्यक्ष - भो० जे० उच्चतर अध्ययन - संशोधन प्रतिष्ठान, गुजरात विद्यासभा, अहमदाबाद]

द्वितीय भाग

[प्रस्तावना, विविध पाठभेद, परिशिष्टादि]

प्रकाशनकर्ता

राजस्थान राज्याज्ञानुसार

संचालक, राजस्थान प्राच्यविद्या प्रतिष्ठान

(राजस्थान ओरिएण्टल रीसर्च इन्स्टीट्यूट)

जोधपुर (राजस्थान)

विक्रमाब्द २०१५ }
राष्ट्रीयशकाब्द १८८० }

[प्रथमावृत्ति - प्रतिसंख्या ७५०]

{ ख्रिस्ताब्द
१९५९ }

राजस्थान पुरातन ग्रन्थमाला

प्रधान संपादक

मुनि जिनविजय द्वारा संपादित ग्रन्थ

- १ त्रिपुराभारती लघुस्तव - महाकवि लघुपण्डित कृत
- २ शकुनप्रदीप - पं. लावण्यशर्मा कृत
- ३ करुणामृतप्रपा - कवि सोमेश्वर ठकुर कृत
- ४ बालशिक्षा व्याकरण - ठकुर संग्रामसिंह कृत
- ५ पदार्थरत्नमञ्जूषा - पं. कृष्णमिश्र कृत
- ६ सुग्धावबोधादि औक्तिक संग्रह - अनेकविद्वत्कृतिरूप
- ७ प्राकृतानन्द - पं. रघुनाथ कृत
- ८ रत्नपरीक्षादि सप्तग्रन्थसंग्रह - ठकुर फेरू रचित
- ९ उक्तिरत्नाकर - पं. साधुसुन्दरगणिकृत
- १० राठोडांरी वंशावलि - राजस्थानी ऐतिहासिक भाषारचना
- ११ राजस्थानी सुभाषितसंग्रह
- १२ हमीर महाकाव्य - नयचन्द्रकविकृत (सटीक एवं सटिप्पण)

RĀJASTHĀN PURĀTANA GRANTHAMĀLĀ

General Editor – Āchārya Jina vijaya Muni, Purātattvāchārya
[Honorary Director, Rājasthāna Prāchya Vidyā Pratīsthāna, JODHPUR]

KĀVYAPRAKĀŚA OF MAMMATA WITH THE SĀṂKETA NAMED KĀVYĀDARŚA OF SOMEŚVARA BHATṬA

Part Second
[Introduction, Appendixes, Indexes etc]

Published By
The Rājasthāna Prāchya Vidyā Pratīsthāna
(The Rajasthan Oriental Research Institute)
Established by the Government of Rajasthan
JODHPUR (Rajasthan)

Rājasthāna Purātana Granthamālā

Published by the Government of Rājasthāna

A series devoted to the Publication of Sanskrit, Prakrit, Apabhramsa,
Old Rājasthāni-Gujarati and Old Hindi works pertaining to India in
general and Rājasthān in particular

General Editor

Achārya Jina Vijaya Muni, Purātattvāchārya

Honorary Member of the German Oriental Society, (Germany); Bhandarkar
Oriental Research Institute, Poona, and Vīṭeśvarānanda Vaidic
Research Institute, Hoshiarpur, Punjab, Gujarāt Sahitya
Sabdhā, Ahmedābad, Retired Honorary Director,
Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay, General
Editor, Gujarat Purātattva Mandira
Granthāvali; Bhāratiya Vidyā
Series; Singhi Jain Series,
etc etc.

No. 17

KĀVYAPRAKĀŚA

OF

MAMMAṬA

WITH

THE SAMKETA NAMED KĀVYĀDARŚ

OF

SOMEŚVARA BHATṬA

PART SECOND

[Introduction, Appendixes, Indexes etc.]

Published

Under the Orders of the Government of Rajasthan

by

The Director, Rājasthāna Prāchya Vidyā Pratisthāna

(Rajasthan Oriental Research Institute)

JODHPUR (RAJASTHAN)

V. S. 2015]

All Rights Reserved

[1959 A. D.

KĀVYAPRAKĀŚA
OF
MAMMATA
WITH
THE SAMKETA NAMED KĀVYĀDARŚA
OF
SOMEŚVARA BHATṬA
(Son of Devaka of the Bhāradvāja family)

EDITED

with introduction, appendixes containing variant readings, and indexes of
verses, names of author's works, of important words etc. etc.

BY

Prof. RASIKLAL C. PARIKH

Director B. J. Institute of Learning and Research,

Gujarat Vidyasabha, Ahmedabad

[Postgraduate teacher of Sanskrit & Ancient Indian Culture of the
Gujarat University]

●

PART SECOND

(Introduction, Appendixes, Indexes etc)

●

Published

Under the Orders of the Government of Rajasthan

BY

The Director, Rājasthāna Prāchya Vidyā Pratīṣṭhāna

(Rajasthan Oriental Research Institute)

JODHPUR (RAJASTHAN)

Works by Prof. R. C. Parikh

VAIDIKA PĀTHĀVALI

(a selection from the Vedas and the Brāhmanas
with Gujarati translation and notes)

KĀVYAPAKAŚĀ' (ULLASAS 1 to 6)

(Gujarati translation jointly with Prof R V. Pathak)

Published by Gujarat Vidya Pith, Ahmedabad

KĀVYĀNUSĀSANA OF HEMACANDRA

Vols I & II

(Critically edited with an introduction in English on the cultural history of
Gujarat and life and works of Hemacandra)

TATTVOPAPLAYASIMHA OF JAYARĀŚI BHATTA

(Edited with an introduction in English jointly with Pandit Sukhalalji)

Published in the Gaekwad Oriental Series, Baroda

KĀVYAPRAKĀŚAKHANDANA OF SIDDHICHANDRA

(Critically edited with an introduction in English)

Published in Singhī Jain Series

NETYARATNAKOŚA OF RĀNĀ ŚRĪ KUMBHA

(Edited with introduction in English jointly with Prof. Dr Priyabala Shah)

Published in Rājasthān Purātana Granthamālā, Jaipur.

CONTENTS

INTRODUCTION	1 to 110
1 General remarks	1
Kāvyaadarśa Kāvyaaprakāśa- Samketa	1
2 Critical notice of the manuscripts	2-6
Kāvyaaprakāśa	2-4
Kāvyaadarśa Kāvyaaprakāśa-Samketa	4-6
3 Authorship, Date etc.	6-21
The double authorship of Kāvyaaprakāśa	6-7
The date of Mammata	7
The date of Someśvara	8-20
(i) The date of Māṇikyacandra's Samketa	12-14
(ii) Rucaka or Ruyyaka	14-15
(iii) Hemacandra	15-19
(iv) Conclusion	19
(v) Someśvara's native place	19-20
(vi) Someśvara's other works	20
(vii) Kāvyaadarśa Kāvyaaprakāśa Samketa	20-21
Appendix A	23-86
Parallelisms in the Samketas of Someśvara and Māṇikyacandra.	
Appendix B	87-110
Parallelisms in the Samketas of Rucaka and Someśvara	

काव्यादर्शनामसंकेतसमेतः काव्यप्रकाशः १-३५२

प्रथम उल्लासः—काव्यस्य प्रयोजनकारणस्वरूपविशेषनिर्णयो नाम	१—१०
द्वितीय उल्लासः—शब्दनिर्णयो नाम	११—३०
तृतीय उल्लासः—अर्थव्यञ्जकतानिर्णयो नाम	३१—३५
चतुर्थ उल्लासः—ध्वनिनिर्णयो नाम	३६—८३
पञ्चम उल्लासः—ध्वनिगुणीभूतव्यङ्ग्यसङ्कीर्णभेदनिर्णयो नाम	८४—१०९
षष्ठ उल्लासः—शब्दार्थचित्रनिरूपणं नाम	११०—१११
सप्तम उल्लासः—दोषदर्शनो नाम	११२—१९५
अष्टम उल्लासः—गुणालंकारभेदनियतगुणनिर्णयो नाम	१९६—२२२
नवम उल्लासः—शब्दालङ्कारनिर्णयो नाम	२२३—२५२
दशम उल्लासः—अर्थालङ्कारनिर्णयो नाम	२५३—३५२

परिशिष्टानि

I	काव्यप्रकाशवाचनायाः पाठान्तराणि	1-26
II	काव्यादर्शकाव्यप्रकाशसंकेतस्य पाठान्तराणि	27-34
III	काव्यप्रकाशस्य A सञ्ज्ञित-ताडपत्रादर्शस्य टिप्पणानि	35-45
IV	काव्यादर्शकाव्यप्रकाशसंकेतस्य A B. सञ्ज्ञितादर्शयो पार्श्वगतानि टिप्पणानि	46-47
V	काव्यप्रकाशस्थविषयाणामकाराद्यनुक्रमः	48-52
VI	काव्यप्रकाशोदाहृतपद्यानामकाराद्यनुक्रमः	53-65
VII	काव्यप्रकाशोदाहृतप्राकृतपद्यानां संस्कृतच्छायासहितानामकाराद्यनुक्रमः.	66-70
VIII	संकेते प्रमाणत्वेनोदाहृतानां संदर्भाणामकाराद्यनुक्रमणी	71-75
IX	संकेतोदाहृतपद्यानामकाराद्यनुक्रमणी	76-81
X	संकेतोदाहृतानां प्राकृतपद्यानां संस्कृतच्छायासहितानामकाराद्यनुक्रमः	82
XI	संकेतस्थविशिष्टानां पदानामकाराद्यनुक्रमणी	83-88
XII	संकेते निर्दिष्टानां ग्रन्थानामकाराद्यनुक्रमणी	89
XIII	संकेते निर्दिष्टानां वाटिनां ग्रन्थकृतां च अकाराद्यनुक्रमणी	90-91
XIV	संकेतावतरणानां संपादकेन समुपलब्धानां मूलग्रन्थानामकाराद्यनुक्रमणी	92
	Additions and Corrections	93-94

Abbreviations of the Names of Works and Authors

- अ को. —अमरकोश सं वामनाचार्य झलकीकर, आवृत्ति, ५ मुंबई १८९६
- अ च. —अर्जुनचरित
- अ भा. —अभिनवभारती Vol I Second Edition, Gaekwad Oriental Series, Baroda, 1956
- अ रा —अनर्घराघव आवृत्ति ३, काव्यमाला सिरिझ, मुंबई १९०८
- अ वृ. मा —अभिधावृत्तिमातृका निर्णयसागर, मुंबई १९१६
- अ श. —अमरशतक आवृत्ति २, काव्यमाला, मुंबई १९२९
- अ शा. —अभिज्ञानशाकुन्तल आवृत्ति ८, निर्णयसागर, मुंबई १९२२
- अ स —अलङ्कारसर्वस्व आवृत्ति २, त्रिवेन्द्रम सस्कृत सिरिझ १९२६
- औ वि च —औचित्यविचारचर्चा गुच्छक १ (पृ ११५-१६०) काव्यमाला, आवृत्ति ३, निर्णयसागर, मुंबई १९२९
- उ का सा स —उद्भटकाव्यालङ्कारसारसंग्रह Gaekwad Oriental Series, Baroda, 1931 with विवृति (तिलक)
- उ ल ल वृ —उद्भटालङ्कारलघुवृत्ति निर्णयसागर, मुंबई १९१५
- क म. —कर्पूरमञ्जरी सस्करण ४ निर्णयसागर, मुंबई १९४९
- का. —कादम्बरी आवृत्ति ७, निर्णयसागर, मुंबई १९२८
- का. द. —काव्यादर्श प्रकाशक महेरचन्द्र लक्ष्मणदास, लाहोर १९२५
- काव्यकल्पलतायौत्पत्तिस्तवकोद्धार (हस्तलिखित) मुनिपुण्यविजय
- का. मी —काव्यमीमांसा आवृत्ति ३, Gaekwad Oriental Series, Baroda, 1934
- काव्यादर्श का प्र सक्ते—काव्यादर्शकाव्यप्रकाशसकेत
- काव्यालङ्कारसारसंग्रह—उद्भट, Gaekwad Oriental Series, 1931
- काव्यालङ्कार—भामह, चौखम्बा सस्कृत सिरिझ, बनारस, १९२८
- काव्यालङ्कार—रुद्रट, आवृत्ति ३ काव्यमाला, मुंबई १९२८
- काव्यालङ्कारसूत्र—वामन, काव्यमाला, आवृत्ति ३, मुंबई १९२६
- का. स. —काठकसहिता
- कि. —किरातार्जुनीय आवृत्ति ६ निर्णयसागर, मुंबई शा १८२९
- कुन्तक
- कु. म. —कुट्टनीमत, गुजराती न्युज प्रिन्टींग प्रेस, मुंबई १९२४
- कु स. —कुमारसम्भव, सस्करण १४, निर्णयसागर, मुंबई १९५५
- गा. स. —गाथासप्तशती काव्यमाला २१, निर्णयसागर, मुंबई १८८९
- चन्द्रचूडचरित
- जै. पु. प्र. स —जैनपुस्तकप्रशस्तिसंग्रह प्रथमभाग सिध्दी जैन ग्रंथ माला मुंबई १९४३
- जैमिनि
- ज्ञानदर्शनचारित्रसवादरूपवीरस्तवन, कर्ता विजयलक्ष्मीधूरि (हस्तलिखित) मुनिपुण्यविजय
- त. वा. —तंत्रवार्तिक आनन्दाश्रम सस्कृत सिरिझ, पूना
- तिलक
- द. ह. अ. —दशरूपकावलोक आवृत्ति ५, निर्णयसागर, मुंबई १९४१
- दे. श. —देवीगतक
- धनिक

- व. —धन्यालोक, चौखम्बा सस्कृत सिरिज़, बनारस, १९४०
- न. सा. —नवसाहसार्द्धचरित प्रथमभाग, बॉम्बे सस्कृत सिरिज़ नं. ५३, मुंबई १८९५
- ना. —नागानन्द आ ५, श्रीबालमनोरमा सिरिज़ मद्रास, १९४८
- ना. शा. —नाट्यशास्त्र (अ. १-२७ Gaekwad Oriental Series) २८-३६
Chaukhamba Sanskrit Series.
- प. प्रा. —पद्मप्रासृतक चतुर्भाषी १, मद्रास
- पा. अष्टा. —पाणिनीय अष्टाध्यायी
- पा म भा. —पातञ्जलमहाभाष्य
- पा शि. —पाणिनीय शिक्षा
- प्रि. द. —प्रियदर्शिका edited by Prof. Kangle, Publisher C. M. Parikh,
Ahmedabad, 1928
- ब्र. पु. —ब्रह्माण्डपुराण
- वा. रा. —बालरामायण स पंडित गोविंददेवशास्त्री, बनारस, १८६९
- वि. का. —विह्वलकाव्य (पृ. १४५-१६९), काव्यमाला गु. १३ आ २, १९१६
- म. का. —मट्टिकाव्य, सं. कमलाशंकर प्राणशंकर त्रिवेदी बॉम्बे सस्कृत सिरिज़, १८९८
- भट्ट कुमारेल
- भट्ट तोत
- भट्टहरि
- भ वै. श. —भट्टहरि वैराग्यशतक, वाणीविलास प्रेस, मद्रास १९१८
- भ. श. —भट्टशतक काव्यमाला गु. ४, पृ. १४०-१५६, १८८७
- भ शं. श. —भट्टहरि शृङ्गारशतक
- भा. का. लं. —भामह काव्यालङ्कार चौखम्बा सस्कृत सिरिज़ बनारस, १९२८
- भास
- म. च. —महावीरचरित आश्रुति ३, निर्णयसागर, मुंबई १९१०
- म. भा. द्रो प —महाभारत द्रोणपर्व
 „ शा. प. — „ शांतिपर्व
 „ स्त्री. प. — „ स्त्रीपर्व } कुम्भकोणम्
- मा. मा. —मालतीमाधव edited by R. G. Bhandarkar, Bombay Sanskrit
Series 1905.
- आ. ३, निर्णयसागर, १९१५
- मा. श्रौ. सू. —मानवश्रौतसूत्र
- मी. द. —मीमांसादर्शन
- मे. दू. —मेघदूत आ ४, निर्णयसागर, गा. १८१३
- र. —रत्नावली. सत्करण २, निर्णयसागर, मुंबई १९१८
- र. वं. —रघुवंश आश्रुति ७, निर्णयसागर १९२९
- रा. —रामायण सत्करण ४, निर्णयसागर १९३०
- रु. का. लं. —रुद्रकाव्यालङ्कार आश्रुति ३, काव्यमाला, मुंबई १९२८
- व. जी. —यज्ञोपनिषद् आ. २, कलकत्ता ओरिअन्टल सिरिज़, १९२८
- या. का. लं. सू. —यामनकाव्यालङ्कारसूत्र आश्रुति ३, काव्यमाला, मुंबई १९२६
- वि. उ. or विक. —विक्रमोर्वशीय आश्रुति ६, निर्णयसागर, मुंबई १९२५
- वि. शा. भं. —विद्वत्शालभञ्जिका कलकत्ता ओ. सिरिज़, नं. ३०, १९४३
- वे. स. —वैष्णोसंहार आश्रुति ८, निर्णयसागर मुंबई १९३५

- व्य. वि. — व्यक्तिविवेक त्रिवेन्द्रम संस्कृत सीरिज १९०९
- शि व. — शिशुपालवध संस्करण ९, निर्णयसागर १९२७
- श्री जेसलमेरुदुर्गस्थ जैनताडपत्रीय ग्रंथभंडारसूचीपत्र, सं. मुनिश्री पुण्यविजयजी, जैन श्वेताम्बर कॉन्फरन्स, मुंबई
(-मुद्रयमाण)
- श्लो. वा. — श्लोकवार्तिक चौखम्बा संस्कृत सीरिज, बनारस, १८९८
- सु. — सुभाषितावलि, बॉम्बे स. सीरिज, १८९६
- सु र. भा. — सुभाषितरत्नभाण्डागार संस्करण ५, १९१९, निर्णयसागर, मुंबई
- सू. श. — सूर्यशतक भा. २, काव्यमाला १९००, निर्णयसागर, मुंबई
- ह. च. — हर्षचरित संस्करण ५, निर्णयसागर, मुंबई १९२५
- हनु — हनुमन्नाटक

- A. C. — *Alaṃkāracūdāmaṇi of Kāvyaṇuśāsana* (see K. S.)
- A. S. — *Amaruśataka* — with Arjunavarṃmadeva's Commentary — *Kāvyaṃālā Series*, No. 18. 2nd edition, 1929.
- A. S. — *Alaṃkārasarvasva of Rucaka* — Trivendrum Sanskrit Series, 2nd edition, 1926
- Dhvanyāloka — *Kāvyaṃālā Series*, 2nd edition, 1911 & *Caukhambā Sanskrit Series*, 1940.
- D. C. G. C. M. — *Descriptive Catalogue of the Government Collections of Manuscripts, Vol. XII, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, 1937*
- H. C. — *Harṣacarita of Bāna with a Commentary of Śaṅkara* — *Kāvyaṃālā Series*, 1925, Nirṇayasagar Press, Bombay.
- History of Classical Sanskrit Literature — by Krishnamachari, Madras, 1937.
- Historical Inscriptions of Gujarat Vol. II edited by Acharya Grijashankar Vallabhaji.
- H. S. P. — *History of Sanskrit Poetics* — by M. M. Kane — 1951
- Introduction to Surathotsava — *Kāvyaṃālā Series*, 1902, Nirṇayasagar Press, Bombay.
- J. O. R. — *Journal of Oriental Research*, vol. XIII, Madras, 1939.
- K. P. — *Kāvyaṃālā Series*.
- K. D. K. P. S. — *Kāvyaṃālā Series*.
- K. S. — *Kāvyaṃālā Series* of Hemacandra, Vol I, edited by Prof. R. C. Parikh. Mahāvira Jain Vidyalaya, Bombay, 1938.

- K. M. Kāvya-mīmāṃsā of Rājasekhara - Gaekwad Oriental Series, 3rd edition, 1934.
- K. P. S. Kāvya-prakāśa with Māṇikya's Saṃketa - edited by R. Shamashastry, Sanskrit Series No. 60, University of Mysore, 1922.
- Kāvya-prakāśa with Māṇikya's Saṃketa, edited by M. M. Abhyankar Shastri, Anandāśrama Sanskrit Series.
- Kāvya-prakāśa with Maheśvara's Ādarśa - (with an Introduction by S K De) edited by Amarendramohan & Upendra-mohan, Calcutta Sanskrit Series No. VI, 1936.
- Kāvya-prakāśa with Rucaka's Saṃketa edited by Śivaprasāda Bhaṭṭāchārya - Calcutta Oriental Journal, Vol. II. No. 6, March 1935, Vol. II, No 12, Sept. 1935.
- Kāvya-prakāśa edited by Jhalakikar, 4th edition, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, 1921.
- Kāvya-lamkārasārasaṃgraha - by K. S. Ramaswami Shastri, Gaekwad Oriental Series, 1931.
- L. C. V. Literary Circle of Mahāmātya Vastupāla by B. J. Sandesara. Singhi Jain Series, Bombay 1953.
- Sarasvatikanthābharana - 2nd edition 1934, Nirmāyasagar Press, Bombay.
- S. P. Sanskrit Poetics - Vol. I, by S. K. De, 1923.
- Śrīgāraprakāśa - by V. Raghavan, Karnatak Press, Bombay.

प्रधान संपादकीय किंचित् वक्तव्य ।

*

राजस्थान प्राच्यविद्या प्रतिष्ठान

द्वारा प्रकाशित राजस्थान पुरातन ग्रन्थ मालाका, यह ४७ वां ग्रन्थ, मम्मट महाकविकृत काव्यप्रकाश के द्वितीय भागके रूपमें, विद्वानोंके सम्मुख उपस्थित हो रहा है। इसके पूर्वके ग्रन्थांक ४६ के 'किंचित् प्रास्ताविक' में हमने इस के विषयमें जैसा सूचित किया है, यह भाग उक्त ग्रन्थका विस्तृत प्रस्तावना एवं परिशिष्टादि संग्रहात्मक स्वरूप है। इसके अवलोकनसे विद्वान् अभ्यासियोंको प्रतीत होगा कि संपादक विद्वान् श्रीयुत परिखने इसके संपादन कार्यमें कितना परिश्रम उठाया है और किस प्रकारकी ग्रन्थसंबद्ध मूल्यवान सामग्रीका संकलन किया है। इसके लिये हम यहां पुनः हमारे परमप्रीतिपात्र और चिरमित्र स्वरूप इनके प्रति अपना हार्दिक कृतज्ञ भाव प्रकट करना चाहते हैं।

इसके पूर्व ग्रन्थमें हमने निर्दिष्ट किया ही है कि राजस्थान सरकारने, जैसलमेरके प्राचीन ज्ञान भंडारमें, हमारे राष्ट्रीय साहित्यके जो अमूल्य ग्रन्थरत्न छिपे पड़े हैं उनको प्रकाशमें लानेकी एक विशिष्ट योजना स्वीकार की है और तदनुसार, हमने राजस्थान पुरातन ग्रन्थमालाके अन्तर्गत 'जैसलमेर ज्ञानभंडार ग्रन्थोद्धार ग्रन्थमाला' नामकी एक पृथक् श्रेणि (सीरीज़) प्रकट करना प्रारंभ किया है। उसीके द्वितीय अंकके रूपमें यह पुस्तक प्रकट हो रही है।

इस पुस्तकमें, मूल प्राचीन ताडपत्रीय प्रतिके ४ पन्नोंके फोटोब्लॉक बनवाकर उनके चित्र दिये जा रहे हैं जिससे विद्वानोंको उसकी लिपि आदिका यथेष्ट दर्शन हो सकेगा।

*

विशेष आभार प्रदर्शन

हम यहां पर, जैसलमेर के ज्ञानभण्डारविषयक ग्रन्थोद्धार का सुमहत् आयोजन करने निमित्त, राजस्थान राज्य के प्रेरक प्राणस्वरूप, वर्तमान मुख्य मंत्री महोदय, श्री श्री मोहन लालजी सुखाडिया तथा मुख्य सचिव श्री भगवन्त सिंहजी मेहता और शिक्षा-सचिव श्री विष्णुदत्तजी शर्मा के प्रति अपना हार्दिक आभार प्रदर्शित करना चाहते हैं, जिनके राज्यकल्याणकारी सद्दिचारों और सत्प्रयासों के परिणामस्वरूप, राजस्थान के सामा-जिक एवं सांस्कारिक जीवन में नूतन उत्साह, नूतन प्रेरणा और नूतन संगठन का प्रसार हो रहा है और साथ में राजस्थान की प्राचीन संस्कृति के संरक्षण और समुद्धार के निमित्त भी राजस्थान प्राच्यविद्या प्रतिष्ठान द्वारा प्रस्तुत 'राजस्थान पुरातन ग्रन्थमाला' के प्रकाशन जैसी देश-विदेश में ख्याति प्राप्त करने वाली साहित्यिक प्रवृत्तियों का विकास भी प्रशंसनीय रूप में वृद्धि प्राप्त कर रहा है।

११ जनवरी, १९६० }
राजस्थान प्राच्यविद्या }
प्रतिष्ठान, जोधपुर }

—मुनि जिनविजय

INTRODUCTION

General remarks

This work on Kāvyaṛakāṣa brings to light the hitherto unpublished commentary of Bhatta Someśvara, known by the name of Kāvyaṛadarṣa Kāvyaṛakāṣa-samketa, one of the earliest commentaries on Kāvyaṛakāṣa. For the editing of Kāvyaṛakāṣa itself, there is new material in the form of two very old manuscripts, one on palm-leaf and the other on paper, none of them, probably used before. Various readings from the edition of Kāvyaṛakāṣa with Māṇikyacandra's Samketa (1921 A. S. S. Poona) and its fourth edition with Jhalkikara's commentary (1921 B. O. R. I. Poona), have also been noted. These are respectively named A, B, C and D.

Kāvyaṛadarṣa Kāvyaṛakāṣa-samketa

The text of Kāvyaṛadarṣa Kāvyaṛakāṣa-samketa is based upon a copy of two palm-leaf Mss. belonging to the Badā-Bhandāra of Jesalmere in Rajasthan. This copy which belongs to the mss collection of Gujarat Vidya Sabha of Ahmedabad was prepared by Pandit Keshavaram Shastri who was deputed by the institution for the purpose of inspecting the Mss of the Bhandaras under the guidance of Acharya Shri Jinavijaya Muni. One of the palm-leaf Mss is complete, the other comes upto the seventh Ullāsa. Both these palm leaf Mss have been noted by C. D. Dalal in his Catalogue of Manuscripts in the Jain Bhandaris at Jesalmere (p. 43 and p. 12 respectively). These have been described by Muni Shri Punyavijayaji also in his श्री जेसलमेरुदुर्गस्थ जैनताडपत्रीय-ग्रंथभण्डार-सूची to be published shortly by the Jain Śvetāmbar Conference, Bombay. There is a very recent paper ms. of this work in the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, also. This paper ms seems to be a copy of the palm-leaf ms. No. 346 of the Badā-Bhandāra. It is described in the Descriptive Catalogue of the Government Collections of Mss. Vol. XII pp. 77-78. These Mss. are called A, B, C, respectively.¹

---

1 There is another palm-leaf Ms of the Samketa in one of the Bhandaras at Patan. It is too worn out to be handled.

Critical notice of the Manuscripts

Kāvyaprakāśa

Description of the manuscripts

A. Source Badā Bhandāra of Jesalmere, bearing the number 183.

Material Palm-leaf

Number of leaves 178 1a and 178b unwritten.

Length 15"; breadth $1\frac{1}{4}$ " to $1\frac{3}{4}$ ".

Lines per page 2 to 4 Each line is made up of two parts of about 5" and 7" respectively. Each part contains about 25 and 27 letters respectively.

Script: Devanāgarī.

Date: Samvat 1215, Aśvina śudi 14, Budha = Wednesday

October 8 1158 A. D.¹, in the reign of Kumārapāla

Place. Anahila-pātaka.

Name of the scribe or patron. Pandita Śrī Lakṣmīdhara.

In the middle of the wooden pumthi काव्यप्रकाशालङ्कारः. Begins:

३० ॥ ॐ नमो गणपतये ॥ ग्रन्थारम्भे etc.

Ends सपूर्णमिदं काव्यलक्षणं काव्यप्रकाशे अर्थालंकारनिर्णयो नाम दशम उल्लान. ॥ ६ ॥ ३ ॥ इत्येव मार्गो विदुषा etc to हेतु ॥ छ ॥ ६ ॥ ३ ॥ समाप्तोय काव्यप्रकाश. काव्यलक्षणं ॥ कृती राजानकमम्मटालकयो ॥ छ ॥ ६ ॥ ३ ॥ छ ॥ सवत् १२१५, अश्विनशुदि १४ बुधे अयेह श्रीमदणहिलपाटके समस्तराजावलीविराजित-महाजाधिराजपरमेस्वर-परमभट्टारक-उमापतिवरलक्ष्मप्रसाद-प्रौढप्रताप-निजभुजविक्रमरणाङ्गणविनिर्जितगाक्मभरी-भूपाल-श्रीकुमारपालदेवकन्याणविजयराज्ये पंडितलक्ष्मीवरेण पुस्तकं लिखापितमिति ।²

1 I am thankful to Prof Harihar Bhatta of the B J Institute, Gujarat Vidya Sabha, Ahmedabad, for finding out this and subsequent equivalent dates of the Christian era.

2 On this Dr P K Gode remarks "If the word "लिखापितम्" is taken in its strict sense the statement would mean that Pandita Lakṣmīdhara got this copy prepared for him. If, however, लिखापितम् be interpreted to mean लिखितम्, Lakṣmīdhara himself becomes the scribe" (p 53). On the strength of the identity of the passage श्रीमदणहिलपाटके to विजयराज्ये in the above colophon, with the one found in the inscription of V S 1213 (= A. D 1156) in the temple of Pārśvanātha in Naddula = Nadol whose scribe was Pandita Mahīpāla, Dr Gode says, "Can we suppose that Pandita Mahīpāla's sentence quoted above is reproduced by Pandita Lakṣmīdhara in the Kāvyaprakāśa colophon? If Pandita Lakṣmīdhara is supposed to be a different person from the copyist of the Kāvyaprakāśa Ms., it may be possible to suggest that Kāyastha Mahīpāla may have copied the Ms of the Kāvyaprakāśa for Pandita Lakṣmīdhara and in doing so he only repeated a sentence from his inscription of A. D 1156 two years later" Dr Gode, however, adds that more evidence is needed for this inference and suggests as an alternative inference that Pandita Lakṣmīdhara had before him in 1158 A. D the earlier Nadol grant of 1156 A. D (J. O. R Madras Vol. XIII pp 52-53).

B. Source Gujerat Vidyā Sabha

Material Paper.

Number of leaves 134

Length 8.5", breadth 3"

Lines per page about 7

Letters per line about 37

Margin on each side 1" Upper margin and lower margin 7" each.

Script Devanāgarī, handwriting beautiful.

Date Śāke 1211 Khara-samvatsara, Jyestha Śukla 5, Guru

= Thursday 26th May, 1289 A. D.¹

Name of the scribe Laksmanasūri, son of Śrī Viṣṇubhatta

The Ms came into the possession of Dayāsāgaragani in Samvat 1536 (1480 A. D.) when in Ahmedabad.

Folio 1a in the middle ॥ काव्यप्रकाश ॥

1b begins श्री गणाधिपतये नम । ग्रंथारंभे विघ्नविघाताय etc

Ends. 134a न पृथक् प्रतिपादनमर्हन्तीति संपूर्णमिदं काव्यलक्षणं ॥ २ ॥ इति

॥ इति श्रीकाव्यप्रकाशेऽर्थालंकारनिर्णयो नाम दशमोऽऽख्यः ॥

इत्येव मार्गो etc ॥ समाप्तोऽयं काव्यप्रकाशः ॥

Colophon शके चन्द्रविलोचने (illegible) शशिभिः कृते खरे वत्सरे

ज्येष्ठे मासि सिते दले गुरुयुते पंचम्यमित्ये तिथौ ।

साधूना परितोषपोषविधये श्रीविष्णुभट्टात्मजे—

—नायं लक्ष्मणसूरीणा विलिखित काव्यप्रकाश स्वयं ॥

शुभमस्तु ॥ In a different, bolder hand स. १५३६ वर्षे श्री अहम्मदावादनगरे

वा० दयासागरगणिभिः परिगृहीता प्रतिरियं ।

These would be interesting suggestions if they were not based on the identity of a passage which is of a conventional nature and to be found with slight variations in other colophons and inscriptions of Kumārapāla. For example, compare संवत् १२०८ ज्येष्ठशुद्धि ६ रवौ अथैह श्रीमदनहिलपाटके समस्त राजावलीसमलंकृत-महाराजाधिराज-उमापतिवरलब्धप्रसाद-प्रीतिप्रताप-निजमुजविनिर्जितरणागणोपेतशाकम्भीभूपाल-श्रीमत्कुमारपालदेवराज्ये (p 106 जै पु प्र सं प्रथमभाग सिं. जै प्र मा.)

In volume II of Historical Inscriptions of Gujarat edited by Acharya Girījasankara Vallabhaji a similar reference would be found on p 14 with the addition श्रीअवन्तीनाथ who was subjugated by Kumārapāla by that time (V S 1220)

1 I am obliged to Prof. Harīhara Bhatta for the following note “शके चन्द्रविलोचने शु शशिभिः, खरसवत्सर, ज्येष्ठशुक्लपंचमी, गुरुवार x stands for a letter, which is not legible, it may be न्दु or पु Thus the readings may be I चन्द्रविलोचनेन्दुशशिभिः or II चन्द्रविलोचनेपुशशिभिः ।

Reading I gives शक १२२१ or १२११ according as the digits are taken from right to left or left to right—both of which dates are earlier than the date mentioned in the manuscript

Now ज्येष्ठशुक्लपंचमी of शक १२२१ was शनिवार, रविवार or सोमवार, most probably रविवार, but it was *certainly*, not गुरुवार So शक १२११ remains the only alternative

Now ज्ये शु ५ of श १२११ was बुधवार, गुरुवार or शुक्रवार, most probably गुरुवार

The खर सवत्सर recently was शालिवाहन शकः १८७३ So the cycle of 60 years of the संवत्सर gives शक १२१३ as खर संवत्सर, and not १२११

The letter after ने is illegible. It may be नेंदु or नेयु, most probably नेंदु. Reading the digits from right to left the year would be ग्राके ११२१ = 1199 or 1200 A. D. which is not possible because the तिथि and वार do not agree.

There is another reason also 1200 A. D. is a bit too early for a paper ms. Reading the digits, however, from right to left according to an older custom, the year would be ग्राके १२११ = 1289 A. D. In this case the तिथि and वार agree. The oldest paper mss. are known to be in about this time.

Kāvyaḍarśa-Kāvyaḥprakāśa samketa

Description of manuscripts.

A. Source Baḍā Bhaṇḍāra of Jesalmere; bearing the number 346
Material. Palm-leaf.

Number of leaves 222.

Length $14\frac{1}{2}''$; breadth $2\frac{1}{8}''$ to $1\frac{1}{4}''$.

Lines per page 7, on a few pages 3 to 6. Each line is made up of two parts of about $4\frac{1}{4}''$ to $6\frac{1}{4}''$, the first part containing about 23 to 25 letters, the second about 33 to 35 1a and 222b blank.

Script: Devanāgarī.

The difference arises from the fact that there was formerly the custom of dropping one सवत्सर in every 85 years, as 85 years = 86 revolutions of Jupiter (गुरु). The 60 year cycle of the सवत्सर was created to be roughly equal to 5 revolutions of Jupiter, but, to be exact, the correction of one सवत्सर is necessary as shown above. So it appears that the correction of 2 years had already been made before ग्राक १२११, thus bringing खर सवत्सर in ग्राक १२११.

Incidentally, it shows us also the fact that the custom of dropping one सवत्सर in 85 years may have originated $2 \times 85 = 170$ or $3 \times 85 = 255$ years before ग्राक १२११, i. e. between 956 and 1041 years of the ग्राक era.

So, ग्राक १२११ may be खर संवत्सर according to the ancient practice of dropping a सवत्सर, which was called a क्षय सवत्सर like क्षय मास or क्षय तिथि.

Thus शालिवाहन ग्राक १२११ ज्येष्ठ शुद्ध पंचमी गुरुवार = 26 May 1289 A. D. (Thursday) seems to be the correct date and the reading seems to be ग्राके चन्द्रविलोचनेदुःशिक्षिणि. Here we have to take the digits from left to right, which was also a custom in older times. In later times, the custom became mostly to read from right to left.

Now we discuss the other reading चन्द्रविलोचनेदुःशिक्षिणि. The manuscript came in the possession of व्यासागरगणि in Vikram Samvat १५३६ i. e. Śalivāhana Śaka १४०१. This reading (°पु) gives १५०१ or १२५१ शालिवाहन ग्राक, of which १५२१ is inadmissible, being later than ग्राक १४०१, the date of the Ms. coming in the possession of व्यासागरगणि. The years शालिवाहनग्राक १५५१ is not, however, a खर सवत्सर, lying as it does at an interval of 22 years from शा. ग्रा. १५७३, which comes as खरसवत्सर, if no क्षयसंवत्सर is allowed. So it is also inadmissible, for this reason.

शा. ग्रा. १५५१ ज्ये. शु. ५ falls on Thursday, 4th May 1329 A. D. most probably, though it may be one day earlier or later. Here the वार (day of the week) is satisfactory, but as it cannot be a खरसंवत्सर, this date also cannot be admitted.

Thus शा. ग्रा. १२११ ज्ये. शु. ५ गुरुवार = 26 May 1289 A. D. seems to be the correct date."

Date Samvat 1283 Āsādha Vadi 12 Śani = A. D. 1226, April 25
Saturday, or A. D. 1227 May 15 Saturday¹.

Begins ६० ॥ स्वस्ति ॥

पदार्थकुमुदव्रातसमुन्मीलनचन्द्रिकाम् । वन्दे वाचं परिस्पन्दजगदानन्ददायिनीम् ॥
समुचितेति । यत् किल प्रस्तुतं वस्तु etc

Ends द्विखण्डोऽपि अखण्ड इव यद् भाति तत्रापि सघटनैव सनिमित्तम् ।

स्वीकृत्य कल्पतरुतो मरुतः परागं दृष्टेः क्षतिं विदधते जगतोऽपि किं तै ।

मृगः कृती तु परितः सुमनोमुखेभ्यः पीतं मधूद्वमति येन मदं करोति ॥

॥ छ ॥ इति भट्ट श्रीसोमेश्वरविरचिते काव्यादर्शे काव्यप्रकाशसंकेते दशम उल्लास ॥ छ ॥

भरद्वाजकुलोत्तंसभट्टदेवकमूनुना । सोमेश्वरेण रचितः काव्यादर्शः सुमेधसा ॥

सपूर्णश्च काव्यादर्शो नाम काव्यप्रकाशसंकेत इति शुभम् ॥ छ ॥

संवत् १२८३ वर्षे आषाढ वदि १२ शनौ लिखितमिति ॥ छ ॥ ६ ॥ ३ ॥ छ ॥

B. Source Badā Bhandāra of Jesalmere; bearing the number 99.

Material Palm-leaf, incomplete

Number of leaves 207, upto the seventh Ullāsa.

Length 11 $\frac{3}{4}$ ", breadth 1 $\frac{3}{4}$ "—rarely 1 $\frac{1}{2}$ "

Lines per page 5, rarely 4 or 3. Each line made up of two parts of about 3 $\frac{3}{16}$ " and 4 $\frac{13}{16}$ ", containing about 38 to 40 letters.

Script. Devanāgarī

Date About the latter half of the 14th century.²

Begins पदार्थकुमुद etc

Ends इति मतं स्वीकृतम् ॥ ६३ ॥

येषां ताण्डवमाधत्ते चित्ताध्वनि रसध्वनि । त एवास्य सुवर्णस्य परीक्षाकषपट्टका* ॥

इति भट्टश्रीसोमेश्वरविरचिते काव्यादर्शे काव्यप्रकाशसंकेते सप्तम उल्लास* ॥

C. Source . Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona

C PL Ms., p. 12

Material . Paper

Number of leaves 128

Length 10", breadth 13".

Lines per page 30 to 35, about 36 letters per line.

Script Devanāgarī

Age Samvat 1931 = 1875 A. D.

1 I am indebted to Prof. Harihar Bhatt for the following

"The date April 25, 1226 A. D Saturday is according to the Chaitrī or Āsādhi Samvatsara and Purnimānta Māsa as in Northern India (Chaitrī)

The date would be 15th May 1227 A. D Saturday, if the Samvatsara is Kārtikī and the Māsa is Amāvāsyānta as at present in Gujarat, but I think Kārtikī custom was not prevalent at the date in question.

2 पृ १३५ श्री जेसलमेरुदुर्गस्थ जैनताडपत्रीय ग्रन्थमठार-सूचीपत्र, prepared by Muni Shri Punyavijayaji; to be published shortly by the Jain Śvetāmbar Conference, Bombay.

Begins श्रीगणेशाय नमः । ॐ स्वस्ति ॥

पदार्थकुमुदव्रात etc. वंदे वाचं परिस्यन्दजगदानन्ददायिनीं ।

Ends अथ च सुधिया etc. इति भट्ट श्रीसोमेश्वरविरचिते etc. सपूर्णश्च काव्यादर्शो नाम काव्यप्रकाशसंकेत इति गुप्तं । छ. सं. १९३१ आपाढप्रथमकृष्णसप्तम्या चद्रवासरे लिपीकृतं व्यास टीकमदास श्री जयशैलनगरे वैरीशालराज्ये गुप्तं भवतु ।¹

The various readings of K. P. are given in appendix I. So also the variants of A and B mss. of the Kāvyaadarśa-Kāvyaaprakāśa-samketa are given in appendix II. The paper ms C appears to be only a copy of A.

The indexes speak for themselves

Authorship, Date etc.

The double authorship of Kāvyaaprakāśa

This question pertains to two different matters — one, the attribution of the authorship of Vṛtti and Kārikās of Kāvyaaprakāśa to separate persons and the other to the attribution of authorship of a part of Kāvyaaprakāśa as a whole to one, and a part to another. The first matter has been discussed in detail by M. M. Dr. P. V. Kane. In his History of Sanskrit Poetics published in 1951, he comes to the conclusion that Mammata must be held to be the author of Kārikās also (that is in addition to his being the author of Vṛtti). But one of the references mentioned by him as an argument requires to be corrected. He says “None of the earlier commentators such as माणिक्यचंद्र, जयन्त, सरस्वतीतीर्थ, सोमेश्वर makes any distinction between the author of the कारिकास and of the वृत्ति².” Now as far as Someśvara is concerned, he refers to वृत्तिकृद् and वृत्तिकार as if he is a different author. For example, Someśvara after explaining the Kārikā लक्ष्यं न मुख्य etc. (उ. २१६ पृ २५) says एतद् वृत्तिकृद् व्याचष्टे—नापि गङ्गाशब्द इति. So also in Ullāsa 10 pp. 262 and 291 तन्न युक्तमित्याह वृत्तिकार.—कूरस्येति and तथात्रैव द्वयोर्युगपद् अनुपादानेऽपि ज्ञेयमित्याह वृत्तिकृद् अत्रैव तुच्छेति । respectively

Considering the fact that Someśvara is earlier than Māṇikya-candra as we shall see later, the question of the separate authorship of Kārikās and Vṛtti still remains open³

1 For other details see pp 77-78 D C G C. M. vol XII, 1936

2 p 259

3 See also R. Shama Shastry pp VII-VIII Introduction to K. P. with Māṇikya's Samketa, Sanskrit Series, University of Mysore, 1922. See also S. K. De Sanskrit Poetics, Vol. I, p 161 (1923), also his introduction pp 19-21 to K. P. with Maheśvara's Ādarśa Calcutta S. S. Vol. VI 1936

The other matter viz. some part in the latter portion of K. P. was composed by some other writer, has been discussed at length by our two historians of Sanskrit Poetics, Dr De and M. M. Dr Kane. Arjunavarmadeva (13th Century A. D.) in his commentary on the Amarśataka (verse 30 Kāvya-mālā Series), refers to the joint authorship of K. P. According to him 'Alaka had a hand not only in the 10th but also in the 7th Ullāsa' He probably regarded Mammata and Alaka as the joint authors of the whole work¹.

Rājānaka Ānanda, a Kashmirian commentator, in his K. P. Nidarśana (1665 A. D.) is more explicit and quotes a traditional verse which records Mammata's authorship upto the topic of Parikara-Alamkāra (X-32) and attributes the rest to 'Alata, Allata or Alaka'.

The three Samketas refer in a general way² to the double authorship of K. P. It should be noted that our palm-leaf ms. A. of K. P. which is the oldest Ms. (1158 A. D.) of the work known to us refers in the colophon to the double authorship of K. P. in the words "कृती राजानकमम्मटालकयो ।" As Dr Gode says "In view of the absence of Alaka's name in Ruyyak's allusion of the 12th century and in view of the other references being removed from Mammata's date by about a century, the importance of Paṇḍita Laksmīdhara's colophon of the Kāvya-prakāśa Ms. in 1158 A. D. is a better and more explicit corroboration of the Kashmirian tradition about the double authorship of Kāvya-prakāśa than that furnished by Rājānaka Ānanda in the 17th century or Arjunavarman in the 13th century³

The date of Mammata:

Dr S. K. De in his Sanskrit Poetics assigns Mammata's literary activity roughly to the last quarter of the 11th Century.⁴ M. M. Dr Kane would put the date of the K. P. between 1050 and 1100 A. D.⁵

1 History of Sanskrit Poetics, 1951, pp 260-61, S. K. De's Sanskrit Poetics Vol I (1923) pp 161-62, Introduction to K. P. with Maheśvara's Commentary, p 20.

2 Rucaka's Samketa p 75 (C. O. J. Vol II, No 12 September 1935), Someśvara's Samketa p, 352, Māṇikya's Samketa p 304 (A. S. S. Poona)

3 pp 51, 52 vol XIII J. O. R. S. Madsas 1939 This Ms. has also another importance noted by Dr Gode. It provides a definite lower limit to Mammata's date by about two years. Ibid p 49

4 S. P. Vol I p 160, also p 19, Introduction to K. P. with Maheśvara's commentary.

5 History of Sanskrit Poetics, p 213

The date of Someśvara :

The colophon of the palm-leaf ms. of K. D. K. P. S. as noted in its description has the following :-

भरद्वाजकुलोत्तमभट्टदेवकसूनुना । सोमेश्वरेण रचित काव्यादर्शः सुमेवसा ॥

सपूर्णश्च etc संवत् १२८३ वर्षे आषाढवदि १२ शनौ लिखितमिति ।

From this we gather that Bhatta Someśvara was the son of Bhatta Devaka and belonged to the Kulaśāle family of Bharadvājas.

The palm-leaf ms was completed on Saturday the 12th of the dark-half of Āṣāḍha Saṃvat 1283 i. e. Saturday April 25, 1226 A. D., or Saturday May 15, 1227 A. D.

This is all the first hand information that we have about Someśvara, the author of K. D. K. P. S. The lower limit of the times in which he must have lived is either April 1226 A. D. or May 1227 A. D., when the writing of our Ms. A. was finished.

This Someśvara was taken by Peterson and Aufiecht to be the author of Kīrtikaumudī¹ and a contemporary and a close friend of Vastupāla (who died in 1240 A. D.)² This mistake has been corrected by S. K. De, M. Krishnamachari and Sandesara³ Krishnamachari, however, places our Someśvara in the 14th Century,⁴ which is obviously wrong, because the palm-leaf ms A. of K. D. K. P. S. is dated 1226 or 1227 A. D.

The authors and works referred to by Someśvara in his Samketa are not later than Mammata. Amongst others however, we may mention Tilaka to whom Someśvara refers on p. 295. He was the author of a commentary on Udbhata's Alamkārasāra Saṃgraha called Udbhata-viveka or Udbhatavicāna. He is placed between 1075-1125 A. D. by K. S. Ramaswami Sastri and between 1100-1125 A. D. by M. M. Dr Kane⁵.

1 S. K. De, Sanskrit Poetics Vol I p 172

2 Sandesara, Literary Circle of Mahāmātya Vastupāla, Singhi Jain Series, 1953 p 32. Pandits Śivadatta and Kasiṇatha credit him with the authorship of Kāvya-prakāśatika & Kāvya-darśa, p 16, Introduction to Surathotsava, K. M. Series, 1902

3 L. C. V. p 49.

4 See p 757 and footnote 4, History of Classical Sanskrit Literature, 1937, Madras

5 History of Sanskrit Poetics pp 130-131. See also pp 34, 41, 45, Sanskrit Introduction of K. S. Ramaswami Sastri to his edition of Kāvya-lankārasārasaṃgraha G. O. S. 1931. Sri K. S. Ramaswami Sastri refers to the possibility of other works of Rājānaka Tilaka on account of certain references to him made by Rucaka in his Alamkārasaṃgraha not found in his edition of Udbhata-viveka (pp 38-39). M. M. Kane, however, brushes aside this possibility by saying that the opinion is based on bare conjectures (p 131 H. S. P.). But the opinion of K. S. Ramaswami Sastri is strengthened by the fact that the quotation in connection with Ākṣepa Alamkāra attributed to Tilaka by Someśvara is also not found in the Udbhata-viveka on p 21 of the text where it would be expected.

So in order to narrow down the time gap between 1125 and 1227 A. D., I made a comparative study of Someśvara's Samketa with Māṇikyacandra's Samketa on the one hand and Rucaka's Samketa¹ on the other. This comparison shows that Māṇikyacandra profusely borrows from Someśvara, just as Someśvara does from Rucaka. Let us take Manikycandra's Samketa first (I used for the first three Ullāsas the A S S edition but as some portion in Ullāsa V (p 115) was found missing in it when compared with Mysore edition, I changed to it for the remaining portion.)

The number of parallel passages I found in both the Samketas is as follows, Ullāsa-wise

U I-16; U II-15, U III-6, U IV-19, U V-22, U VI-1, U VII-34, U VIII-12, U IX-23, U X-91²

Before we proceed to draw any conclusions from these parallel passages, it must be pointed out that some allowance must be made for the similarities and identities because both the works are commentaries on the same work. One has also to consider the possibility of a common source for both the works. But even after due deductions are made on these grounds, the identities, similarities and paraphrases in both the Samketas cannot be regarded as accidental. In fact, any one who will go through the parallel passages given in appendix A will be left in no doubt that either of the two has adopted considerable portions from the other work. The question, therefore, to be settled is whether Someśvara has borrowed from Māṇikya or vice versa. Careful consideration of these parallelisms should incline one to think that Māṇikyacandra has borrowed from Someśvara. This opinion gets corroboration from other facts also.

Māṇikyacandra in the Praśasti to his Samketa³ frankly says.

नानाग्रन्थसमुद्धृतैरसकलैरप्येष संसूचितः सकेतोऽर्थलवैर्भविष्यति नृणां शङ्के विशङ्कं तमः ।

निष्पन्ना ननु जीर्णशीर्णवसनैर्नारम्भविच्छिन्तिभिः प्रालेयप्रथिता न मन्यन्ति कथं कथां व्यथां सर्वथा ॥ १२

In this verse Māṇikya tells us that his Samketa has been 'pieced together (संसूचित)' with small passages taken from various works and compares it to a Kanthā 'a patched garment'. In fact he informs us that he has prepared his Samketa with the help of borrowings from other works. R. Shama Sastry has in the introduction to his edition of

1 Edited by Sivaprasad Bhattacharya and published in C. O. J. vol. II nos. 6, and 12

2 See appendix A.

3 P. 496, K. P. S., Mysore edition.

the work given parallel passages to show Mānikya's indebtedness to the Kāvyaṇuśāsana of Hemacandra¹ The parallel passages shown by me would open the probability of similar borrowings from Someśvara's Samketa also This probability becomes almost a certainty when we find that at two places in Mānikya's Samketa referring to the opinions of others there are unmistakable references to the views expressed in Someśvara's Samketa

Mānikya while discussing the verse शशी द्विसधूमरो etc as an illustration of Samuccaya Alamkāra says "अन्यमतामिप्रायेण विशेषणविशेष्ययोरत्र वैपरीत्ये प्रक्रमभङ्गः"² Someśvara in the same context gives this view. He says विशेष्यस्य खलत्वेन अगोचरत्वमिति विपर्ययात् प्रक्रमभङ्गो दोषः । (पृ ३१२) It may be noted that this reference is not to be found either in the Samketa (p 67), or Alamkārasaṁvasa of Rucaka (pp 183-84).³

While discussing the verse तंतान् etc as an illustration of Paryāya, Mānikya says अन्ये तु सकलरत्नसारतुल्योऽथर इति तेषां तत्र प्रीतिर्वास्तवीति व्यङ्ग्योपमामाहुः । This is the opinion expressed by Someśvara in the following words:

सकलरत्नसारतुल्यो विम्बावर इति तेषां बहुमानो वास्तव एवेति प्रतीयमानोपमापि । (पृ. ३१४).

This is also not found in Rucaka's works.⁴ But we have a more convincing proof than these. In the parallel passage No 13 in Ullāsa VII it will be found that Mānikya gives the following Sanskrit verse as an illustration of दुष्कमत्वं

और विवाप्य स्नानादि भोजनादि विधाय च । कश्चिच्चत्राल दैवजं प्रष्टुं तिथिवारकान् ॥ (p. 247)

Now this is really the Sanskrit translation of a Prakrit verse which is to be found as follows in Someśvara's Samketa :

काराविरुण खडर गामलढो मज्जिउण जिमिउण । नक्खत्ततिहिवारे जोअत्तिअ पुच्छिउं लग्गो ॥ (पृ. १५६)⁵

Now if we ask who may be the borrower in this passage taken as a whole, we can certainly say that if the Brāhmaṇa writer Someśvara had borrowed from Mānikya, he would not have translated an original Sanskrit verse into Prakrit The traditional practice has always been to translate Prakrit into Sanskrit and not vice versa. Therefore about this passage we can certainly say that the original is that of Someśvara, Mānikya having given only the Sanskrit version.

1 pp XII-XVI.

2 p 415. Mysore Edition.

3 Trivendrum Sanskrit Series Second edition 1926 Not found also in the Kāvyaṇuśāsana of Hemacandra See Viveka, p 393, M. J. V. edition.

4 Not found also in K. S., see p 74 (M. V. J. edition).

5 Hemacandra quotes this verse in Prakrit p 264 The verse occurs in the Sarasvatikanṭhābharaṇa also, p. 31 K. S. S. 1934.

If we add to this the consideration that Brahmana writers generally do not borrow passages from Jain writers, particularly in works of such subjects, the proof of Mānikyacandra borrowing from Someśvara is almost complete, falling short only in the absence of a direct mention of Someśvara by name. But Mānikya has not mentioned Hemacandra or Kāvyaṇuśāsana also. He has, however, made a general acknowledgement of his debts to the previous works in the verse quoted above.

Thus mainly on the strength of the character of parallel passages found in both the Samketas corroborated by other considerations, I come to the conclusion that Mānikyacandra has borrowed from the Samketa of Someśvara and that, therefore, Someśvara precedes Mānikyacandra in time.

Now let us consider the parallel passages in the Samketa of Rucaka and the Samketa of Someśvara. Their number Ullāsa-wise is as follows.

U I-4, U II-3, U III-3; U IV-5, U V-11, U VI-no
Samketa of Rucaka, U VII-4, 4a-b-c, U VIII-2, U IX-25, U X-72

A close scrutiny of these parallel passages leaves no doubt that Someśvara has absorbed in his Samketa, particularly in the tenth Ullāsa, quite a good portion of Rucaka's Samketa. Now if we consider the meaning of the term Samketa as used to denote a type of commentary, the relation between these two Samketas will become clear. Monier Williams in his S. E. Dictionary explains the word as follows: "a short explanation of a grammatical rule (= 2 śālī q v), M. W., a special or particular interpretation (a concise explanation of a grammatical aphorism)". Thus Samketa is a short explanatory commentary. Śāṅkara, the author of a commentary on Harsacarita of Bāṇa, describes his Samketa as "सप्रदायानुरोधतः । गूढार्थोन्मुद्रणं चक्रे" etc.¹

Now when we compare the Samketa of Rucaka with that of Someśvara we find that the former is a real Samketa in the proper meaning of the term — a short explanatory commentary of difficult and recondite passages, consisting of 75 pages (royal octavo), while that of Someśvara consists of 352 pages of the same size. This explains the small number of parallel passages, but we find that in the case of the tenth Ullāsa the number is as big as 72. Rucaka, in addition to explanations of difficult words, no doubt, introduces a few discussions. But these compared to those of Someśvara are very few in number. In fact it will be found that explanatory portions of both the Samketas are very

1 p. 258. H. O. (Kāvya-mālā Series), 1925

often in identical words, while they often differ in their discussion of general points

This is sufficiently indicative of Someśvara's Samketa being later than that of Rucaka

Thus we are able to place Someśvara between Rucaka and Māṇikyacandra.

The Date of Māṇikyacandra's Samketa:

The date of Māṇikyacandra's Samketa has been taken as V. S. 1216 = A. D 1160¹ on the strength of the following verse of the Prasasti of the work

रैमवर्कत्रयर्द्धाधीगवत्सरे मासि माधवे । काव्ये काव्यप्रकाशस्य सङ्केतोऽयं समर्थितः । (p 470).

But this date of Māṇikyā has been controverted by Prof Dr. Sandesara in his work 'Literary Circle of Mahāmātya Vastupāla'. His main argument for not accepting this date is based upon the irreconcilability of this date with the date of another work of Māṇikyacandra. Our Māṇikyacandra finished the composition of his Mahākāvya Pārsvanāthacarita in V S 1276 = A D 1220 at Divin an island on the southern coast of Samashtia. The Prasasti runs as follows

रैसिधिरैर्विसख्याया समाया दीपपर्वणि । समर्थितमिदं वेलाकूले श्रीदेवकूपके ॥

Thus the interval of 60 or 61 years between 1159-60 A D, the date of Samketa and 1220 A D, the date of Pārsvanātha Carita, cannot be reconciled according to Dr. Sandesara. He says "Now, if the author wrote his Samketa, a fruit of his mature learning and ripe intelligence, in 1160 A D., it is difficult to believe that he should have been fit enough to compose a Mahākāvya sixty years afterwards—in 1220 A D, if at all he could have lived so long"² He therefore proposes that 'Vaktra' in the verse of Māṇikyā's Samketa should be interpreted as either six (mouths of Kārtikeya) or four (mouths of Brahman). In support of this interpretation he relies upon certain old authorities which he has discussed in his work. On this interpretation the date of Māṇikyā's Samketa would be either 1246 V. S. = 1190 A D or 1266 V S = 1210 A D.

Māṇikyacandra's close contact with Vastupāla (died 1240. A D) is another fact which Dr Sandesara adduces in support of the date of 1190 or 1210 A D.³

1 See p 2 Introduction to A S S edition, p IV Mysore edition, p. 169 S P Vol, I, H S P p 263

2 See pp 80-81, L C V, Singh Jain Series, 1953.

3 This is based on the evidence of Prabandhāvalī (1234 A D) of Jinabhadra, a contemporary work.

But these arguments though plausible are not decisive. If we assume that Mānkyacandra might have been of thirty years of age when he, by borrowing from several previous works on Alamkāra, particularly Someśvara's Samketa, composed his Samketa, there would not be anything inherently impossible in Mānkyacandra finishing his Mahākāvya at the age of ninety. One need not assume that he composed the whole poem at a time in his old age. He might have commenced his Mahākāvya much earlier and given the finishing touch in old age. As to his contact with Vastupāla, there is nothing impossible in the same taking place in Mānkyā's old age. Many Jain Sadhus have been known to have lived to the age of ninety or hundred.

But the argument based on the interpretation of the Śabdāṅka would deserve greater consideration, if it could be proved that the word वक्त्र and its synonyms did not signify the number 1. But it is not so. Dr Sandesara and Shri Nahta have not been able to quote any reference in which the word Vaktra and its synonyms are used alone. They are generally found used with Brahman (=4), Śiva (=5) and Kāntikeya (=6) or their synonyms. Dr Sandesara on the authority of Sri Agarchand Nahta says that in later times the word Vaktra and its synonyms were used alone to signify 4 or 6. But no instance is quoted. While in the following late reference in the ज्ञानदर्शनचरित्र-सवादरूप-वीरस्तवन of Vijaya Laksmīsūri, the word वदन definitely signifies 1.

“मुनिकैरसिद्धिर्वदनने वर्गे आठमसुदि भले भावरे”

Here no other interpretation of वदन excepting number one is possible. Vijaya Laksmīsūri would not have used the word वदन to signify one, if he had no traditional support.

This is corroborated by what is said in the ms. of काव्यकल्पलता अर्थोत्पत्तिस्त्वकोद्धार—“यदा एकस्य पदार्थो विवक्षित तदा एकस्य अन्येऽपि पदार्थो ॥”

This means that in addition to the traditional Śabdās for one, all the words for things which are one in number can be used to signify one. वक्त्र or वदन for mouth is one such word.¹

Mānkyacandra who shows great knowledge of all the different topics of Kāvīśikṣā could not be so inexact as to use the word Vaktra which, without Brahman or Guha qualifying it, could signify four or six, if he really did not mean one.

So I see no adequate reason to give up the usually accepted interpretation of रसवक्त्रग्रहाधीन = V S 1216 = A D 1160 the year in which Mānkyacandra completed his Samketa.

1 I am indebted to Muni Shri Punyavijaya for the references from वीरस्तवन by Vijaya Laksmīsūri and काव्यकल्पलता अर्थोत्पत्तिस्त्वकोद्धार. He informs me that the ms. of this latter work belongs to the 16th century of the Vikrama Era.

Consequently we can place Someśvara's Samketa prior to 1160 A. D.

Rucaka or Ruyyaka :

At the end of the text of Samketa published in Calcutta Oriental Journal Vol II No 12, the colophon reads, कृती राजानकरुचकस्य ।

This Rājānaka Rucaka is the same as Rājānaka Ruyyaka who is famous in Sanskrit literature as the author of Alamkārasarvasva.¹ His date has been put by S K De in the second and third quarters of the 12th century, that is between 1125 and 1175 A D.² Kane places the composition of A S between 1135-1150 A D.³

So Someśvara's Samketa may be placed after 1135-1150 A. D

The date of the palm-leaf ms of Someśvara's Samketa is, as we have seen, 1226 A. D By a comparative study of the three Samketas, it becomes possible to put Someśvara's work earlier than 1160 A D, somewhere between 1135-50 and 1160 A D.

Certain passages of Someśvara's Samketa are similar or identical with those of Alamkāracūdāmani and Viveka of the Kāvyaṇuśāsana of Hemacandra also. Though I have not made a thorough comparison of the two works, the passages that came to my notice are sufficient to raise the question of borrowing by one from the other or from a common source. Hemacandra lived from 1089 A. D. to 1173 A. D. (K. S. Vol. II p. CCLXX and CCXC). His K S was written after his Śabdānuśāsana which was finished by 1143 A D. (K. S. Vol. II CCXCI). If we can take the K. S with its Alamkāracūdāmani and Viveka as being written between 1143 A D. and 1150 A. D, chronology itself cannot help in solving the question of borrowing. So let us consider a few of these parallel passages.

In the Samketa on the seventh Ullāsa treating of Doṣas, Someśvara explains दिव्यादिव्या. प्रकृत्य thus दिव्यादिव्यास्तु चतुर्धा and then illustrates the different types with a number of verses. This whole passage of about thirty lines in Someśvara's Samketa is similar to one found in the

---

Muni Puṇyavijayaji himself has collected about a thousand शब्दाङ्कस्य which he proposes to publish with the relevant references. He informs me that in fifteen or twenty instances in which the word पुन and its synonyms are used, they are always preceded by Brahman, Śiva or Guha or their synonyms. He has also not met with any instance of the word पुन and its synonyms being used alone where they would signify four, five or six. The late reference of the use of अदन alone that has been quoted above signifies one.

1 pp 193-195, S P. Vol I; pp 264-274 and p 267, H. S P.

2 p 194, S P Vol I

3 p 273, H. S. P.

Viveka of K. S pp 174-75 The Viveka passage however is longer because it describes the three other Prakṛtis, viz, Pātaliyā, Martya-pātaliyā and Divyapātaliyā Now, this whole passage of Viveka is taken from the Kāvya-mīmāṃsā (pp 42-43) of Rājaśekhara (900-925 A D)

Similarly Someśvara in his Saṃketa on the same Ullāsa (pp. 183-186) which is a shortened form of one found in the Viveka pp. 179-198, while explaining देव and कल gives a long passage This passage is to be found in Māṇikya's Saṃketa also (p 275) Hemacandra has taken this passage also from the Kāvya-mīmāṃsā, pp. 89-112

So in these two cases we can trace the parallelism to a common source, viz, the Kāvya-mīmāṃsā of Rājaśekhara

The third passage that is worthy of comparison is in the eighth Ullāsa which treats of Guṇas Mammata while explaining the difference between Guṇa and Alamkāra gives a general definition of Alamkāra as one which may help the Rasa, if there is one, but which, otherwise, only adorns the body-poetic Mammata gives two examples in one of which an Alamkāra does not help the Rasa even though there is one, and in the other of which the Alamkāras help the Rasa. Someśvara, after commenting on this, gives a few more points with illustrations in which the position of Alamkāra is shown in the following ways (1) अलङ्कारस्य निवेशो, (2) न बाधकत्वतादृश्याभ्याम्, (3) बाधकत्वेन and, (4) तादृश्येन Then he illustrates the following (5) अनङ्गत्वेऽपि कालेऽवसरे ग्रहणम्, (6) अकाले ग्रहणम्, (7) गृहीतस्यावसरे त्यागः, (8) अनवसरे त्याग, (9) नातिनिर्वाहः, (10) अतिनिर्वहणम्, (11) निर्वाहेऽप्यङ्गत्वम् and (12) निर्वाहेऽप्यनङ्गत्वम् ।

Hemacandra has regarded this topic as important and given it a whole sūtra (Adhyāya I. sūtra 14, p. 35) and in the Alamkāracūdāmaṇi and Viveka discussed it in detail Pages 198-200 of Someśvara's Saṃketa are almost identical with the pp 36-41 of the K S An interesting point may be noted here Hemacandra has quoted the verse चलापाङ्गा दृष्टि etc in the A C and explained it in the Viveka, while Someśvara after quoting the verse follows it up with the explanation. The same is the case with the verse उद्दामोत्कलिकाम् etc.

Hemacandra, we find, has adopted in his works the method of taking his material from several authors and arranging and marshalling it in a more systematic way Can we say, here, that he took his material from Someśvara and arranged it differently? Or have both the authors a common source?

In the same Ullāsa, Someśvara has an elaborate discussion on the different theories and definitions of Guṇas (pp 204-208) Hemacandra in his Viveka has given a longer dissertation on the same subject

(pp 274-288) The matter that is common is almost in identical words and contains the same illustrations. Here it appears that both have a common source, probably the missing portion of the K M, Hemacandra giving a longer and more detailed version.

In the same Ullāsa, Someśvara has a big digression on the different types of Sanskrit literature, viz आख्यायिका and कथा with its different varieties, अनिवद्ध with its different varieties and महाकाव्य, as also a long account of the ह्यक with its ten varieties as well as upaīpakaṣ (pp 211-222)

If we compare this digression with the eighth Adhyāya of the Kāvyañuśāsana, we find that it is very similar not only in content but words also.

Now we find that in the Dhvanyāloka, Uddyota 3, Kārikā 7 there is a mention of *Kāvya-prabheda*. The Vitti explains it as follows:

“यत् काव्यस्य प्रमेदा मुक्तकं संस्कृतप्राकृतापभ्रगनिवद्धम् । सदानितकविशेषककलापकुलकानि पर्यावन्ध, परिकथा सकलकथा खण्डकथा सर्गवन्धोऽभिनेयार्थमाख्यायिकाकथेत्वेवमादय (पृ १४१).”
On this Abhinavagupta in the Locana says.

मुक्तकमिति । मुक्तमन्येन नालिङ्गितम् । तस्य सजाया क्व । तेन स्वतन्त्रतया परिसमाप्तनिराकाङ्क्षार्थमपि प्रबन्धमध्यवर्ति मुक्तकमित्युच्यते । मुक्तकस्यैव विशेषणं संस्कृतेत्यादि । क्रमभावित्वान्त्यैव निर्देग । द्वाभ्या क्रियासमाप्ता सदानितकम् । त्रिमिर्विशेषकम् । चतुर्भि कलापकम् । पञ्चप्रभृतिभि कुलकम् । इति क्रियासमाप्तिकृता भिद इति द्वन्द्वेन निर्दिष्टा । अवान्तरक्रियासमाप्तात्रपि वसन्तवर्णनाद्येकवर्णनीयोद्देगेन प्रवृत्त पर्यावन्ध । एक च वर्मादिपुरुषार्थमुद्दिश्य प्रकारवैचित्र्येणानन्तवृत्तान्तवर्णनप्रकारा परिकथा । एकदेगवर्णना खण्डकथा । समस्तफलान्तितवृत्तवर्णना सकलकथा । द्वयोरपि प्राकृतप्रसिद्धत्वाद् द्वन्द्वेन निर्देग । पूर्वेषा तु मुक्तकादीना भाषायामनियम महाकाव्यरूप. पुरुषार्थफल समस्तवस्तुवर्णनाप्रबन्ध सर्गवन्ध संस्कृत एव । अभिनेयार्थ दशरूपकं नाटिकात्रोटकरामकप्रकरणिकाद्यवान्तरप्रपञ्चसहितमनेकभाषाव्याप्तिश्ररूपम् । आख्यायिकोच्छ्रसादिना वक्त्रापरवक्त्रादिना च युक्ता । कथा तद्विरहिता । उभयोरपि गद्यवन्धस्वरूपतया द्वन्द्वेन निर्देग . आदिग्रहणाच्चम्पू । यथाह ढण्डी—‘गद्यपद्यमयी चम्पू’ इति । (पृ १४१)”¹

Now we find this material both in Someśvara's Samketa as well as Hemacandra's Kāvyañuśāsana. This means that the common source for both the works is Dhvanyāloka and Locana. But there is much identical additional matter on this topic in both the works which is not to be found in Dhvanyāloka and Locana. Let us take the different *Kāthā-prabhedas*. Both Hemacandra and Someśvara mention twelve varieties of *Kāthās* as against the three of Dhvanyāloka.

काव्यानुशासतम्—धीरशान्तनायका गद्येन पद्येन वा सर्वभाषा कथा ॥ ८ ॥

आख्यायिकावन्न स्वचरितव्यावर्णकोऽपि तु धीरशान्तो नायक तस्य तु वृत्तमन्येन कविना वा यत्र वर्ण्यते, या च काचिद् गद्यमयी यथा कदम्बरी, काचित्पद्यमयी यथा लीलावती, या च सर्वभाषा काचिन् मर्यादेन काचित् प्राकृतेन काचिन्मागध्या काचिच्छ्रसेन्या काचित् पिशाच्या काचित्पञ्चगेन वध्यते सा कथा ।

प्रबन्धमध्ये परबोधनार्थं नलाद्युपाख्यानमिवोपाख्यानमभिनयन् पठन् गायन् यदेको ग्रन्थिक. कथयति तद्गोविन्दवदाख्यानम् ।

तिरश्चामतिरश्चा वा चेष्टाभिर्यत्र कार्यमकार्यं वा निश्चीयते तत्पञ्चतन्त्रादिवत्, धूर्तविटकुट्टनीमतमयूर-मार्जारिकादिवच्च निदर्शनम् ।

प्रधानमधिकृत्य यत्र द्वयोर्विवाद सार्धप्राकृतरचिता चेटकादिवत् प्रवहिका ।

प्रेतमहाराष्ट्रभाषया क्षुद्रकथा गोरोचना-अनङ्गवत्यादिवन्मन्थलिका ।

यस्या पुरोहितामात्यतापसादीना प्रारब्धानिर्वाहे उपहास सापि मन्थलिका ।

यस्या पूर्वं वस्तु न लक्ष्यते पश्चात्तु प्रकाश्यते सा मत्स्यहसितादिवन्मणिकुल्या ।

एकं धर्मादिपुरुषार्थमुद्दिश्य प्रकारवैचित्र्येणानन्तवृत्तान्तवर्णनप्रधाना शूद्रकादिवत् परिकथा ।

मध्यादुपान्ततो वा ग्रन्थान्तरप्रसिद्धमिति वृत्तं यस्या वर्ण्यते सा इन्दुमत्यादिवत् खण्डकथा । समस्तफला-

न्तेतिवृत्तवर्णना समरादित्यादिवत् सकलकथा । एकचरिताश्रयेण प्रसिद्धकथान्तरोपनिबन्ध उपकथा । लम्भाङ्किता-
द्भुतार्थो नरवाहनदत्तादिचरितवद् बृहत्कथा । एते च कथाप्रभेदा एवेति न पृथग्लक्षिता ।

गद्यपद्यमयी साङ्का सोच्छ्रवासा चम्पूः ॥ ९ ॥

सस्कृताभ्यां गद्यपद्याभ्या रचिता, अभिप्रायेण यान्यङ्कनानि खनाम्ना परनाम्ना वा कवि करोति तैर्युक्ता उच्छ्रसनिबद्धा चम्पू । यथा वासवदत्ता दमयन्ती वा । (पृ ४६३-४६५)

संकेतः—कथायामिति । सुकुमाररचनाप्राया गद्येन पद्येन वा सर्वभाषा धीरशान्तनायका कथा, यथा कादम्बरी, पद्यमयी तु लीलावती । एकं धर्मादिपुरुषमुद्दिश्यानन्तवृत्तान्तवर्णनप्रधाना शूद्रकादिवत् परिकथा । मध्याद् उपान्ततो ग्रन्थान्तरत सिद्धमिति वृत्तं यस्या वर्ण्यते सा खण्डकथा ॥ सर्वफलान्तेतिवृत्तवर्णनप्रधाना सकल-
कथा ॥ एकचरिताश्रयेण प्रसिद्धकथान्तरोपनिबन्ध उपकथा । लम्भाङ्किताद्भुतार्थो नरवाहनदत्तादिचरितवद्
बृहत्कथा । सस्कृतगद्यपद्याभ्यां साभिप्रायस्वनामपरनामाङ्किता सोच्छ्रवासा वासवदत्तादिवत् चम्पू । अभिनयन्
गायन् पठन् यदेको ग्रन्थिक कथयति तद् गोविन्दवद् आख्यानम् ॥ तिरश्चामतिरश्चा वा चेष्टाभिर्यत्र कृत्याकृत्ये
निश्चीयते तत् पञ्चतन्त्रादिवत् कुट्टनीमतमयूरमार्जारादिवच्च निदर्शनम् । यत्र द्वयोर्विवाद प्रधानमधिकृत्य सार्ध-
प्राकृतरचिता चेटकादिवत् प्रवहिका ॥ प्रेतमहाराष्ट्रभाषया क्षुद्रकथा गोरोचनानङ्गवत्यादिवद् मन्थलिकेत्यादि तु
कथामेद एवेति न पृथगौचित्यमत्रोक्तम् । (पृ २११-२१२) .

In the above quotations we find that though Someśvara defines Sakalakathā, he does not mention any example of it, as Hemacandra does. What must be the reason? Is it because Samarādityakathā is the work of a Jain writer Haribhadrāsūrī? If that were so, we could say that Someśvara has taken his material from Hemacandra omitting the Nāstika Jain work. But we find that Hemacandra quotes in Viveka verses which are his authorities for the definitions and examples of (1) Upākhyāna- Ākhyāna, (2) Nidāśana, (3) Pīavahlikā, (4) Manthallikā, (5) Manikulyā, (6) Paṇikathā, (7) Khaṇḍakathā, (8) Upakathā, and (9) Bīhatkathā, but about Sakalakathā he simply says 'चरितमित्यर्थः' and gives no authority. This means that Hemacandra must have no authority for Sakalakathā other than that of Dhvanyāloka and Locana. We have seen that these works do not mention any names of works as examples.

This would lead us to believe that Someśvara must have drawn upon the same common source as the work whose verses are quoted

by Hemacandra which, as we have seen, has nothing to say about *Sakalakathā* and that Hemacandra on his own must have removed the defect by mentioning *Samādhityakathā*.¹

While introducing what are called *Uparūpakas*, Someśvara says गेय तु प्रेक्ष्य काव्यं पदार्थाभिनयस्वभाव श्रीगदितादि (p 221) Now it is Hemacandra who divides काव्य into प्रेक्ष्यं श्रव्यं च and subdivides प्रेक्ष्यं into पाठ्यं गेयं च (p. 432), and further divides (प्रेक्ष्यं) गेयं into डोम्विका to श्रीगदितरागादि (p 445) Here the interesting words to be noted in both are गेय-प्रेक्ष्यं It would appear that Someśvara has taken his wording from Hemacandra, though the quotation about the varieties of प्रेक्ष्यगेय- in both is from the commentary of Abhinavagupta who himself introduces the passage with the words तदुक्तं चिरन्तनैः (p. 181) ना. शा. vol I 2nd edition G O S

The last point to be noted is a small one. Someśvara in the tenth Ullāsa while explaining गोभागन्यन्त्रम् says गोभागन्यत्वमहद्यत्वम् । तत्र चोपमादयोऽपि नालंकारा इति सर्वसमतम् । (पृ ३०५). Here we have to note the words अहद्यत्वम् and उपमादयोऽपि We know that it is Hemacandra who has defined उपमा as हृद्यं साधर्म्यम् । (p 339) Someśvara seems to say that where there is no हृद्यत्व there is no *Alamkāra*, and this applies to *Upamā* also He seems to imply that this is a characteristic common to all *Alamkāras* and not

1 It is well known that Bhāmaha in his *Kāvyālamkāra* gives five kinds of *Kāvya* viz सर्गबन्ध (महाकाव्य), अभिनेयावै (नाटक), कथा, आख्यायिका and अनिवद्ध (श्लो १८ परि १ पृ ३ चौ स सि), while Dandin in his *Kāvyādarśa* recognizes (1)-मुक्तक, (2) सर्गबन्ध महाकाव्य, (3) कथा and rejects आख्यायिका as a separate kind (श्लो १३-२८ परि १ पृ १०-१९, ed by Rangacharya, Madras 1910) As mixed varieties of verse and prose he gives two-viz नाटक and चम्पू (श्लो ३१. पृ २१ ibid) Both these early writers do not give any sub-varieties

Rudrata in the sixteenth adhyāya of his *Kāvyālamkāra* mentions काव्य (क्षुद्र), महाकाव्य, कथा, आख्यायिका (अ १६ श्लो २ पृ १६७ का स सि १९०८), and खण्डकथा, प्रशस्ति, कुलकादि, नाटकादि (अ १६, श्लो ३३-३६ पृ १७२ ibid)

Bhoja in his *Sarasvatikanāthābharana* gives a division of *Kāvya* into श्रव्य and दृश्य, but offers no varieties of the former, while for latter gives six-viz लास्य, ताण्डव, छलिक, सपथा, हल्लीसक and राम (पृ ३०६-३०७ K M S 2nd edition 1934) Dr V Raghavan however, in his work on Bhoja's *Śrngāra Prakāśa* (pp 28-29) mentions 24 kinds of *Srāvya Prabandhas* out of which (1) *Ākhyāyikā*, (2) *Nidarśanā*, (3) *Pra-vahlikā*, (4) *Manthallikā*, (5) *Manikulyā*, (6) *Kathā*, (7) *Parikathā*, (8) *Khandakathā*, (9) *Upalathā*, and (10) *Bihatkathā* and (11) *Champū*, may be noted If this list is complete, we have to say that Bhoja also does not mention *Sakalakathā* and that therefore the authority for it for Hemacandra and Someśvara may be different Only after the text of *Śrngāraprakāśa* of Bhoja is published, we can say whether the verses quoted in *Viveka* as authorities for sub-varieties of *Kathā* can be traced to that work or some other work referred by it

the particular one of Upamā. Can we say that this is a fling at Hemacandra ?¹

Thus the parallels in the Saṃketa of Someśvara and the Kāvyaṇuśāsana of Hemacandra do not give us any definite clue as to the priority of the one or the other. It appears that both have drawn independently from common sources like Dhvanyāloka, Locana, the verses quoted in Viveka etc.

Probably, both the works the Kāvyaṇuśāsana with Alamkāra-cūdāmaṇi and Viveka and the Saṃketa of Someśvara were too near in time to each other to be known and utilized by the one or the other. But if some borrowing has to be assumed, the probability is that the Brahmanical writer would not condescend to take his material from a Jain, while Hemacandra had never any hesitation in utilizing non-jain works. If this turns out to be true, the date of Someśvara's Saṃketa will have to be placed before 1150 A. D.

But for the present we may place the composition of Kāvyaadarśa-Kāvyaṇuśāsana-saṃketa between 1150 A. D. and 1160 A. D.

Thus within fifty to sixty years of the publication of Kāvyaṇuśāsana (c 1100 A. D.), we find Rucaka writing a real Saṃketa (1135-50 A. D.), Someśvara, a very much enlarged Saṃketa called by him Kāvyaadarśa (1140-50 A. D.) discussing topics not treated in K. P., and Māṇikya-candra also a similar Saṃketa (1160 A. D.). To this we may add Hemacandra basing his Kāvyaṇuśāsana on Mammata's work, making his treatise much more comprehensive than Someśvara's commentary. This shows how soon the greatness of Mammata's work was recognized, not only in his own region Kashmir but in Gujarat also. It speaks for the intellectual intercourse between different and distant parts of India in those old times.

Someśvara's native place:

Vāmanācārya Jhalkikar in his Sanskrit introduction p. 25 to the fourth edition of K. P. (1921) takes Someśvara to be a Kānyakubjadēśīya, a native of Kanauj on the strength of the following reference

यथा कान्यकुब्जदेशे उद्धतो वेपो दारुणो व्यवहारो सयंकर आकार परंपवचनमनुचितम्. This is, however, too general a remark to warrant any such guess. This passage occurs in the Viveka of K. S. of Hemacandra also. It is likely that

---

1. Udbhata uses the words "यच्चैतोहारिसाधर्म्यम्" (पृ. १६ नि. सा.) Vāgbhata in his Kāvyaṇuśāsana uses the words "चमत्कारिसाध्यमुपमा" (पृ. ३३ K. M. S.) Appayadikṣita says "ह्ययं साधर्म्यमुपमेत्युच्यते काव्यवेदिभिः (चित्रमीमांसा पृ. ६) the very words of Hemacandra. Jagannātha says सादृश्यं सुन्दर etc (पृ. १५, र. ग.)

it may have been taken by both the writers from the missing portion of the Kāvya-mīmāṃsā of Rājasekhara, who belonged to Kanauj.

If knowledge of obscene words of a particular language can be taken as proof of a writer's regional language and therefore native region, we may say that Someśvara belonged to Kashmir, because on p 136 he says अत्र कसीरेयु etc His Maṅgala indicates him to be a follower of Pratyabhiññādaśāna- a school of thought which had developed in Kashmir and was prevalent at this time. This would be an additional argument to make Someśvara a Kashmirian. But it should be said that no definite conclusion can be based on such references.

Someśvara's other works:

We have no knowledge about the other works of Someśvara. Verses given at the end of Ullāsas VII & X¹ and quotations of verses under ममैव (p 131 & p 224), however, show that Someśvara must have been a poet also. Both the latter verses are benedictory. The first describes the rising Sun in the following lines.

शश्वद्दर्शनलोपिसन्तततमस्तोमच्छिदा पण्डितः कापायं दधदम्वरं मुनिरिव क्षोणीं पुनानः परम् ।
कुर्वाण करविभ्रमैस्त्रिजगतो बोधं समध्यामितः पौरस्त्याचलवेदिका दिनकरः क्षिप्रानु वः कल्मषम् ॥

The second verse is as follows

दूरागाधभवान्धकूपकुहरकामतम कर्मकोढान्तःपरिलीनदीनवपुः पाठीनपोतानिव ।
जन्तू यस्त्वरितं निजोद्धुरकरैरुद्धृत्य लोकंघृणैः प्रीणन्निर्मलशर्मवारिभिरभिप्रेयाय भूयात्स वः ॥

Here also the Sun is intended. From the benedictory nature of these two verses one may guess that they may be either verses from some of his dramas or more probably from a Sūya stotra.

Kāvyaśāstra Kāvyaśāstra Samketa :

This Samketa of Someśvara is really the first adequate commentary of Kāvyaśāstra on a big scale, that of Rucaka being mostly a short explanatory note. Not only the author has shown great knowledge of previous works on Sanskrit poetics, but his exposition is both clear and critical. His erudition not only of Kāvyaśāstra and Kāvyaśāstra but also of allied subjects such as Mīmāṃsā, Vyākaraṇa etc is evidenced by quotations given and the works and the authors mentioned by him as well as by references traced by the editor.

1 येपा ताण्डवमाधत्ते चित्ताध्वनि रसध्वनि । त एवास्य सुवर्णस्य परीक्षाकषपट्टका उ ७ पृ १९५
स्त्रीकृत्य कृत्यतरतो मस्त परागं दृष्टे क्षतिं विदधते जगतोऽपि किं तैः ।
चक्रं कृवी तु परितः सुमनोमुखेन्य पीतं मधुमति येन मदं करोति ॥ उ १० पृ ३५२

It may be noted here that Rucaka does not give any such verses of critical import at the ends of Ullāsas in his Samketa. Mānikya however gives verses at the end of each Ullāsa, in comparison with the two of Someśvara. It will be interesting to compare these verses also. So I quote them below.

It is hoped that this Samketa of Someśvara will be appreciated by scholars as an interesting and illuminating work on Sanskrit Poetics.

×

×

×

It is a pleasant duty to acknowledge the help and assistance received from scholar-friends. First and foremost is the General Editor of the Series-Acharya Muni Shri Jinavijayaji, who asked me to prepare, for the Rājasthān Purātattva Granthamala, a critical edition of the Kāvyaḍarśa-Kāvyaṭīkāśa-Samketa which was carefully copied under his personal supervision by Pandit Keshavram Kashiram Shastri Prof Dr Priyabālā Shah my former student and now colleague has rendered me assistance in a number of ways, particularly in the preparation of appendixes containing the various readings of K P and K. P S and helping me in tracing quotations in the K. P. S. to their original sources. For this labour of love my thanks are due to her.

I acknowledge with thanks the assistance received from Pandit K K Shastri, whose carefully prepared press-copy was of so much use to me. He also considerably helped me in indicating some paralleisms from the Samketa of Mānkyacandra as well as proof-reading I also thank Vyākaraṇa-Kāvya Tīrtha Mrs. Vasumatī Shah, assistant to the Curator of the Manuscripts Department of Gujarat Vidya Sabha, who copied for me various indexes.

Ullāsa I.

सच्छब्दार्थशरीरस्य काण्डकारव्यस्थितिः । यावत्कल्याणमाणिक्यप्रबन्धो न निरीक्ष्यते ॥ (p. 16)

Ullāsa II

सम्यक्शब्दविभागश्रीस्तेषां न स्यादवीयसी । परिच्युता न सङ्केताद्येषा मतिनितम्बिनी (p. 49).

Ullāsa III.

मनोवृत्ते ! भोक्तु निविडजटिमोढापि परितः परस्य चेत् काव्याद्भुतपरिमलाय स्पृहयसि ।
समुद्यद्दैर्घ्यध्वनिमुभगसर्वायंजनने तदा सङ्केतेऽसिन्नवर्हितवर्ती सूत्रय रतिम् ॥ (p. 58).

Ullāsa IV.

न वेत्ति यस्य गाम्भीर्यं गिरितुङ्गोऽपि लोलटः । तत्तस्य रसपाथोद्ये कथं जानातु शङ्कुः ॥ (१)
भोगे रत्यादिभावानां भोगः स्वसोचितं भुवन् । सर्वथा रससर्वस्वमर्मास्पर्शीन् नायक ॥ (२) (p. 147).

Ullāsa V.

सङ्केतगमने दत्ता मनस्सुमनसा जन । ध्वनिर्ध्वज गुणीभूतः श्रोत्रानन्दी निरूपितः ॥ (p. 187).

Ullāsa VI.

सङ्केतरीतिरेषैव ज्ञानश्रीमुक्त्येऽद्भुता । वर्णनाविषयी चक्रे यत्र वाणीगतध्वनिः ॥ (p. 190).

Ullāsa VII

सङ्केतवर्त्तनाऽनेन सम्यग्घटनतत्परा । मदयन्ति विदग्धानां मनांसि सुमनोगिरः ॥ (p. 285).

Ullāsa IX.

वाणी काव्यप्रकाशस्य गुणतत्त्वविवेचिनी । सङ्केतेनैव घटते यदि कस्यापि धीमनः ॥ (p. 305)

Ullāsa X.

गुणानपेक्षिणी यस्मिन् अर्थालङ्कारतत्परा । प्रौढापि जायते बुद्धिः सङ्केतस्तोऽयमद्भुतः ॥ (p. 469).

Prof. G H Bhatt, Director of the Oriental Institute, Baroda, very kindly lent to me his copy of the Calcutta Oriental Journal containing Rucaka's Samketa.

I express my sense of gratitude to Dr Lady Vidyagauri R. Nilkanth-Honorary Secretary of Gujarat Vidya Sabha for allowing me the use of the press-copy of K. P. S. and the oldest paper ms. of K. P. in the possession of the Institution

Muni Shri Punyavijayaji has put me under a deep debt of obligation by supplying references to Śabdāṅkas which have been of material help in settling the date of Māṇikyacandra. Prof Harihar Bhatt not only found out equivalent dates of the Christian Era from Indian dates given in the mss, but very kindly also helped me in settling the date of the paper ms of Kāvyaparakāśa

Ahmedabad, }
'1-1-1957. }

Rasiklal C. Parikh.

Appendix A

Parallelisms in the Saṃketas of Someśvara and Māṇikyacandra.

N.B.—For the first three Ullāsas of M's Saṃketa, the references are to the pages of the edition of Anandāśrama Sanskrit Series, for the remaining seven, the edition of University of Mysore Sanskrit Series No 60.

उल्लासः १

सोमेश्वर

पृ.

- १ (1) कवेरपेक्षया अन्यशब्दनिर्देशः ।
- (2) वक्तीति वाक्शब्दः । उच्यते इति वागर्थः । उच्यतेऽनयेति वागभिधा व्यापारः ।
- (3) यतः सुकविभिरनुवध्यमाना भावा अचेतना अपि चेतनवच्चेतना अप्यचेतनवद् विवर्तन्ते ।
- २ (4) कविप्रजापतिवाचश्चास्या आधिक्ये नियतीत्यादेरुपमेयोत्कर्षहेतोरुक्तावाक्षिप्ते चोपम्ये व्यतिरेकालंकारो व्यङ्ग्यः ।
- (5) कविभारतीप्रभावख्यापने वक्तुरतितरां रतिरित्यलक्ष्यक्रमः स्थायीभावोऽत्र वाक्ये व्यङ्ग्यः ।
- (6) दोषत्यागेन गुणालंकारसंस्कृतं काव्यमभिधेयं शास्त्रं चेदमभिधायकं तयोरभिधानाभिधेयलक्षणः संबन्धोऽर्थादुक्तः ।
- (7) प्रयोजनं च सर्वत्र प्रवृत्त्यङ्गम् । यदुक्तम्-प्रयोजनमनुद्दिश्य न मन्दोऽपि प्रवर्तते । तदपि दृष्टमदृष्टं चाह-काव्यमिति ।
- २-३ (8) अस्येदं वृत्तममुष्मात् कर्मण इत्येवं युक्तियुक्तकर्मफलसंबन्धप्रकटनकारिभ्योऽर्थे तात्पर्यं विद्यते येषामित्यर्थप्रधानेभ्यः ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

- २ (1) कवेरपेक्षया अन्यशब्दनिर्देशात् ।
- ३ (2) वक्तीति वाक्शब्दः । उच्यत इति वागर्थः । उच्यतेऽनयेति वागभिधाव्यापारः ।
- २ (3) यतोऽस्यां चेतना अपि भावाः कविना निवध्यमाना अचेतनवद्, अचेतना अपि चेतनवत् प्रतिभासन्ते ।
- ३ (4) कविब्राह्मब्राह्मीनिर्मिते ब्रह्मनिर्मितेः सकाशात् स्वरूपप्रयोजनकारणविशेषप्रतिपादकेन नियतीत्यादिविशेषणचतुष्टयेन आधिक्ये नियतीत्यादेरुपमेयोत्कर्षहेतोरुक्त्या समाक्षिप्ते चोपमानोपमेयभावे व्यतिरेकालंकारो व्यङ्ग्यः ।
- (5) कविब्राह्मीप्रभावख्यापनेऽतीव ग्रन्थकृतो रत्यलक्ष्यक्रमस्थायिभावोऽत्र काव्ये व्यङ्ग्यः ।
- (6) दोषपरिहारेण सगुणं सालंकारकाव्यमभिधेयम् । शास्त्रमभिधायकम् । तयोरभिधानाभिधेयलक्षणः संबन्धः ।
- ४ (7) प्रयोजनं सर्वत्रापि प्रवृत्त्यङ्गम् । यतो न प्रेक्षापूर्वकारिणो निष्प्रयोजनाः प्रवर्तन्ते । तदपि दृष्टादृष्टत्वाद् द्विधेत्याह-काव्यमिति ।
- (8) अस्येदं वृत्तमस्मात् कर्मण इत्येवं युक्तियुक्तकर्मफलसंबन्धप्रकटनकारित्वादर्थप्रधानेभ्यः ।

सोमेश्वर

पृ.

- ३ (9) रसस्याङ्गिनो योऽङ्गभूतो व्यञ्जना-
त्मा व्यापारस्तत्रिष्ठतया विसद-
शम्
(10) यद् भट्टनायकः—
शब्दप्राधान्यं to काव्यगीर्भवेत् ।
९ (11) च्युतं चन्दनं, न तु क्षालितम् ।
निर्मृष्टो न तु किञ्चिन्मृष्टः । दूर-
मनञ्जने, निकटे तु साञ्जने । पुल-
किता तन्वीति चोभयं विधेयम् ।
(12) व्यङ्ग्यपक्षे, अधमपदं च व्यञ्जकम् ।
अत्र शब्दशक्तिमूलो
वस्तुध्वनिः ।
(13) तथात्रैव स इव त्वं त्वमिव सोऽ-
प्यधम इत्युपमेयोपमालंकारो व्य-
ङ्ग्यः ।
(14) कस्याश्चित् संकेतस्थानं जीवित-
सर्वस्वायमानं धार्मिकसंचरणान्त-
रायदोषात् तदवलुप्यमानपल्लवा-
दिविच्छायाीकरणाच्च त्रातुमिय-
मुक्तिः ।
१० (15) नागतेति व्यङ्ग्यस्यार्थस्य मलिना
मुखच्छायेत्यनयैवोक्त्यैव विप-
यीकृतत्वमिति व्यङ्ग्याद्वाच्यमेव
सातिशयम् ।
(16) यच्च रसभावादि व्यङ्ग्यार्थशून्यं
केवलवाच्यवाचकवैचित्र्यमात्रं त-
च्चित्रं काव्यमित्याह । शब्दचित्र-
मिति । विसयकृद् वृत्तादिवशा-
त्, न तु सहृदयचमत्कारकारिर-
सनिप्यन्दमयमित्यर्थः । काव्या-
नुकारित्वाद् वा चित्रं लेख्यमात्र-
त्वाद् वा कलामात्रत्वाद् वा ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

- ४ (9) रसस्याङ्गिनोऽङ्गभूतो यो व्यापार-
स्तत्परतया विलक्षणम्
(10) यदाह भट्टनायकः—
शब्दप्राधान्यं to काव्यगीर्भवेत् ।
८ (11) च्युतं न तु क्षालितम् । क्षालित-
मित्युक्ते व्यङ्ग्यार्थप्रतीतिरेव न
स्यात् । वाण्यामेव क्षालनभावात् ।
निर्मृष्टो न तु किञ्चिन्मृष्टः । दूर-
मनञ्जने निकटे तु साञ्जने । पुल-
कितेति तन्वीति चोभयं विधेयम् ।
९ (12) व्यङ्ग्यपक्षेऽधमपदस्याधमपदस-
हायानां चन्दनच्यवनादीनां व्यञ्ज-
कत्वमित्येषो अर्थशक्तिमूलो
वाक्यप्रकाशयो ध्वनिः ।
(13) तथात्रैव स इव त्वं त्वमिव सोऽ-
प्यधम इत्युपमेयोपमालंकारो व्य-
ङ्ग्यः ।
(14) कस्याश्चित् संकेतस्थानं धार्मिक-
संचरणान्तरायदोषात् तदवलु-
प्यमानपल्लवादिविच्छायाीकरणा-
च्च त्रातुमियमुक्तिः ।
(15) नागतेति व्यङ्ग्यस्यार्थस्य मलिना
मुखच्छायेत्यनयैवोक्त्या विपयी-
कृतत्वमिति वाच्यमेव चमत्का-
रीति ।
९ (16) यच्च काव्यं केवलवाच्यवाचकवै-
चित्र्यभाक् तच्चित्रम् । रसादिव्य-
ङ्ग्यार्था रहितत्वेन काव्यानुकारि-
त्वाद् विसयकारिवृत्तादियोगाद्
वा लेख्यसादृश्याद् वा कलामात्र-
त्वादिना वा ।

उल्लास २

सोमेश्वर

पृ.

११ (1) उक्तस्वरूपाकाङ्क्षादिवशाद् अन्योन्यमन्विताः पदार्थास्तात्पर्यापर-
नामधेयं वाक्यार्थमवबोधयन्ति ।

१२-१३ (2) यद्येकस्मिन् गोपिण्डे संकेतः
क्रियते तदान्येषु कर्तुं न
शक्यते ।

१३-१४ (3) न खलु 'डि'शब्दोच्चारणकाले
'त्थ'शब्दोऽस्ति, [त्थ] शब्दो-
च्चारणकाले वा 'डि'शब्द इति ।
अत एव संहतक्रमं स्वरूपम् ।
तत् खलु तां तामभिधाशक्ति-
मभिव्यञ्जयता वक्त्रा यदृच्छया
संज्ञिनि निवेश्यते । तस्माच्छ-
ब्दप्रवृत्तिनिमित्तानां चतुष्टाद्
मुख्यः शब्दश्चतुर्विधः ।

१४-१५ (4) यदृच्छाशब्देषु शुक्सारिका-
मनुष्याद्युदीरितेषु भिन्नेषु सम-
वेतं डित्थशब्दत्वादिकं सामा-
न्यमेव यथायोगं संज्ञिषु अध्य-
स्तमभिधेयम् । यदि वा उपच-
यापचययोगितया डित्थादौ
संज्ञिनि प्रतिकलं भिद्यमाने-
ष्वभिद्यमानो यन्महिम्ना डित्थो
डित्थ इत्येवमादिरूपत्वेन अभि-
ज्ञाकारः प्रत्ययो जायते । तत्
तथाभूतं डित्थादिशब्दावसेय-
वस्तुसमवेतमेव डित्थत्वादि-
सामान्यं, तच्च डित्थादिशब्दैर-
भिधीयत इति गुणक्रिया
यदृच्छाशब्दानामपि जाति-
शब्दाद् जातिरेवैकः शब्दार्थ
इति भट्टाः ।

(5) जातेरर्थक्रियायामनुपयोगाद्
विफलः संकेतः यदाह 'न हि
जातिर्दाहपाकादौ उपयुज्यते'
इति । व्यक्तेस्त्वर्थक्रियाकारि-
त्वेऽपि आनन्त्यव्यभिचाराभ्यां

माणिक्यचन्द्र

पृ.

११ (1) आकाङ्क्षादिवशादनन्योन्यमन्विताः
पदार्थास्तात्पर्यान्यनामधेयं वा-
क्यार्थं प्रतिपादयन्ति ।

१३ (2) यद्येकस्मिन् गोपिण्डे संकेतः क्रि-
यते तदान्येषु कर्तुं न शक्यते ।

१३-१४ (3) न खलु डिशब्दोच्चारे त्थशब्दः ।
त्थशब्दोच्चारे वा डिशब्दः ।
अत एव संहतक्रमं स्वरूपम् ।
तत् खलु तां तामभिधाशक्तिम-
भिव्यञ्जयता वक्त्रा यदृच्छयो-
पाधितया संज्ञिनि तस्मिंस्तस्मि-
न्निवेश्यते । तस्माच्छब्दप्रवृत्ति-
निमित्तानां चतुष्टान्मुख्य-
शब्दश्चतुर्विधः ।

१५ (4) यदृच्छाशब्देषु शुक्सारिकाद्यु-
दीरितेषु भिन्नेषु डित्थत्वादिकं
सामान्यमेव यथायोगं संज्ञिष्व-
ध्यस्तमभिधेयम् । यदि वोपच-
यापचययोगितया डित्थादौ
संज्ञिनि प्रतिक्षणं भिद्यमानेऽ-
प्यभिद्यमानो यन्महिम्ना
डित्थडित्थ इत्येवमभिज्ञाकारः
स्यात्तथाभूतं डित्थादिशब्दा-
वसेयवस्तुसमवेतमेव डित्थ-
त्वादिसामान्यम् । तच्च डित्था-
दिशब्दैरभिधीयत इति गुण-
क्रिया यदृच्छाशब्दानामपि
जातिरेवैकः शब्दार्थ इति ।

(5) जातेरर्थक्रियाकारित्वाभावाद्
विफलः संकेतः । व्यक्तेस्त्वर्थ-
क्रियाकारित्वेऽप्यानन्त्यव्यभि-
चाराभ्यां न संकेतः कर्तुं शक्यत
इति जातिमती व्यक्तिः शब्दार्थ

सौमेश्वर

पृ.

१४-१५ (५) न संकेतः कर्तुं शक्यत इति जात्युपहिता व्यक्तिः शब्दार्थः इति वैशेषिकाः ॥ अपोह इति । जातिव्यक्तितद्योगजातिमद्वुद्ध्या-काराणां शब्दार्थत्वस्य अनुपपद्य-मानत्वाद् गवादिशब्दानामगोव्या-वृत्त्यादिरूपः शब्दार्थः इति बौद्धाः ।

(६) शब्दस्य मुख्येन लाक्षणिकेन वा व्यापारेण अर्थावगतिहेतुत्वमिति मुख्यं तावद् अर्थमाह-स मुख्योऽर्थ इति । साक्षात् संकेतितो मुखमिव हस्ताद्यवयवेभ्योऽर्थान्तरेभ्यः प्रथ-मं प्रतीयमानत्वात् । यदुक्तम्-शब्दव्यापारतो to इष्यते ॥ मुख्यार्थविषयः शब्दोऽपि मुख्यः ॥ तत्रेति । अर्थविषये । समयापेक्षा वाच्या अवगमनशक्तिरभिधा-शक्तिः ॥

१५-१६ (७) वाचकस्य शक्तिमुक्त्वा लाक्ष-णिकस्य लक्ष्यार्थदर्शनद्वारेण व्यापारमाह-मुख्यार्थेति । मुख्यस्यार्थस्य अनुपपत्तेरनुपयो-गाच्च प्रत्यक्षादिप्रमाणेन वाचे तेन मुख्येनार्थेन सह लक्ष्यस्यार्थस्य योगे संबन्धे सादृश्यादौ सति रूढेः प्रयोजनाद् वातिप-चित्रत्वमी[त]लत्वादेरशब्दा-न्तरवाच्यात् ताद्रूप्यप्रतिप-त्यादिरूपाद् असुख्यः शब्द-व्यापारो लक्ष्यार्थविषयो लक्ष-णाशक्तिः । कारिकामेव उदा-हरणद्वारेण व्याकुर्वन्नाह-कर्म-णीति । कुशान् लातीति-दर्भ-ग्रहणायोगाद् मुख्यार्थवाचे विवेचकत्वादौ संबन्धे प्रसिद्धे प्रसिद्धिचशात् प्रदीणलक्षणो लक्ष्योऽर्थो लक्षणाव्यापारे-णावगम्यते । आदिशब्दाद्

माणिक्यचन्द्र

पृ.

१५

इति वैशेषिकादयः । अपोह इति । जातिव्यक्तितद्योगजातिमद्वुद्ध्या-काराणां शब्दार्थत्वस्याननुपपाद्य-मानत्वाद् गवयादिशब्दानामगो-व्यावृत्त्यादिरूपोऽपोहः शब्दार्थ इति बौद्धाः ।

१६ (६) शब्दस्य मुख्येन लाक्षणिकेन व्य-ञ्जनात्मकेन वा व्यापारेणार्थाव-गतिहेतुत्वमिति मुख्यं तावदर्थ-माह-स मुख्योऽर्थ इति । स सा-क्षात् संकेतितो मुखमिव हस्ता-द्यवयवेभ्योऽर्थान्तरेभ्यः प्राग्-ज्ञायमानत्वात् । मुख्यार्थविषयः शब्दोऽपि मुख्यः । तत्रेति । अर्थ-विषये । समयापेक्षया वाच्यावग-मनशक्तिरभिधाशक्तिः ।

(७) अथेदानीं लाक्षणिकस्य लक्ष्यार्थ-दर्शनद्वारेण व्यापारमाह-मुख्या-र्थेति । मुख्यार्थस्यानुपपत्तेरनु-पयोगाच्च प्रत्यक्षादिप्रमाणेन वा-चे तेन मुख्यार्थेन सह लक्ष्या-र्थस्य योगे संबन्धे सादृश्यादौ सति रूढेः प्रयोजनात् पावित्र्यशै-त्यादेरशब्दान्तरवाच्यात् ताद्रू-प्यप्रतीत्यादिरूपादन्योऽर्थो यल्ल-क्ष्यतेप्रतिपाद्यते,यत्साम्यादमुख्य-शब्दव्यापारो लक्ष्यार्थनिष्ठो लक्ष-णाशक्तिः । यदिति । वाक्यार्थ-निर्देशः । सेति । विधीयमाना लक्षणा । सर्वनामपदं हि कदा-चिदनुग्रहमानलिङ्गमादत्ते कदाचि-द्विधीयमानलिङ्गमिति । उदाह-रणद्वारेण व्याकरोति-कर्मणीति । कुशौ लातीति दर्भग्रहणायोगान्मु-ख्यार्थवाचे विवेचकत्वादौ संब-न्धे रूढेः प्रदीणोऽर्थो लक्षणाव्या-

सोमेश्वर

पृ.

१५-१६ (7) द्विरेफादयः । द्विरेफशब्देन हि रेफद्वितययोगिभ्रमरशब्दे लक्षणाद्वारेण रूढ्यनुवृत्तिरेव क्रियते यथा वा लावण्यादयो लवणरसयुक्तत्वादेः स्वार्थाद् अन्यत्र हृद्यत्वादौ लक्ष्ये रूढाः ॥ तुरङ्गकान्ताननहव्यवाहज्वालेव भित्त्वा जलमुल्ललास । इत्यादौ तु तुरंगकान्ताननहव्यवाहशब्दो वडवामुखाग्रौ लक्षणया प्रयुक्तः । न चासौ तत्र रूढो, वृद्धव्यवहारेष्वननुज्ञातत्वादिति दुष्टत्वम् । सति तु गुप्तार्थप्रतिपादनादिप्रयोजनसद्भावे एवंविधानामपि लक्षणानामदुष्टत्वम् । यद् भट्टकुमारिलः—
निरूढा to त्वशक्तितः ।
'निरूढा' इति भ्रष्टोपचारप्रतीतयः । 'लक्षणा' इति लक्षणाशब्दाः । 'अभिधानवद्' इति वृक्षादिनामशब्दवत् ॥

१६ १७ (8) सान्तरः सव्य[व]धानस्तटादिलक्षणोऽर्थस्तदाश्रया क्रियाशब्दव्यापारो लक्षणा । तथा हि गङ्गाशब्दोऽभिधेयस्य स्रोतोविशेषस्य घोषाधिकरणतानुपपत्त्या मुख्यशब्दार्थवाधेयोऽसौ समीप-समीपिभावात्मकः संबन्धस्तदाश्रयेण तटं लक्षयति । लक्षणायाश्च प्रयोजनं तटस्य गङ्गात्वैकार्थसमवेतासंविज्ञातपदपुण्यत्वादिप्रतिपादनं व्यङ्ग्यम् । न हि तत्पुण्यत्वादिशब्दान्तरैः स्पष्टं शक्यते । तद्योगश्च मुख्यार्थसन्नत्वम् । तत् पञ्चधा आचार्यभर्तृमित्रेण उक्तम्—

अभिधेयेन संबन्धात् सादृश्यात् समवायतः । वैपरीत्यात् क्रियायोगाल्लक्षणा पञ्चधा मता ॥

माणिक्यचन्द्र

पृ.

१६-१७ (7) पारेण लक्ष्यते । आदिशब्दाद् द्विरेफद्विकानुलोम्यप्रातिलोम्यलावण्यदयः । द्विरेफशब्देन रेफद्वितययोगिभ्रमरपदलक्षणार्थलक्षणाद्वारेण रूढ्यनुवृत्तिरेव पदपदादौ क्रियते । तुरङ्गकान्ताननहव्यवाहज्वालेव भित्त्वा जलमुल्ललास । इत्यादौ तुरङ्गकान्ताननहव्यवाहशब्दो वडवामुखाग्रौ लक्षणया प्रवृत्तः । न च तत्र रूढः । व्यवहारेऽनभ्यनुज्ञातत्वादिति द्रष्टव्यम् । सति तु गुप्तार्थप्रतिपादनादिप्रयोजन एवंविधलक्षणा अव्यदुष्टाः । यद्भट्टकुमारिलः—
निरूढा to त्वशक्तितः । 'निरूढा' इति भ्रष्टोपाचारप्रतीतयः । 'लक्षणा' इति लक्षणाशब्दाः । 'अभिधानवद्' वृक्षादिनामवत् ।

१७ (8) सव्यवधानस्तटादिलक्षणोऽर्थस्तदाश्रया क्रियाशब्दव्यापारो लक्षणा । तथाहि । गङ्गाशब्दाभिधेयस्य स्रोतसो घोषाधारतानुपपत्तेर्मुख्यार्थवाधेयोऽयं समीपसमीपिभावात्मा संबन्धस्तदाश्रयेण तटं लक्षयति । लक्षणायाश्च प्रयोजनं तटस्य गङ्गात्वैकार्थसमवेतपुण्यत्वमनोरमत्वशैत्यादिप्रतिपादनं व्यङ्ग्यम् । न हि तत्पुण्यत्वादिशब्दान्तरैः स्पष्टं शक्यते । तद्योगश्च तत्रासन्नत्वम् । तत्पञ्चधोक्तं अभिधेयेन उप to पञ्चधा मता । संबन्धाद्यथा गङ्गायां घोषः । सादृश्याद्यथा गौर्वाहीको गौरेवायमित्यादौ मुख्यार्थस्य साक्षादिमत्त्वेन प्रत्यक्षादिना प्रमाणेन वाधेऽभिधे-

सोमेश्वर

पृ.

१७-१८ (८) अभिधेयेन संवन्धाद् । यथा 'गङ्गायां घोषः' । सादृश्याद्, यथा 'गौर्वाहीको गौरेवायम्' इत्यादौ मुख्यस्यार्थस्य सास्नादिमत्त्वादेः प्रत्यक्षादिना प्रमाणेन बाधेऽभिधेयसादृश्यात् तद्वतगुणसदृशगुणयुक्तमर्थान्तरं वाहीकलक्षणं लक्षयति । प्रयोजनं च ताद्रूप्यप्रतिपत्त्यादि । एते च सारोपायाः साध्यवसानायाश्च गौणलक्षणाया उदाहरणे । समवायः साहचर्यम्, यथा 'कुन्ताः प्रविशन्ती'त्यादौ कुन्तानां प्रवेशस्य असंभवान्मुक्त्यर्थबाधे साहचर्यात् पुरुषा लक्ष्यन्ते । कुन्तवन्त इति च प्रयोगाद् येषां रौद्रत्वादीनां धर्माणां न तथा प्रतिपत्तिस्तेषां सातिशयानां प्रतिपत्तिश्च प्रयोजनम् । वैपरीत्याद्, भद्रमुख इति । अत्र भद्रमुखशब्दस्य अभद्रमुखे प्रयोगात् स्वार्थबाधः । अनोऽसौ स्ववाच्यभूतभद्रमुखवैपरीत्याद् अभद्रमुखत्वं लक्षणया वगमयति । प्रयोजनं चात्रापि गुणान्भ्यार्थप्रतीतिः । क्रियायोगात् कार्यकारणयोगाद्, यथा—प्रथुरसि गुणैर्मूर्त्या to त्रिलोकविजय्यपि ॥

अत्र शत्रुघ्ने शत्रुघ्नशब्दप्रयोगाद् मुख्यार्थबाधः । शत्रुघ्नशब्दश्च अशत्रुघ्ने शत्रुघ्ननक्रियाकर्तृत्वयोगाल्लक्षणाया प्रयुक्तः । प्रयोजनं च वर्ण्यमानस्य शत्रुघ्नशब्दाभिधेयनृपतिरूपताप्रतिपादनम् । एवं निरन्तरार्थविषयः शब्दस्य व्यापानेऽभिधा । सान्तरार्थनिष्ठश्च निरन्तरप्रयत्नमुद्भवो लक्षणा । तेन अभिधेयं मुख्येऽर्थप्रविवृत्तुर्वाधकेन निरन्तरमाना सती अचिन्तार्थत्वाद् अगच्छ प्रसरतीत्यभिधापुच्छभूतैव लक्षणा ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

१७ (८) येन सादृश्यात् तद्वतजाड्यमान्द्यादिगुणयुक्तो वाहीको लक्ष्यते । प्रयोजनं ताद्रूप्यप्रतिपत्त्यादि । एते च सारोपासाध्यवसानालक्षणागौणलक्षणाया उदाहरणे । समवायः साहचर्यम् । यथा कुन्ताः प्रविशन्तीत्यादौ कुन्तादीनां प्रवेशानुपपत्त्या मुख्यार्थबाधे साहचर्यात् पुरुषा लक्ष्यन्ते । प्रयोजनं च रौद्रत्वादीनां सातिशयानां प्रतिपादनम् । वैपरीत्याद्भद्रमुखः । अत्र भद्रमुखशब्दस्याभद्रमुखे प्रयोगात् स्वार्थबाधः । अतोऽसौ स्ववाच्यभूतभद्रमुखत्ववैपरीत्याद्भद्रमुखत्वं लक्षणयाऽवगमयति । प्रयोजनं तु गुणान्भ्यार्थप्रतीतिः । क्रियायोगाद्यथा महति समरे शत्रुघ्नत्वमिति । अत्राशत्रुघ्ने शत्रुघ्नप्रयोगात्स्वार्थबाधः । शत्रुघ्नशब्दश्चाशत्रुघ्ने हननक्रियायाः कर्तृत्वयोगाल्लक्षणाया प्रयुक्तः । प्रयोजनं च वर्ण्यमानशत्रुघ्नशब्दाभिधेयनृपतिरूपताप्रतिपादनम् । एवं निरन्तरार्थनिष्ठशब्दव्यापारोऽभिधा । सान्तरार्थनिष्ठस्तु लक्षणा । तेनाभिधेयं मुख्यार्थं बाधिता सत्यचरितार्थत्वादन्यत्र प्रसरतीति तत्पुच्छभूतैव लक्षणा ।

सोमेश्वर

पृ.

- १८ (9) यथान्यैर्भट्टमुकुलादिभिरुदाहृतान च क्रमेण द्वयोर्वाच्यता विरम्य व्यापारद्वयाभावादित्यन्योक्तेनाह ।
- १९ (10) अयमभिप्रायः । यत्र शब्दः स्वमर्थं सर्वथा त्यजन्नन्यं लक्षयति तत्र लक्षणेन लक्षणा । यत्र तु स्वार्थमपि वदन्नन्यमर्थमुपादत्ते तत्रोपादानेनेति ।
- (11) एतदेव द्रढयन्नाह-अनयोरिति । तटादीनां लक्ष्याणां प्रतिपादने मेदात्मकं न तटस्थत्वम् । किंतु कुन्तपुरुषयोर्गङ्गातटयोश्च अमेद एवेति यदन्यैस्तटस्थे लक्षणाशुद्धेत्युक्तं तदयुक्तमित्याह-तत्त्वप्रतिपत्तौ हीति । तस्य भावस्तत्त्वममेदः, तस्य प्रतिपत्तौ हि प्रतिपिपादयिषितमशब्दान्तरवाच्यं यदपरिमितं रौद्रत्वादिपावनत्वादिप्रयोजनं तस्य प्रतीतिः । मेदे तु गङ्गासंबन्धमात्रप्रतीतिर्न लक्षणाया विशेषः ॥
- २०-२१ (12) यत्रोपमानगतगुणसदृशगुणयोगलक्षणां पुरःसरीकृत्य उपमेये उपमानशब्द आरोप्यते तौ गौणौ, गुणेभ्य आगतत्वाद् गौणशब्दवाच्यौ ।
- २१ (13) स्वार्थो गोशब्दस्य गोपिण्डः, परार्थो वाहीकादिः । गोशब्दो वाहीकशब्देन अनुपपद्यमानसमानाधिकरणत्वाद् बाधितमुख्यार्थः सन् स्वाभिधानपुरःसरं स्वसहचारिजाड्यादिगुणाल्लक्षयित्वा तत्सदृशवाहीकगतजाड्यादिगुणलक्षणाद्वारेण गोगुणसदृशगुणोपेते वाहीके उपचरितः, तेनेयमुपचारमिश्रा । लक्षणाद्वयगर्भीकारेण चतुर्थकक्षायां लक्षणेति लक्ष्यमाणगुणमुखेन गोशब्दो वाहीके लक्षणाया प्रवर्तत इत्यर्थः ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

- १८ (9) यथान्यैर्मुकुलादिभिरुक्ता । न च क्रमेण द्वयोर्वाच्यता । शब्दबुद्धिकर्मणां विरम्य व्यापाराभावात् ।
- १९ (10) अयमभिप्रायः—यत्र शब्दः सर्वथा स्वमर्थं त्यजन्नन्यं लक्षयति तत्र लक्षणेन तटादिज्ञापनेन लक्षणा । यत्र तु स्वार्थमपि वदन्नन्यमुपादत्ते तत्रोपादानेनेति ।
- (11) एतदेव द्रढयति-अनयोरिति । तटादीनां लक्ष्याणां प्रतिपादने मेदात्मकं न तटस्थत्वम् । कुन्तपुरुषयोर्गङ्गातटयोश्चाभेद एवेति यदन्यैस्तटस्थे लक्षणा शुद्धेत्युक्तं तद्विषितमित्याह-तत्त्वप्रतिपत्तौ हीति । मेदे तु गङ्गासंबन्धमात्रप्रतीतिर्न लक्षणाविशेषः ।
- २१ (12) यत्रोपमानगतगुणतुल्यगुणयोगलक्षणां पुरःसरीकृत्योपमेय उपमानशब्द आरोप्यते तौ गौणौ । गुणेभ्य आगतत्वाद् गौणशब्दवाच्यौ ।
- (13) स्वार्थो गोशब्दस्य गोत्वं पिण्डाकृतिर्वा । व्यक्त्याकृतिजातयस्तु पदार्थ इति वचनात् । परार्थो वाहीकः । तथा च गोशब्दो वाहीकशब्देऽनुपपद्यमानसमानाधिकरण्याद् बाधितस्वार्थः सन् स्वाभिमानपूर्वं स्वार्थसहचारिजाड्यादिगुणाल्लक्षयित्वा तत्तुल्यवाहीकस्थजाड्यादिगुणलक्षणाद्वारेण गोगतगुणतुल्यगुणोपेते वाहीक उपचरितः । शब्दोपचारस्यार्थोपचारादिना भावित्वात् तदर्थोऽपि । केचिच्छब्दोपचारमेव-

सोमेश्वर

पृ.

२१(13) न तु परार्थोऽभिधीयत इति । गोशब्देन स्वार्थसहचारिगुणलक्षणापूर्वं तदभेदेन वाहीकगताः स्वसदृशा गुणा एव लक्ष्यन्ते, सव्यवधानशब्दव्यापारात् । न तु वाहीकार्थोऽभिधीयत इत्येकलक्षणागर्भेयं तृतीयकक्षायां लक्षणेत्याहुः । 'अभिधीयत' इति । लक्ष्यते ।

(14) साधारणेति । गोर्वाहीकस्य साधारणाः सदृशा ये गुणास्तदाश्रयेण वाहीकार्थ एव लक्ष्यः । अभिधेयेति । मुख्यार्थाद् अविनाभूता तत्संबन्धेन यार्थान्तरप्रतीतिः सा लक्षणा शुद्धेत्यर्थः । लक्ष्यमाणैश्च जाड्यादिभिः संबन्धाद् या वृत्तिः सव्यवधानार्थनिष्ठः शब्दव्यापारः सा गौणी । नान्तरीयकत्वमिति । न अन्तरं नान्तरम् । अविनातत्रभवं नान्तरीयं, तदेव नान्तरीयकमविनाभावि, येन विना यन्न भवति तन्नान्तरीयकं, तादात्म्यतदुत्पत्तिलक्षणं जातिव्यक्त्यादिवत् । तस्ये हीति । नान्तरीयकत्वेन हि मञ्जुपुरुषयोरविनाभावोऽस्ति । अविनाभावे चेति । नान्तरीयकत्वे गौरनुबन्ध इत्यादौ ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

२१(13) मन्यन्ते । एवमन्यत्रापि । तेनेयमुपचारमिश्रा । लक्षणाद्वयगर्भकारेण चतुर्थकक्षायां लक्षणेति । चतुर्थकक्षात्वं लक्षणाया अभिधापेक्षया ज्ञेयम् । लक्ष्यमाणगुणयोगेन गोशब्दो वाहीकलक्षणाया प्रवर्तत इत्यर्थः । गर्भलक्षणयोरन्त्यलक्षणार्थं प्रवृत्तत्वात् तत्प्रयोजनेन प्रयोजनवत्त्वं न तु तयोर्मिश्रं प्रयोजनम् । न तु परार्थो- गोशब्देन स्वार्थसहचारिगुणलक्षणापूर्वं तदभेदेन वाहीकस्थाः स्वतुल्या गुणा एव लक्ष्यन्ते । सव्यवधानव्यापारात् । न तु वाहीकार्थोऽभिधीयत इत्येकलक्षणागर्भेयं तृतीयकक्षायां लक्षणेत्याहुः । 'अभिधीयत' इति लक्ष्यते ।

(14) साधारणेति । गोर्वाहीकस्य च साधारणास्तुल्या ये गुणास्तदाश्रयेण वाहीक एव लक्ष्यः । अभिधेयेति । मुख्येनार्थेनाविनाभूतस्य केनापि संबन्धेन संबन्धस्यान्यवस्तुनो या प्रतीतिः सा लक्षणा शुद्धेत्यर्थः । लक्ष्यमाणैर्गुणैर्जाड्यादिभिः संबन्धाद् या तु वृत्तिः सान्तरार्थनिष्ठः शब्दव्यापारः सा गौणी । 'नान्तरीयकत्वमिति' नान्तरमविनाभावः । तत्र भवं नान्तरीयम् । गहादित्वादीयः । तदेव नान्तरीयकमिति । अविनाभावि येन विना यन्न भवति तन्नान्तरीयकं तादात्म्यतदुत्पत्तिलक्षणं कृतकत्वानित्यत्वादिवत् । तथात्वे हीति । नान्तरीयं हीत्यर्थः । न हि मञ्जुपुरुषयोरविनाभावोऽस्ति । इत्युक्तमिति । गौरनुबन्ध इत्यत्र ।

सोमेश्वर

पृ.

- २५ (14a) यदि च सिंहो वटुरिति शौर्याति-
शयेऽवगमयित्वे स्खलद्रुतित्वं श-
ब्दस्य, तत् तर्हि प्रतीतिं नैव कुर्या-
दिति किमर्थं तस्य प्रयोगः । 'गम्य'
इति ण्यन्तो निर्देशः कर्तव्य इति ।
'अन्यत इति' अभिधालक्षणाव्या-
पारात् । शब्दादिति । गङ्गादेः ।
- २६ (15) यथा तटस्य प्रयोजनप्रतिपादने-
ऽसामर्थ्यं, न तथा गङ्गाशब्दस्य ।
तस्मादभिधालक्षणातिरिक्तस्त-
च्छक्तिद्वयोपजनितार्थावगमपवि-
त्रितप्रतिपत्तृप्रतिभासहायार्थद्वो-
तनशक्तिध्वननात्मा व्यापारः,
तेन यत्केनचिल्लक्षितलक्षणेति ना-
म कृतं तद् व्यसनमात्रम् । तथा-
भावे च प्रयोजने लक्ष्ये प्रयो-
जनान्तरान्वेषणेन अनवस्थानाद्
अतिव्याप्तिः स्यात् ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

- २६ (14a) यदि च सिंहो माणवक इति शौ-
र्यातिशयेऽवगमयितव्ये स्खलद्रु-
तित्वं शब्दस्य किमर्थं तस्य प्रयो-
गः । गम्य इति ण्यन्तो निर्देशः ।
शब्दावगमयितव्य इत्यर्थः । ना-
न्यत इति । अभिधालक्षणाव्या-
पारात् । 'शब्दादिति' । गङ्गादेः ।
- २७ (15) यथा तटस्य प्रयोजने प्रति-
पाद्येऽसामर्थ्यं न तथा गङ्गाशब्द-
स्य । तस्मादभिधालक्षणाभ्यामन्य-
स्तच्छक्तिद्वयोपजनितार्थावगमप-
वित्रितप्रतिपत्तृप्रतिभासहायार्थ-
द्वोतनशक्तिध्वननात्मा व्यापारः ।
तेन यत्केनचिल्लक्षितलक्षणेति ना-
मकृतं तद्व्यसनमात्रं तथाभावे च
प्रयोजने लक्ष्ये प्रयोजनान्तरान्वे-
षणेनानवस्थानादतिप्रसक्तिः ।

सोमेश्वर

पृ.

- ३१ (१) अर्थो व्यञ्जको यदि निरपेक्षस्तत्सर्वदा तमर्थमवगमयेत् । अथ सापेक्षः किं तस्यापेक्षणीयमित्याह-वक्तृबोद्धव्येति ।
- (२) काचिद् अविनीतवधूः कृतपरपुरुषसंभोगा गात्रगतविकारविशेषापह्वेनाभिधत्ते । तस्याश्च असाध्वीत्वे अवगते तृतीयस्य तटस्थस्य प्रतिभाजुषो व्यङ्ग्यप्रतीतिः ।
- (३) 'ककि लौल्ये' इत्यस्य धातोः 'काकु' शब्दः प्रकृतार्थातिरिक्तमपि वाञ्छति-इति लौल्यमस्याभिधीयते । यद्वा ईषदर्थे कुशब्दस्य कादेशः । तेन हृदयस्थवस्तुप्रतीतेरीषद्भूमिः काकुः ।
- ३२ (४) ननु 'तथाभूतां दृष्ट्वा' इत्यादिवाच्यस्य सिद्धौ काकुः स्वरविशेषोऽङ्गकारणमिति वाच्यसिद्ध्यङ्गलक्षणो गुणीभूतव्यङ्ग्यमेदः कथं न भवतीत्याशङ्क्याह-न च वाच्येति । 'हे सहदेव कुरुषु किं न खेदो गुरोः यन्मयि खेदः' इत्येवंरूपेण प्रश्नमात्रेणापि काकोर्विश्रान्तत्वात् । काकोस्तु यद् वैशिष्ट्यं तत्पर्यालोचनया सहृदयस्य व्यङ्ग्यार्थप्रतीतिः ।
- ३४ (५) मिथः संयोग इति । तत्र वक्तृबोद्धव्ययो गेयथा-अत्ता इत्थं नु मज्जति । अत्तेति श्वश्रूरसहिष्णुः, न तु माता । तेन गुप्तमभिलाषः पोषणीयः । न च सर्वदा भयदेत्याह । अत्रेति । दूरे सा च शेते न जागर्ति । अत्र त्वन्मार्गनिकटेऽहमुपभोगयोग्या । सांप्रतं विघ्नकारीति कुत्सितं दिवसम् । प्राकृते पुनपुंसकयोरनियमः । तस्मात् संप्रति विलोक्य । अम्बोम्ब-

माणिक्यचन्द्र

पृ.

- ३१ (१) अर्थो व्यञ्जको यदि निरपेक्षस्तत्सर्वदा तमर्थमवगमयेत् । अथ सापेक्षः किं तस्यापेक्षणीयमित्याह-वक्तृबोद्धव्येति ।
- (२) अत्र काचिद् असती कृतान्यपुरुषसङ्गा कायगतविकारविशेषापह्वेनाभिधत्ते । तस्याश्च असाध्वीत्वेऽवगते तृतीयस्य तटस्थस्य प्रतिभाजुषो व्यङ्ग्यप्रतीतिः ।
- ३२ (३) यद्वा ककि लौल्य इत्यस्य धातोः काकुशब्दः । प्रकृतार्थातिरिक्तमपि वाञ्छतीति लौल्यमस्याभिधीयते । यद्वा ईषदर्थे कुशब्दस्य कादेशः । तेन हृदयस्थवस्तुप्रतीतेरीषद्भूमिः काकुः ।
- (४) ननु तथाभूतामित्यादिवाच्यसिद्धौ काकुरयं स्वरविशेषः कारणमिति गुणीभूतव्यङ्ग्यमेदः कथं न स्यादित्याशङ्क्याह-न च वाच्येति । हे सहदेव कुरुषु न खेदो गुरोर्यन्मयि खेद इत्येवंरूपप्रश्नमात्रेणापि काकोर्विश्रान्तेः । काकोस्तु यद् वैशिष्ट्यं तत्पर्यालोचनया सहृदयस्य व्यङ्ग्यप्रतीतिरिति नैष काकाक्षितो गुणीभूतव्यङ्ग्यमेदः ।
- ३५ (५) मिथः संयोग इति । तत्र वक्तृबोद्धव्ययोगे यथा-अत्ता एत्थ इति । अत्तेति श्वश्रूरसहना । न तु माता । तेन गुप्तमभिलाषः पोष्यः । अत्र दूरे सा शेते । अत्र त्वन्मार्गनिकटेऽहमुपभोगयोग्या । सांप्रतं विघ्नकारित्वात् कुत्सितं दिवसं दिवसकम् । प्राकृते पुनपुंसकयोरनियमः । तस्मात् संप्रति विलोक्य । मिथो वक्त्रावलोकनेन दिनातिवाहनं कुर्वन्तावधि-

सोमेश्वर

पृ.

- ३४ (५) वदनविलोकनविनोदेन दिनं ताव-
दतिवाहयाव इत्यर्थः । रात्राव-
धिकमदनोद्रेकादन्ध शय्याविभा-
गानभिज्ञ शय्यायां मा शयिष्ठा
अपि तु प्रहरचतुष्टयमपि निधुव-
नेन क्रीडा [च इत्यर्थः]
- (६) विवक्षितान्यपरवाच्येऽर्थशक्ति-
मूले शब्दस्यापि सहकारित्वं भव-
त्येव, विशिष्टशब्दाभिधेयतया
विना तस्यार्थस्य अव्यञ्जकत्वात् ।
ततः शब्दार्थयोरुभयोरपि व्यञ्ज-
कत्वं, केवलमर्थस्यात्र मुख्यत्वम् ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

- ३५ (५) त्यर्थः । पथिकेति चेत्तितेऽपि तव
न दोषकारीति न भेतव्यम् । रात्रौ
रात्र्या वा स्मरोद्रेकादन्ध
शय्याविभागानभिज्ञ शय्यां मा
शयिष्ठा अपि तु प्रहरचतुष्टयम-
पि क्रीड ।
- ३६ (६) विवक्षितवाच्येऽर्थशक्तिमूले
शब्दस्यापि सहकारित्वमस्ति यतो
विशिष्टशब्दाभिधेयतया विनाऽ-
र्थस्याव्यञ्जकत्वात् । ततो द्वयोरपि
व्यञ्जकत्वम् । केवलमर्थस्य मुख्यं
व्यञ्जकत्वं शब्दस्य तु सहकारिभा-
वेन ।

उल्लास ४

सोमेश्वर

पृ.

४२ (१) रसनाव्यापारगोचरत्वेन कषाय-
फलचर्वणपरपुरुषदर्शनप्रभवमुख-
प्रसेककलनारूपेण हेतुना अन्या-
नुमेयविसदृशः ।

(२) सामाजिकजनास्वाद्यमानो मुख्य-
रामादिगतस्थाय्यनुकरणरूपत्वा-
देव च नामान्तरेण व्यपदिष्टो
रस्यमानत्वाद् रसः ।

(३) स्थायी तु काव्यबलादपि नानु-
संधातुं शक्यः । रतिः शोक
इत्यादयो हि शब्दा रत्यादिकमभि-
धेयीकुर्वन्ति अभिधानत्वेन, न तु
वाचिकाभिनयरूपतयावगमयन्ति ।
न हि वागेव वाचिकम्, अपि तु
तथा निर्वृत्तमङ्गैरिवाङ्गिकम् । तेन
विवृद्धात्माप्यगाधोऽपि दुरन्तो-
ऽपि महानपि । वाडवेनेव जलधिः
शोकः क्रोधेन पीयते ॥
इत्यादौ न शोकोऽभिनेयः, अपि
तु अभिधेयः ॥

४३ (४) तथा हि, अनुकरणरूपो रस
इत्युक्तं न च तद् युक्तम्, यतः
किञ्चिद्धि प्रमाणेनोपलब्धं तदनु-
करणमित्युच्यते, यथैव 'असौ
सुरां पिबति' इति सुरापानानुक-
रणत्वेन पयःपानं प्रत्यक्षावलोक-
कितं प्रतिभाति । इह च नरगतं
किं तदुपलब्धं सद् रत्यनुकरण-
तया भातीति चिन्त्यम् । तच्छरीरं
तस्मिन् प्रतिशीर्षकादि रोमाञ्चग-
द्गदिकादि भुजाक्षेपवलनप्रभृति
भूषणपङ्कटादादिकं च न रतेश्चित्त-
वृत्तिरूपाया अनुकारत्वेन कस्य-
चित् प्रतिमानि जडत्वेन भिन्ने-
न्द्रियप्राप्तत्वेन भिन्नाधिकरणत्वेन
न नो प्रत्यक्षण्यात् ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

६८ (१) कषायफलचर्वणपरपुरुषदर्शनप्रभ-
वमुखप्रसेककलनाकल्पनया रस-
नीयस्वरूपतयाऽन्येभ्योऽनुमीय-
मानेभ्यो विलक्षणः ।

६९ (२) सभ्यानां मुख्यरामाद्यनुगतस्थाय्य-
नुकरणरूपः अनुकरणरूपत्वादेव
च नामान्तरेण व्यपदिष्टो रत्यादी
रसः ।

६८ (३) स्थायी तु काव्यबलादपि नानु-
संधेयः । रतिशोक इत्यादयो हि
शब्दा रत्यादिकमभिधेयीकुर्व-
न्त्यभिधानत्वेन न तु वाचिकाभि-
नयरूपतयाऽवगमयन्ति । न हि
वागेव वाचिकम्, अपि तु तथा
निर्वृत्तं, अङ्गैरिवाङ्गिकम् । तेन—
विवृद्धात्माऽप्यगाधोऽपि दुरन्तो-
ऽपि महानपि । वाडवेनेव जलधिः
शोकः क्रोधेन पीयते ॥
इत्येवमादौ न शोकोऽभिनेयः,
अपि त्वभिधेयः ।

६९ (४) तथा हि-अनुकरणरूपो रस इति
वदेत् तन्न किञ्चिद्धि प्रमाणेनोप-
लब्धं तदनुकरणमिति शक्यं व-
क्तुम् । यथा एवमसौ सुरां पिब-
तीति सुरापानानुकरणत्वेन जल-
पानं प्रत्यक्षेक्षितं भाति । इह च
नरगतं किञ्चिदुपलब्धं स इत्यनु-
करणतया भातीति चिन्त्यम् ।
तद्वपुस्तस्मिन् प्रतिशीर्षकादि रोमा-
ञ्चगद्गदिकादि भुजाक्षेपवलनादि
भूषणपङ्कटाक्षादि च न चित्तवृत्ति-
रूपरतेरनुकारत्वेन कस्यचिद्भाति,
जडत्वभिन्नैन्द्रियप्राप्तत्वभिन्ना-
विकरणत्वेस्ततोऽतिवैलक्षण्यात् ।

सोमेश्वर

पृ.

४५ (5) काव्येऽपि च लोकनाट्यधर्मिस्थानीयेन स्वभावोक्तिवक्रोक्त्यादिप्रकारद्वयेनालौकिकप्रसन्नमधुरौजस्विशब्दसमर्प्यमाणविभावादियोगादियमेव रसना वार्ता ।

(6) यन्मुनिः काव्यार्थान् भावयतीति भावः । अस्यार्थः । पदार्थवाक्यार्थौ रसेष्वेव पर्यवस्यत इत्यसाधारण्यात् प्राधान्याच्च काव्यस्यार्था रसाः । अर्थ्यन्ते प्राधान्येनेत्यर्थाः । न तु अर्थशब्दोऽभिधेयवाची रसादीनां स्वशब्दानभिधेयत्वात् ।

(7) सर्वप्रमातृणां यो रसनीयः सर्वप्रमातृतावलम्बनेनैव रस्यते, अत एव नाटकमण्डपान्तःप्रविष्टाः सर्वे हृदयसंवादभाजो भवन्तीत्युच्यते ।

(8) साधारण्यमहिम्ना सकलयोग्यत्वसहिष्णुभिः शब्दादिविषयमयैरातोद्यगानविचित्रमण्डपविदग्धगणिकादिभिरुपरञ्जनं श्रितम् ।

४६ (9) संक्षेपश्चायं मुकुटप्रतिशीर्षकादिना तावन्नटबुद्धिराच्छाद्यते, गाढप्राक्तनसंवित्संस्काराच्च काव्यबलानीयमानापि न तत्र रामधीर्विश्राम्यति । तत एवोभयदेशकालत्यागः । रोमाञ्चादयश्च भूयसा रतिप्रतीतिकारितया दृष्टानटे देशकालनियमेन रतिं गमयन्ति, यस्यां स्वात्मापि तद्वासनावत्त्वादनुप्रविष्टोऽत एव न तटस्थतया रत्यवगमः । न च नियतकारणतया येनार्जनाभिष्वङ्गादिसंभावना न च नियतपरात्मैकगततया येन दुःखद्वेषाद्युदयः, तेन साधारणीभूता संतानवृत्तेरेकस्या एव वा संविदो गोचरीभूता रतिः

माणिक्यचन्द्र

पृ.

७५ (5) काव्ये च लोकनाट्यधर्मिस्थानीयेन स्वभावोक्तिवक्रोक्तिप्रकारद्वयेन लोकोत्तरप्रसन्नमधुरौजस्विशब्दसमर्प्यमाणविभावादियोगादियमेव रसवार्ता ।

७७ (6) यन्मुनिः 'काव्यार्थान् भावयन्तीति भावाः' इति । असाधारण्यप्राधान्याभ्यां काव्यार्था रसाः, पदार्थवाक्यार्थौ तु रसेषु पर्यवस्यतः । अर्थ्यन्ते प्राधान्येनेत्यर्थाः, न त्वर्थशब्दोऽभिधेयवाची । रसादेः स्वशब्देनानभिधेयत्वात् ।

७८ (7) सर्वप्रमातृतावलम्बनेनैव स रस्यते । अत एव रङ्गमण्डपान्तःप्रविष्टानां सर्वेषां हृदयसंवादभागित्वमुच्यते ।

(8) साधारण्यमहिम्ना सकलभोग्यत्वसहिष्णुभिः शब्दादिविषयमयैरातोद्यगानविचित्रमण्डपविदग्धगणिकादिभिरुपरञ्जनमाश्रितम् ।

८१-८२ (9) तदयमत्र संक्षेपः— मुकुटप्रतिशीर्षकादिना तावन्नटधीराच्छाद्यते । गाढप्राक्तनसंवित्संस्काराच्च काव्यवलोपढौक्यमानाऽपि न तत्र रामधीर्विश्राम्यति । अत एवोभयदेशकालत्यागः । रोमाञ्चादयश्च भूयसा रतिप्रतीतिकारितया दृष्टास्तत्रावलोकिता देशकालनियमेन रतिं गमयन्ति । यस्यां स्वात्माऽपि तद्वासनावत्त्वादनुप्रविष्टः । अत एव न ताटस्थेन रत्यवगममः न च निर्हेतुतया, येनार्जनाभिष्वङ्गादिभावना । न च नियतपरात्मैकगततया, येन दुःखद्वेषकामित्वाद्युदयः । तेन साधार-

सोमेश्वर

पृ.

४६ (9) शृङ्गारः । साधारणीभावना च विभा वादिभिः ।

४८ (10) अत्रौत्सुक्यादेर्व्यभिचारिणोऽनुगतत्वेन 'दूराद्', इत्यादिपदापितः सहसाप्रसरणादिरूपोऽनुभावः 'प्रेयसी' इति विभावश्च प्रकाशते ।

४८-४९ (11) सकलजातिसुलभत्वेन हृद्यतया च पूर्वं शृङ्गारस्तदनुगामी च ततो हास्यस्तद्विपरीतः करुणः । ततस्तन्निमित्तमर्थप्रधानो रौद्रः । कामार्थयोर्धर्ममूलत्वाद् धर्मप्रधानो वीरः । तस्य भीताभयदानसारत्वात् ततो भयानकः । तद्विभावसाधारण्यसंभावनात् ततो वीर्यमत्स इतीयद् वीरेणाक्षिप्तम् । वीरस्यान्तेऽद्भुतः फलमिति ततोऽद्भुतः ।

५९ (12) अन्ये तु 'अर्थसामर्थ्येन सादृश्यात्मकेन द्वितीयाऽभिधैव प्रतिप्रसूयते, ततश्च द्वितीयोऽर्थोऽभिधीयत एव, न ध्वन्यते । तदनन्तरं तु तस्य द्वितीयमर्थस्य प्रतिपन्नस्य प्रथमार्थेन प्राकरणिकेन साकं या रूपणा सा तावद् भात्येव । न चान्यतः ॥ शब्दादिति सा ध्वननव्यापरात् । तत्राभिधाशक्तेः कस्याश्चिदप्यनाशङ्कनीयत्वादिति प्रकृताप्रकृतयोर्वान्यार्थयोः साम्यं ध्वन्यत इत्यलंकाश्विनिरित्याह—

६६ (13) काव्यविशेषो हि विशिष्टार्थप्रतिपत्तिहेतुः सन्दर्भविशेषः, काव्यविशेषस्य च न पदप्रकाशान्वे उपपद्यते, पदानां स्मरणकत्वेनावाचकत्वाद्, — ।

(14) यथा श्रुतिदृष्टानां पेलवादिपदा-

माणिक्यचन्द्र

पृ.

८१-८२ (9) गीभूता संतानवृत्तेरेकस्या एव वा संविदो गोचरीभूता रश्मिः शृङ्गारः साधारणीभावनादिभिश्चिति ।

८३-८४ (10) अत्रौत्सुक्यादिव्यभिचार्यनुगतत्वेन दूरादित्यादिपदेभ्यः सहसा प्रसरणादिरूपोऽनुभावः, प्रेयसीति पदाच्च विभावो लभ्यते ।

८४-८५ (11) अत्र कामस्य सकलजातिसुलभतया अत्यन्तपरिचितत्वेन सर्वान् प्रति हृद्यतेति पूर्वं शृङ्गारः, तदनुगामित्वाद् हास्यः, तद्विपरीत्यान्निरपेक्षभावाच्च ततः करुणः, ततस्तत्कारणमर्थसारो रौद्रः, ततो रौद्रस्य कामार्थप्राधान्येन कामार्थयोश्च धर्ममूलत्वादिति धर्मप्रधानो वीरः, तस्य भीतत्राणसारत्वात्ततो भयानकः, ततस्तद्विभावसाध्यसंभावनाद्वीर्यमत्सः, इतीयद्वीरेणाक्षिप्ते वीरस्य फलभूतोऽद्भुतः ।

१०८ (12) अयं भावः—सादृश्यरूपेणार्थसामर्थ्येन द्वितीयाभिधैव प्रतिप्रसूयते । ततश्च द्वितीयोऽर्थ उच्यत एव न ध्वन्यते । तदनन्तरं तु तस्य द्वितीयार्थस्य प्रतिपन्नस्य प्रथमार्थेन प्रकृतेन साकं या रूपणा सा तावद्विभात्येव । न चान्यतः सा शब्दादिति ध्वननव्यापारात्तत्राभिधाशक्तेः कस्याश्चिदनाशङ्क्यत्वादिति प्रकृताप्रकृतवाक्यार्थयोः साम्यं देवो देव एवेति रूपं ध्वन्यते ।

१२१ (13) काव्यविशेषो विशिष्टार्थप्रतिपत्तिहेतुः सन्दर्भविशेषः, काव्यविशेषता च न पदप्रकाशत्वे घटेत, पदानां स्मृतिहेतुत्वेनावाचकत्वादिति— ।

(14) यथा (श्रुति)दृष्टपेलवादिपदाना-

सोमेश्वर

पृ.

- ६६ (14) नामसभ्यार्थं प्रति न वाचकत्वं, तद्वशाच्च आचाररूपं काव्यं श्रुतिदुष्टम् । तच्च श्रुतिदुष्टमन्वयव्यतिरेकाभ्यां भागेषु व्यवस्थाप्यते, तथा प्रकृतेऽपि पदानां व्यञ्जकत्वमुखेन ध्वनिव्यवहारः ॥ न च ध्वनिव्यवहारे वाचकत्वं प्रयोजकं, व्यञ्जकत्वेन तस्य व्यवस्थानात् ॥
- ७३ (15) प्रबन्धप्रतिपाद्येन ह्यर्थेन गृध्रगोमाय्वोर्भक्षणाभिप्रायो व्यज्यते । स चाभिप्रायः शान्तरसनिष्ठ एव ।
- ७४ (16) पदत्रयमेव यावन्न याति तावद् धृत इति प्रेमातिशयो ध्वन्यते ।
- ७५ (17) सर्वत्र सुवादीनामभिप्रायविशेषाभिव्यञ्जकत्वम् । स तु अभिव्यक्तोऽभिप्रायो यथास्वं विभावादिरूपताद्वारेण रसादीन् व्यनक्ति ॥
- ८१ (18) एवमुद्दीपनविभावोद्बोधितविप्रलम्भः परस्परविप्रलम्भत्वाद् रतेर्विभावानां साधारण्यमभिमन्यमान इत एव प्रभृति हृदये प्रियां निधायैव स्वात्मवृत्तान्तं तावदाह ।
- ८२ (19) रामशब्दार्थध्वनिविशेषावकाशदानाय कठोरहृदयपदम् । यथा 'तद् गेहम्' इत्युक्तेऽपि 'नतमिति' इति । अन्यथा रामपदं दशरथकुलोद्भवत्वकौशल्यास्नेहपात्रत्ववाल्मीकिचरितादिधर्मान्तरपरिणतमर्थं कथं न ध्वनेत् । 'अस्मि' इति स एवाहं भवामीत्यर्थः ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

- १२१ (14) मसभ्यार्थं प्रति न वाचकत्वं किन्तु स्मारकत्वं, तद्वशाच्च चारुरूपं काव्यं (श्रुति)दुष्टमन्वयव्यतिरेकाभ्यां भागेषु व्यवस्थाप्यते, तथा प्रकृतेऽपि पदानां व्यञ्जकत्वमुखेन ध्वनिव्यवहारः । न च ध्वनिव्यवहारे वाचकत्वं प्रयोजकं, व्यञ्जकत्वेन व्यवस्थानादिति. . ।
- १३३ (15) भारतोक्तगृध्रगोमायुसंवादनामप्रबन्धप्रतिपाद्येनार्थेन गृध्रगोमाय्वोर्भक्षणाभिप्रायो व्यज्यते । स चाभिप्रायः शान्तरसनिष्ठः ।
- १३५ (16) यावत्पदत्रयमपि न याति तावद् धृत इति स्नेहातिशयो व्यङ्ग्यः ।
- १३६ (17) सर्वत्र सुवादीनामाकूतविशेषव्यञ्जकत्वम् । स त्वाकूतो व्यक्तः सन् यथायोगं विभावादिरूपताद्वारेण रसादिकं व्यनक्ति ।
- १४४-१४५ (18) एवमुद्दीपनविभावोद्बोधितविप्रलम्भोऽन्योन्याश्रयत्वाद्भेदेर्विभावानां साम्यं मत्वा इत एव प्रभृति प्रियां हृदि न्यस्यैव स्वं वृत्तान्तं रामस्तावदाह... ।
- १४५ (19) रामशब्दार्थव्यङ्ग्यविशेषावकाशदानाय कठोरहृदयपदम् । अन्यथा रामपदं दशरथकुलोत्पत्तिकौसल्यास्नेहपात्रत्ववाल्मीकिचरितादिकावधादिधर्मान्तरपरिणतमर्थं कथं न ध्वनेत् । अस्मि स एवाहं भवामीति ।

सोमेश्वर

माणिक्यचन्द्र

पृ.

पृ.

८६ (१) 'पश्यताम्' इत्यादिरे पृष्ठी। पश्यतः प्रियाननादित्येत्यर्थः। भावस्येति। शत्रुस्त्रीणां रत्यभावे सैनिकानामनौचित्यप्रवृत्तत्वाद् रसाभासः। शत्रूणां चानुचितं दैन्यादीति द्वितीयेऽर्थे भावाभासः, तौ च राजविषयस्य रतिभावस्याङ्गम्। अत्र अलंकार ऊर्जस्वि।

८७ (२) 'पश्येत् कश्चिद्' इत्याशङ्का। 'चपल रे चल गच्छ' इत्यसूया। 'का त्वरा' इति धृतिः। 'अहं कुमारी' इति स्मृतिः। 'हस्तालम्बं वितर' इत्यौत्सुक्यम्। 'हह' इति श्रमः। 'ह' इति दैन्यम्। 'व्युत्क्रमः' इति विवोधः। 'कासि यासि' इत्यौत्सुक्यम्। एषां पूर्वपूर्वोपमर्देन वन्धः शवलता नृपविषयरतेरङ्गम्।

९१ (३) न चात्र विपरीतलक्षणा, यत् उच्चारणकाल एव न कोपादिति दीप्ततारगद्गदसाकाङ्क्षकाकुवलाद् निषेध्यमानतयैव युधिष्ठिराभिमतसंविमार्गाक्षमारूपत्वाभिप्रायेण प्रतीतिरिति मुख्यार्थवाधाद्यभावात्॥

(४) तथा हि गृहकर्मव्यापृताया इत्यन्यपगया अपि वध्या इति सातिशयलज्जापरतन्त्रवद्धाया अपि। अङ्गानीति। एकमपि न तादृग् अङ्गं यद् गाम्भीर्यावहित्यवशेन संवरीतुं पाणिनम्॥ मीढन्तीति। आम्नां गृहकर्मसंपादनं, स्वात्मानमपि धर्तुं न प्रभवन्ति गृहकर्मयोगे च स्फुटं तथा अलक्ष्यमाणानीति। अस्माद् वाच्यादेव स्वर्गपान्त्रव्यप्रतिनिधिमन्त्राण इत्यर्थः॥

९४ (३) मात्रप्रदयेनैतदा 'यथा विधिनिषे-

१५२ (१) अत्र पश्यतामित्यनादरे पृष्ठी, पश्यतः प्रियाननादित्येत्यर्थः। भावस्येति। रिपुस्त्रीणां रत्यभावे सैनिकानां हठात् प्रवृत्त्या रसाभासः शत्रूणां च रत्यभावे दैन्याद्यनुचितमित्युत्तरार्धे भावाभासः। तौ च राजविषयरतेरङ्गम्। अत्रोर्जस्व्यलङ्कारः।

१५३ (२) पश्येत्कश्चिदित्याशङ्का। चञ्चल चल गच्छेत्यसूया। का त्वरेति धृतिः। कुमार्यस्मीति स्मृतिः। हस्तालम्बं वितरेत्यौत्सुक्यम्। हहेति श्रमः। हेति दैन्यम्। व्युत्क्रम इति वाधः। कासि यासीत्यौत्सुक्यम्। एषां पूर्वपूर्वोपमर्देन वन्धः शवलता नृपविषयरतेरङ्गम्।

१५९ (३) न चात्र विपरीतलक्षणा, यत् उच्चारणकाल एव न कोपादिति दीप्ततारगद्गदसाकाङ्क्षकाकुवलाद् निषेध्यस्य निषेध्यमानतयैव युधिष्ठिरेष्टसन्धेरक्षमणरूपत्वाभिप्रायेण प्रतीतिरिति मुख्यार्थवाधाद्यभावात्।

१५९-६० (४) गृहकर्मव्यापृतायाः अन्यकर्मरताया अपि। वध्याः सातिशयलज्जापरवशाया अपि। अङ्गानीति बहुवचनेनैकमपि न तादृशमङ्गं यदात्मानं संवरीतुं शक्नोति। सीदन्ति आस्तां गृहकर्म, स्वमपि नालं धर्तुं, गृहकर्मयोगे च तथा स्फुटमलक्षमाणानीत्यस्माद्व्यादेव स्वरपारवश्यप्रतीतिश्चमत्कारः।

१६२-१६३ (५) मात्रशब्दादेन दुच्यते यद्वि-

सोमेश्वर

पृ.

- ९४ (5) धतदुभयात्मतारूपेण वस्तुध्वनिः
संक्षेपेण सुवचस्तथा न अलंकार-
ध्वनिरलंकाराणां भूयस्त्वात् ॥
- ९६ (6) साक्षाच्छक्तिविषयत्वेन हि व्यापा-
राद् अर्थापत्तेः कारणता पूर्वयो-
स्त्वितिकर्तव्यतारूपतेत्यभिप्रायः ॥

(7) पदानां संकेतो गृह्यत इति योगः ॥
प्रवृत्ति [निवृत्ति] कारीति । वृद्धव्य-
वहाराच्छब्दार्थसंबन्धावसायः ।
स च वृद्धव्यवहारः प्रवृत्तिनिवृ-
त्तिरूपः । प्रवृत्तिनिवृत्ती च
विशिष्टार्थनिष्ठे, अतो विशिष्ट
एवार्थे पदानां संबन्धावसायः ॥

- ९७ (8) विशिष्टा एवेति । अन्वितानां वि-
शिष्टानामेव पदार्थानामभिधेय-
त्वम् । वाक्यार्थो हि क्रियाकार-
कसंसर्गरूपः । कारकाणां च
क्रियासंबन्धोन्मुखतया क्रियाणा-
मपि कारकविरहासहिष्णुत्वेन अ-
न्वितानामेव स्वशब्दैरभिधानं
भवतीत्यर्थः ॥ न तु पदार्थाना-
मिति । सामान्यभूतत्वेन
अभिहितानां पदार्थानां पश्चान्न
वैशिष्ट्यमित्यर्थः ॥ यद्यपीति ।
संकेतगोचर इति योगः ।

- (9) यानि वाक्यान्तरे दृष्टप्रयोगाणि ॥
व्यतिषक्तानामिति । वाक्यस्यैव
प्रयोगार्हत्वात् पदार्थान्तरैरन्विता-
नाम् । तथाभूतत्वादिति । सामा-
न्यावच्छादितविशेषरूपत्वात् ॥
सामान्यविशेषरूप इति । सामा-
न्यानि अन्तःकृताशेषविशेषाणि भ-
वन्तीति तत्प्रतीतिनान्तरीयकतयै-
व विशेषसद्भावः । यदाहुः- निर्वि-
शेषं न सामान्यं भवेच्छशविषाण-
वत् ॥ ततः सामान्यावच्छादितो
विशेष एव संकेतस्य विषयः । तत-

माणिक्यचन्द्र

पृ.

- १६३ (5) धिनिषेधतदुभयात्मतारूपेण व-
स्तुनो ध्वनिः संक्षिप्तः, न त्वल-
ङ्काराणां, बहुत्वात् ।
- १६५ (6) साक्षाच्छक्तिविषयतया हि व्या-
पारादर्थपत्तेः कारणता, पूर्वयो-
स्त्वितिकर्तव्यतारूपतेति भावः ।

१६६ (7) पदानां सङ्केतो गृह्यत इति योगः ।
निवृत्तिकारीति । प्रवृत्तिनिवृत्ति-
रूपो वृद्धव्यवहारः, प्रवृत्तिनि-
वृत्ती च विशिष्टार्थनिष्ठे, अतो
विशिष्ट एवार्थे पदानां सम्ब-
न्धावगतिः ।

- (8) विशिष्टा एवेति । विशिष्टा एवा-
न्विताः पदार्थाः पदानामभिधे-
याः, न तु पदार्था एव केवलाः ।
अयमाशयः- वाक्यार्थस्तावत्
क्रियाकारकयोगात्मा । कारक-
क्रियाश्च सम्बन्धाभिमुख्येन मि-
थो विरहासहिष्णुत्वेनान्विता ए-
व स्वशब्दैरुच्यन्त इत्यर्थः । न
त्विति । सामान्यत्वेनोक्तानां प-
दार्थानां पश्चाद्वैशिष्ट्यं स्यादि-
ति । यद्यपीति । सङ्केतगोचर
इति योगः ।

- १६७-१६८ (9) यानि वाक्यान्तरे प्रयुक्त-
दृष्टानि । सामान्यावच्छादित
इति । न्यग्भूतसामान्यः । असा-
विति । पदार्थः । व्यतिषक्ताना-
मिति । 'वाक्यमेव प्रयोगार्हम्'
इति न्यायात् पदार्थान्तरैर्युक्ता-
नाम् । तथाभूतत्वादिति ।
सामान्यावच्छादितविशेषरूप-
त्वात् । विशेषरूप इति । सामा-
न्यप्रतीतिनान्तरीयका विशेषाः,
'निर्विशेषं न सामान्यं भवेच्छ-
शविषाणवत्' इति न्यायात् ।

सोमेश्वर

पृ.

९७ (१) अ सामान्यभूतः पदार्थोऽसमित-
त्वाद् अनभिधेय इत्याह अतिवि-
शेषभूत इति । विशेषमतिक्रान्तोऽ-
तिविशेषः, तं भूतः प्राप्तोऽतिविशे-
षभूतः सामान्यः पदार्थः । यत्र तु
सामान्यरूपोऽपि पदार्थो न वाच्य-
स्तत्र केव कथा व्यङ्ग्यस्य विध्या-
देरर्थान्तरस्य वाच्यतायाम् ॥

९८ (१०) वाक्यार्थस्तु अपदार्थ एवेति
योगः । कीदृशो वाक्यार्थोऽन्वित-
विशेषः । अन्वितविशेषो यत्र स
तथा, समग्राङ्गसंपूर्ण इत्यर्थः ।
यतोऽवाच्यस्ततः पक्षद्वयेऽप्यप-
दार्थ एव वाक्यार्थः ॥

(११) यदपीति । अन्विताभिधानवा-
दिभिरेव प्राभाकरैः ॥ नैमित्ति-
कार्थेति । वाक्यार्थतात्पर्यानुसा-
रेण निमित्तानि पदार्थाः कल्प्य-
न्ते, ततो नैमित्तिक एवायं न व्य-
ङ्ग्य इति भावस्तेषाम् ॥ अन्वित-
मात्र इति, सामान्यावच्छादित-
विशेषरूपे । एवं चेति । निमित्तेषु
संकेत इति, नैमित्तिकेऽर्थे संके-
ताकरणात् कथं नस्य साक्षात्प्र-
तिपत्तिः, तस्मिन्वाप्रतिपत्ते कथं
पदार्थावगमानां नियतनिमित्त-
भावः ।

(१२) यथा 'देवदत्तः काष्ठैः स्याल्या-
मोदनं पचति' इत्यादि ओदनपा-
कश्चेदन्यतः सिद्धस्तदा स्याल्य-
धिकरणन्यमात्रं विधेयं, नस्यैव
साध्यन्यात् ॥

माणिक्यचन्द्र

पृ.

१६७-१६८ (९) ततः सामान्यावच्छादितो
विशेष एव सङ्केतस्य विषयभूतः,
सामान्यं त्वनुक्तमपि ज्ञायत
इत्याह अतीति । विशेषमतिक्रा-
न्तो यः स्वभावः सोऽतिविशे-
षः तं भूतः प्राप्तोऽतिविशेष-
भूतः सामान्योऽर्थः । केवलप-
दार्थरूप इति यावत् । यदि वा
विशेषमतिक्रान्तः अतिविशेष,
स चासौ भूतश्च स तथा सामा-
न्योऽर्थः । यत्रेति । वाक्ये ।
यदाऽन्विताभिधानवादे सामा-
न्योऽप्यर्थो न वाच्यस्तदा का
वार्ता व्यङ्ग्यस्य वाच्यतायाम् ।

१६८ (१०) वाक्यार्थस्त्वपदार्थ एवेति यो-
गः । अन्वितविशेषः- सर्वाङ्ग-
सम्पूर्णः केवलविशेषरूपः ।
एतत् वाक्यार्थविशेषणम्, इति
पक्षद्वयेऽप्यपदार्थ एव वाक्या-
र्थः ।

१६८-१६९ (११) यदपीति । अन्विताभिधा-
नवादिभिः प्राभाकरैः । नैमि-
त्तिकार्थेति । वाक्यार्थतात्पर्य-
नैमित्तिकोऽर्थः । निमित्तानी-
ति । प्रस्तावाच्छब्दाः, तत-
स्तात्पर्यानुसारेण यदा शब्दाः
कल्प्यन्ते तदा व्यङ्ग्यं वाच्यमे-
वेति भावस्तेषाम् । अन्वित-
मात्र इति । सामान्यावच्छादि-
तविशेषरूपे ॥ निश्चितमिति ।
निमित्तेषु सङ्केतो न नैमित्ति-
केऽर्थे, तत्कथं नैमित्तिकस्य
साक्षात्प्रतीतिः, तदप्रतीतौ क-
थं पदार्थावगतिर्नियतनिमित्ता
स्यादिति ।

१६९ (१२) यथा चैत्रः काष्ठैः स्याल्यामशं
पचतीत्यादावन्नपाकश्चेदन्यत
स्मिद्धः, तदा स्याल्यावारन्व-
मेव विधेयम्, नस्यैव साध्य-
त्वात् ।

सोमेश्वर

पृ.

९९ (13) उक्तस्यैव शब्दस्य संवन्धिन्यर्थेऽभिधेये तात्पर्यं न तु निमित्तान्तरेण प्रतीतमात्रे व्यङ्ग्येऽप्यर्थे तात्पर्यावकाशः ।

१०० (14) यस्य ह्यभिधेयेनार्थेन सह नैकट्यं, स वलीयान् । यस्य च व्यवहितत्वं स दुर्बलः । यदाहुः— 'श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थानसमाख्यानां पददौर्बल्यमर्थविप्रकर्षात् ।' न च व्यवहितत्वमव्यवहितत्वं वाभिधाव्यापारगम्यं, किं तु निमित्तत्ववैविध्याद् व्यङ्ग्यमेव तच्च यदि नाभ्युपगम्यते तत् कथमेकस्य वलीयस्त्वं, सर्वेषां श्रुत्यादीनामभिधाव्यापारस्य समानत्वात् प्रधाने चाङ्गत्वापादनं श्रुत्यादीनामर्थः । श्रवणं श्रुतिः । यदर्थस्याभिधानं शब्दश्रवणमात्रादेवावगम्यते ।

१००-१०१ (15) 'वर्हिदेवसदनं दामि' इति । देवाश्रयदर्भच्छेदनेऽयं मन्त्र इति । 'दामि' इति लवनलिङ्गाद् अनेन मन्त्रेण वर्हिपि लुनीयादिति प्रतीयते ॥ वाक्यतो यथा—'श्वेतं छागमालमेत ।' अत्रैकवाक्योपादानच्छेदगुणस्य च्छागावच्छेदकत्वेन क्रियाङ्गभावो गम्यते । यथा वा 'अरुणया एकहायन्या पिङ्गाक्ष्या सोमं क्रीणाति' इत्यत्र अरुणादीनां क्रमेण संवन्धः श्रौतः । अरुणैकहायन्यादीनां परस्परं पुनर्वाक्यीयम् ॥ दर्शपूर्णमासप्रकरणे 'समिधो यजति तनूनपातं यजति इडो यजति बर्हिर्यजति स्वाहाकारं यजति' इति पञ्च प्रयाजा उक्ताः, ते च दर्शपूर्णमासयो-

माणिक्यचन्द्र

पृ.

१७० (13) उपात्तस्यैव शब्दस्य सम्बन्धिन्यर्थेऽभिधेये तात्पर्यं, न तु हेत्वन्तरेण ज्ञातमात्रे व्यङ्ग्येऽप्यर्थे तात्पर्यप्रसङ्गः ।

१७२-१७३ (14) यस्याभिधेयेनार्थेन सह नैकट्यं स वलीयान् । यस्य च व्यवहितत्वं स दुर्बलः । व्यवहिताव्यवहितत्वे च नाभिधागम्ये, किन्तु व्यङ्ग्ये । एतच्च त्वया नेष्यते । तत्कथमेकस्य वलीयस्त्वं, श्रुत्यादीनामभिधाव्यापारस्य समानत्वात् । प्रकृतिप्रत्ययश्रुत्योः स्वार्थाभिधायकत्वेन पदस्य कारकविभक्तीनां च विनियोजकत्वेन लिङ्गादीनां विधिसामर्थ्येन वेति क्रमेणाभिधात्रीविनियोक्तीविधात्रीसंज्ञाः तिस्रः श्रुतयः । यदर्थस्याभिधानं शब्दश्रवणमात्रादेवावगम्यते सा श्रुतिः ।

१७३-१७४ (15) 'वर्हिदेवसदनं दामि' अत्र दामीति लवनलिङ्गादेवाश्रयो दर्भोऽनेन मन्त्रेणोत्पाद्य इति प्रतीयते । 'श्वेतं छागमालभते' अत्रैकवाक्योपादानात् श्वेतगुणस्य छागावच्छेदकत्वेन क्रियाङ्गभावो गम्यते । यथा वा 'अरुणयैकहायन्या पिङ्गाक्ष्या सोमं क्रीणाति' इत्यत्र अरुणादीनां क्रयेण सम्बन्धः श्रौतः, अरुणैकहायन्यादीनां मिथः पुनर्वाक्यीयः । दर्शपूर्णमासप्रकरणे, 'समिधो यजति' 'तनूनपातं यजति' 'इडो यजति' 'वर्हिर्यजति', 'स्वाहाकारं यजति' इति पञ्च प्रयाजा उक्ताः । ते च दर्शपूर्णमासयोरेव क्रियन्ते, तदङ्गत्वमवगम्यत इत्यर्थः । 'अग्नेरहं देवयज्या-

सोमेश्वर

पृ.

१००-१०१ (15) रेव क्रियन्ते । तद्भूत्वमव-
गम्यत इत्यर्थः ॥ 'अग्निरन्नस्या-
न्नपतिस्तस्याहं देवयज्ययान्न-
स्यान्नपतिर्भूयासम् १' 'दधिर-
स्यदर्थो भूयासं तदमुं दमेयम् २'
'अग्नीपोमौ वृत्रहणौ तयोर्देव-
यज्यया वृत्रहा भूयासम् ३'
इति मन्त्रत्रयात् आग्नेयो याग
उपांशुयाज अग्नीपोमीयो
यागश्चेति यागत्रयं क्रमेण
स्थितम् । तत्र प्रथमतृतीयम-
न्त्राभ्यां देवयज्यालक्षणाहि-
ङ्गाद् आद्यन्तौ यागौ आक्षि-
प्येते, द्वितीयेन मन्त्रेण द्वितीयो
यागस्तु । आग्नीपोमीयलक्षण
उपांशुयाजः स्फुरदोष्ठमुद्र-
स्वरः स्थानवशात् ॥ 'उद्गाताऽ-
ध्वर्युर्होता' इति । उद्गायती-
त्यादिसमाख्ययाऽन्वर्थं संज्ञा-
वलात् सामयजुर्गवेदेऽप्यधि-
कृत इति निश्चीयते तेष्वङ्गभाव
इत्यर्थः । श्रुतिलिङ्गादिविकल्प-
संभवे तु श्रुत्यर्थ एव क्रियते,
न लिङ्गाद्यर्थोऽर्थविप्रकर्षात्,
यथा ऐन्द्र्या गार्हपत्यमुपतिष्ठते'
इत्यत्रैवेन्द्र्या ऋच इन्द्रप्रकाशन-
सामर्थ्यलक्षणाह्लिङ्गाद् इन्द्रो-
पस्थापनविनियोगो गार्हपत्य-
मिति द्वितीयया श्रुत्या बाध्यते,
तेन ऐन्द्र्याप्येतया गार्हपत्यस्यै-
वोपस्थानं भवति ॥

१०२ (16) पुनर्वाच्यव्यङ्ग्ययोर्भेदं दर्शयन्न-
न्विताभिधानवादिनां दोषमा-
ह-अपि चेति ॥ निषेधविध्या-
त्मनेति, स्वरूपस्याभेदेऽपीति
योगः । निषेधो वाच्यो विधि-
श्च व्यङ्ग्यः । संशयश्च शान्त-
शून्यपर्यन्तरनिश्चयश्च, तत्र सं-
शयो वाच्योऽन्यतरनिश्चयश्च
व्यङ्ग्य इति स्वरूपस्य भेदः ॥

माणिक्यचन्द्र

पृ.

१७३-१७४ (15) 'उद्गातो भूयासम्' दधिर-
स्यमध्वो भूयासं तदमुं दमेयम्'
'अग्नीपोमयोरहं देवयज्यया वृ-
त्रहा भूयासम्' । इति मन्त्रत्र-
यादाग्नेयो यागः उपांशुयागः
अग्नीपोमीयो यागश्चेति याग-
त्रयं क्रमेण स्थितम् । तत्र प्रथ-
मतृतीयमन्त्राभ्यां देवयज्याल-
क्षणाह्लिङ्गादाद्यन्तौ यागावा-
क्षिप्येते । द्वितीयेन मन्त्रेण द्वि-
तीयो यागः । यागस्तु उपां-
शुयागः स्फुरदोष्ठमुद्रस्वरस्था-
नवशात् ॥ उद्गाता अध्वर्युः
होतेति उद्गायतीत्यादि समा-
ख्यया अन्वर्थसंज्ञावलात्
सामयजुर्गवेदेऽप्यधिकृत इति
निश्चीयते । तेष्वङ्गभाव
इत्यर्थः । ऐन्द्रेयत्यत्र ऐन्द्र्या
ऋच इन्द्रप्रकाशन सा-
मर्थ्यलक्षणाह्लिङ्गादिन्द्रोपस्था-
पनविनियोगो गार्हपत्यमिति
द्वितीयाश्रुत्या बाध्यते तेनै-
न्द्र्याऽप्येतया गार्हपत्यस्यैवो-
पस्थापनं भवति ।

१७५ (16) पुनरप्यन्विताभिधायिनं दूषय-
ति-अपि चेति । तत्र तत्रेति ।
प्रस्ताववक्तृप्रभृतिविशेषे । वि-
ध्यात्मनेति । स्वरूपस्य भेदेऽपि
यद्येकन्यमिति योगः । निषेधो
वाच्यो विधिश्च व्यङ्ग्यः । तथा
संशयो वाच्यः, शान्तशून्यारि-
णोऽप्येकतरनिश्चयश्च व्यङ्ग्यः ।

सोमेश्वर

पृ.

१०३ (17) बोद्धमात्रेति । वाच्यबोद्धा बोद्धेर्बोध्यते, व्यङ्ग्यबोद्धा तु विदग्ध इति । तथा वाच्योऽर्थः प्रतीतिमात्रकारी, व्यङ्ग्यश्च चमत्कारकारीति वाच्यव्यङ्ग्ययोः कार्यस्य भेदेऽपि ॥

१०५ (18) अत्र वनवासादिरनवधिर्लक्ष्योऽर्थः ।

(19) अत्र राम-पदं साहसैकरसत्वादिलक्ष्यार्थसंक्रमितवाच्यं व्यञ्जकम् ॥ विशेषव्यपदेशेति । यथा व्यङ्ग्यबोद्धुर्विदग्ध इति व्यपदेशः, तथा लक्ष्यार्थबोद्धुरपि लक्षक इति विशेषव्यपदेश इत्यपि समानम् ॥

(20) न खल्विति । यथा 'गङ्गायां घोषः' इत्यादौ मुख्येन गङ्गाशब्दार्थेन तटादिर्लक्ष्यते, न तथा वनादिरपि लक्षयितुं शक्यते । व्यङ्ग्यस्तु विचित्रः प्रकाशते, प्रकरणादिसामग्रीवैचित्र्यात् ।

१०६ (21) न हि लक्षणैकरूपमेव ध्वननं लक्षणानुगमेन ध्वननस्य दर्शनात् । यथा 'गङ्गायां घोषः' इत्यादौ ॥ न च लक्षणानुगतमेव ध्वननं, विवक्षितान्यपरवाच्येऽभिधामूलत्वेन ध्वननस्य भावात् । न हि व्यङ्ग्ये प्रतीयमाने वाच्ये बुद्धिर्दूरीभवति । न चोभयेति ॥ अभिधालक्षणानुसारेणैव ध्वननमित्यपि नेत्याह-अवाचकेति । ललितपुरुषादिवर्णानुप्रासस्यार्थाभिधानानुपयोगिनोऽपि रसं प्रति व्यञ्जकत्वस्य दर्शनात् ॥ न च वर्णमात्रानुसारेणैव ध्वननमित्याह-अशब्दात्मकेति, अभिधाव्यापारेणास्पृष्ट

माणिक्यचन्द्र

पृ.

१७८ (17) बोद्धुमात्रेति । वाच्यवेदी बोद्धा, व्यङ्ग्यवेदी तु विदग्धः । तथा वाच्योऽर्थः प्रतीतिमात्रं, व्यङ्ग्यस्तु चमत्कारं करोतीति कार्यभेदः ।

१८० (18) अत्र वनवासादिरनन्तो लक्ष्योऽर्थः ।

१८०-१८१ (19) अत्र रामपदं साहसैकरसत्वाद्यनन्तलक्ष्यार्थसङ्क्रमितवाच्यम् । विशेषेति । यथा व्यङ्ग्यवेदी विदग्ध इति व्यपदिश्यते तथा लक्ष्यवेदी लक्षक इत्यपि तुल्यम्... ।

१८१ (20) न खल्विति । अनेन तद्योगादिकं नियतत्वमुक्तं, यथा गङ्गाशब्दो मुख्येन स्वार्थेन सम्बद्धं तटादि लक्षयति न तथा वनादि लक्षयितुं शक्नोति । ध्वनिस्तु प्रस्तावादिसामग्रीवशाद्विचित्रो भाति ।

१८२ (21) लक्षणानुगमेन ध्वननस्य दर्शनात् । तदनुगतमेवेति । लक्षणानुगतमेव । तस्येति ध्वननस्य । भावादिति । न हि व्यङ्ग्ये प्रतीयमाने वाच्याद्बुद्धिर्दूरीभवति । न चोभयेति । अभिधालक्षणरूपमुभयम् । अवाचकेति । अर्थानुपयोगेऽपि कोमलादिवर्णानां रसव्यञ्जकत्वदर्शनात् । अशब्देति । अभिधाव्यापारास्पृष्ट इत्यर्थः । अवलोकनादीत्यादिशब्दात् वाष्पावेशकुचकम्पादि । तस्येति । ध्वननस्य ।

सोमेश्वर

माणिक्यचन्द्र

पृ.

१०६ (21) इत्यर्थः । यथा-मय्यासक्त-
श्रुतितहरिणीहारिनेत्रत्रिभा-
गः' । अत्र गुरुजनमवधीर्यापि
यथा तथा सामिलापगर्वमन्थरं
विलोकितवतीति सरणे विप्र-
लम्भोद्दीपनम् । 'अवलोकनादि'
इत्यादिशब्दाच्छब्दव्यतिरिक्ता-
धोवक्रत्वकुचकम्पनवाष्पावे-
शादि ॥ तस्येति ध्वननस्य ।

पृ.

१८४ (22) व्यञ्जकत्वं शब्दानां गमक-
त्वम्, तच्च लिङ्गत्वमेव । अतो
व्यङ्ग्यप्रतीतिर्लिङ्गिप्रतीतिरेवे-
ति, तथा सति लिङ्गिलिङ्गतैव
व्यङ्ग्यव्यञ्जकतेत्यर्थः ।

१०७ (22) 'व्यञ्जकत्वं शब्दानां गमकत्वं,
तच्च लिङ्गत्वम्, अतो व्यङ्ग्य-
प्रतीतिर्लिङ्गिप्रतीतिरेवेति व्य-
ङ्ग्यव्यञ्जकभावो लिङ्गिलिङ्ग-
भाव एव ।'

उल्लास ६

सोमेश्वर

माणिक्यचन्द्र

पृ.

१११ (1) अत्र 'अलकाः खला इव' इति
शब्दश्लेषप्रतिभोत्पत्तिहेतुरूप-
मा ॥ उद्भटस्तु 'उपमाप्रतिभो-
त्पत्तिहेतुरर्थश्लेष एवायं "स्व-
यं च पल्लवाताम्रा" इत्यादा-
विव' इत्याह...॥

पृ.

१९० (1) अत्रालका इव खला इत्युप-
मालङ्कारः शब्दश्लेषप्रतिभोत्प-
त्तिहेतुरिति मम्मटः । उपमाप्र-
तिभोत्पत्तिहेतुरर्थश्लेषः, 'स्वयं
च पल्लवाताम्राभास्वत्करविरा-
जिनी' इतिवदिति उद्भटः ।

सोमेश्वर

पृ.

- ११२ (१) अनङ्गमङ्गलगृहं चासौ अपाङ्ग-
श्च तस्य भङ्गया विच्छित्त्या
तरङ्गितैरुपलक्षितया ॥
- ११८ (२) अत्रैकपदप्रत्याख्योऽप्यर्थः कुमु-
दलक्षणोऽत्रीत्याद्यनेकपदार्थप-
र्यालोचना व्यवहितत्वेन क्लि-
श्यमानो वाचकस्य क्लिष्टतामा-
वहति ॥
- १२०-१२१ (३) तस्माद् अस्य नञो विधेय-
तया प्रधानस्यानूद्यतयाऽप्रधा-
नेन मुक्ताशब्देन सह न स-
मास इष्ट इति स्थितम् । यदा-
ह—नञर्थस्य विधेयत्वे निषे-
धस्य विपर्यये ।
समासो नेष्यतेऽर्थस्य विपर्या-
सप्रसङ्गतः ॥
- १२१ (४) भवस्य भार्या 'भवानी' । ततो
'भवान्याः पतिः' इत्युक्ते भवं
विहाय अन्यस्यापि पत्युः प्रती-
तिः । यथा 'चैत्रभार्यायाः प-
तिः' इत्युक्ते उपपत्तौ प्रतीतिः ॥
- १२७ (४a) नामशब्दोऽक्षमायाम् । 'ये के-
चिदिह प्रवन्द्ये देशे काले वा
अस्माकमवज्ञां कुर्वन्ति ते कि-
मपि स्वल्पं न किञ्चिल्लोकोत्तरं
वा जानन्ति, तान् प्रति नैव प्र-
करणनिर्माणविषयो यत्नः, तेषां
स्तोकदर्शित्वात् ।' लोकोत्तरं
यज्जानन्तीति व्याख्यातं तत्
तेषामुपहासाय । कान् प्रति
तर्हीत्याह—'उत्पत्स्यते तु' इति ।
'सारेतरविभागश्च उत्पत्स्यते
कश्चिद्' इति संभाव्यते ॥
- १३८ (५) दलत्कन्दलभाग्भूमिः सलवा-
म्बुदमम्बरम् । वाप्यः फुल्ला-
म्बुजयुजो जाता दृष्टिविषं मम ॥

माणिक्यचन्द्र

पृ.

- १९२ (१) अनङ्गमङ्गलगृहस्यापाङ्गस्य भङ्गया
विच्छित्त्या तरङ्गितैर्युक्तया ॥
- १९९ (२) अत्रैकपदप्रत्याख्योऽप्यर्थः कैर-
वात्मा अत्रीत्यादिनानापदार्था-
लोचनाव्यवधानेन क्लिश्यमानो
वाचकस्य क्लिष्टतावहः ।
- २०१ (३) तस्मादस्य नञो विधेयार्थनिष्ठ-
तया प्रधानस्य तथाऽनूद्यमा-
नार्थपरतया तद्व्यस्तवृत्तिना
मुक्तशब्देन समं वृत्तिर्नैवेष्टा ।
यदाह—
नञर्थस्य विधेयत्वे निषेध्यस्य
विपर्यये ।
समासो नेष्यतेऽर्थस्य विपर्या-
सप्रसङ्गतः ॥
- २०२ (४) भवस्य पत्नी भवानी, तस्याः
पतिरित्युक्ते हरत्यागादन्योऽपि
भवेत्, तथा चैत्रपत्नीपतिरि-
त्युक्ते उपपत्तिर्लभ्यते ।
- २११ (४a) नामेत्यसुयायाम् । इहेति । प्र-
वन्द्ये देशे काले वा । किमपि
स्वल्पं, उपहासे तु लोकोत्तरम् ।
एष शास्त्रनिर्माणविषयो यत्नः,
कान् प्रति हीत्याह उत्पत्स्यते
त्विति । सदसद्यत्किञ्चो भावी
कश्चिदिति सम्भाव्यते ।
- २२६ (५) दलत्कन्दलभाग्भूमिः सनवा-
म्बुदमम्बरम् । वाप्यः फुल्ला-
म्बुजयुजो याता दृष्टिविषं मम ॥

सोमेश्वर

पृ.

- १३८ (5) अत्र भजिः सहशब्दो युजि-
श्चाधिकाः ।
- १३९ (6) 'धुरी' वाद्यभाण्डविशेषः ।
धुर्युरायिता चासौ धुरी च
तद्वद् घोरः ।
- १४३ (7) 'एषोऽहम्' इति । उपानाम्नी
शिवायाः सुता । सा च पुराण-
वृत्तान्तेन वाणासुरसुतेति लोके
रूढा । सा चानिरुद्धेन काम-
सुतेन सह 'स्वप्रलब्धं वरं
प्राप्स्यसि' इति गौर्या दत्तेन
प्रसादेन परिणायिता । स च
गौरीमुखविनिर्गतो वरः साधि-
प्रायकत्वाद् देवतारूपोऽन्येषां
पुर आत्मानं प्रशंसन्निदमाह ।
अनिरुद्धेन सह या घटना तया-
धिगतं आभिरुप्य—लक्ष्म्याः
सुरूपतायाः फलं यया ।
- १४७ (8) न हि यथाप्रक्रममेकरसप्रसू-
तायाः प्रतिपत्तृप्रतीतेरुद्धात
इव परिस्खलनखेददायी रस-
भङ्गाय पर्यवस्यति ।
- १५० (9) 'संप्रति द्वयं च' इति अतिर-
म्यम् । यत् किल पूर्वमेका सैव
दुर्व्यसनदृषितत्वेन शोच्या जा-
ता संप्रति पुनस्त्वया तस्याः
महायकमिव आरब्धमित्युपह-
न्यते । प्रार्थना-शब्दोऽपि न
रम्यः, यतः काकतालीयन्या-
येन तन्वमागमः कदान्निन्न वा-
च्यतायतः । प्रार्थना पुनस्त्यन्तं
कलङ्कगतगिणी । सा च त्वं
चेति द्वयोरप्यनुभूयमानपर-
न्तान्मार्गिलावप्यातिशयप्रति-
पादनगर्व्येन उपान्तम् । 'क-
लावनः कान्तिमती' इति च
मनुष्यगर्वेन द्वयोरपि प्रशंस-
ना प्रतीत्यर्थः ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

- २२६ (5) अत्र भजिस्सह शब्दो युजिश्चा-
धिकः ।
- २२८ (6) धुरी भाण्डवाद्यविशेषः । धुर्यु-
रायिता चासौ सा च, तद्व-
द्घोरः ।
- २३२-२३३ (7) हरगौर्योरुपाख्या सुता केनापि
वृत्तान्तेन वाणासुरपुत्रीति
ख्याता । तां च स्मरसुतेन
अनिरुद्धाख्येन स्वप्ने परिणाय्य
कोऽपि स्वं प्रशंसन्निदमाह—
घटनेति । घटनयाऽधिगतम-
भिरूपलक्ष्म्याः फलं ययेति
वृत्तिः । अप्यर्थ इति । अपि
शब्दभावाभावयोरुत्कर्षापक-
र्षाभ्यां दूरवर्तित्वं स्यादित्यर्थः ।
- २३६ (8) एष हि यथाप्रक्रममेकरसप्रसू-
ताया वोद्धप्रतीतेः रोधेनैव
स्खलनखेददायी रसभङ्गाय
जायते ।
- २४१ (9) 'सम्प्रति द्वयं च' इत्यतीव चारु,
यत्किल प्रागेका सैवास्या-
नपातेन शोच्याऽभूत्, इदानीं
तु त्वया तस्यास्तथाविधदुर-
ध्यवसायसाहाय्यमिवारब्धम्,
इत्युपहस्यते । काकतालीयन्या-
येन कपाल्यपि यदि स्यादस्तु न
पुनः केनापि प्रकर्षणार्थत इति
प्रार्थनाऽप्ययुक्ता । कपाल्यर्थे
तपस्यादिव्याजेनाचेम (?)
नादिकमपि मण्डितमित्यर्थः ।
'सा च त्वं' चेति द्वयोरपि
लावण्यादिसाम्यप्रतीतये प्रयु-
क्तम् । 'कलावनः कान्ति-
मती'ति च मतुः प्रशंसा-
प्रतीतिरुक्तम् ।

सोमेश्वर

पृ.

- १५० (10) 'त्वं' शब्दादिति । समुच्चयद्यो-
तको हि चकारः समुच्चयमा-
नार्थाद् अनन्तरमेव प्रयोज्य
इति क्रमः ।
- १५० (11) पुनः शब्दो हि व्यतिरिच्यमा-
नार्थान्तर्येणैव प्रयोगमर्हतीति
क्रमः ।
- १५१ (12) श्रीनियोगादिति । तदुक्तम्—
उक्तिस्वरूपावच्छेदकरो यत्रे-
तिरिप्यते ।
न तत्र तस्मात् प्राक् किञ्चि-
दुक्तेरन्यत्पदं वदेत् ॥
इतिना नेवेतरेषामप्यव्ययानां
गतिः समा ।
ज्ञेयेत्यमेवमादीनां तज्जातीया-
र्थयोगिनाम् ॥
यतस्ते चादय इव श्रूयन्ते यद-
नन्तरम् ।
तदर्थमेवावच्छिन्धुरासमञ्जस्य-
मन्यथा ॥
- १५६ (13) क्रमानुष्ठानाभावो वा दुष्क्रमत्वं
यथा-काराविऊण खउरं गाम-
उडो मज्जिऊण जिमिऊण ।
नक्खत्तं तिहिवारे जोअसिअ
पुच्छिउं लग्गो ॥
- १६० (14) अनभिष्यक्ताकारं जगतोऽपी-
न्द्रियाणि यत्स्वरूपं न निर्णेतुं
समर्थानीति भावः । आभासे-
नैव मणीकृता अन्येऽश्मानो
येन स चासौ सुमणिश्च ।
छायामात्रेत्युक्ते हि छाया-
यैवेति सनियमत्वं सावधारण-
त्वं गम्यते, तच्चात्र नोक्तमिति
नियमे वाच्ये 'तस्याभासे'त्य-
नियम उक्तः ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

- २४० (10) त्वंशब्दादिति । समुच्चयद्योती
हि चकारः समुच्चयमानार्थाद-
नन्तरमेव वाच्य इति क्रमः ।
- (11) एवं पुनश्शब्दोऽपि व्यतिरिच्य-
मानार्थान्तर्येणैव प्रयोज्यो-
ऽन्यथा त्वक्रमत्वं वाच्यम् ।
- २४२ (12) श्रीनियोगादिति । तदुक्तम्—
“उक्तिस्वरूपावच्छेदफलो
यत्रेतिरिप्यते ।
न तत्र तस्मात्प्राक्किञ्चिदुक्ते-
रन्यत्पदं वदेत् ॥ १ ॥
उपाधिभावात्स्वां शक्तिं स
पूर्वत्रादधाति हि ।
न च स्वरूपावच्छेदः पदस्या-
न्यस्य सम्मतः ॥ २ ॥
इतिनेवेतरेषामप्यव्ययानां
गतिस्समा ।
ज्ञेयेत्यमेवमादीनां तज्जाती-
यार्थयोगिनाम् ॥ ३ ॥
यतस्ते चादय इव श्रूयन्ते
यदनन्तरम् ।
तदर्थमेवावच्छिन्धुरासमञ्जस्य
मन्यथा” ॥ ४ ॥ इति ।
- २४७ (13) क्रमानुष्ठानाभावो वा दुष्क्र-
मत्वं, यथा-क्षौरं विधाप्य
स्नानादि भोजनादि विधाय च ॥
कश्चिच्चाल दैवज्ञं प्रष्टुं तिथि-
वारकान् ।
- २५१-२५२ (14) यद्वा-अनुल्लिखितान्ययमी-
दृगित्यनिर्णयपराण्यक्षाणि य-
स्येति तत्तथा । उत्कर्षाय
प्रतियोगिनः कल्पनं चिन्ता ।
आभासेनैव मणीकृता अन्या-
श्मानो येन स चासौ सुम-
णिश्च स तथा । अत्र एव
शब्दाभावे सनियमत्वं परि-
वृत्तम् । छायामात्रेत्युक्तौ तु
मात्रशब्दान्नियमो लभ्यते ।

सोमेश्वर

पृ.

१६१-६२ तथा हि 'रावणः' इति जग-
 (15) दाकन्दकारित्वाद्यर्थान्तरसंक-
 मितवाच्यो जनकस्य धर्मवीरं
 प्रत्यनुभावतां प्रतिपद्यते ।
 ऐश्वर्यं पाण्डित्यं परमेशभक्ति-
 र्देशविशेषोऽभिजन इत्येतत्स-
 र्वं लोकमववाधमानस्याधर्मप-
 रस्य नार्थक्रियाकारकमिति
 तावतोऽर्थस्य तिरस्कारकत्वे-
 नैव रावणचेष्टितं निर्वाहणी-
 यम् । यत्तु अन्यदुपात्तं 'क नु
 पुनर्' इति तद् यदि ससन्देह-
 त्वेन योज्यतेऽथाक्षेपत्वेनाथापि
 'नेदृग्वरो लभ्यते' इति अर्था-
 न्तरन्यासत्वेन तथापि प्रकृतस्य
 धर्मवीरस्य न कथंचिद्
 निर्वाहः ॥

१६२-१६३ (16) न हि वाताहारत्वाद् अ-
 धिको दम्भस्तोयकणव्रतम् ।
 नापि ततोऽधिकं दम्भवत्त्वं
 मृगाजिनवसनमिति । व्युत्क्रमेण
 चोक्तं दम्भप्रकर्षं विधत्ते,
 न च तथोक्तमिति विध्ययुक्त-
 त्वम् ॥

१६३ (17) किमस्मत्प्राणान् दमयसीति वि-
 धौ वाच्ये विरहिप्राणदमनेत्य
 नुवादोऽयुक्तः ।

(18) इहान्वयव्यतिरेकाभ्यामर्थस्यैव
 अश्लीलत्वं, पूर्वत्र तु पदवा-
 क्ययोरिति विवेकः ।

१६४ (19) विदग्धजनमनोविलोभनक्षम-
 कान्ताग्लान्पमानभावेन माला-
 या उपादानाद् उत्कृष्टपुष्पप्र-
 धितत्वावगमाय प्रयुक्तः ।

(20) 'त्यज करि कन्दमप्रेमवन्धं करि-
 ण्याः' । अत्र करि-शब्दान् तादृ-
 ष्यावगतिः ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

२५३-२५४ (15) अयं भावः-रावण इत्येतत्
 जगदाकन्दकारित्वाद्यर्थान्तरं
 वदज्जनकस्य धर्मवीरं प्रत्यनु-
 भावतामेति । ऐश्वर्यं पाण्डित्यं
 परमेशभक्तिर्देशविशेषोऽभि-
 जन इत्येतत्सर्वं लोकवाक्य-
 वाधेनाधर्मपरस्य निष्फलमिति
 तावतोऽर्थस्य तिरस्कारकत्वेनैव
 रावणचेष्टितं निर्वाहणीयम् ।
 यत्त्वन्यदुपात्तं क नु पुनरिति
 तद्यदि ससन्देहत्वेन योज्येत
 अथाक्षेपत्वेनाद्यापि नेदृग्वरो
 लभ्यते इत्यत्रार्थान्तरन्यास-
 त्वेन तथाप्यप्रकृतस्य धर्म-
 वीरस्य न कथंचिन्निर्वाहः
 ततोऽस्थानमुक्तः ।

२५५ (16) न हि वाताहारत्वादधिको
 दम्भोऽम्भःकणव्रतं, नापि
 ततोधिकं दम्भनत्वं मृगाजिन-
 वसनमिति । व्युत्क्रमोक्तिस्तु
 प्रकृतस्य दम्भप्रकर्षप्रभावतिर-
 स्कृतगुणानुशोचनमयनिर्वेद-
 स्याङ्गं स्यादेवेति विध्ययु-
 क्तत्वम् ।

२५६ (17) अत्र किमित्यस्मत्प्राणान् दमय-
 सीति विधौ वाच्ये प्राणदमने-
 त्यनुवादोऽयुक्तः ।

(18) इहान्वयव्यतिरेकाभ्यामर्थ एवा-
 श्लीलः, पश्चात्तु पदवाक्ये अ-
 श्लीले इति भावः ।

२५८ (19) विदग्धविलोभनक्षमकामिन्युप-
 मानभावेन मालाया उपादानाद्-
 द्रुतपुष्पप्रधितन्वमवगमयती-
 त्यर्थः ।

(20) 'त्यज करिकलम ! प्रेमवन्धं
 करिण्याः' । अत्र करिशब्दान्-
 तादृश्यावगतिः ।

सोमेश्वर

पृ.

१७३ (21) भवत्वशिथिलः इत्यादिना समाप्तेऽपि वाक्ये ख्याप्यते इति वाक्यार्थान्तरमेव उपात्तं, न पुनः प्राच्यस्यैव वाक्यार्थस्य विशेषणतया । यथा 'नववयो-लास्याय वेणुस्वनः' इति ॥

१७५ (22) न च केवलशृङ्गारादिशब्दमात्रभाजि विभावादिप्रतिपादनरहिते काव्ये मनागपि रसवत्त्वप्रतीतिरस्ति यथा- 'शृङ्गारहास्यकरुणाः' इत्यादौ, तस्मादन्वयव्यतिरेकाभ्यां अभिधेयसामर्थ्याक्षिप्तत्वमेव रसादीनां, न त्वभिधेयत्वं कथंचिदित्युक्तम् । ततो व्यभिचारिरसस्थायिभावानां स्वशब्दोक्तिर्दोष इत्यर्थः । एतेन च 'रसवद्दर्शितस्पष्टशृङ्गारादिरसोदयम् । स्वशब्दस्थायिसंचारिविभावाभिनेयास्पदम्' इत्यस्य व्याख्यायां 'पञ्चरूपा रसाः' इत्युपक्रम्य 'तत्र स्वशब्दाः शृङ्गारादयः शृङ्गारादेर्वाचका' इति भट्टोद्भटोक्तं निरस्तम् ॥

(23) व्रीडादीनामिति, स्वशब्दोपादानमिति योगः ।

१७६ (24) यत्रापि स्वशब्देन निवेदितत्वमस्ति तत्रापि स्वशब्दप्रयुक्तया विभावादिप्रतिपत्त्यैव रसादीनां प्रतीतिः । स्वशब्देन सा केवलमनूद्यते ।

१७८ (25) तथा कादम्बर्यां विप्रलम्भबीजेऽप्युपक्रान्ते तदनुपयुक्ताटवीश्वरदेरतिवर्णनम् ॥

(26) विस्मृतिरिति । अनुसंधिर्हि सहृदयसर्पस्वम् ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

२६७ (21) भवत्वशिथिल इत्यादिना समाप्तेऽपि परशुवर्णने येनानेनेति वाक्यान्तरेण पुनस्तस्यैव वर्णनमारब्धं न दुष्टं, वाक्यान्तर्गतत्वेनोक्तत्वात् । विशेषणत्वेनोक्तो तु दुष्टत्वमेव । यथा-नववयो लास्याय वेणुस्वन इत्यादौ ।

२६९ (22) न च केवलशृङ्गारादिशब्दान्विते विभावादिप्रतिपादनरहिते काव्ये मनागपि रसवत्त्वप्रतीतिः, यथा- 'शृङ्गारहास्यकरुणाः' इत्यादौ । तस्मादन्वयव्यतिरेकाभ्यामभिधेयसामर्थ्याक्षिप्तत्वमेव रसादेर्न त्वभिधेयत्वं कथञ्चिदिति स्वशब्दवाच्यता दोष इत्यर्थः । एवं द्वितीय एव पक्षो न्याय्यः । एतेन शृङ्गाराद्याः शब्दाः शृङ्गारादेर्वाचकाः इत्युद्भटोक्तं निरस्तम् ।

२६८ (23) व्रीडादीनामिति । स्वशब्दोपादानमिति योगः ।

२७० (24) यत्रापि स्वशब्दनिवेदितत्वं विभावादिप्रतिपादितत्वमप्यस्ति तत्रापि विभावादिमुखेनैव रसादिप्रतीतिः, स्वशब्देन सा केवलमनूद्यते ।

२७२ (25) तथा हि कादम्बर्यां 'रूपविलासे'त्यादिना महाविप्रलम्भबीजमुपक्षिप्य तदनुपयोगिनामटवीश्वरेशाश्रममुनिपुरीनृपादीनाम् ।

२७३ (26) विस्मृतिरिति । अनुसन्धानं हि सहृदयतायाः सर्वस्वम् ।

सोमेश्वर

पृ.

१८२ (27) अवदातमिति सातिशयं कर्म ।
अधिकं त्विति । अयं भावः ।
केवलमनुप्यस्य सप्तार्णवल-
ह्वनमसंभाव्यमानतयानृतमिति
हृदये स्फुरदुपदेश्यस्य चतु-
र्वर्गोपायस्याप्यलीकतां बुद्धौ
निवेशयति । . . असंव-
द्धतैवैतेषु शास्त्रेषूच्यते इति
प्रतीतिः स्यादिति ।

१८३ (28) जगद् जगदंशाश्च देशः । तत्र
सामान्यविवक्षायां जगदेकं,
यथा 'जगति सकले न्यासा-
दीनाम्' इति ॥ भूर्भुवः स्वरि-
त्यादिविशेषविवक्षया त्वनेकं,
यथा—

नमस्त्रिभुवनाभोगवृत्तिखेदभ-
रादिव ॥ महर्जनस्तपःसत्य-
मित्येतैः सह सत्तेत्यन्ये । यथा-
हर्षस्य सप्तभुवनप्रथितोरु-
कीर्तेः ॥

तानि सप्तभिर्वायुस्कन्धैः सह
चतुर्दशेत्यपरे । यथा-जयति
चतुर्दशलोकवल्लिकन्दः ॥

तानि सप्तभिः पातालैः सहैक-
विंशतिरित्येके । यथा-कीर्तय-
स्व लिम्पन्तु भुवनान्येक-
विंशतिम् ॥

तत्र भूर्लोकं सप्त जम्बूद्वीपा-
द्वयो द्वीपाः ॥

१८४ (29) ते च समुद्रास्त्रयश्चत्वारः सप्त
त्रेति ऋक्समयः ॥

(30) कालः काष्ठादिभेदभिन्नः ।

१८३-१८० (31) वयः शैशवादि । जाति-
र्ग्राहणन्वादिक्ता स्त्रीपुंसादिका
या । आदिग्रहणाद् विद्यावित्त-
कुलपाशादयो लभ्यन्ते । वेषः
हविर्भेदं रूपम् । व्यवहारव्यञ्ज ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

२७४-७५ (27) अवदानमिति । सातिशयं
कर्म । अधिकमिति । अयं भा-
वः । स्वःपातालगमनाविधल-
ह्वनादिक्रमदिव्यस्य वर्ण्यमानम-
सम्भाव्यतयाऽलीकमिति चि-
न्तयन्तो विनेया उपदेशस्य च-
तुर्वर्गोपायस्याप्यलीकतां कल्प-
यन्ति सर्वमिदं शास्त्रोक्तम-
सम्बद्धमितीति ।

२७५ (28) विश्वं, विश्वैकदेशाश्च देशः ।
एकं द्वे त्रीणि सप्त चतुर्दशैक-
विंशतिर्वा विश्वानि स्युः ।
स्वर्गमर्त्यपातालमहर्जनस्तपः-
सत्यैः सप्तभिश्च वायुस्कन्धैः
सप्तभिश्च पातालैः । विशेषवि-
वक्षायामनेकत्वं, सामान्यवि-
वक्षायां त्वैक्यम् तत्र भूमध्ये
जम्बूद्वीपपृष्ठशाल्मलिकुशक्रौ-
ञ्चशाकपुष्कराद्याः सप्त द्वीपाः ।

२७५ (29) एकस्त्रयः चत्वारः सप्ताब्धयो
वाच्या इत्यादिकविप्रसिद्ध्या
सर्वं घटते ।

२७५ (30) कालः— काष्ठाकलामुहूर्तरात्रि-
दिनपक्षमासर्तुवर्षादिभेदभिन्नः

२७५-७६ (31) वयः शैशवादिक्कम् । जातिः
स्त्रीपुंसादिका, ग्राहणन्वादिक्ता
या आदिग्रहणाद्विद्यावित्तकुला-
दयः । व्यवहारादीत्यादिशब्दा-
दकारवचनादयः । व्यवहारा-

सोमेश्वर

पृ.

१८६-१८७ (13) आदि-शब्दाद् आकारव-
चनादयो गृह्यन्ते ॥ वेपव्यवहा-
रादीति । देशादिभिः प्रत्येकं
संवध्यते, तेन देशे वेपव्यवहा-
राकारवचनानामौचित्याद्
निबन्धः कार्य इत्यर्थः । यथा
कन्यकुब्जीयदेशे उद्धतो वेपो
दारुणो व्यवहारो भयंकर आ-
कारः परुषवचनमनुचितम् ।
म्लेच्छेषु तदेवोचितम् । तथा
नागरेषु यदुचितं तदेव कनक-
कुण्डलादि ग्राम्येष्वनुचितम् ।
एवं कालादावप्यूहम् ॥

१८७ (32) यथौत्सुक्यनामा व्यभिचारी
साक्षान्निवद्धश्चमत्कारी न तथा
तस्यानुभावश्चिन्तादिरूपं कार्यं
प्रतीतिरुदिति स्वशब्देनोक्तौ न
दोषः ।

१९१ (33) 'वीराः स्वदेहान्' इत्यादिना
तदीयोत्साहाद्यवगत्या कर्तृक-
र्मणोः समस्तवाक्यार्थानुयायि-
तया प्रतीतिरिति शृङ्गारवी-
भत्सयोरन्तरेऽनिवेशितस्यापि
सुतरां वीरस्य व्यवधायकता
प्रतीयत इति भावः ।

(34) बोधिसत्त्वस्य सिंहीं स्वकिशो-
रभक्षणप्रवृत्तां प्रति निजं श-
रीरं चितीर्णवतः केनचिच्चाटुकं
क्रियते । 'प्रोद्धृतः सान्द्रपु-
लकः' परार्थसंपत्तिजेनानन्द-
भरेण यत्र । रक्ते रुधिरे मनो-
भिलापो यस्याः । अनुरक्तं च
मनो यस्याः । मुनयश्चोद्धोधि-
तमदनावेशाश्चेति विरोधः ॥
'जातस्पृहैः' इति च 'वयमपि
यदि कदाचिदेवं कारुणिका भ-
विष्यामस्तदा सत्यतो मुनयः'
इति मनोराज्ययुक्तैः ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

२७५-७६ (31) दीति देशादिभिः प्रत्येकं
योज्यम् । तेन देशवेष्टादेरौचि-
त्येन निबन्धः कार्य इत्यर्थः ।
एवं कालादौ योज्यम् ।

२७६ (32) यथौत्सुक्यनामा सञ्चारी
साक्षात् स्वपदेनोक्तश्चमत्कारी
न तथा तदनुभावश्चिन्तादिरू-
पश्चमत्कारीति स्वशब्देनौत्सु-
क्यनामा संचारी सम्प्रोक्तः ।

२८० (33) 'वीराः स्वदेहान्' इत्यादि-
नोत्साहाद्यवगत्या कर्तृकर्मणोः
समस्तवाक्यार्थानुयायितया
प्रतीतिरिति मध्यपाठाभावेऽपि
सुतरां वीरस्य व्यवधायकता ।

२८१ (34) स्वडिम्भभक्षणप्रवृत्तिसिंहिका-
याः स्वाङ्गं ददतो बुद्धस्य केना-
पि चाटुः क्रियते । पुलको-
द्भेदः परार्थसम्पादनसुखा-
भ्याम् । रक्तमसृगनुरक्तं च ।
मुनयश्चोद्धोधितस्मरावेशाश्चेति
विरोधः जातस्पृहैरिति च
वयमप्येवं कदा कृपालवो भवि-
ष्याम इति भावः ।

सोमेश्वर

पृ.

- १९६ (1) रसस्यैव माधुर्यादयो धर्माः ।
तर्हि कथं 'मधुरा वर्णाः' इति
व्यवहार इत्याह-क्वचित्त्विति ।
आकार एवास्य शूर इति ।
यथा शौर्यमुपचारात् तदभि-
व्यञ्जके शरीरे लोका व्यवह-
रन्ति तथा वर्णेषु माधुर्याद-
यः । मधुररसाभिव्यञ्जकेषु
वर्णेषूपचरितं माधुर्यमित्यर्थः ।
- २०१ (2) 'चित्ते' इति । 'चहुद्विदि' निखा-
ता भवति । 'न खुद्विदि' न न्यू-
नीभवति । 'विसद्विदि' विक-
सति । 'तरद्वी' प्रगल्भा ।
- २०१ (3) 'अलंकारा अपि गुणवत्समवेता
एवेति' केचित्, तन्नेत्याह-अ-
नुप्रासेति । 'उभयेषामपि
समवायेन स्थितिः' इत्यभिधा-
य 'तस्माद् गङ्गरिकाप्रवाहेण
गुणालंकारमेदः' इति भामह-
विवरणे यद् भट्टोद्भटोऽभ्यधा-
त् तद् असत् ।
- २०५ (4) यद् वामनः 'यस्मिन् सति बहु-
न्यपि पदानि एकपदवद् भास-
न्ते ॥' स श्लिष्यत्यनेन पदं
पदान्तरेण मसृणतयेति श्लेषः,
यथा 'अस्त्युत्तरस्याम्'—।
- २०५ (5) आरोहपूर्वोऽवरोहः समाधिः,
यथा 'निगानन्दः कौन्दे मधुनि
परिभुक्तोऽज्जिनरसे' ॥
- (6) यस्मिन् सति नृत्यन्तीव पदा-
नीति वर्णना न्यात् ।
- २०६ (7) पदार्थे वाक्ययचनं, यथा-
'अथ नयनसमुत्थं ज्योतिर-
प्रसिध्दौ' । अथ चन्द्रपद-
वाच्येऽर्थे 'नयनसमुत्थं ज्यो-
तिर्ग्रेः' इति वाक्यं प्रयुज्यम् ॥

माणिक्यचन्द्र

पृ.

- २८६ (1) रसस्यैव यन्माधुर्यादि तत्कथं
मधुरौजस्विप्रसन्ना वर्णा इति
प्रतीतिरित्याह- क्वचित्त्विति ।
शौर्यादीति । शौर्यादिसंयुक्त-
स्य । आकार एवेति । यथा
शौर्यमुपचारात् तद्व्यञ्जके
काये व्यवहियते, तथा वर्णानां
मधुरादिरसव्यञ्जकानां माधु-
र्यादीति भावः ।
- २८८ (2) चित्त इति । चहुद्विदि निखाता
भवति । खुद्विदि न न्यूनतामे-
ति । विसद्विदि विकसति ।
तरद्वी प्रौढा ।
- २८९ (3) शब्दार्थालङ्काराणां गुणवत्स-
मवायेन स्थितिरिति भामह-
वृत्तौ भट्टोद्भटेन भणनमसत् ।
- २९४ (4) 'मसृणतश्चैषः यस्मिन् सति
बहुन्यपि पदान्येकपदवद्भ्रान्ती'
ति वामनः, यथा— "अस्त्यु-
त्तरस्यां दिशि देवतात्मा" ।
- २९५ (5) तस्मात् "आरोहावरोहकमः
समाधिः" इति वामनः ।
- (6) यस्मिन् सति नृत्यन्तीव पदानि
इति प्रतीतिरिति वामनः ।
- २९८ (7) पदार्थे वाच्ये वाक्योक्तिर्यथा-
चन्द्रपदे वाच्येऽत्रिनयनसमु-
त्थं ज्योतिरित्युच्यते ।

सोमेश्वर

माणिक्यचन्द्र

पृ.

२०६ (8) वाक्यार्थे पदाभिधा यथा—
'दिव्येयं न भवति किं तर्हि मा-
नुषी' इति वाच्ये 'निमिषति'
इत्युक्तम् ।

२०७ (9) घटनारूपः श्लेषः । क्रमकौटि-
ल्यानुल्वणत्वोपपत्तियोगश्च
घटना । नेत्रनिमीलनादीनां
क्रमः परिपाटी । कौटिल्यं वैद-
ग्ध्यम् । तयोरनुल्वणत्वेनाग्रा-
म्यत्वेनोपपत्त्या युक्ततया योजनं
श्लेषः । यथा—'दृष्टैकासन-
संगते प्रियतमे पश्चादुपेत्याद-
राद्' इति ।

२०८ (10) छन्दोविशेषविशेष्या गुणसंप-
त्तिरिति केचित् । तथा हि स्र-
ग्धरादिष्वोजः, इन्द्रवज्रादिषु
समता, विषमवृत्तेष्वौदार्यं,
तच्च सव्यभिचारम् ॥

२११ (11) एकं धर्मादिपुरुषमुद्दिश्यानन्त-
वृत्तान्तवर्णनप्रधाना शूद्रकादि-
वत् परिकथा ॥ मध्याद् उपा-
न्ततो ग्रन्थान्तरतः सिद्धमिति-
वृत्तं यस्यां वर्ण्यते सा खण्ड-
कथा ।

२१२ (12) तत्र मुक्तकेषु रसबन्धाश्रयेण
दीर्घसमासा रचना, अन्यथा तु
कामचारः । सन्दानितकादिषु
विकटबन्धौचित्याद् मध्यमस-
मासादीर्घसमासे एव रचने ।
प्रबन्धाश्रितेषु तु मुक्तकादिषु
'त्वामालिख्य' इत्यादिषु यथो-

पृ.

२१८ (8) वाक्यार्थे पदोक्तिर्यथा-दि-
व्यैषा न स्यात् किन्तु मानु-
षीतिवाच्ये निमिषतीत्युक्तिः ।

२१९ (9) नेत्रपिधानादेर्यः क्रमो यच्च
कौटिल्यं तयोरनुल्वणत्वेना-
ग्राम्यत्वेनोपपत्त्या युक्ततया
यद्योजनं योगस्तद्रूपा घटना
या तदात्मा श्लेषः । यथा—
दृष्टैकासनसङ्गते प्रियतमे पश्चा-
दुपेत्यादरात् । एकस्या नयने
पिधाय विहितक्रीडानुबन्ध-
च्छलः । ईषद्वकितकन्धरः
सपुलकस्वेदोल्लसन्मानसाम-
न्तर्हासलसत्कपोलपुलको धू-
र्तोऽपरां चुम्बति ।

३०१ (10) स्रग्धरादावोजः इन्द्रवज्रादौ
प्रसादः मन्दाक्रान्तादौ माधु-
र्यम्, शार्दूलादौ साम्यम्,
विषमवृत्तेष्वौदार्यमिति छन्दो-
विशेषसाध्या गुणाः इत्येके ।
तदप्यसत् ।

३०५ (11) एकं पुमर्थमुद्दिश्य प्रकारभङ्गा
भूरिवृत्तान्तवर्णनारूपायां परि-
कथायां त्वितिवृत्तस्य न्यासे
भरः कार्यो न रसानाम् ।
मध्यादुपान्ततो वा ग्रन्थान्तर-
प्रसिद्धमिति वृत्तं यस्यां वर्ण्यते
सा खण्डकथा । पूर्णकथा तु
प्रसिद्धा ।

(12) तत्रैषां मध्ये मुक्तकेषु रसबन्धा-
श्रयेण न दीर्घा वृत्तिः कार्या ।
अन्यथा तु स्वेच्छा । सन्दानि-
तकादौ विकटबन्धत्वेन वृत्त्य-
भावस्त्याज्यः । प्रबन्धाश्रिते
तु मुक्तकादौ यथोक्तप्रबन्ध-
विशेषा आराध्याः । पर्याबन्धेषु

सोमेश्वर

पृ.

- २४१ (8) प्रकरणादिना चाभिधाया अनि-
यन्त्रितत्वात् श्लेष एव, न तु
ध्वनिः ।
- २४३ (9) किसलयवद् दीपमानाभ्यां
कराभ्यां शोभते । सुखेनाहुं यन्न
शक्यं फलं तत्र तु
लुब्धानामीहितं प्रददाति ।
- (10) अभङ्गत्वमात्रेण अर्थश्लेषत्वं
नोपपन्नमित्यर्थः तर्हि अर्थश्ले-
षस्य निर्विषयत्वमित्याह-अर्थ-
श्लेषस्येति । अर्थश्लेषः, यथा-
'स्तोकेने'ति ।
- (11) सह कलकलेन वर्तन्ते, सकलाः
कला यस्य च ।
- २४४ (12) 'इहापि' इति शब्दालंकारम-
ध्ये । न च साधारणधर्मप्रयो-
गशून्ये उपमा भविष्यति,
मनोज्ञत्वादिसाधारणधर्मसहि-
ते तु श्लेष इति वाच्यम्,
यतः पूर्णोपमाया निर्विषयत्वं
स्यात् ॥ तर्हि यदाऽस्माकं मते
पूर्णोपमाया निर्विषयत्वं तथा
भवतां श्लेषस्य निर्विषयत्वमि-
त्याशङ्क्याह-'देव त्वम्' इति ।
- २४५ (13) न चेति । यथा विरोधाभासो
विरोधः, न तथा श्लेषाभासः
श्लेषः । उभयार्थप्ररोहे हि
श्लेष इत्यर्थः ॥
- २४५ (14) एवमत्रापि वर्ण्यमानस्य मुक्ता-
मणित्वरूपणान्यथानुपपत्त्या
वंशस्य कुलस्य वेणुत्वरूपणम-
नुक्तमपि गम्यते, एकदेशविच-
र्तित्वं च पूर्ववद् उद्भावनीय-
मेकस्मिन् देशे विरोधेन वर्त-
नात् । एकदेशविवर्तित्वरूपकस्य
चास्य परंपरितरूपकत्वं काव्य-
प्रकाशकारमते ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

- ३२३ (8) अत्र प्रकरणादिना नियमाभावे
श्लेषो न तु ध्वनिः ।
- (9) पल्लववदाताम्रभास्वद्भ्यां करा-
भ्यां शोभते । सुखेनाहुं यन्न
शक्यं फलं तत्र लुब्धानामी-
हितं प्रदत्ते ।
- (10) अभङ्ग इति । अर्थश्लेषतयोद्भ-
टस्य यस्सम्मतः । न त्विति ।
न ह्यभङ्गत्वमात्रमर्थालङ्कारता-
हेतुः किन्त्वन्वयव्यतिरेकौ ।
अर्थश्लेषस्य तर्हि को विषय
इत्याह—स्तोकेनेति ।
- ३२६ (11) सह कलकलेन वर्तते यत्,
सकलाः कला विद्यन्ते यत्र ।
- ३२७ (12) इहापीति । शब्दालङ्कारप्रकर-
णे । एतेन शब्दमात्रसाम्येऽप्यु-
पमात्वं सिद्धम् । शून्य इति ।
चारुत्वादिधर्माप्रयोगे उपमा
तत्प्रयोगे श्लेष इति परस्या-
शयः । ननु यदि पूर्णोपमायाः
निर्विषयत्वमभिया भवद्भिः
शब्दसाम्येऽप्युपमात्वं स्मृतं
तर्हि श्लेषस्य निर्विषयतेत्याह-
देवेति ।
- ३२८ (13) न चेति । यथा विरोधाभासो
विरोधो न तथा श्लेषाभासः
श्लेष इत्यर्थः ।
- ३२९ (14) भामहोक्तैकदेशविवर्तित्वरूपकस्य
मम्मटमते परंपरितसंज्ञा ॥ अत्र
वर्णनीयस्य राज्ञो मुक्तामणित्व-
रूपणान्यथानुपपत्त्या वंशस्य
गोत्रस्य वेणुत्वरूपणं साक्षाद-
नुक्तमपि श्लेषवलादवगम्यत
इत्येकदेशविवर्तित्वम् । सङ्-
शेत्यत्रैकदेशविवर्तित्वरूपकम् ।

सोमेश्वर

पृ.

२४६ (15) शब्दश्लेष इति । य एवेति, शब्दोऽर्थो वा । तत्रैवेति शब्दोऽर्थे वा । 'वैचित्र्यम्' इत्यत्र 'स्वयं च पल्लवाताम्रा' इत्यादावपि शब्द एव कविप्रतिभासंरम्भगोचर इति शब्दालंकारतैव । न चार्थमुखप्रेक्षित्वमेव शब्दानामर्थालंकारनिबन्धनमित्याह-।

(16) यद्यपि लिप्यक्षराणां खङ्गादिसंनिविष्टत्वं, तथापि श्रोत्राकाशसमवेतवर्णात्मकशब्दाभेदेन तेषां लोके प्रतीतेर्वाचकशब्दालंकारत्वम् ।

२४७ (17) तथा हि द्राढिकान्तरे साधारणो मा-शब्दः । तस्य दक्षिणतोऽधः क्रमेण वर्णाश्चतुर्दश न्यस्येत् । ततः शिखायां साधारणः सा-शब्दः । ऊर्ध्वक्रमेण वामतश्चतुर्दशैव यावन्मा-शब्दः साधारणः । एतत्फलम् ॥ तस्यैव मा-शब्दस्य दक्षिणपार्श्वे निःसरणक्रमेण वामतश्च प्रवेशक्रमेण वर्णाः सप्त सप्त । एषा द्राढिका । ततो मा-शब्दाद् ऊर्ध्वक्रमेण गण्डिकायां कार्या वर्णत्रयी । उपरि मा-शब्दः साधारणः । तस्य दक्षिणतो वामतश्च तथैव चत्वारो वर्णाः । एतच्च कुलकम् । ततस्तस्य मा-शब्दस्य उपरि वर्णद्वयम् । एतद् मस्तकम् । सा-मा-मा-शब्दा द्विपञ्चकृत्वो द्विरावृत्ताः ॥

२४७ (18) एष मुरजबन्धः । तथा हि पादचतुष्टयेन पङ्क्तिचतुष्टये कृते प्रथमादिपादेभ्यः प्रथमपादाद्यक्षराणि चत्वारि, चतुर्थादि-

माणिक्यचन्द्र

पृ.

३३० (15) शब्दश्लेष इति ।। य एवेति शब्दोऽर्थो वा । सैवेति । विचित्रता । एतेन स्वयं चेत्यादौ शब्द एव कविप्रतिभासंरम्भगोचर इति परमतेऽपि शब्दश्लेषता न त्वर्थश्लेषतेत्युक्तम् ।

३३१ (16) लिपयः । तासामेव खङ्गाद्याकारोल्लासनासम्भवात्; लिपीनां च श्रोत्राकाशसमवेतवर्णात्मकशब्दाभेदेन प्रतीतेरत्र वाचकशब्दालङ्कारता न लिप्यलङ्कारता ।

३३१-३३२ (17) स्थापना यथा— द्राढिकान्तरे साधारणो माशब्दः, तस्य दक्षिणतोऽधः क्रमेण वर्णाश्चतुर्दश । शिखायां साधारणः साशब्दः । ऊर्ध्वक्रमेण वामतस्तावन्त एव यावन्माशब्दः साधारण एव तत्फलम् । तस्यैव माशब्दस्य दक्षिणतो निस्सरणक्रमेण वामतश्च प्रवेशक्रमेण वर्णास्सप्त सप्त । एषा द्राढिका । ततो माशब्दाद् ऊर्ध्वक्रमेण गण्डिकायां वर्णत्रयमुपरि माशब्दः साधारणः । तस्य दक्षिणतो वामतश्च तथैव चत्वारश्चत्वारो वर्णाः । एतच्च कुलकम् । ततस्तस्य माशब्दस्योपरि वर्णद्वयमेतन्मस्तकम् । सामामाशब्दाः द्विः पञ्चकृत्वो द्विरावृत्ताः ॥

३३२-३३३ (18) स्थापना यथा— पादचतुष्टयेन पङ्क्तिचतुष्टये कृते प्रथमादिपादेभ्यः प्रथमाद्यक्षराणि चत्वारि चतुर्थादिपादेभ्यः पञ्च-

सोमेश्वर

पृ.

- २१२ (12) कप्रबन्धविशेषौचित्यम् । पर्या-
वन्धे तु असमासा-मध्यमस-
मासे एव, कदाचिद् रौद्रादि-
विषये दीर्घसमासायामपि घट-
नायां परुषा ग्राम्या च वृत्ति-
स्त्याज्या । परुषोपनागरिका-
ग्राम्याणां वृत्तीनां चौचित्यं
यथाप्रबन्धं यथारसं चानुस-
र्तव्यम् ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

- ३०५ (12) तु दीर्घा वृत्तिस्त्याज्या । कदा-
चिद्रौद्रादिविषये दीर्घायामपि
वृत्तौ परुषाग्राम्ये वृत्ती त्याज्ये ।

उल्लास ९

सोमेश्वर

पृ.

- २२३ (1) 'नारीणां स्त्रीणां, न अरीणाम्'
इत्यन्यथा प्रयुक्तम् । 'जानासि'
इत्येकस्योक्तिः । 'कश्चेतनः' इ-
त्यन्यस्य । 'वामानाम्' प्रति-
कूलानां स्त्रीणां च । 'हितकृद्'
इत्यादि पुनराद्यस्योक्तिः । हितं
करोति कृन्तति च । 'अवलाना-
नाम्' स्त्रीणां दुर्बलानां च ।
'बलाभावेन प्रसिद्धात्मनो' दु-
र्बलस्य दैत्यस्य विनाशेन प्रसि-
द्धात्मन इन्द्रस्य ।
२२४ (2) यायावरीयस्तु 'अभिप्रायवान्
पाठधर्मः काकुः स कथमलं-
कारी स्याद्' इति न काकुव-
क्तोक्तिमाह ।
२२६ (3) अत्र यत् पूर्वार्धे दवदहनत्वं
विधेयं तुहिन्नदीधि[ति]न्वं
चानुवायं, तद् द्वयमप्युत्तरार्धे
विपरीतं ज्ञेयम् ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

- ३०६ (1) नारीणां स्त्रीणाम् । भङ्गे तु न
अरीणाम् । वामाः स्त्रियः प्रति-
कूलाश्च । हितकृदिति । हितं
करोति कृन्तति च । बलं श-
क्तिर्वलो दैत्यश्च तदभावेनाप्र-
सिद्धात्मा दुर्बलो विडौजाश्च ।
३०८ (2) "अभिप्रायवान् पाठधर्मः का-
कुः स नालङ्कारी स्यादिति"
तु यायावरीयः ।
३१२ (3) अत्र पूर्वार्धे दवदहनो विधेयः ।
तुहिन्नदीधितिरनुवाद्यः । एत-
देवोत्तरार्धे विपरीततया ज्ञेयम् ।

सोमेश्वर

पृ.

२२८ (4) 'उदेति सविता ताम्रस्ताम्र ए-
वास्तमेति च' इत्यादौ च पौन-
रुक्त्यदोषाभावेऽपि न यमक-
त्वम् ।

२४० (5) प्राकृतेऽन्योऽर्थः । 'मम देहि
रसं धर्मे तमोवशां तमःपरिभू-
तामाशां गमागमात् संसाराद्
हर । ण इति नः । तथा हे हर-
वधु शम्भुपत्ति शरणं त्वम् ।
चित्तमोहोऽपसरतु मे सह-
सा' । 'चित्तमोह'मिति 'गुणा-
द्याः क्लीबे' इति प्राकृते नपुंस-
कत्वम् । एवं संस्कृतमागध्योः
संस्कृतपैशाच्योः संस्कृतशौर-
सेन्योः संस्कृतापभ्रंशयोः श्लेषो
ज्ञेयः ।

(5a) संस्कृतप्राकृतयोर्योगः, यथा—
सरले सहास-रागं परिहर
रम्भोरु मुञ्च संरम्भम् । विरसं
विरहायासं वोढुं तव चित्तम-
सहं मे ।

२४१ (6) 'सहस्रम्' इति क्रियाविशेष-
णम् । 'स्यां स्याद्' इति च ।
नन्दतीति 'नन्दिता' नन्दिनो
गणविशेषस्य च भाव इति
तृचू-त-प्रत्यययोः श्लेषः ।

(7) 'हे हर सर्वस्य त्वं सर्वस्वम् ।
भवः संसारः, तच्छेदनिष्ठः ।
नयोपकारयोः सामुख्यं शरीर-
वर्तनम् । आयासि [आ]
गच्छसि' ॥ अपरोऽर्थः । 'हर
अपहर, भव संपद्यस्व, नय
निवारय । आयासि खेदकारि ।
वर्तनं वृत्तिं विस्तारय' । अत्र
स्यादित्याद्योर्विभक्तयोः । वच-
नश्लेषे तूदाहृतम् ॥

माणिकेचन्द्र

पृ.

३१५ (4) "उदेति सविता ताम्रस्ताम्र
एव" इत्यादौ तत्र पौनरुक्त्य-
दोषाभावाद्यमकत्वं प्रसज्येते-
त्यर्थः.....।

३२२-२३ (5) प्राकृतपक्षे तु हे हरवधु ।
शम्भुपत्ति मम देहि रसं धर्मे
तमोवशामाशां गमागमात्
भवात् हर स्फुटय । तथा नो-
ऽस्माकं शरणं त्वं । चित्तमोहो-
ऽपसरतु मे सहसा बलेन ।
प्राकृतत्वाच्चित्तमोहमित्यत्र क्ली-
बत्वम् । एवं संस्कृतस्यापभ्रं-
शादिभाषाश्लेषोऽपि ज्ञेयः ।

३३१ (5a) तत्र संस्कृतस्य प्राकृतभाषया
श्लेषो यथा—सरले सहास-
रागं परिहर रम्भोरु ! मुञ्च
संरम्भम् ।
विरसं विरहायासं वोढुं तव
चित्तमसहं मे ।

३२३ (6) क्रियाविशेषणं सहस्रशब्दो वा-
हुल्यार्थः । स्यां स्यादिति च ।
नन्दतीति नन्दिता । नन्दिनो
गणविशेषस्य भावो नन्दिते-
ति चाख्यातकृत्तद्धितप्रत्ययानां
भेदः ।

(7) हे शम्भो त्वं सर्वस्य सर्वस्वं ।
त्वमेव संसारोच्छेदतत्परस्सन्
नयोपकारयोः सामुख्यं शरी-
रवर्तनमायासि आगच्छसि ।
अन्यच्च हर स्फोटय । भव
सम्पद्यस्व । नय निवारय ।
आयासि खेदकारि वर्तनं तनु
प्रथयेति । सुप्तिइविभक्त्यो-
र्भेदः ।

सोमेश्वर

पृ.

२४७ (18) पादेभ्यः पञ्चमाद्रीनि चत्वारि गृहीत्वा प्रथमपादः । द्वितीयपादाद् आद्याक्षरं, द्वितीयतृतीयपादाभ्यां चतुर्थपञ्चमाक्षरे, चतुर्थपादात् तृतीयद्वितीये, तृतीयात् पादात् प्रथमं चाक्षरं गृहीत्वा द्वितीयपादः । द्वितीयाद् अष्टमं, प्रथमात् सप्तमपष्ठे, द्वितीयतृतीयाभ्यां पञ्चमे, चतुर्थात् पष्ठसप्तमे, तृतीयाद् अष्टमं गृहीत्वा तृतीयपादः । चतुर्थात् प्रथमं, तृतीयाद् द्वितीयं, द्वितीयात् तृतीयं, प्रथमात् चतुर्थपञ्चमे, पुनर्द्वितीयात् पष्ठं, तृतीयात् सप्तमं चतुर्थाद् अष्टमं च गृहीत्वा चतुर्थः पादः ॥

२४८ (19) एषोऽष्टदलपद्मः । तथा भाशब्दः कर्णिकास्थाने, ततोऽक्षरद्वयेनैकं दिग्दलं निर्गमप्रवेशाभ्यां भाशब्दं यावत् । ततो, ऽक्षरद्वयेन विदिग्दलं निर्गमेण तावतैव दिग्दलं प्रवेशेन भाशब्दं यावत् । पुनर्भाशब्दो निर्गमेण च तदेवाक्षरद्वयमित्यादिना क्रमेण दलाष्टकमुत्पाद्यम् । एवं दिग्दलानि निर्गमप्रवेशाभ्यां उत्पाद्यानि, विदिग्दलानि तु प्रवेशेनैवेति दिग्दलवर्णानां द्विभाशब्दस्य चाष्टकत्व आवृत्तिः प्रस्तारे ॥

२४८ (20) तत्र हि प्रथमादिपादाद्यक्षराणि चतुर्थतृतीयद्वितीयप्रथमपाद-ष्टमाक्षराणि च प्रथमाः प्रथमपादः । प्रथमादिपादद्वितीयाक्षराणि च चतुर्थादिपादसप्तमाक्षराणि च द्वितीयपादः । एवं तृतीयषष्ठाक्षरैस्तृतीयपादः चतुर्थपञ्चमैश्चतुर्थः

माणिक्यचन्द्र

पृ.

३३२-३३३ (18) माद्रीनि च चत्वारि गृहीत्वा प्रथमः पादः । द्वितीयात्प्रथमं प्रथमाद् द्वितीयतृतीये द्वितीयतृतीयाभ्यां चतुर्थे चतुर्थातृतीयद्वितीये तृतीयात्पादात् प्रथममक्षरं गृहीत्वा द्वितीयपादः । द्वितीयादष्टमं प्रथमात्सप्तमपष्ठे द्वितीयतृतीयाभ्यां पञ्चमे चतुर्थात् पष्ठसप्तमे तृतीयादष्टमं च गृहीत्वा तृतीयपादः । चतुर्थादिभ्यः प्रथमाद्रीनि प्रथमादिभ्यः पञ्चमाद्रीनि पादेभ्योऽधराणि गृहीत्वा चतुर्थः पादः ।

३३३ (19) स्थापना यथा—भाशब्दः कर्णिकास्थाने । ततोऽक्षरद्वयेनैकं दिग्दलं निस्सरणक्रमेण विदिग्दलं चाक्षरद्वयेन प्रवेशक्रमेण । ततः स एव भाशब्दस्ततोऽक्षरद्वयेन दिग्दलं निर्गमप्रवेशाभ्यां भाशब्दं यावत् । ततोऽक्षरद्वयेन विदिग्दलं निर्गमेण तावतैव दिग्दलं प्रवेशेन भाशब्दं यावत् । पुनर्भाशब्दो निर्गमेण च तावदक्षरद्वयमित्यादिना क्रमेण दलाष्टकमुत्पाद्यमिति दिग्दलवर्णानां द्विभाशब्दस्य चाष्टकत्व आवृत्तिः ।

३३४ (20) तत्र हि प्रथमादिपादानां प्रथमैः चतुर्थतृतीयद्वितीयप्रथमपादानां अष्टमैश्चाक्षरैः प्रथमपादः । एवं द्वितीयसप्तमैः तृतीयषष्ठैश्चतुर्थपञ्चमैश्च द्वितीयतृतीयचतुर्थपादाः । इह च सर्वत्र तदेवोपलभ्यत इत्यर्थभ्रमस्याप्यवस्थानात् सर्वतोभद्रम् ।

सोमेश्वर

पृ.

२४८ (20) पादः । इह च सर्वे [त] दैव
उपलभ्यत इति अर्धभ्रमस्या-
प्यवस्थानात् सर्वतोभद्रम् ।

२४९ (21) अन्ये इति, मुशलधनुर्बाणश-
क्तिहलशूलस्वस्तिकनागपाश-
चक्रादयः । स्वरव्यञ्जनस्थान-
गतिनियमेऽन्येऽपि चित्रप्रका-
राः संभवन्ति ।

२५० (22) वर्णच्युतं यथा—
सितनृशिरःस्रजा [च] रविमौ-
लिशिरोमणिभूषणैस्तया शि-
खिरचिरार्धदृक् पृथुललाटतटे
तिलकक्रिया च सा । स्फुट-
विकटाद्गुहासललितं वदनं
स्मितपेशलं च तद् अभिनवमी-
श्वरो वहति वेषमहो तुहिना-
द्रिजार्धयुक् ॥ अत्र गौरीश्वर-
वर्णने सिद्धिच्छन्दसि प्रतिपाद-
माद्याक्षरद्वयपातेऽन्त्याक्षरस-
प्तकच्युतौ चेश्वररूपवर्णनमेव
प्रमिताक्षरावृत्तेन, यदि वा
आद्याक्षरसप्तकच्युतौ अन्त्या-
क्षरद्वयपाते च गौरीवर्णनं द्रुत-
विलम्बितवृत्तेन ॥

२५१ (23) आमुखे इति, न पुनः परमा-
र्थतः पर्यवसानेऽन्यार्थत्वमि-
त्यर्थः ॥

माणिक्यचन्द्र

पृ.

३३३-३३४ (21) खड्गादित्यादिशब्दान्मुसल-
धनुर्बाणचक्रशक्तिशूलहलस्व-
स्तिकादयः । तथैकद्वित्रयादि-
व्यञ्जनस्थानपादार्धश्लोकगतप्र-
त्यागतादयश्चित्रभेदा ज्ञेयाः ।

३३४-३५ (22) स्वं वर्णच्युतं यथा— नृपदि-
तिजामरप्रभुनताद्वियुगो जल-
दद्युतिर्विभुः, पृथुभुजगाधिप-
स्फुटफटासुभगः कमठारि-
जित्ता । शिवमुखसंपदेव्य-
यविलासगृहं निखिलैनसां
हरो, घनविधुता वर्नी हरतु
सकलः कलिलावर्नी जिनः ॥
अत्र श्रीपार्श्ववर्णने सिद्धिच्छ-
न्दसि प्रतिपादमाद्याक्षरद्वय-
स्यान्त्याक्षरसप्तकस्य च च्युतौ
प्रमिताक्षरावृत्तेन, तथाऽऽद्या-
क्षरसप्तकस्यान्त्याक्षरद्वयस्य
च्युतौ द्रुतविलम्बितवृत्तेन
तस्यैव वर्णनम् ।

३३५

आमुख इति । न तु परमार्थतः ।
एतेन पर्यवसानान्यथात्वं
लब्धम् ॥

सोमेश्वर

पृ.

२५३ (१) उपमैव प्रकारवैचित्र्येण अने-
कालंकारवीजभूतेति प्रथम-
निर्दिष्टः [ष्टा] ॥

२५३-५४ (२) उप समीपे मीयते क्षिप्यते
स्वसादृश्यप्रापणाद् उपमेयं
येन तत् प्रसिद्धम् उपमानम् ।
यत्तु तेन समीपे क्षिप्यते सौन्द-
र्यादिगुणयोगित्वेन तत्र प्रक-
रणेऽप्रसिद्धं वदनादि तद् उप-
मेयम् । 'इन्दुमुखी' इत्यादौ
प्रसिद्धं चन्द्रादि उपमानं, अ-
प्रसिद्धं तु मुखादि उपमेयम् ॥
ननु च—

ततः कुसुदनाथेन कामिनीगण्ड-
पाण्डुना ।

नेत्रानन्देन चन्द्रेण माहेन्द्री
दिगलंकृता ॥

इत्यादौ कामिनीगण्डादेरप्रसि-
द्धस्याप्युपमानत्वं, चन्द्रादेश्च
उपमेयत्वं दृश्यते । सत्यम्,
अत्रापि कामयते प्रियमिति
यौगिकत्वाश्रयेण कामिनीश-
ब्दात् प्रतीयमानहृदयस्थितदु-
र्लभमनोहारिप्रियतमाया गण्ड-
श्चन्द्रादपि अधिकचमत्कारित-
या प्राधान्येन प्रसिद्ध इति
कविविवक्षावशादेव प्रसिद्ध-
प्रसिद्धी अङ्गीक्रियेते । येऽपि
प्राकरणिकमुपमेयं, अप्राकरणि-
कमुपमानमिति आद्रियन्ते
तैरपि कविप्रसिद्धिरङ्गीकार्यैव ।
तेन सत्त्वज्ञेयत्वप्रमेयत्वादिसा-
धर्म्ये नोपमा । तथा 'कुम्भ
इव मुखम्' इत्यादि शृङ्गारादौ
च । हास्यादौ तु न दोषः ।
कार्यकारणादिकयोः साधर्म्यस्य
असंभवाद् उपमानोपमेययोरेव
साधर्म्यं भवतीति तयोरेव
समानधर्मेण संवन्धे उपमा ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

३३८ (१) तत्रापि प्रकारवैचित्र्येणानेका-
लङ्कारवीजमिति पूर्वमुपमो-
च्यते ।

(२) उप समीपे मीयते क्षिप्यते
स्वसादृश्यप्रापणादुपमेयं येन
तदुपमानं, तथा तेन यत्तु समी-
पे क्षिप्यते गुणहारेण तदुपमेयं,
हृद्यतया कविना यदुत्कृष्यते
तदुपमानम्, अन्यदुपमेयं, न तु
प्रसिद्धमप्रकृतं चोपमानमन्यदु-
पमेयम् । एवं हि—

“ततः कुसुदनाथेन कामिनीग-
ण्डपाण्डुना” इत्यादौ चन्द्रादेः
प्रसिद्धस्योपमेयत्वं गण्डादेरप्र-
सिद्धस्योपमानत्वं न स्यात् ।
प्रकृताप्रकृतत्वेऽपि कविविवक्षैवा-
ङ्गीकार्यं । चन्द्रगण्डयोरुपमा-
नोपमेयत्वप्रसिद्धौ सत्यामपि
प्रसिद्धिविपर्ययासेनोपम्यस्य क-
ल्पितत्वाद्विपर्ययोपमा ।

१०००

श्रीमद्

वसु

प्र

श्री

वसु

सोमेश्वर

पृ.

२५७ (6) तद्धिते श्रौती पूर्णा, यथा-‘गाम्भीर्येति । भुजंगवद् ‘इत्यत्र’ तत्र तस्यैव इत्यनेन वतेस्तद्धितस्य विहितत्वात् श्रौती । भुजंगः कामुकः, स चात्र अग्निः । अम्बररत्नं सूर्यः । तथा ‘सूर्य’ उपमानं, ‘स’ इति उपमेयः, ‘दुरालोकत्वं’ साधारणो धर्मः । अम्बररत्नेन तुल्यः । ‘तेन तुल्यं क्रिया चेत् वतिः’ इत्यनेन क्रियातुल्यत्वे विहितो वतिरुपमेये शाब्देन वृत्तेन विश्रान्तस्तुल्यत्वपर्यालोचनया उपमानस्य उपमानत्वं गमयतीति ।

२५८ (7) स्फुटं चेत् प्रतीयमानं तदा ध्वनिव्यवहारः, अथ अस्फुटं तदा गुणीभूतव्यङ्ग्यव्यवहार इत्याशयेनाह-स्वाधीनेति । अलंकारान्तरं चेति । तद्धि अनुप्रासादिश्लिष्टतरमपि काव्ये यदि अव्यभिचारितयैव गण्यते, तदा तेन सहोपमादीनां संकरसंस्पृष्टी स्यातामिति केवलतयैव एषां विनावकल्पेत ॥ तदिति । स चास्फुटतरो रसादिरर्थस्तथा ‘अलंकारान्तरम्’ इति नपुंसकैकगेषः । अस्फुटश्च रसादिगुणीभूतविषय इति अस्फुटतरोऽत्र गृह्यते, इति ‘संस्पर्शपदेनाव ध्वनितम् । तद्रहितत्वेनेति रसाद्यलंकारान्तराभ्यां विना चैरस्यं वहन्तीति न विरोधः ॥ लुप्तमाह-तद्वदिति । पूर्णोपमावद् लुप्तोपमापि वाक्यसमासयोः श्रौत्यार्थी चेति द्विद्विभेदाः तद्धिते तु आर्थ्यैव, न श्रौती ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

३४३ (6) गाम्भीर्येति । तद्धिते श्रौती पूर्ण-यमिति योगः भुजङ्गवदित्यत्र इवार्थे वतिः, ततः । श्रौतीत्वं । भुजङ्गः कामी । स चार्थात्समुद्रः । अम्बररत्नं रविस्तेन तुल्यः, तुल्यार्थे वतिः । स चोपमेये साक्षात् विश्रान्तः, उपमाने तु साम्यपर्यालोचनयोपमानताप्रतीतिरितीयं तद्धिते पूर्णाऽऽर्थी ॥

३४३-३४४ (7) स्वाधीनेति । अयं भावः-प्रतीयमानं चेद्यत्कं तदा ध्वनिव्यवहारः, अथास्फुटं तदा गुणीभूतव्यङ्ग्यव्यवहारः ॥ अलङ्कारान्तरं चेति । तद्व्यनुप्रासादि श्लिष्टतरमपि काव्ये यद्यव्यभिचारितयैव गण्येत, तदा तेन सहोपमादीनां सङ्करसंस्पृष्टी स्यातामिति केवलतयैवैषां विषयो नावकल्पेत । तदिति । स चास्फुटतरो रसादिरर्थः । तच्चाद्यलङ्कारान्तरमिति नपुंसकैकगेषः । संस्पर्शपदादत्र रसादिरस्फुटतरो ग्राह्यः । अस्फुटातिस्फुटस्य तु गुणीभूतव्यङ्ग्यता ॥ तद्रहितत्वेनेति । रसाद्यलङ्कारान्तररहितत्वेन ।

सोमेश्वर

माणिक्यचन्द्र

पृ.

२४९ (8) समासे आर्थी यथा- 'अमृतोपमा' इति । अत्र 'माधुर्यादि'-धर्मलोपः ॥ तद्धिते आर्थी, यथा— 'विषकल्पम्' इति । 'यदि वेत्सि तद् जीवसि' इति संबन्धः । अत्र दारुणधर्मलोप इवार्थश्च कल्पप्रत्ययेन साक्षाद् अभिहितः । 'ईषद् अपरिसमाप्तं विषम्' इति वचनवृत्त्या सामानाधिकरण्यरूपया यद्यपि रूपकच्छायां भजते, तथापि प्रातीतिकेन रूपेण उपमैव । तथा हि अत्र 'विषसदृशं मनः' इत्ययमर्थः प्रतीयते, न तु 'ईषद् अपरिसमाप्तं विषमेव' इति ईषदपरिसमाप्तिविशिष्टे प्रकृत्यर्थसदृशेऽर्थे कल्पवादीनां स्मरणात् ।

२६० (9) अत्र यद्यपि सदृशशब्दाभिधेयस्य उत्कृष्टतरगुणत्वेन अप्राप्यताप्रतिपादनाद् उपमानत्वं बलाद् आयातं, तथापि तस्य साक्षाद् अनिर्देशाद् उपमानस्य लोपः ।

२६१ (10) सदृशशब्दाभिधेयस्य उत्कृष्टतरगुणत्वप्रतिपादनाद् बलाद् आगतस्य उपमानस्य साक्षाद् अनिर्देशाद् उपमानस्यैव लोपः ।

२६२ (11) विलासाय विलब्धो दत्तो विग्रहो यया । विशरारितं विभिन्नम् । 'सरसरविशरांचित' इति पाठान्तरम् । 'मृगस्य नयने' इति प्रथमं तत्पुरुषः, ततो 'मृगनयने इव नयने यस्याः' इति सप्तम्युपमानोपमानपूर्वस्य समास उत्तरपदलोपश्चेत्यत्र गुणद्योतकोपमानानां त्रयाणां लोपः । यदा तु मृगशब्द एव लक्षणया मृगनयन-

पृ.

३४५-४६ (8) समासे आर्थी यथा—अमृतोपमेति । अत्र माधुर्यादिलोपः । तद्धिते आर्थी यथा—विषेति । यदि वेत्सि तज्जीवसीत्यन्वयः । अत्र दारुणधर्मलोपः । 'ईषदपरिसमाप्तं विषं मन इत्युक्त्या आमुखे रूपकावभासः । निर्वाहे तु विषसदृशं मन इति प्रतीत्या प्रातीतिकेन रूपेणोपमैव । 'ईषदपरिसमाप्तिविशिष्टे प्रकृत्यर्थसदृशेऽर्थे कल्पवादीनां स्मरणात् । 'ईषदपरिसमाप्तं विषं विषकल्पशब्देनोच्यते ।

३४७ (9) अत्र सदृशशब्दवाच्यस्योत्कृष्टत्वेन बलादुपमानत्वं तच्च सरिसमिति विशेषणेनाक्षिप्यते, नात्र साक्षात्प्रातीयते इत्युपमानानुपादानं ।

३४९ (10) सदृशशब्दवाच्यस्योत्कृष्टगुणत्वेन बलादुपमानत्वं इत्युपमानस्यैव लोपः ।

३५० (11) विलासाय विलब्धो दत्तो विग्रहो यया सा । तथा मृगनयने इव नयने यस्या इति 'सप्तम्युपमान' इत्यादिनोपमानपूर्वस्य समासः उत्तरपदलोपश्च । अत्र धर्मस्येवादेरुपमानस्य च लोपः । यदा मृगशब्द एव लक्षणया मृगनयनवृत्तिः । तदा मृग एव नयने यस्या इति रूपकसमासस्यैव विषयः । न तुपमासमासस्य ।

सोमेश्वर

पृ.

२६२ (11) वृत्तिः, तदा मृग एव नयने
यस्या इति रूपकसमासस्यैव
विषयः, न त्वस्य उपमासमा-
स्येति ।

२६४ (12) 'विलासायुधः कामः, लासः
क्रीडनम् ।' अत्र 'सैव नित-
म्बिनीव इति 'तद्विलासा इव'
इत्येतच्च भेदाभावाद् उपमान-
तया विश्रान्तिमलभमानमन्य-
व्यावृत्तौ लक्षणयावतिष्ठते ।

(13) अत एवान्यधर्माणां स्वधर्मि-
भूताद् वस्तुन उत्कलितानां
रसभावाद्यनुगुणतया वस्त्व-
न्तराध्यस्तत्वेन लब्धप्रकर्षाणा-
मीक्षणम् उत्प्रेक्षा । सा च
मन्ये-प्रभृतिभिर्द्योत्यते ।

२६६ (14) अकालसन्ध्यामिव धातुमत्ताम् ।
आवर्जिता किञ्चिदिव स्तना-
भ्यां वासो वसाना तरुणार्क-
रागम् ।
सुजातपुष्पस्तवकावनम्रा संचा-
रिणी पल्लविनी लतेव ॥
अचिराभामिव [च] घनां ज्यो-
त्स्नामिव कुमुदवन्धुना विक-
लाम् ।
रतिमिव मन्मथरहितां श्रिय-
मिव हरिवक्षसः पतिताम् ॥
स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः ।
हिरण्मयी साऽऽसं लतेव जं-
गमा ॥
च्युता दिवः स्थासुरिवाचिर-
प्रभा ॥ बालेन्दुवक्राण्यविकाश-
भावाद् वभुः पलासान्यतिलो-
हितानि ।

सद्यो वसन्तेन समागतानां
नखक्षतानीव वनस्थलीनाम् ॥
इत्यादि उत्प्रेक्षैव । धातुमत्ता-

माणिक्यचन्द्र

पृ.

३५३ (12) विलासायुधः कामः, लासः
क्रीडा, अत्र नितम्बिनी नित-
म्बिनी वेति, विलासा विलासा
इवेति भेदाभावादुपमानतया-
ऽनुपपद्यमानमन्यव्यावृत्तौ
लक्षणयाऽवतिष्ठते ।

३५४ (13) अन्यधर्माणां स्वधर्मिभूताङ्ग-
स्तुन उत्कलितानां रसभावा-
द्यभिव्यक्त्यनुगुणतया वस्त्व-
न्तराध्यस्तत्वेन लब्धप्रकर्षा-
णामीक्षणमुत्प्रेक्षा । तस्याश्च
मन्ये शङ्के ध्रुवमिवाद्या व्यञ्ज-
काः ।

२५५ (14) "अकालसन्ध्यामिव धातुम-
त्ताम्"
स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः"
"भ्रूगतामिव कौमुदीम्"
"रम्भामिव भुवं गताम्"
इत्यादि उत्प्रेक्षैव । धातुमत्ता-
देहिं प्रत्यक्षेणैवाकालसन्ध्यादि-
सादृश्यमुपलभ्याकाले सन्ध्या
न स्यादित्यसम्भाव्यवस्त्वध्य-
वसायस्य सम्भावना क्रियते
अकालसन्ध्यामिवेति । प्रत्य-
क्षोपलम्भे च न युक्त्यन्तरा-
काङ्क्षा । उपमानस्यासम्भवान्न
तूपमा ।

सोमेश्वर

पृ.

२६६ (14) दीनां हि प्रत्यक्षत एव अकाल-
संध्यादिसादृश्यमुपलभ्य अ-
काले संध्या न भवतीति
असंभाव्यमानवस्त्वध्यवसाय-
स्य संभावना क्रियते । 'अका-
लसंध्यामिव' इति प्रत्यक्षो-
पलब्धौ च न युक्त्यन्तरं मार्ग-
णीयम्, न तु उपमा, उपमा-
नस्य असंभवात् ।

२६६-६७ (15) न हि भवति 'भारं वहतीव
पुंगवः', 'पयो ददातीव स्त्रीग-
वी' इत्युत्प्रेक्षा ।

२६८ (16) अत्र 'स खलु तुरगैः' इत्या-
दिवद्भेदकं किमपि नोक्तं,
'चन्द्रो ह्येवंविधः' इत्यादेर-
भणनात् । 'नामितं नु गगनं
स्थगितं नु' अत्र उत्प्रेक्षाश्रयेण
संदेहः, तथा हि तिमिरकर्तृ-
कायां शैलगगनादिव्याप्तौ
रञ्जितत्वमुत्प्रेक्षितं, गगनानमि-
तत्वाद्युत्प्रेक्षान्तरसंभवात् सं-
देहमागतम् । अन्ये तु 'नुशब्दः
संभावनाद्योतक इत्युत्प्रेक्षैवे-
त्याहुः ॥

(17) अमेदप्राधान्ये त्वाह-तद्रूपक-
मिति । रूपयति एकतां नय-
तीति रूपकम् ।

२६८ (18) तथा मुखं चन्द्र इत्यादिरूपके
चन्द्रेण स्वगुणा लक्ष्यन्ते ।
तैर्मुखगुणाः तैरपि मुखम् । त-
तश्च सामानाधिकरण्यं मुख-
चन्द्रयोर्गुणद्वारेण ताद्रूप्यादि-
प्रतीत्योपपद्यते । अत एव च
मेदेऽप्यमेदप्रतीतिः ॥

२६९ (19) 'चन्द्र एव मुद्राकपालम्' ॥
अत्र पादत्रयमिति । समस्त-

माणिक्यचन्द्र

पृ.

३५६ (15) "भारं वहतीव पुंगवः"
"पयो ददातीव स्त्रीगवी" इत्या-
दौ तु हृद्यत्वाभावान्नोत्प्रेक्षा ।

३५८ (16) अत्र च स खलु तुरगैरित्या-
दिवन्न भेदोक्तिः । चन्द्रादयो
ह्येवंविधा इत्यनुक्तेः । उत्तरा-
र्थेन सन्देहनिर्वाहाच्च शुद्ध-
त्वम् । तथा—
"रञ्जिता नु विविधास्तरुशैला
नामितं नु (? नु) गगनं स्थगितं
नु" अत्र ध्वान्ताद्यैः तर्वादि न
व्याप्तं । किन्तु रञ्जितमित्याद्यु-
त्प्रेक्षितं सन्देहद्वारेणेत्युत्प्रेक्षा-
श्रयेण सन्देहद्योती तु (? नु)
शब्दः । अन्ये तु तु (? नु)
शब्दः संभावनाद्योतकत्वादुत्प्रे-
क्षामेवाहेत्याहुः ।

(17) रूपयत्येकतां नयतीति रूप-
कम् । अमेद इति भणनादमे-
दप्राधान्ये रूपकं स्यादिति ल-
ब्धम् ।

३५८ (18) तथा मुखं चन्द्र इत्यादि रूपके
चन्द्रेण स्वगुणा लक्ष्यन्ते ।
तैर्मुखगुणाः तैरपि मुखम् ।
ततश्च सामानाधिकरण्यं मुख-
चन्द्रयोर्गुणद्वारेण ताद्रूप्यादि-
प्रतीत्योपपद्यते । अत एव च
मेदेऽप्यमेदप्रतीतिः ।

३५९ (19) ज्योत्स्नेति । चन्द्र एव मुद्रा-
कपालम् । अत्र पादत्रये समस्त-

सोमेश्वर

पृ.

- २६९ (19) वस्तुविषयस्य उदाहरणमित्यर्थः । चतुर्थपादे तु आरोपपूर्विकापह्नुतिः ।
- २७० (20) साङ्गमेतदिति सूत्रम् । न केवलं यत्र तस्यैव रूपणं, अपि तु तदङ्गस्यापि ।
- २७०-२७१ (21) 'प्रेमलतिका'मिति । अत्र केवलोऽङ्ग्येव लतालक्षणो रूपितः, न पुनस्तदवयवाः पत्रादय इति शुद्धत्वम् । 'प्रेमैव लतिका' इति मयूरव्यंसकादित्वादेव शब्दलोपी समासः । ननु, व्याघ्रादिद्वारेण इव-शब्दलोपी समासो दृश्यते, लुप्तोपमायां सोऽपि स्यादिति संदेहसंकरः प्राप्नोति । सत्यम् । यत्रान्यतरपरिग्रहे साधकप्रमाणाभावस्तदितरस्य वा परिहारे न स्याद्वाचकं प्रमाणं, तत्रैव उभयप्रसङ्गः, स एव च संदेहसंकरः, इह तु लतायाः सेचनमानुकूल्याद् आरोपितधर्म एवेति रूपकपरिग्रहे साधकमिति न संकरः ।
- २७२ (22) ननु, मानसशब्दपरिवृत्तौ पर्यायान्तरे सति नालंकार इति शब्दालंकारत्वं, 'अवरस्मिस्तु परिवर्तितेऽपि सति न स हीयत' इत्यर्थालंकारता । ततश्च शब्दालंकारः परंपरितरूपकं, न तु अर्थालंकारः, इत्याशङ्क्याह-यद्यपीति ॥ उक्तमिति शब्दश्लेषे पुनरुक्तवदाभासे च । वक्ष्यत इति संकरालंकारे ॥ एकदेशेति । परंपरितमेव उद्भटादिभिरेकदेशवृत्तित्युच्यते ।
- २७६-७७ (23) द्वयोरप्यर्थयोः प्राकरणिकतया विवक्षितत्वादिति

माणिक्यचन्द्र

पृ.

- ३५९ (19) वस्तुविषयं रूपकम् । चतुर्थे पादे त्वपह्नुतिः ।
- ३६१ (20) साङ्गमेतदिति । न केवलं यत्र तस्यैव रूपणं अपि तु तदङ्गस्यापि ।
- (21) प्रेमेति । अत्र लताङ्गिनी (ङ्गी) रूपिता न तु तदङ्गं पत्रादीति शुद्धम् । प्रेमैव लतिकेत्यत्रान्यत्रापि रूपकसमासे मयूरव्यंसकादित्वादेव शब्दलोपः । उपमासमासे तु सर्वत्र व्याघ्रादित्वादिवशब्दलोपः । अत्र तु लतायाः सेचनमानुकूल्याद् आरोपितधर्म एवेति रूपकस्य साधकं प्रमाणमिति न संदेहसङ्करः ।
- ३६३ (22) यद्यपीति । अयं भावः-मानसादीनामन्वयव्यतिरेकाभ्यां अपरावृत्तिसहत्वे हंसादीनां तत्सहत्वे उभयालङ्कारः परम्परितरूपकम् । उक्तमिति । पूर्वं शब्दश्लेषपुनरुक्ताभासयोः । वक्ष्यत इति । सङ्करालङ्कारे । अन्यैरिति । उद्भटाद्यैः परम्परितमेकदेशविवर्तिनाम्नोचे । तथा 'त्वमेव हंस' इत्याद्यारोपणपूर्वको मानसमेव मानसमित्याद्यारोप इत्यन्ये ।
- ३६८ (23) वक्ष्यमाणार्थसूचाभिप्रायेणोक्तौ न श्लेषः द्वयोरर्थयोः प्रकृतत्वे

सोमेश्वर

पृ.

२७६-७७ (23) भावः । यत्र तु वक्ष्यमाणोपक्षेप्यर्थनिष्ठमुपक्षेपपराभिधासंसू चकत्वं यथा—यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्यञ्चोऽपि सहायताम् । अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति ॥ — इत्यादौ, तत्र न श्लेषोऽर्थद्वयस्य प्रकृतत्वेनाभिधेयतया वक्तुमनिष्टत्वात्, किं तु अर्थशक्तिमूलो वस्तुध्वनिरेव । तथा हि प्रकृते न्यायवतः पुंसस्तिर्यञ्चोऽपि सहायाः, सूचनीयार्थविषयत्वेन तु राम-सुग्रीवादिवृत्तत्वम् ॥

२७७-७८ (24) वामनोक्ता तु उपमेयस्यानुक्तौ समानवस्तुन्यासः समासोक्तिरप्रस्तुतप्रशंसैव ॥

२८३ (25) 'अकथनीयमेतत् श्रूयमाणं हि निर्वेदाय स्यात् तथापि तु यद्यनुबन्धस्तत् कथयामि । 'वैराग्याद्' इति काका 'दैवहतकम्' इत्यादिना च वैराग्यसूचा । 'साधु विदितम्' इत्युत्तरम् । 'कस्माद्' इति वैराग्ये हेतुप्रश्नः । 'इदं कथ्यते' इत्यादि सनिर्वेदस्मरणोपक्रमः । कथं कथमपि निरूप्यतयोत्तरम् । 'वामेन' इति अनुचितेन कुलादिना उपलक्षित इत्यर्थः । अत्र [? अ] चेतनेन वृक्षविशेषेण सहोक्तिप्रत्युक्ती न संभवत इति असंभवति वाच्ये समृद्धासत्पुरुषसहवासिनो निर्धनस्य कस्यचिन्मनस्विनः परिदेवितं प्रतीयमानमध्यारोपेण स्थितं चेतनवृत्तान्तमारोप्य इत्थं कविना वर्णितत्वात् ।

माणिकेचन्द्र

पृ.

वक्तुमनिष्टत्वात् किन्तु वस्तुध्वनिरेव । यथा—“यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य इति” अत्र प्रकृतत्वेनार्थो न्यायनिष्ठपुंवृत्तिः, सूचाभिप्रायेण तु रामादिवृत्तिः ।

३६९ (24) “उपमेयस्यानुक्तौ समानवस्तुन्यासः समासोक्तिः” इति तु वामनः । तन्मतेऽप्रस्तुतप्रशंसाऽन्यथा ज्ञेया ।

३७७ (25) श्रूयमाणं निर्वेदकृदपि तवानुबन्धात्कथ्यते । कस्मादिति वैराग्यहेतुप्रश्नः । कथ्यत इत्यादि सनिर्वेदस्मरणोपक्रमं कथं कथमपि निरूप्यते । वामेनेति । कुकूलादिनोपलक्षितः । वट इति । फलदानशून्यश्छायामात्रकरणादेव गर्विष्ठः । छायाऽपीति । श्मशानाग्निदग्धपल्लवादिस्तरुविशेषो हि शाखोटकः । मार्गः सतां पन्था अपि । अत्र वृक्षेण सहाचेतनत्वादुक्तिप्रत्युक्त्यसम्भवे तु श्रीमत्पुरुषसेवया खेदवान् दरिद्रमनस्वी कश्चित्पुमान् प्रतीयमानतयाऽध्यारोप्यते ।

सोमेश्वर

पृ.

२८३-८४ (26) 'रसनाविपर्ययो गजानां
शापहेतुतोऽसत्यभाषित्वमपि ।
चापलमश्रोतव्यश्रवणमपि ।
मदो गर्वोऽपि । शून्यकरत्व-
मदातृत्वमपि ।' अत्र वाच्येऽर्थे
रसनाविपर्ययशून्यकरत्वयोर-
सेवने हेतुत्वं न संभवतीति
अध्यारोपोऽवसेयः । कर्ण-
चापलं तु असेवने हेतुः ।
मदश्च सेवने प्रतीयमानश्च कु-
स्वामिसेवकः । एवं च अप्र-
स्तुतस्य वाच्यत्वे प्रस्तुतस्य
गम्यत्वेऽप्रस्तुतप्रशंसा । श्लि-
ष्टविशेषणैः प्रस्तुतस्य वाच्य-
त्वेऽप्रस्तुतस्य गम्यत्वे तु स-
मासोक्तिः । प्रस्तुताप्रस्तुतयो-
रपि वाच्यत्वे विशेष्यस्यापि
श्लिष्टत्वेऽर्थश्लेषः । एषान्यो-
क्तिरिति अन्ये ।

२८४ (27) वहिरविद्यमानस्यार्थस्य संभाव-
नामात्रेण उपनिबन्धे संबन्धे-
ऽप्यसंबन्धो असंबन्धेऽपि संबन्ध
इत्यर्थः । संबन्धेऽप्यसंबन्धः,
यथा-‘राकायाम्’ इति । अत्र
पार्वणशशाङ्कस्य निष्कलङ्कत्वं
वहिरसंभवदपि कविप्रजाप-
तिना स्वप्रतिमानात् संभवद्रू-
पतया उक्तम् । इत्थं च प्रकृत-
स्य मुखस्य उपमानाभावो,
नास्त्यन्यत्, किञ्चिदस्योपमान-
मिति । अत एव संभाव्यमा-
नार्थनिराचिकीर्षया शङ्काद्यो-
तकश्चेच्छब्दः । आशङ्का ह्यनि-
श्चितस्वभावे वस्तुनि स्यात् ॥
इयमुत्पाद्योपमेति रुद्रटः, अद्भु-
तोपमेति दण्डिप्रभृतयः ।
असंबन्धेऽपि संबन्धः, यथा-
पुष्पं प्रवालोपहितं यदि स्यान्मु-
क्ताफलं वा स्फुटविद्रुमस्थम् ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

३७७-७८ (26) सोऽपूर्व इति । रसनावि-
पर्ययो गजानां शापजोऽलीक-
जोऽपि । चापलं खलवचदश्र-
वणे साम्मुख्यमपि । शून्यक-
रत्वमदातृत्वमपि । हेतुरि-
ति । तेन वाच्येऽर्थे प्रतीयमा-
नस्य कस्यापि कुस्वामिसेव-
कस्याध्यारोपः कार्यः । चाप-
लमसेवने मदश्च सेवने हेतुः ।
प्रस्तुताप्रस्तुतयोः वाच्यत्वे
विशेष्यस्यापि श्लिष्टत्वे अर्थ-
श्लेषः । विशेषणानां श्लिष्टत्वे
प्रस्तुतस्य वाच्यत्वे अन्यस्य
तु गम्यत्वे समासोक्तिः । अप्र-
स्तुतस्य वाच्यत्वे प्रस्तुतस्य
गम्यत्वेऽप्रस्तुतप्रशंसेति वि-
वेकः ।

३७९-८० (27) राकेन्दोर्निर्लक्ष्मत्वस्य वहि-
रसम्भवेऽपि कविना सम्भव-
द्रूपतयोक्तावाप्तं निरुपममित्य-
र्थः । एषोत्पाद्योपमेति रुद्रटः ।
अद्भुतोपमेति दण्डिमुख्याः ।
अयं सम्बन्धेऽप्यसम्बन्धरूप-
स्तृतीयः । कचिदसम्बन्धे
सम्बन्धो यथा—
“पुष्पं प्रवालोपहितम्” इति
अत्रासम्बन्धे सम्भावनया स-
म्बन्धः ।

सोमेश्वर

पृ.

- २८४ (२७) ततोऽनुकुर्याद्विशदस्य तस्या-
स्ताम्रौष्ठपर्यस्तरुचः स्मितस्य ॥
अत्र असंबन्धे संभावनया
संबन्धः ।
- २८५ (२८) वस्तुप्रतिवस्तुभावेन तु सामा-
न्य धर्मस्य सकृन्निर्देशे दीपक-
तुल्ययोगिते ॥ वस्तुशब्दस्य
वाक्यार्थवाचित्वे प्रतिवस्तु-
प्रतिवाक्यार्थमुपमासाम्यं य-
स्यामिति अन्वर्थः ।
- २८६ (२९) पुनः-शब्दः पूर्वस्माद् व्यति-
रेके । व्यतिरेकश्च विम्बप्रति-
विम्बभाव एव ।
- (३०) निश्चयश्च विशेषादेव संभव-
तीति विशेषरूप एवासौ, तेन
यत्र विशेषस्य विशेषेण सम-
र्थनं विम्बप्रतिविम्बभावे सति
स दृष्टान्तः । दृष्टान्तस्य हि
विशेषरूपतयैव प्रतिविम्बभा-
वः संगच्छते । यत्र तु विशे-
षस्य सामान्येन समर्थ्यसम-
र्थकभावः सोऽर्थान्तरन्यास
इति विवेकः ।
- २८६-८७ (३१) 'यथा चन्द्रालोके कुमुदि-
न्याश्चन्द्रगुणपक्षपातित्वेन कु-
मुदं विकसति तथा त्वद्दर्शने
त्वद्गुणपक्षपातित्वेन तस्या मनः
कामाग्निज्वलितमुपशाम्यति ।
- २८७ (३२) अत्र [वि]शरारुतागमनादे[ः]
स्थिरताधानादिना वैधर्म्येण
प्रतिविम्बनम् ॥
ननु, साधारणधर्माणां प्रति-
विम्बितत्वेन नियतनिष्ठतया
कथं साधारणधर्मतेति चेद्,
न, वस्तुतो हि तेषां धर्मा-
णामभेद इति साधारणता,
शब्दान्तरेण प्रतिपादितत्वाच्च
प्रतिविम्बनमिति न कश्चिद्
विरोधः ॥

माणिक्यचन्द्र

पृ.

- ३८० (२८) वस्तुशब्दस्य वाक्यार्थवाचि-
त्वे प्रतिवाक्यार्थमुपमा साम्य-
मित्यन्वर्थत्वाश्रयणात् केवलं
काव्यसमयात्पर्यायान्तरेण
पृथङ्निर्देशः । अयं भावः-सा-
मान्यधर्मस्येवाद्यनुक्तौ सकृ-
न्निर्देशे दीपकतुल्ययोगिते ।
- ३८१-८२ (२९) अत्र पुनश्शब्दः पूर्वस्मा-
द्विशेषकः । विशेषश्च विम्बप्र-
तिविम्बभाव एव ।
- ३८२ (३०) निश्चयो यत्रेति भणनाद्यत्र
विशेषेण विशेषो विम्बप्रतिवि-
म्बभावे सति समर्थ्यते स
दृष्टान्तः । निश्चयस्य विशेषा-
देव सम्भवात् विशेषरूपतयैव
दृष्टान्ते विम्बप्रतिविम्बभावयो-
गात् । विशेषस्य सामान्येन
समर्थने त्वर्थान्तरन्यासः ।
- (३१) यथा कुमुदिन्याश्चन्द्रालोके
तद्गुणपक्षपातित्वेन कुमुदं विक-
सति तथा त्वद्दर्शने गुणपक्ष-
पातात्तस्या मन इति सर्वप्रति-
विम्बनम् ।
- ३८२-८३ (३२) अत्र विशरारुतागमनादीनां
स्थिरत्वाधानादिवैधर्म्येण प्रति-
विम्बनम् । दृष्टान्ते साधारण-
धर्माणां वस्तुवृत्त्या ह्यभेद एव ।
पर शब्दान्तरेणोक्तत्वात् प्रति-
विम्बने भेदाभास इति विम्बने
नियतनिष्ठतया तेषां साधार-
णता न स्यादिति नाशङ्क्यम् ।

सोमेश्वर

पृ.

२८७ (३३) एकत्र स्थितः समानो धर्मः
क्रियादिः प्रसङ्गेन अन्यत्रोप-
काराद् दीपनाख्याद् दीपसा
दृश्येन दीपकालंकारः । प्राकर-
णिकाप्राकरणिकत्वाभ्यां च
तेषामर्थानामुपमानोपमेयभावो
गम्यमानो न श्रौत इत्युपमातो-
ऽस्य भेदः ।

२८८-२८९ (३४) क्रियापदस्य हि दीपकत्वे
सर्वं वाक्यं सालंकारमिति
नार्थोऽनेन ग्रन्थेन । सत्यम् ।
न क्रियापदमात्रं दीपकं, किं तु
बहुभिः समानजातीयैः कारक-
विशेषैरभिसंवध्यमानम् । तस्य
चानेकेष्वर्थेषु अभिसंवध्यमा-
नम्यार्थवदन्वयि रूपं यत्
तत्साम्यमुच्यते ।

(३५) एकावली तु पूर्वस्य पूर्वस्योत्त-
रोत्तरेण उत्कर्षहेतुत्वे स्यादिति
भेदः ।

२९१ (३५a) तथा श्लेषेऽपि द्वादश भेदः ।
तत्तस्मात् त्रीन् वारान् अष्ट
भेदाश्चतुर्विंशतिरित्यर्थः ।

२९१-२९२ (३६) आर्यादा चतुष्कपञ्चकेऽपि
दर्शितदर्शिना उदाहरणैरन्यद्
भेदत्रयं द्रष्टव्यमित्यर्थः ॥ आ-
र्थेन साम्ये, यथा—‘अस्मिमा-
त्रे’ति । अत्रापि उत्कर्षापकर्ष-
हेत्वोद्देश्योक्तिः ।

२९२ (३७) अत्र उपमेयगतोत्कर्षोपमानग-
तनिकर्षकारणोपादाने आर्योप-
म्ये श्लेषव्यतिरेकस्य प्रथमो
भेदः ।

२९३ (३८) ‘मधु कर्तुं तृष्णां जहार, न
नुरगम् ।’ अत्र तृष्णाया हर-
णोत्पत्तेः च नोपात्ता हेतु-
र्गति उभयानुपादानानुगो-
ऽयं भेदः । श्लेषव्यतिरेकान्य-

माणिक्यचन्द्र

पृ.

३८३ (३३) एकत्र स्थितः क्रियादिः समा-
नो धर्मः प्रसङ्गे, नान्यत्रोपका-
रादीपनाख्यादीपकम् । अत्र
प्रकृताप्रकृतत्वयोर्वास्तवत्वाद-
र्थानामौपम्यं सत्यं परं गम्यं न
श्रौतम् । अतो नोपमा ।

३८४ (३४) तथा क्रियायाः सर्वत्र वाक्ये
प्रयोगात्तद्दीपत्वे सर्वं वाक्यं
सालङ्कारं स्यादतो न क्रिया-
मात्रं दीपकं, किन्तु भूयोभि-
स्सजातीयैः कारकैस्सम्वध्य-
मानं, तस्य चानेकेष्वर्थेषु सा-
धारणतया सम्वध्यमानस्य व-
लादौपम्यगर्भत्वम् ।

(३५) एकावली तु पूर्वस्योत्तरोत्तरे-
णोत्कर्षहेतुत्वे स्यादिति विवे-
कः ।

३८७ (३५a) श्लेषेऽपि द्वादशभेदा इत्यर्थः ।
त्रिरष्टेति । त्रीन् वारान् अष्ट
चतुर्विंशतिः ।

३८८ (३६) आर्यादावपि चतुष्कपञ्चके द-
र्शितदृष्टान्तान्यत्रिभेदी स्वेनो-
हा । आर्यसाम्ये यथा—अ-
मीति । अत्राप्युत्कर्षापकर्षहे-
त्वोद्देश्योक्तिः ।

३८९ (३७) अयमुपमानगनिकर्षहेत्वनुक्ता-
वार्योपम्ये श्लेषव्यतिरेकस्य तृ-
तीयभेदः ।

३९०-३९१ (३८) मधु तृष्णां जहार न मुख-
मिति योगः । अत्र तृष्णाह-
रणाहरणयोः कारणे नोपात्ते
इति द्वयानुक्तिरित्युभयानुक्तौ
श्लेषव्यतिरेकान्यत्रतुष्कस्या-

सोमेश्वर

पृ.

२९३ (३८) चतुष्कस्य ॥ शेषं द्वयमूह्यम् ॥
‘एवमन्येष्वपि द्रष्टव्यम्’ इति
वचनात् प्रतिचतुष्कमेकः
कश्चिद् भेदो वक्तुं संमत इति
‘हरवद्’ इति ‘स्वच्छात्मता’
इति च उदाहरणद्वयं ग्रन्थका-
राभिप्रायेण न भवति ।

२९३-९४ (३९) यथा—या शैशिरी श्री-
स्तपसा मासेनैकेन विश्रुती ।
तपसा तां सुदीर्घेण दूराद् वि-
दधतीमधः ॥ ‘तपो माघमा-
सः, अन्यत्र तु अभ्युदयहेतुः
कृच्छ्राचरणम् ।’ इवादय अनु-
पात्ता अपि सामर्थ्यगम्याः ।
अत्र ‘तपसा’ इति श्लिष्टोक्ति-
योग्यं पदं पृथगुपात्तम् ।

२९४ (४०) अत्रापि श्लिष्टोक्तियोग्यस्य
पदस्य पृथगुपादानम् ॥ एवम-
न्येऽपि एकादश भेदाः ॥ ननु
श्लेषव्यतिरेकयोरन्यत्र लब्ध-
सत्ताकत्वात् श्लेषोपकृतत्वे
व्यतिरेकस्याङ्गाङ्गिभावे संकर-
त्वं स्यात् । सत्यम् । श्लेषग-
र्भीकारेण व्यतिरेकलक्षणमंश-
माश्रित्य एवंविधे श्लेषव्यतिरे-
कापरनामत्वाच्च संकरः । तत-
स्तदनुचरणार्थमेवैष प्रकारो
व्यतिरेकप्रकारतया व्यवस्था-
प्यते ॥

२९५-९६ (४१) हेतुरूपेति । क्रिया हि कार्यं
निष्पादयतीति सैव हेतुः ।
सर्वेषां फलभूतानां क्रियैव
अव्यवहितं कारणं, क्रियामु-
खेन कारणेभ्यः कार्योत्पत्तेः ।
अन्यैश्च ‘क्रियाफलमेव कार्यम्’
इति वैयाकरणैरेव अभ्युपग-

माणिक्यचन्द्र

पृ.

३२०-२१ (३८) न्यो भेदः । द्विभेदी खेनोह्या ।
एवमन्येष्वपि द्रष्टव्यमित्यु-
क्त्या प्रातिचतुष्कमेकः कश्चि-
द्भेदो वाच्य इति स्थितेऽपि यद्
ग्रन्थकृता हरवदिति स्वच्छा-
त्मतेति दृष्टान्तद्वयमूचे तदेकत्र
व्यतिरेकमालात्वमन्यत्रार्था-
श्लिष्टत्वं विशेषं ज्ञापयितुम् ।

३२१ (३९) यथोद्धटकुमारसम्भवे गौरी-
स्तुतौ ।
“या शैशिरी श्रीस्तपसा मासे-
नैकेन विश्रुता ।
तपसा तां सुदीर्घेण दूराद्विद-
धतीमधः” ॥
तपो माघमासोऽपि । एकेनेति
सुदीर्घेणेति हेतुद्वयोक्तिः । अत्र
तपसेति श्लिष्टोक्तियोग्यं पदं
पृथगूचे ।

३२१-२२ (४०) अत्रापि श्लिष्टोक्तियोग्य-
पदस्य पृथग्भावः । अन्येऽपी-
त्येकादश भेदाः । नन्वत्र श्ले-
षोपकाराच्चमत्कारी व्यतिरेक
इति तयोरङ्गाङ्गिभावे संकरः
स्यात्, न, द्वययोगे हि संकरो-
न चात्र द्वयमस्ति । एवंविध-
श्लेषस्यैव व्यतिरेकापरनाम-
त्वात् । परं व्यतिरेकरूपमात्र-
माश्रित्य व्यतिरेकप्रभेदतया
श्लेषव्यतिरेकरूपयोक्तम् ।

३२४-२५ (४१) हेतुरूपेति । हेतवोऽपि
क्रियामुखेन कार्यं कुर्वन्तीति
सैवाव्यवहितो हेतुः । कार्यं
क्रियायाः फलमिति वैया-
करणा एव मन्यन्ते नान्ये ।
फलेति । कार्यस्य कविना
प्रतिपादनं न तु भवनं, हेतुं

सोमेश्वर

पृ.

२९५-९६ (41) म्यते, न सर्वैरिति क्रिया-
पदस्थाने कारणग्रहणं कृतम्,
सामान्येन विशेषमनपेक्ष्य
फलप्रकाशनमिति कार्यस्य
कविना प्रतिपादनं, न तु भव-
नकारणमन्तरेण कार्योत्पत्तेर-
संभवाद् ॥ इह कारणान्व-
यव्यतिरेकानुविधानात् का-
र्यस्य कारणमन्तरेण असंभवः ।
यदि तु कयाचिद् भङ्गा तथा-
भावोपनिबन्धः, तदा विभा-
वना । सा च भङ्गिः प्रसिद्धतर-
कारणानुपलब्धिः अप्रसिद्धं तु
कारणं वस्तुतोऽस्त्येव । अस्या-
श्च न विरोधरूपत्वं, विरोधे
द्वयोरपि समानबलयोः परस्पर-
बाधात् । अत्र तु कार्योत्पत्ति-
रेव कारणप्रतिषेधेन बाध्य-
माना प्रतिभाति, न तु कारण-
प्रतिषेधस्य कार्योत्पत्त्यापि
बाधः । कारणप्रतिषेधस्य हि
बाधः प्रतिभासमानोऽपि
ज्ञान्यपेक्षो, ज्ञप्तिश्च उत्पत्त्यपे-
क्षया दृश्यसी न विभावनां
प्रयोजयति ॥ 'ज्ञप्त्यपेक्ष' इति
यथा हि कार्यमुत्पद्यमानमेव
कारणप्रतिषेधेन बाध्यत इति
भवत्युत्पत्त्यपेक्षस्तत्र बाधस्तथा
नोन्यग्रमान एव कारणप्र-
तिषेधः कार्योत्पत्त्यापि बाध्य-
ते, अपि तु उत्पन्नस्य तस्य
बाधस्तत्राप्यन इति कारण-
प्रतिषेधबाधो ज्ञप्त्यपेक्ष एव ॥
'जप्तिश्च' इति कारणप्रतिषेध-
बाधमानं च । 'दृश्यमी' इति
पश्चाद्भाषित्वेन ॥ भवतु बाधापि
सामान्येन परस्परं बाधस्तत्रापि
न विशेषरूपत्वं हेतुफलभावं
विशेषमाश्रित्य प्रयत्नेनाद् अस्या-

माणिक्यचन्द्र

पृ.

३९४-९५ (41) विना, कार्योत्पत्त्यसंभवात् ।
अत्र प्रसिद्धतरहेत्वनुपलब्धेर्हे-
त्वभावः, अप्रसिद्धस्तु हेतुर्व-
स्तुतोऽस्त्येव । अत एव
विशिष्टतया प्रसिद्धतरहेत्वनु-
पलब्धिरूपया कार्यस्य भावना
पर्यालोचना विभावना, हेतुनि-
षेधेन चेहोपाक्रान्तत्वाद्वलवता
कार्यमेव बाध्यत्वेन प्रतीयते न
तु तेन हेतुनिषेध इत्यन्योन्यबा-
धकत्वानुप्राणिताद्विरोधालंका-
राद्भेदः । हेतुनिषेधबाधप्रती-
तिस्तु ज्ञप्त्यपेक्षा ज्ञप्तिस्तुत्पत्त्य-
पेक्षया नासन्नेति न विभावना-
प्रयोजिका । अयं भावः—
यथा कार्यं भवदेव हेतुनिषेधेन
बाध्यत इति भवति तत्र भव-
नापेक्षो बाधः । तथाभवन्नेव
हेतुनिषेधः कार्योद्भवनेनापि न
बाध्यते किन्तु भूतस्य तस्य
बाधः तथा ज्ञाप्यते इति हेतु-
निषेधबाधो ज्ञप्त्यपेक्ष एवेति
ज्ञप्तिर्भवनापेक्षया पश्चाद्भावि-
त्वेनानासन्नेति । यद्वा सामा-
न्येन मिथो बाधे सत्यपि हेतु-
फलभावविशेषेणास्याविरोधा-
द्भेदः ।

सोमेश्वर

माणिक्यचन्द्र

पृ.

पृ.

२९५-२६(४१)-स्तदपवादत्वात् ॥ एवं विशेषोक्तौ कार्यभावेन कारणसत्ता एव बाध्यमानत्वमुन्नेयम् । येन सापि अन्योन्यबाधत्वानुप्राणिताद् विरोधाद् भिद्यते ।

३९५ (४२) अत्र नलिन्यब्जिनी पद्मिन्याख्या स्त्री च । तथा घातादिहेत्वभावेऽपि रुगादिकार्यमुक्तं, तत्र वियोगित्वं कारणं गम्यमतोऽनुक्तनिमित्तेयम् । उक्तनिमित्ताऽप्येषा यथा—
“अनासवाख्यं करणं मदस्य”
अत्र यौवनं निमित्तम् । मत्ताहर्षवाचकत्वान्मदस्य द्वैविध्येऽप्यतिशयोक्त्या ह्यमेदः । अतिशयोक्त्यनुप्राणिता चैषा ज्ञेया । एकगुणहानौ विशेषोक्तिरित्येके । आरोपितवैशिष्ट्यं रूपकमेवान्ये इमां मन्यन्ते ।

२९६ (४२) अत्र कुसुमितलताहननादीनां कारणानामभावेऽपि रुग्धाराणादीनि कार्याणि प्रकाशितानि । तत्र विरहित्वलक्षणं निमित्तं गम्यमानम् ॥ उक्तनिमित्ता यथा—असंभृतं मण्डनमङ्गयष्टेरनासवाख्यं करणं मदस्य । कामस्य पुष्पव्यतिरिक्तमख्यं बाल्यात्परं साथ वयः प्रपेदे ॥ अत्र द्वितीयपादे मदस्य यद् आसवाख्यं करणं प्रसिद्धं तदभावेऽपि यौवनहेतुकत्वेन उपनिबन्ध उक्तः । ‘मदो मत्ताहर्षश्चेति’ । मदस्य द्वैविध्येऽपि अभेदाध्यवसायकत्वमिति अतिशयोक्त्यनुप्राणिता विभावना । ‘असंभृतं मण्डनम्’ इति ‘कामस्य पुष्पव्यतिरिक्तमख्यम्’ इत्यत्र च संभरणस्य पुष्पाणां च मण्डनमख्यं च प्रति कारणत्वात् तदभावे विभावना ॥ ‘एकगुणहानौ विशेषोक्तिरियम्’ इति वामनीयाः । ‘रूपकमेव अधिरोपितवैशिष्ट्यम्’ इति अन्ये । ‘आरोप्यमाणस्य मण्डनादेः प्रकृते वयसि संभवात् परिणाम’ इति तु अद्यतनाः ॥

३९६-९७(४३) अत्र तनुहरणस्य हेतोः फलं बलहरणं परं नोक्तम् । निमित्तं वा प्रतीत्यगोचरत्वादचिन्त्यम् । “एकगुणहानिकल्पनायां साम्यदाढ्यं विशेषोक्तिः” इति यदन्यैरस्या लक्षणं कृतं साऽस्म-

२९७ (४३) ‘स एकः’ इति । अत्र तनुहरणे कारणे सत्यपि बलहरणस्य कार्यस्य अनुक्तौ निमित्तमचिन्तनीयमेव । प्रतीत्यगोचरत्वात् । ‘अतैलपूराः सुरतप्रदीपाः’ इत्यादि तु रूपकम् ।

सोमेश्वर

पृ.

(44) संख्योपलक्षितक्रमानतिक्रमेण पदार्थानामन्वयसमाश्रयात् । अन्ये तु इमं क्रमसंज्ञमाहुः ॥ क्रमिकाणामिति बहुवचनमन्त्रम् । तेन द्वयोरपि अर्थयोर्यथासंख्यम् ।

३०० (45) रुद्रटस्तु 'नित्यमेव द्रव्याश्रितत्वाद् जातेर्न जातिद्रव्ययोर्विरोध' इति नव भेदानाह ।

३०१ (46) [य]न्मार्गणा एव अनर्गलः शातपातः । अम्भोजदलभिजातः' इति अम्भोजदलप्रख्यो जातः । अत्र दृढत्वलक्षणगुणस्य अम्भोजदलस्वरूपद्रव्येण विरोधः ॥ 'जडयति शीतलयति व्यामोहयति च । ताप उष्णत्वं खेदश्च' । अत्र जडीकरणतापकरणयोः क्रिययोर्विरोधो वस्तुसौन्दर्येण तदप्राप्तिपर्यवसानेन परिह्रियते ॥

३०१ (47) 'श्लेषगर्भत्वे विरोधप्रतिभोत्पत्तिहेतुः श्लेषः' इति उद्भटः । मतान्तरे तु संकरः, यथा 'संनिहितबालान्धकारा भास्वन्मूर्तिश्च' इत्यादौ विरोधेन द्वयोरपि श्लिष्टत्वे । एकस्य च श्लिष्टत्वे' कुपितमपि कलत्रवल्लभम्, इत्यादौ विरोध एवेष्यते ।

३०२ (48) वस्तुनो हि सामान्यस्वभावो लौकिकोऽर्थोऽलंकार्यः कविप्रतिभासंरम्भविशेषस्तु लोकोत्तरोऽर्थोऽलंकरणमिति ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

३९६-९७ (43) न्मते रूपकमेद एव । यथा-
"अतैलपूराः सुरतप्रदीपाः"
इति ।

(44) संख्योपलक्षितक्रमानतिक्रमेण पदार्थानामन्वये यथार्थं यथासङ्ख्यं क्रम इति यावत् । क्रमिकाः क्रमवन्तः । बहुवचनमन्त्रम् । तेन द्वयोरप्यर्थयोः यथासङ्ख्यम् ।

४०० (45) नित्यमेव द्रव्याश्रितत्वाज्जातेर्न जातिद्रव्ययोर्विरोध इति ब्रुवन् रुद्रटो नवभेदं मन्यते ।

४०१-२ (46) यन्मार्गण एवानर्गलः शातः पविः । अत्र दृढत्वरूपगुणदलरूपद्रव्ययोर्विरोधः । परीति । जडयति शीतलयति मोहयति च । तापः खेदोऽपि । अत्र जडीकरणतापकरणरूपे क्रिये विरुद्धे वस्तुसौन्दर्येण तदप्राप्तिपर्यवसानेन परिह्रियते ।

४०२ (47) "कुपितमपि कलत्रवल्लभम्, इत्यादौ श्लेषगर्भसङ्कर इति कश्चित् । उद्भटस्तु विरोधप्रतिभोत्पत्तिहेतुं श्लेषमाह । श्लेषचशादेव लब्धात्मलाभत्वाद्विरोधस्य न श्लेषेण सह संकरः ।

४०३ (48) कविप्रतिभागोचरस्य त्वत् एव तन्निमित्तस्यैव वस्तुस्वभावस्योक्तिरलङ्कारः ।

सोमेश्वर

पृ.

३०६ (49) 'मृगे'ति । तथा हि प्राग्मो-
हितः किमपि नाज्ञासीत् ।
'सुहृदा' इति । अकल्याण-
मित्रं हि तस्यासीत् । अत्राशो-
भनावपि शोभनावुक्तौ ।
विना-शब्दमन्तरेणापि विनार्थ-
विवक्षा दृश्यते यथा सहोक्तौ
सहार्थविवक्षा । तेन—'निरर्थकं
जन्मगता नलिन्या यया न दृष्टं
तुहिनांशुबिम्बम् ।
उत्पत्तिरिन्दोरपि निष्फलैव
दृष्टा विनिद्रा नलिनी न येन ॥
इत्यादौ विनोक्तिरेव तुहिनांशु-
दर्शनं विना नलिनीजन्मनो-
ऽशोभनत्वप्रतीतिः ।

३०७ (50) न चेयं सुन्दरवस्तुस्वभाव-
वर्णनात् स्वभावोक्तिः, तस्या
लौकिकवस्तुगतसूक्ष्मधर्मवर्णने
सर्वसाधारण्येन हृदयसंवाद-
संभवात्, इह तु लोकोत्तराणां
वस्तूनां स्फुटतया ताटस्थ्येन
प्रतीतिः नापि अद्भुतपदार्थ-
दर्शनाद् अतीतानागतप्रत्यक्ष-
त्वप्रतीतिः काव्यलिङ्गमिदं
लिङ्गलिङ्गिभावेनाप्रतीतिः ॥

३०८ (51) अत्र पादत्रयार्थोऽनेकवाक्यार्थ-
रूपश्चतुर्थपादार्थहेतुत्वेन उ-
क्तः । अत्र चानुमानसद्भावे-
ऽपि न तेन सह वाक्यार्थी-
भूतस्य हेतोः संसृष्टिव्यवहारः,
उभयोरपि भिन्नदेशत्वाभा-
वात् । अनुमानं तु हेतोरुत्था-
पकतया उपकारकमिति भव-
त्यङ्गाङ्गिसंकरः, किं तु हेतु-
लक्षणमत्रास्तीति एतदभि-
संधाय हेतोरिदमुदाहृतम् ।
अनमनं ह्यपराधद्वयस्य जनकं,
तदेव चापराधतया परिणतं,
यथा घटकारणं मृदू घटरूप-
तया परिणमति ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

४०६ (49) मृगेति । तथा हि प्राङ्मोहितः
किमपि नाज्ञासीत् । सुहृदेति
कूटमित्रं, स तस्यासीत् । वि-
नाशब्दं विनाऽपि विनार्थवि-
वक्षा स्यात् यथा सहोक्तौ स-
हार्थविवक्षा । तेन—
“निरर्थकं जन्म गतं नलिन्या
यया न दृष्टं तुहिनांशुबिम्बम् ।
उत्पत्तिरिन्दोरपि निष्फलैव
दृष्टा विनिद्रा नलिनी न येन” ॥
इत्यादौ विनोक्तिरेव । तुहिनां-
शुदर्शनं विना नलिनी जन्मनो-
ऽशोभनत्वप्रतीतिः ।

४०८ (50) स्वभावोक्तौ कविप्रतिभाविशे-
षितलौकिकवस्तुस्वभाववर्णने
सर्वसाधारण्येन चित्तसंवाद-
सम्भवोऽत्र तु लोकोत्तरवस्तूनां
स्फुटत्वेन तटस्थतया प्रतीति-
रिति चारुवस्तुस्वभाववर्णना-
न्तैषा स्वभावोक्तिः । न चेदम-
द्भुतपदार्थदर्शनाद्भुतभाविप्रत्य-
क्षत्वप्रतीतौ काव्यलिङ्गम्, लिङ्ग-
लिङ्गिभावेनाऽप्रतीतिः ।

४०९ (51) अत्र पादत्रयार्थोऽनेकवाक्यार्थ-
रूपोऽन्त्यपादार्थस्य हेतुः ।
तथा वपुःप्रादुर्भावादित्यु-
क्त्याऽनुमानमप्यत्रास्ति, परं
तेन सह भिन्नदेशत्वा-
भावाद्वाक्यार्थीभूतस्य हेतोर्न
संसृष्टिः, किन्त्वनुमानस्यो-
त्थापकतया वाक्यार्थीभूतहेतुं
प्रत्यङ्गभावे सङ्करः । सम्प्रति
त्वां नमन्मुक्तः सन् अग्रेऽपि
भाविनि काले निस्तनुस्स-
न्ननतिमानित्यर्थः । यथा घट-
कारणं मृद्वद्वयरूपेण परिणमति
तथाऽपराधद्वयस्य जनकमनम-
नमपराधतयाऽत्र परिणतम् ।

सोमेश्वर

पृ.

३०९ (52) व्यङ्ग्यमपीति योग्यतया निर्देशः ॥ शब्देनोच्यत इति । भङ्ग्यन्तररचितशब्दैरभिधानम् । तेनेति । यद् भङ्ग्यन्तरेणोच्यते तद् व्यङ्ग्यम् ॥ यथा त्वेकघनरूपतात्मकप्रकारेण व्यङ्ग्यं प्रतीयते, न तथा वक्तुं शक्यते, क्रमभावविकल्पप्रभवानां शब्दानां तथाभिधानशक्तेरभावाद् ।

३१० (53) स्वभावोक्तौ भाविके च यथास्थितवस्तुवर्णनमैश्वर्यलक्षितमुदात्तालंकारः । न चेयमतिशयोक्तिः अन्यस्यान्यतयाध्यवसायाभावात् ।

(54) ननु, अङ्गिभूतरसादिविषये रसादिध्वनिरुक्त इत्याह-न चेति । तस्येति । वीररसस्याङ्गत्वाद् अप्रधानत्वात् ॥ तर्हि अङ्गभूतरसादिविषये रसवदाद्यलंकारा उक्ता इत्युदात्तालंकारविषयश्चिन्त्यः, तद्विषयस्य रसवदादिना व्याप्यत्वात् । सत्यम्, अङ्गत्वेऽपि न रसवदलंकारोऽस्योदात्तस्य तदपवादत्वात् ॥

(55) तुल्यकक्षतामपेक्ष्यैव समुच्चयनं समुच्चय इति व्युत्पत्तेर्नास्य समाध्यलंकारान्तर्भावः । यत्र श्लोकस्य कार्यं प्रति पूर्णं साधकत्वमन्यस्तु कार्याय काकतालीयेनापतति तत्र तुल्यकक्षताभावे समाधिर्वक्ष्यते । यत्र तु खले-पोतिकया वहूनामवतरस्तुल्यकक्षतया तत्र समुच्चय इत्यनयोर्भेदः ।

३१२ (56) अत्रापि 'कामिनी' इति सत्, 'गलितयौवना' इत्यसत् । एव-

माणिक्यचन्द्र

पृ.

४११ (52) व्यङ्ग्यमपीति । योग्यतया निर्देशः । शब्देनोच्यत इति । मदेन मानेन निवासप्रीतिरुज्ज्वितेतिरूपभङ्ग्यन्तरप्रोक्तेनेति (?) । तेनेति । भङ्ग्यन्तरेण । यथेति । येन प्रकारेण शब्दसंसर्गात् सहात्मनैकघनरूपतात्मना वा व्यङ्ग्यं प्रतीयते न तथा शब्देनोच्यते, क्रमभावविकल्पप्रभावः शब्दस्तथाऽभिधातुं न शक्त इत्यर्थः ।

४१२ (53) इदमैश्वर्यलक्षितस्य वस्तुनो वर्णनया स्वभावोक्तिभाविकाभ्यां भिद्यते ।

४१३ (54) वीररसेऽङ्गीभूते रसध्वनिः स्यात् इत्याशङ्क्याह । न चेति । वीररसो नाङ्गीत्यर्थः । एतदेवाह तस्येति । वीररसाश्रयो रामस्तावदिहाङ्गं किं पुनरसः । ननु रसस्याङ्गत्वे रसवदलङ्कारः स्यात् ? अस्योदात्तस्य तदपवादत्वात् । तदपवादत्वाऽकल्पने निर्विषयमुदात्तम् ।

४१३-४ (55) अत्र तुल्यकक्षतया हेतवो मिलिताः कार्यं साधयन्ति । समाधौ त्वेकस्य हेतोः कार्यं प्रति पूर्णं साधकत्वेऽन्यस्तु कार्याय काकतालीयन्यायेन आपततीति न तत्र तुल्यकक्षतेत्यनयोर्भेदः समुच्चयनं हि तुल्यकक्षाणामेव स्यात् ।

४१५ (56) नृपाङ्गणगतो राज्ञः प्रसादवित्तः ? पुमान् स तद्रूपस्तन् ।

सोमेश्वर

पृ.

३१२ (56) मुत्तरत्रापि । इह विशेष्यस्य शोभनत्वं प्रक्रान्तं, विशेषणस्य तु अशोभनत्वम् । 'नृपाङ्गनगतः खलः' इत्यत्र तु नृपाङ्गनगतत्वेन विशेषणस्य शोभनत्वं, विशेष्यस्य खलत्वेन अशोभनत्वमिति विपर्ययात् प्रक्रमभङ्गो दोषः । न त्वत्र कश्चित् समुच्चीयमानः शोभनः, अन्यस्तु अशोभन इति सदसद्योगो व्याख्येयः । तथा ह्यत्र शोभनस्य सतोऽशोभनत्वविवक्षा, 'दुर्वाराः स्मर' इत्यत्र तु अशोभनानामेवेति विवक्षितम् । अत एव 'कथं सोढव्यः' इति सर्वथा दुष्टत्वाभिप्रायेण उपन्यस्तमिति अस्त्यनयोः प्रकारयोर्भेदः ।

माणिक्यचन्द्र

पृ.

४१५ (56) खलतया चासन् । अत्र शशी स्वयं सन्, धूसरत्वेनासन् । कामिनीति सत् गलितयौवनत्वमसत् । एवमग्रेऽपि विशेष्यद्वारेण सत्ता विशेषणद्वारेणासत्तैकस्य वस्तुनः सर्वत्र ज्ञेया । इह विशेष्यस्य सत्त्वं विशेषणस्य चासत्त्वं प्रक्रान्तं, ततो नृपाङ्गणगत इति विशेष्यतया सद्ब्याख्येयं, खल इति विशेषणतया चासत् । अन्यमताभिप्रायेण विशेषणविशेष्ययोरत्र वैपरीत्ये प्रक्रमभङ्गः । तथा नृपाङ्गणगतः खल इत्यसत् अन्ये तु सन्त इति समुच्चीयमानस्य सतस्तादृशेन सता योग इति व्याख्यायां तु सहचरभिन्नोऽर्थो दुष्ट इतिरूपः प्रक्रमभङ्गः । तथाऽत्र सत (?) एव सतोऽसत्त्वमेकस्यैव वस्तुन इति विवक्षितम् । अत एव चारुत्वेनान्तःप्रविष्टान्यपि राश्यादीनि शल्यानीति प्रकारेण व्यथाहेतुत्वेनोक्तानि । 'दुर्वाराः स्मरे'त्यत्र तु कथं सोढव्य इति सर्वथा दुष्टत्वाभिप्रायेणोपन्यास इति विवेकः ।

३१२ (57) रुद्रटेन तु—

व्यधिकरणे वा यस्मिन् गुणक्रिये चैककालमेकस्मिन् । उपजायेते देशे समुच्चयः स्यात् तदान्योऽसौ ॥ 'धुनोति' इति । तत्र एकाधिकरणक्रिययोः समुच्चयः ॥ 'कृपाणे'त्यादि कृपाणपाणित्वं साधुवादश्च गुणौ, तयोः क्षितिसुरालयौ भिन्नौ देशौ ॥

४१६-१७ (57) धुनोतीत्यत्रैकाधिकरणं

क्रिययोः । कृपाणपाणित्वसाधुत्वादौ सिद्धरूपत्वाद्गुणौ तयोः क्षितिस्स्वर्गश्च भिन्नौ देशः । न वाच्यमिति यथोक्तं रुद्रटेन ।

सोमेश्वर

माणिक्यचन्द्र

पृ.

३३५ (70) तोऽलंकारः । सोऽपि व्यतिरेकनिमित्तत्वेन अत्रोक्तः ॥ 'विरूपाक्षस्य' इति 'वामलोचनाः' इति च व्यतिरेकगर्भावेव वाचकौ, 'जयिनीः' इति व्यतिरेकोक्तिः । रसभावतदाभासतत्प्रशमानां गुणीभूतव्यङ्ग्यावसररसवत्प्रेयऊर्जस्विसमाहितानि तथा भावोदयभावसन्धिभावशवलताश्च पृथगलंकाराः प्राक् प्रतिपादिताः ॥ आशीश्च अप्राप्तप्राप्तीच्छारूपमाशंसनप्रियोक्तिमात्रं, अथवा स्नेहनिर्भरतया प्रतीयत इति भावध्वनिरेव नालंकारः ।

३३६ (71) तत्रैषा तिलतण्डुलन्यायेन मिश्रत्वे शब्दालंकारगतत्वेनार्थालंकारगतत्वेन उभयगतत्वेन च त्रेधेति त्रिविधां संसृष्टिमाह-सेष्टेति ॥ यथासंभवमिति न सर्वेषां लक्षितानां, अपि तु केषांचित्, तत्रापि तेषां मध्ये कचिद् द्वयोः कचित् त्रिचतुराणामिति यथायोगम् । संसृष्टेश्च विषयभेदेन त्रिरूपत्वेऽपि संसृष्ट्या चैकरूपयेति प्रागुक्तं न विरुध्यते, नैरपेक्ष्यलक्षणस्य रूपस्याभिन्नत्वात् । वक्ष्यमाणसंकरस्तु स्वरूपेणैव नानात्वेनावभासत इति युक्तस्तत्र त्रिरूपताव्यवहारः ॥ सापि सजातीययोर्विजातीययोर्वालंकारयोः स्यात् ।

३३६ (72) यमकानुप्रासाविति विजातीयौ । अत्रैव 'लकलोलकलोल' इति तथा 'कलोलकलोल' इति सजातीययोर्यमकयोः] संसर्गः ॥ तथाविधे परस्पर-

पृ.

४४६ (70) चना इति च व्यतिरेकगर्भौ शब्दौ । जय(यि)नीरिति व्यतिरेकोक्तिरिति अत्र व्यतिरेकनिमित्ततादृश्रूपोपाययोः भेदेऽप्यभेदातिशयोक्तिरपि । रसवदाद्यलङ्काराः प्रागुक्ताः । आशीस्तु नालङ्कारः प्रियोक्तिमात्रत्वात् । स्नेहात्मरत्याख्यभावत्वे भावध्वनित्वाद्वा ।

४४६ (71) न सर्वेषामेवालङ्काराणां किन्तु केषांचित् । तत्रापि कचिद् द्वयोः कचित्रयाणामित्यादि । शब्दार्थोभ्यालङ्कारविषयत्वेन त्रिरूपत्वेऽपि संसृष्टेरेकरूपत्वमेव मिथो नैरपेक्ष्यरूपस्वरूपस्यैकत्वात् । निरपेक्षतया इत्युक्त्या तिलतण्डुलन्यायेनालंकाराणां योगे संसृष्टिः । सङ्करस्तु स्वरूपेणैव नानात्वेनोक्तत्वात् त्रिधैव । तत्र नैरपेक्ष्याभावात् क्षीरनीरन्यायेनालङ्काराणां योगः ।

४४९ (72) अत्र यमकानुप्रासाविति विजातीयालङ्कारसंसृष्टिर्यथा तथा लकलोलकलोल इति कलोलकलोल इति च सजातीययमकालङ्कारसंसृष्टिरपि । तथा

सोमेश्वर

पृ.

३३६ (72) निरपेक्षे ॥ उपमोत्प्रेक्षे इति
विजातीये ॥ अत्रैव 'लिम्पतीव'
इति 'वर्षतीव' इत्युत्प्रेक्षयोः
सजातीययोः संसृष्टिः ॥

३३८ (72a) ननु, अत्र यमकचित्रयोः
शब्दालंकारयोः शब्दवदुपका-
र्योपकारकत्वाभावेन अङ्गाङ्गि-
भावाभावात् संसृष्टिरेव पर-
स्परनिरपेक्षेत्याह ।

३३९-३४० (73) एतयोरिति मुखविम्बयोः ।
'विम्बं प्रसीदति' इत्येतच्च
'मुखं प्रसीदति' इति ॥ एक-
क्रियायोगे एकस्य प्रकृतत्वे-
ऽन्यस्य अप्रकृतत्वे दीपकं तुल्य-
योगितेति यदि द्वयोरपि प्रकृ-
तत्वमेव वा ॥

३४० (74) अत्र 'वक्त्रं शशीव' इत्युपमा ।
ननु, 'वक्त्रमेव शशी' इति रूप-
कम् इत्याह-मुख्यतयेति । हा-
सद्युतेः प्रकृतत्वात् ज्योत्स्नापे-
क्षया मुख्यता । सा च वक्त्र-
स्यैव अनुगुणेति उपमायाः
साधकं प्रमाणम् ॥ न तथेति ।
शशिन्यपि हासद्युतेः शुक्लतया
मनागानुकूल्यमस्तीति भावः ॥
तस्या इति हासद्युतेः ॥

३४०-४१ (75) बाधत्वे यथा- 'राजनारा-
यणम्' इति । 'राजैव नारा-
यणः' इति मयूरव्यंसकादि-
त्वाद् रूपकसमासः, ततश्च
उपमानस्य नारायणस्य प्राधा-
न्यम् । तं प्रति लक्ष्मीप्रयुक्त-
मालिङ्गनं घटत इत्यालिङ्गनमु-
पमाया बाधकं प्रमाणम् । उप-
मायां हि उपमेयस्य राज्ञः प्रा-
धान्यं, तत्रैव चित्तविश्रान्तेः ।
न च स्वभर्तृसदृशमन्यं प्रेयमी
काचिद् आलिङ्गति ॥ सदृश-
मिति, राजानम् ॥

माणिक्यचन्द्र

पृ.

४४७ (72) विधे इति । मिथो निरपेक्षे ।
उपमोत्प्रेक्षे इति । उत्तरपूर्वा-
र्धगे विजातीये । लिम्पतीवेति
वर्षतीवेत्युत्प्रेक्षे सजातीये,
तयोरत्र संसृष्टिः ॥

४५० (72a) शब्दवच्छब्दालङ्कारयोः अत्रा-
ङ्गाङ्गिभावाभावाच्चैरपेक्षये संसृ-
ष्टिरेवेत्याह

४५१-५२ (73) एतयोरिति वक्त्रविम्बयोः ।
समुच्चयेति । विम्बं मुखं चैत-
त्प्रसीदति इति भङ्ग्या एकस्य
प्रकृतत्वेऽन्यस्याप्रकृतत्वे दीप-
कम् । द्वयोरप्रकृतत्वे तुल्य-
योगिता ।

४५२ (74) अत्र वक्त्रं शशीवेत्युपमा, न तु
वक्त्रमेव शशीति रूपकमित्याह-
मुख्यतयेति । हासद्युतिः प्रकृ-
तत्वान्मुख्या । सा च वक्त्रानु-
गुणेत्युपमासाधिका । तस्या
इति । हासद्युतेः । एतस्याश्च
शुक्लतया चन्द्रेऽपि किञ्चिदानु-
कूल्यमस्तीत्यतो न बाधकत्वम् ।

४५३ (75) बाधकत्वेनाह । राजेति । राजैव
नारायण इति रूपकसमासः ।
उपमानप्राधान्ये रूपकमुपमेय-
प्राधान्ये उपमेति सर्वत्र ज्ञेयम् ।
सदृशमिति । राजानम् । प्रेयमी
लक्ष्मीः । निजपतितुल्यमन्यं
कान्ता नालिङ्गतीत्यर्थः ।

सोमेश्वर

पृ.

३१४ (58) सकलरत्नसारतुल्यो विम्बा-
धर इति तेषां बहुमानो वास्तव
एवेति प्रतीयमानोपमापि ।

३१५ (59) धर्मिणि पर्वतादौ अयोगव्यव-
च्छेदोऽस्तित्वं व्यापकस्य
वक्ष्यादेः साध्यम् ।

३१७ (60) 'पुष्टार्थपदं न प्रयोज्यम्' इति
पुष्टार्थानि विशेषणान्युपात्तानि
अत्रेति दोषत्यागमात्रं, न त्वलं-
कार इत्याशङ्क्याह-यद्यपीति ।

३१७ (61) न चैवेति । कचित्प्रकृतनिष्ठं
साम्यं, यथा—सदयं बुभुजे
महाभुजः सहस्रोद्वेगमियं ब्रजे-
दिति । अचिरोपनतां स मेदि-
नीं नवपाणिग्रहणां वधूमिव ॥
इति समुच्चितोपमायाम् ।

(62) उद्धटेन तु व्याजोक्त्यनभिधा-
नाद् अत्रापि अपह्नुतिका ॥

३१८ (63) 'शुचतिरेव कामास्त्रम् ।'

३१९-२० (64) अत्र तु रुद्रटोदाहृते 'काव्य-
त्वमनुप्रासादेव' इत्याह कोम-
लानुप्रासेति । यद्यपि अव्य-
भिचारितयैव विकासादीनां
नैर्गन्तर्येण जननमिहोपचार-
प्रयोजने व्यङ्ग्यं तद् अमुन्दर-
मपि गुणीभूतव्यङ्ग्यनियन्धनं
भयतीति प्राक्प्रतिपादितमेव,
तथापि अलंकारचिन्तायाः प्र-
शान्तन्यात् तद् अपह्नुत्येवाव-

माणिक्यचन्द्र

पृ.

४१८-१९ (58) विम्बाधरस्सकलरत्नेभ्यो-
ऽधिक इति व्यङ्ग्यव्यतिरेकोऽ-
पि । अन्ये तु सकलरत्नसार-
तुल्योऽधर इति तेषां तत्र
प्रीतिर्वास्तवीति व्यङ्ग्योपमा-
माहुः ।

४२० (59) धर्मी शैलादिः, तत्रास्तित्वम-
योगव्यवच्छेदः । व्यापकस्येति
अग्न्यादेः ।

४२१ (60) ननु पुष्टार्थग्रहणादोषत्यागमा-
त्रमेतदित्याशङ्क्याह । यद्य-
पीति ।

४२२ (61) न चैवेति । अयं भावः- अप-
ह्नुतौ किलोभयनिष्ठं साम्यं अत्र
तु प्रकृतस्यैव सद्भावात्प्रकृतनि-
ष्ठमेव साम्यं,
“ये कालतां कुटिलतामिव न
त्यजन्ति” इति समुच्चितोपमा-
वत् अत्रापि प्रकृतनिष्ठमेव
साम्यम् ।

(62) उद्धटमते व्याजोक्त्यभावादत्रा-
पह्नुतिः

४२४ (63) शुचतिरूपं कामास्त्रमिति वि-
ग्रहः ।

४२५ (64) भामहोद्धटाद्याः । अव्यभिचा-
रितया विकासादेर्नैर्गन्तर्येण क-
रणमिहोपचारात्प्रयोजनं व्यङ्ग्यं
तच्च गुणीभूततया महिम्नेत्य-
त्रैवकारेण प्रतिपाद्यते । अस्म-
न्मते काव्यलिङ्गमेव हेतुः ।
रुद्रटस्तु भिन्नमूचे ।

सोमेश्वर

माणिक्यचन्द्र

पृ.

पृ.

३१९-२०(६४) धारणगर्भमिदमभिहितम् । अत एव तटस्थतयैव उक्तं 'समा-
स्नासिषुः' इति उद्घटादयः
प्रत्यपादयन्निति ह्यत्रार्थः । का-
व्यलिङ्गमेवेति । काव्यलिङ्ग-
स्यैव यदि परं हेतुरिति नाम,
यद् भामहः

हेतुश्च सू [क्ष्मो] लेशोऽथ ना-
लंकारतया यतः ॥

३२२ (६५) उत्कर्षे सारस्य पुंसि स्सरन्ति
कवयस्तु नपुंसकेऽपीति ।

३२८ (६६) अत्र दृक्तरलत्वादिना स्वाभा-
विकेन लक्ष्मणा मदोदयकृतं
दृक्कारल्यादि तिरोहितम् ॥
तत्रापीति । मदोदयेऽपि दृक्का-
रल्यादिदर्शनात् ।

३२९ (६७) दृष्ट इति । दृशिरत्र उपलब्धि-
मात्रवचनः । 'तद्भवैः प्लाविता-
म्भोभवैः कुहसुतैः कुहकुहश-
ब्दैः नाभ्यादिनिम्नदेशोत्थैः ।
सारिता इति घटादिपाठे स्सर-
तेर्मानुबन्धत्वेऽपि 'न ह्रस्वो व्य-
वस्थितविभाषितस्य वा' इत्य-
स्यानुवृत्तेः । सादृश्यं विना तु
स्मृतिर्न स्सरणमलंकारः ।

३३२ (६८) अत्र मलयजरसविलेपादीनां
चन्द्रप्रभयाऽविभाव्यतां गता
इति भेदाप्रतीतिर्दर्शिता । अत्र
अष्टाविंशतिभिर्मात्राभिर्द्विपदी-
च्छन्दः ।

३३३ (६९) अत्र एकस्या योपित एकेनैव
वसनस्वभावेन हृदयादौ युग-
पद् अवस्थानम् ॥

३३५ (७०) अत्र दृष्टिलक्षणेन उपायेन
स्सरस्य हरेण दाहविषयत्वं
निष्पादितं मृगनयनाभिः पुन-
स्तेनैवोपायेन तस्य जीवनीयत्वं
क्रियते । तच्च दाहविषयत्वस्य
प्रतिपक्षभूतम्, तेन व्याघ्रा-

४२९ (६५) न्याय्य एवार्थे सारशब्दः
क्लीबोऽन्यत्र तु चिन्त्यः ।

४३६ (६६) अत्र दृष्टितरलत्वादिकं सहजं
मदोदयकृतस्य दृष्टितरलत्वादे-
स्तिरोधायकम् । तत्रापीति ।
मदोदयेऽपि । एतस्येति । दृष्टि-
तरलत्वादेः ।

४३७-३८ (६७) दृष्टे इति । उपलब्धिमात्रेऽत्र
दृशिः । तद्भवैरिति । प्लाविता-
म्भोभवैः । कुहसुतानि । कुह-
शब्दाः निम्ननाभिदेशोत्थाः ।
सारिता (?) इति ह्रस्वप्राप्तिः ।
सादृश्यं विना स्मृतिर्नालङ्कारः ।

४४१ (६८) तथाऽत्र श्रीखण्डाङ्गरागादेश्च-
न्द्रांशुभिः सहाविभाव्यतां गता
इत्यभेदेनोक्तिः । अष्टाविंशति-
मात्रं द्विपदीच्छन्दः ।

४४३ (६९) अत्रैकैव स्त्री एकेनैव वसनरू-
पेण युगपच्चित्तादौ वर्तते ।

४४६ (७०) अत्र दृष्टूपोपायेन येन हरः स्सर-
म धाक्षीत् तेनैव कान्ताः तमजी-
विवन् । दाहस्य च जीवनी-
यत्वं विपक्षः, तेन निष्पादि-
तवस्तुव्याहतिहेतुत्वाद्व्याघ्रा-
तता । विरूपाक्षस्येति वामलो-

सोमेश्वर

पृ.

३४१ (76) रूपकविधानच्छेदिनो बाधक-
स्य मञ्जीरशिञ्जितस्य यद्यपि
साधकत्वं बाधकत्वं चोभयम-
पि अस्ति, तथापि 'बाधकत्वे-
नैव व्यपदेशा भवन्ति' इति
न्यायात् बाधकत्वस्यैव प्राधा-
न्यं, साधकत्वापेक्षया वलीय-
स्त्वेन उत्कटतया प्रतीतेः ॥

३४२ (77) यद्यपि सावयवमिदं रूपकम-
खिलवाक्यव्यापि तथापि प्र-
तिपदं रूपकसद्भावात् तथा-
व्यपदेश इत्येकपदानुप्रवेशो न
विरुद्धः ॥ त्रिप्रकारतयैवेति ।

एतेन-

शब्दार्थवर्त्यलंकारा वाक्य एक-
प्रभाविनः ।

संकरो वैकवाक्यांशप्रवेशाद्
वाभिधीयते ॥

इति भट्टोद्भटोक्तः संकरः
संस्पृष्टावन्तर्भावित इति त्रैवै-
वायम् ।

३४२-४३ (78) ननु, पुनरुक्तवदाभासस्य
तावच्छब्दस्य वैचित्र्यमुत्कट-
मिति उभयालंकारत्वमनपेक्ष्यै-
व शब्दालंकारत्वेनोक्तिः कृता,
परंपरितरूपकादीनां तु किमर्था-
लंकारेषु पाठ इत्याह-अर्थस्य
त्विति । वस्तुवृत्त्या तु भिन्नाः
प्रतिपादयितुमुचिता इति
भावः ।

३४४ (79) 'अकुण्ठे'ति । अत्र शृङ्गार-
प्रतिकृता चर्णाः । शृङ्गारे हि
उपनागरिका वृत्तिरचिता ॥

३४५ (80) अन्यरूपमिति । उपमानरूपमु-
पमेयरूपं वा ॥ तस्येति धर्मि-
णः ॥ प्रतीयमानेनापीति । श-
ब्देन अनुपात्तेन उभयानुगम-
समेन शब्दोपात्तन्युनन्यादि

माणिक्यचन्द्र

पृ.

४५४ (76) यद्यपि मञ्जीरशिञ्जितं रूपक-
विधिच्छेदेन बाधकं पादानु-
कूल्यादुपमां प्रति साधकं च
स्यात्, तथाऽपि बाधकत्वेन
व्यपदेशः । 'प्रधानेन व्यपदेशा
भवन्ति' इति न्यायात् । सा-
धकत्वापेक्षया वलिष्ठत्वेनोत्क-
टया प्रतीतेर्बाधकत्वं प्रधानम् ।

४५४ (77) शब्दार्थवृत्त्यलङ्कारस्तूद्भटोक्तः
संस्पृष्टिरेवेति त्रिवैव ।

४५५-५६ (78) वस्तुतया परम्परितरूपका-
देरुभयालङ्कारतया भिन्नत्वेन
वक्तुं युक्तावर्थालङ्कारेषु तत्पा-
ठोऽर्थस्योत्कटतया वैवश्यात् ॥

४५७ (79) अकुण्ठेति । शृङ्गारे लुपनाग-
रिक्ती वृत्तियोग्या ।

४५९ (80) अन्यरूपमिति । उपमेयरूपमुप-
मानरूपं वा ॥ तस्येति धर्मिणः ।
प्रतीयमानेन । शब्दानुक्तेनोभ-
यानुगमसमेन शब्दोक्तसमान-
धर्मन्यतिरिक्तेन केनापीत्यर्थः ।

सोमेश्वर

माणिक्यचन्द्र

पृ.

३४५ (80) धर्मव्यतिरिक्तेन केनचिदित्यर्थः ॥ अनिर्वाहादिति । सविशेषणत्वं निर्विशेषणत्वं वा यद् उपमेये प्रक्रान्तम् उपमाने तस्य अनिर्वाहादित्यर्थः ॥

३४५ (81) अत्र च्युतत्वमुपमानोपमेययोः साधारणो धर्मस्तस्यान्यरूपत्वं नपुंसकस्य उपमेयविशेषणत्वे पुंस्त्वं, तत उपमेयस्य साक्षाद्धर्मसमन्वयः, उपमानस्य तु प्रतीयमान इति शब्देन धर्मेण प्रक्रमे भग्नप्रक्रमत्वम् । यदि तु विपरिणामेन लिङ्गवचसोरपरस्यापि संवन्धस्तदा अभ्यासलक्षणो वाक्यभेदः स्यात् । द्वे वाक्ये स्यातामित्यर्थः । एवं च व्यवधानेन प्रकृतोऽर्थो न प्रतीयेत विपरिणामश्च शास्त्रीयकाव्येषु न युक्तः ॥

३४६ (82) तद्विदां प्रसिद्धेन प्रकारेण ॥

३४८ (83) केवलस्येति, असमासस्थस्य । समासे तु असौ योग्यताद्यपि प्रतिपादयति ॥ तस्य चेति, साधर्म्यस्य ॥ तत्रेति, संभावनवाचकत्वे ॥

३४८-४९ (84) व्यर्थ एवेति । उत्प्रेक्षामात्रमेवात्रोचितं, न त्वर्थान्तरोपन्यासस्तत्समर्थनार्थ इति तात्पर्यम् । समासोक्तिदोषानाहसाधारणेति । मानः परिमाणमभिमानश्च । चिरयायिदिनो दीर्घाहा निदाघः ॥ यथा सदृशविशेषणेति । रवेः करैः इति सदृशमनुकूलं विशेषणं, दिनश्रियास्तु 'विजृम्भिततापया' इत्यादि सदृशं विशेषणम् । व्यक्तेर्लिङ्गस्य विशेषः पुंस्त्वं

पृ.

४५९ (80) भग्नैति । उपमेयस्य विशेषणादिकमुपमाने चेन्न निर्व्यूढं तदा क्रमभङ्गः ।

४५९-६० (81) अत्र च्युतत्वादिको धर्म उपमानोपमेययोः प्रत्येकमन्यलिङ्गवचन इति प्रक्रमभङ्गः । लिङ्गवचनविपरिणामेन यद्यपरस्यापि सम्बन्धः तदा व्यासरूपवाक्यभेदे वाक्यद्वयी । तथा सति प्रतीतिः व्यवधीयते, विपरिणामश्च साहित्येन स्यात् ।

४६० (82) न तथेति कोविदप्रसिद्धप्रकारेण ।

४६३ (83) केवलस्येति । असमासस्थस्य, समासस्थस्तु योग्यताद्यर्थवादी स्यात् । तस्य चेति । साधर्म्यस्य । अस्यामिति । उत्प्रेक्षायाम् । तत्रेति । सम्भावनाभिधाने ।

४६४-६५ (84) व्यर्थ एवेति । उत्प्रेक्षामात्रमेवात्र युक्तं न तत्समर्थकोऽर्थान्तरन्यासः । दिवाभीतशब्दस्योलूकार्थत्वेन समुचितोपमाख्यायां नैतदोषावतारः । तस्येति उपमानविशेषस्य । स्पृशतीति । तापः खेदोऽपि । मानशब्दः परिमाणाभिमानयोः । चिरयायिदिनः दीर्घाहो निदाघः । सदृशेति । रवेः करैरिति सदृशमनुकूलं विशेषणम् । दिनश्रियास्तु तापयेति

सोमेश्वर

पृ.

३४८-४९ (84) स्त्रीत्वं च ॥ नायकतयेति ।
नायकश्च नायिका चेति एक-
शेषः ॥ ननु, यथा दयिते
दयितां करैः स्पृशति सति
दयितान्तरस्य तापो भवति
तथा रवेः करैः ककुभः स्पृश-
ति सति त्रिरयायिदिनश्रियो-
ऽपि ताप इति श्लेषोपमेयमिति
उपादेयमेव 'दयितया' इति
पदमित्याह ।

३५० (85) अन्येऽपीति । यथोपमायां
हीनपदत्वे कचित्काले प्रसरता
कचिदापत्य निम्नता । शुनेव
सारंगकुलं त्वया भिन्न द्विपां
वलम् ॥ -अत्र शुनोपमानेन च
कृतार्थकदर्थनेऽनुचितार्थत्वम् ।
'कचित्काल' इत्यत्र कचिदर्थस्य
सामान्येनोपक्रान्तस्य कालल-
क्षणेन विशेषेण योगः ॥

(86) निन्दायां प्रोत्साहने चानुचि-
तार्थत्वं गुणः । यथा-कुशल-
सखीजनवचनैरतिवाहितवा-
सरा विनोदेन । निशि चण्डाल-
ल इवायं मारयति वियोगिनी-
श्चन्द्रः ॥

(87) निर्मोकमुक्तिमिव गगनोरगस्य
लीला ललाटिकामिव त्रिविष्ट-
पविटस्य ॥ अत्र रूपकेणैव
नाम्यस्य प्रतिपादितत्वाद्
'इव' शब्दोऽधिकः ॥

३५१ (88) अत्र राजशब्द एवोभयार्थत्वा-
च्छशितमाहेति श्लेषस्यायं
विषयो युक्तः । यस्तु पृथक्त्व-
मुपाशय राजशशिनोरुपमानो-
पमेयमारनियन्व. सोऽधिक.
नशायं एव तद्विषयं स्यदते न
शाब्दः ॥ एवम्—

माणिक्यचन्द्र

पृ.

४६४-६५ (84) विशेषणम् । व्यक्तिर्लिङ्गम् ।
तद्विशेषः पुंस्त्वं स्त्रीत्वं च ।
नायकतयेति । नायकश्च नायि-
का चेत्येकशेषः । ननु यथा
प्रियां स्पृशन्तं प्रियं दृष्ट्वा अन्य-
स्यास्तापः स्यात्तथाऽर्कं दिशः
स्पृशति सति ग्रीष्मश्रियोऽपि
ताप इति श्लेषोपमेयमिति
दयितयेति युक्तमित्याह ।

४६६ (85) अन्येऽपीति । यथा-कचित्काले
प्रसरता कचिदापत्य निम्नता ।
शुनेव सारङ्गकुलं त्वया भिन्नं
द्विपां वलम् ॥ अत्रोपमायां
शुनोपमानेन प्रकृतार्थकथनेऽनु-
चितार्थता कचिदिति सामान्येन
निष्पाद्य पश्चात्कालेन योगः ।

(86) प्रोत्साहनिन्दादावनुचिताऽर्थ-
ताऽपि न दोषः, यथा-हनूमा-
निव प्रेपणे प्रेप्य एव ।
“वियोगे मारकः स्त्रीणां
चण्डाल इव चन्द्रमाः” इत्यादौ

४६७ (87) “निर्मोकमुक्तिमिव गगनोर-
गस्य” इत्यादौ रूपकेणैव
साम्यस्योक्तत्वादिवप्रयोगेऽधि-
कपदत्वं दोषः ।

(88) इत्यादौ राजशब्दस्योभयार्थ-
त्वेन श्लेषनिष्पत्त्या स्वार्थसिद्धौ
यदौपम्यकल्पनं तदधिकम् ।
औपम्यं शार्थमेव ह्ययं व्यङ्ग्य-
त्वाच्च शाब्दम् । एवं ।
“दिलीप इति राजेन्दुरिन्दुः
क्षीरनिधाविव” इत्यत्र राजेति

सोमेश्वर

माणिक्यचन्द्र

पृ.

पृ.

३५१ (88) दिलीप इति राजेन्दुरिन्दुः
क्षीरनिधाविव । इत्यत्रापि
श्लेषस्य विषये रूपकमासूत्रित-
मनादृत्य उपमानुरागिणा क-
विना सैवोपनिबद्धा । न
चासौ ताभ्यां स्पर्धितुमुत्स-
हते तयोः । यथा पूर्वं प्रतीय-
मानार्थसंस्पर्शातिरेकात् तदनु-
विधायिनः सहृदयैकसंवेद्यस्य
चमत्कारस्य संभवादिति उप-
माधिक्यम् ।

३५१ (89) विरोधस्य असंभवः, यथा—
या धर्मभासस्तनयापि शीतलैः
स्वसा यमस्यापि जनस्य जीव-
नैः । कृष्णापि शुद्धेरधिकं
विधातृभिर्विहन्तुमहांसि जलैः
पटीयसी ॥ अत्र विरोधस्यैका-
धारतयैव उपपत्तिरित्युक्तम् ।
ततो धर्मभास्तनयात्वादीनां च
धर्माणां भिन्नाधारतयोक्तौ वि-
रोधस्य असंभवः ॥

३५१-५२ (90) तरंगय दृशोऽङ्गणे पततु
चित्रमिन्दीवरं स्फुटीकुरु रद-
च्छदं व्रजतु विद्रुमः श्वेतताम् ।
क्षणं वपुरपावृणु स्पृशतु का-
ञ्चनं कालिकामुदञ्चय मना-
द्धुखं भवतु च द्विचन्द्रं नभः ॥
अत्र उपमानानामिन्दीवरादीनां
निन्दाद्वारेण नयनादीनामुप-
मेयानां यस्तेभ्योऽतिशयो वक्तुं
प्रक्रान्तः स मुखचन्द्रयोर्भवतु
च द्विचन्द्रं नभः इति साह-
च्यमात्रप्रतिपादनाद् न निर्व्यू-
ढम् । 'भवतु लक्ष्यलक्ष्मा
शशी' इति तु युक्तम् ।

३५२ (91) इत्येष इति । एष मार्गोऽद्भुतं
वर्त्म विद्वदादीनां ध्वनिकारा-
दीनां नानाग्रन्थतया विभिन्नो-

४६७ (88) श्लेषं हित्वेन्दुः क्षीरनिधाविवे-
त्युपमारागिणा राजेन्दुरिति
रूपकमुक्तम् । न चोपमा
व्यङ्ग्यार्थाधिक्यवतोः श्लेषरू-
पकयोः समा स्यात् व्यङ्ग्या-
र्थस्पर्शाभावात् । तस्मादत्रो-
पमाऽधिका ।

४६७ (89) तथा—

“या धर्मभासस्तनयाऽपि
शीतलैः स्वसा यमस्यापि जन-
स्य जीवनैः । कृष्णाऽपि शुद्धे-
रधिकं विधातृभिः विहन्तुमं-
हांसि जलैः पटीयसी ॥”
अत्र नद्याः पयोभिः परमार्था-
दैक्येऽपि शब्दार्पितनानात्वानु-
भवाद्विरोधस्य भिन्नाधारत्वं,
तच्चासम्भवि, विरोधस्यैकाधार-
त्वेनोक्तत्वादित्यसम्भवो दोषः ।

४६८ (90) “तरङ्गय दृशोऽङ्गणे पततु
चित्रमिन्दीवरं”
इत्यत्रोपमानभूतेन्दीवरादेरपक-
र्षणद्वारेण नेत्रादीनां व्यतिरेको
वक्तुं प्रक्रान्तः । स च “भवतु
च द्विचन्द्रं नभः” इत्युक्त्या
साम्यमात्रप्रतीतौ न निर्व्यूढ
इति व्यतिरेके भग्नप्रक्रमत्वम् ।
“भवतु तद् द्विचन्द्रं नभः”
इति तु युक्तम् ।

४६८-६९ (91) इत्येष इति । एषोऽद्भुतो-
ऽलङ्काराध्वा । विभिन्नोऽपीति ।
नानाग्रन्थगतत्वेन पार्थक्येन

सोमेश्वर

पृ.

३५२ (91) ऽप्यनेकरूपोऽपि एकरूपतया
 यद् भवति तत्र संघटना-विशं-
 स्थुलस्य सुखप्रतीत्यर्थमेकत्र सं-
 ग्रहः, सैव हेतुः, तद्वशाद् एका-
 त्मताप्रतीतिः । तत्तद्ग्रन्थाना-
 मत्र अन्तर्भाव इति भावः ॥
 अथ च सुधियां विकासहेतु-
 ग्रन्थोऽयं कथंचिदपूर्णत्वाद्
 अन्येन पूरितशेष इति द्विख-
 ण्डोऽपि अखण्ड इव यद् भाति
 तत्रापि संघटनैव संनिमित्तम् ॥

माणिक्यचन्द्र

पृ.

४६८-६९(91) स्थितोऽपि यदेकरूपो भाति
 तत्र संघटना विसंस्थुलस्य
 सुखबोधायैकत्र संग्रहणं हेतुः ।
 ग्रन्थास्सर्वेऽप्यत्रान्तर्मेष्टा इत्य-
 र्थः । अथ चायं ग्रन्थोऽन्येनार-
 व्धोऽपरेण च समर्थितः इति
 द्विखण्डोऽपि संघटनावशाद्-
 खण्डायते । सुघटं ह्यलक्ष्य-
 सन्धि स्यादित्यर्थः ।

Appendix B

Parallelisms in the Samketas of Rucaka and Someśvara.

N.B -The references of the Samketa of Rucaka are to the pages of the text published in the Calcutta Oriental Journal Vol II, nos 6 & 12.

उल्लास १

रुचक

पृ.

- १ (1) न चेति तिकादयो हि न हृद्याः ।
 (2) रसाङ्गभूतव्यापारेति - उक्तं हि
 हृदयदर्पणे—
 शब्द to काव्यधीर्भवेदिति ॥

- ४ (3) After refuting तुल्ययोगिता,
 दीपक and समुच्चय, R says
 तस्माद् रिक्तमेतत् । इह 'यः
 कौमारहर' इत्यादीन्यनुत्कण्ठा-
 कारणानि, तेषु सत्स्वपि सा नो-
 त्पन्ना तद्विरुद्धाया उत्कण्ठा-
 या उत्पादात् अतश्च विशेषो-
 क्तिरियम् । सा च कार्यस्य सा-
 क्षान्निषिध्यमानत्वेनाप्रतीतेर-
 स्फुटा । etc.

- (4) निःशेषेत्यादि-(च्यु) तं न तु क्षा-
 लितं, निर्मृष्टो न तु किञ्चिन्मृ-
 ष्टः । दूरमनञ्जने निकटे तु सा-
 ञ्जने, पुलकिता तन्वीत्युभयं व्य-
 ङ्ग्यपक्षे । अधमपदन्तु व्यञ्जकम् ।
 एतच्चोदाहरणं वैदग्ध्येन युग-
 पन्निषेधे विधौ च वाच्ये विधि
 निषेधयोर्व्यङ्ग्ययोर्मतम् ।

सोमेश्वर

पृ.

- १ (1) न चेति तिकादयो हि न हृद्याः ।
 ३ (2) रसाङ्गेति । रसस्याङ्गिनो योऽ-
 ङ्गभूतो व्यञ्जनात्मा व्यापारस्त-
 त्रिष्टतया विसदृशम् । यद्गद-
 नायकः—
 शब्द to काव्यगीर्भवेत् ।

- ७ (3) यः कौमारेति । अत्र वरादेः
 कारणस्य सामर्थ्ये सत्यपि
 निधुवनविधेः कार्यस्यानुक्ते-
 विशेषोक्तिरलङ्कारः केवलम-
 स्पष्ट इत्याह ॥

- ९ (4) निःशेषेति च्युतं चिन्दनं न तु
 क्षालितम् । निर्मृष्टो न तु किञ्चि-
 न्मृष्टः । दूरमनञ्जने निकटे तु
 साञ्जने । पुलकिता तन्वीति
 चोभयं विधेयं व्यङ्ग्यपक्षे, अध-
 मपदं च व्यञ्जकम् ।

† N B the point to be noted is that both R & S take this as अस्फुटविशेषोक्ति
 R's discussion; however, is more elaborate He takes this as अस्फुटविभावना also

उल्लास २

रुचक

- पृ. ७
- (1) व्यभिचाराच्चेति-यत्र व्यक्तौ संकेतः सा व्यवहारकाले व्यभिचरति ।
- (2) पारिभाषिकमिति-अन्यथा जातिशब्दत्वं स्यात् । न खलु स्वयं परमाणुर्नाप्यपरमाणुः, परमाणुत्वसम्बन्धात् परमाणुरिति ।
- ११ (3) भद्रेति-भद्रा कल्याणप्रकृतिः, भद्रा हस्तिनां विशिष्टा जातिश्च । वंशः पृष्ठनाडिश्च । शिलीमुखा याचका (सायकाः) भ्रमराश्च । परान् वारयतीति परवारणः, परः प्रकृष्टो वारणो हस्तीति । च दानं त्यागो मदश्च ।

सोमेश्वर

- पृ. १३
- (1) व्यभिचाराच्चेति । यदि व्यक्तौ संकेतः स व्यवहारकालं व्यभिचरति वाल्यादिविशेषात् ।
- १४ (2) पारिभाषिकमिति । ततो न जातिशब्दत्वम् । अन्यथा न खलु स्वयं परमाणुर्नाप्यपरमाणुः परमाणुत्वसंबन्धात् तु परमाणुरिति ।
- २९ (3) भद्रेति भद्रः कल्याणप्रकृतिः । भद्रा हस्तिनां विशिष्टजातिश्च । वंशः पृष्ठनाडि[रन्वय]श्च । शिलीमुखाः शरा भ्रमराश्च । परान् वारयति । परः प्रकृष्टो वारणो हस्ती च । दानं त्यागो मदश्च ।

उल्लास ३

रुचक

- पृ. १२
- (1) यद्यपि सन्ध्यायामवकाशो भवत्येवेति विवक्षितम्, तथापि तदुच्यमानं परस्य लक्षणीयं भवतीति तथा नोक्तम् । अत्र चान्यः तटस्थः परपुरुषः ।
- (2) मिथः संयोग इति । तत्र वक्तृबोद्धव्ययोगे यथा अत्ता इति ।
- १३ (3) महमिति निपात आवयोरित्यर्थः । ममेति तु व्याख्यायमानं व्यङ्ग्यस्याभिधेयत्वमिव स्यात् । अत्र वक्तृबोद्धव्य (भोद्धव्य) पर्यालोचनया शेष्य (शेष्य) इति विधिरूपव्यङ्ग्यार्थप्रतीतिः । एवमन्येऽपि द्विकभेदास्त्रिकादिभेदाश्च स्वयमव्यूहाः ।

सोमेश्वर

- पृ. ३३
- (1) यद्यपि सन्ध्यायामवसरो भवत्येवेति विवक्षितं, तथापि तदुच्यमानं परस्य लक्षणीयं भवतीति तथा नोक्तम् ।
- ३४ (2) मिथः संयोग इति । तत्र वक्तृबोद्धव्ययोगे यथा अत्ता इत्यनु मज्ज इति ।
- ३४ (3) मह इति निपात आवयोरित्यर्थः न तु ममेति ॥ एवं हि विशेषवचनमेवाशङ्काकारि भवेदिति प्रच्छन्नोऽभ्युपगमो न स्यात् । ततश्च व्यङ्ग्यस्याभिधेयत्वमेव स्यात् । अत्र निषेधे वाच्ये वक्तृबोद्धव्यपर्यालोचनया शेष्येति विधिरूपव्यङ्ग्यार्थप्रतीतिः । एवं द्विकयोगान्तरे त्रिकादियोगे च स्वयमव्यूहम् ।

उल्लास १४

रुचक

पृ.

- २० (1) तस्मात् सर्वप्रमातृणां यो रसनीयः [स] सर्वप्रमातृतावलम्बनेन रस्यते । अत एव नाटकमण्डपान्तःप्रविष्टाः सर्वे हृदयसंवादभाजो भवन्तीत्युच्यन्ते ।
- २१ (2) प्रेमाद्रा इत्यनुवादेन परिचयादुद्गाढरागोदया भवेयुरिति विधेयम् । लयस्तन्मयत्वम् । निशान्तोऽन्तःपुरम् । सख्युर्भावः सख्यम्, तेनोपदेशः । जीवितप्रियेत्यामन्त्रणपदद्वयम्, प्रियेति तु सुहृद्विशेषणत्वे प्रियसखैरित्यश्र(स्त्र)विशेषणं न वाच्यम् ।
- २२ (3) मरणम[? मा]दीर्घकालप्रत्यापत्तिरितिकेचित् । मृद् प्राणत्यागे इति धात्वर्थविचारा विषभक्षणपाशकरणादीनीत्यन्ये ।
- २२ (4) सुप्त इवेति प्रार्थनापराङ्मुखः ।
- ३१ (5) संस्तरस्तृणादिशय्या । प्रस्तरः पाषाणः । एवमपि चेन्मेघभयं तद्वत् । व्यङ्ग्यं तु प्रहरचतुष्टयमप्युपभोगेन नात्र निद्रां कर्तुमुपलभ्यते, सर्वत्र ह्यत्राविदग्धाः, तदुन्नतपयोधरां मासुपभोक्तुं यदि वससि तदास्वेति वस्तु । अत्र वाच्यबाधनेन व्यङ्ग्यस्य स्थितित्वात् तयोर्नोपमानोपमेयभावः ।

सोमेश्वर

पृ.

- ४५ (1) सर्वप्रमातृणां यो रसनीयः सर्वप्रमातृतावलम्बनेनैव रस्यते, अत एव नाटकमण्डपान्तःप्रविष्टाः सर्वे हृदयसंवादभाजो भवन्तीत्युच्यन्ते ।
- ५०-५१ (2) प्रेमाद्रा इत्यनुवादेन परिचयाद् उद्गाढरागोदया भवेयुरिति विधेयम् । लयस्तन्मयत्वम् । निशान्तोऽन्तःपुरम् । सख्युर्भावः सख्यम्, तेनोपदेशः । जीवितप्रियेत्यामन्त्रणपदद्वयं प्रियेति सुहृद्विशेषणे । प्रियसखैरिति अस्रविशेषणं न वाच्यम् ।
- ५४ (3) मरणमिति आदीर्घकालप्रत्यापत्तिरिति केचित् । मृद्प्राणत्याग इति धात्वर्थविचाराद् विषभक्षणपाशवन्धादीत्यन्ये ।
- ५९ (4) सुप्त इवेति प्रार्थनापराङ्मुखः ।
- ६०-६१ (5) संस्तरस्तृणादिशय्या । मणमनागपि । प्रस्तराः पाषाणाः । एवमपि चेन्मेघभयं तद् वत् । उन्नयेति, उन्नतं मेघं प्रेक्ष्येत्यर्थः । व्यङ्ग्यं तु प्रहरचतुष्टयमप्युपभोगेन नात्र निद्रां कर्तुमुपलभ्यते । सर्वे ह्यत्राविदग्धाः, तदुन्नतपयोधरां मां दृष्ट्वा उपभोक्तुं यदि वससि तदास्वेति वाक्ये वस्तुमात्रम् । अत्र वाच्यबाधेन व्यङ्ग्यस्य स्थितित्वात् तयोर्नोपमानोपमेयभाव इति नालङ्कारो व्यङ्ग्यः ।

रुचक

पृ.

- ४० (1) पश्यतामिति पश्यतः अनादृत्ये-
त्यनादरे पृष्टी ।
(2) अद्याप्यहमुपेक्षित इत्यसह-
नत्वं तपसः । अभियुक्त उद्यो-
गेनाक्षिप्तः ।
(3) जनस्थानं दण्डकारण्यञ्च ।
कनके मृगतृष्णा [कनकमृगे]
भ्रान्तिश्च । वैदेही सीता, वै दे-
हीति पदद्वयम् । लङ्काभर्तु राव-
णस्य, अलम् (अल) ईषद्रूप-
त्वात्? कुत्सितरूपस्य च
भर्तुः । वदनेषु दशसु इषु घट-
नाशरयोजनादि, चित्रोक्तिपर-
म्परासु च [घटना] । कुश-
लवौ सुतौ यस्याः सा सीता,
शुभधनता च ।
४०-४१ (4) अध्यारोपेणैव स्थित इति । न
ह्यत्र वाच्य इव प्रतीयमानोऽर्थो
वाक्यार्थतां लभते, विशेषार्था-
भिधायिनो (°धानयो) रुभ-
यार्थप्रतिपादकत्वाभावात् ।
४१ (5) एकान्तस्थितोऽप्युदासीन इत्य-
च्युतपदद्योत्यम् । दर्शनेन किं
वृत्तिरुत्पद्यते उपभोगेनैवोत्प-
द्यते । हनजन इति लोकस्तावद-
न्यथा मन्यते । तत्र किमात्मानं
वञ्चयाव? आमन्त्रणं ज्योत्क-
रणम् ।
(6) हर्षशोकादीनामिति ते हि वा-
क्यार्थप्रतिपत्त्या क्रियन्ते, न च
ज्ञापकस्य शब्दस्य कारकत्वं
भवति ।

सोमेश्वर

पृ.

- ८६ (1) पश्यताम् इत्यनादरे पृष्टी ।
पश्यतः प्रियाननादृत्येत्यर्थः ।
८७ (2) तपो मुञ्चत्वेषा इति भगवतो-
पेक्षितमित्यसहनत्वं तपसः ।
विश्रब्धजल्पितमस्याः । शृणो-
मीति च रसिकः अभियुक्त उ-
द्योगेनाक्षिप्तः ।
८८ (3) जनस्थाने इति जनानां स्थानं
दण्डकारण्यं च । कनकमृगे
तृष्णा भ्रान्तिश्च । वैदेही सीता,
'वै देहि' इति च पदद्वयम् । लं-
काभर्तुः रावणस्य, अलं ईषद्रूप-
त्वात्, कुत्सितस्य भर्तुश्च ।
वदनेषु दशसु, इषु घटना शर-
योजना विचित्रोक्तिपरंपरा-
सु च । कुशलवौ सुतौ यस्याः
सा सीता, शुभधनता च ।
८९ (4) अध्यारोपेणैवेति । न ह्यत्र वाच्य
इव प्रतीयमानोऽर्थो वाक्यार्थतां
लभते विशेष्याभिधायिनोरुभ-
यार्थप्रतिपादकत्वाभावात् ।
९० (5) अच्युतः विष्णुः अक्षरणश्च ॥
'दर्शनेन' इति सुरतसेवाविक-
लेन । जनस्तावदेकान्तस्थयोर-
न्यथा मन्यते भवांस्तु अच्यु-
त उदासीनः, तत् किमात्मानं
वदयावः (? वञ्चयावः) । आ-
मन्त्रणं ज्योत्करणम् ।
१०० (6) हर्षशोकादीनामिति ते हि वा-
क्यार्थप्रतिपत्त्या क्रियन्ते,
न च ज्ञापकस्य शब्दस्य कारक-
त्वं भवति । 'पुत्रस्ते जात' इ-
त्यतो वाक्यार्थसामर्थ्याद् हर्षो
जायत इति जननव्यतिरिक्तं
ध्वननम् ॥

रुचक

सोमेश्वर

पृ.

- ४१ (7) श्रुतीति । “ऐन्द्र्या गार्हपत्य-
मुपतिष्ठत” इत्यत्र गार्हपत्योप-
स्थाने ऐन्द्र्या विनियोगस्तृ-
तीयया प्रतिपादित इति श्रौतः ।
(8) “वर्हिर्देवसदनं दामी” ति देवा-
श्रयदर्भच्छेदनेऽयं मन्त्रो दामी
ति लिङ्गादङ्गात् प्रतिपाद्यते ।

- ४२ (9) आश्रयाश्रयिणोर्वाक्यान्त्रियम-
स्त्ववतिष्ठते (?) इति अरुणयै-
कहायन्या पिङ्गाक्ष्या सोमं
क्रीणाती”त्यत्रारुणादीनां पर-
स्परं पुनर्वाक्यीयः ।

- (10) दर्शपूर्णमासप्रकरणे प्रयाजा
उक्ता इति प्रकरणाद् दर्शपूर्ण-
मासयोरेव क्रियन्ते । “अग्निर-
न्नस्यान्नपतिस्तस्याहं देवयज्य-
याऽन्नस्यान्नपतिर्भूयासमि” ति
मन्त्रत्रयादाग्नेयो याग उपांशुया-
गोऽग्नीषोमीययागश्चेति याग-
त्रयं क्रमेण स्थितम् । तत्र
प्रथमतृतीयाभ्यां मन्त्राभ्यां लि-
ङ्गाद्यदाद्यन्तौ यागावाक्षिप्येते
द्वितीयेन मन्त्रेण द्वितीयो याग-
स्तत्स्थानवशात् । उद्गाता
ऋत्विगध्वर्युरित्यादेरुद्गातेत्या-
दिसमाख्यावशात् सामवेदा-
दावधिकृत इति निश्चीयते ।
‘ता’ इति । उद्गायतीत्यादिसमा-
ख्ययाऽन्वर्थं संज्ञावलात् साम-
यजुर्ऋग्वेदेष्वधिकृत इति
निश्चीयते तेष्वङ्गभाव इत्यर्थः ।

पृ.

- १०० (7) ‘ऐन्द्र्या गार्हपत्यमुपतिष्ठते ।’
अत्र गार्हपत्योपस्थाने ऐन्द्र्या
क्रचो विनियोगस्तृतीयाप्रति-
पादित इति श्रौतः । ऐन्द्र्या
अङ्गभावः प्रतिपाद्यत इत्यर्थः ॥
(8) ‘वर्हिर्देवसदनं दामि’ इति ।
देवाश्रयदर्भच्छेदनेऽयं मन्त्र
इति । ‘दामि’ इति लवनलिङ्गाद्
अनेन मन्त्रेण वर्हिषि लुनीया-
दिति प्रतीयते ॥

- १००-१०१ (9) वाक्यतो यथा-‘श्वेतं छाग-
मालभेत’ अत्रैकवाक्योपादा-
नाच्छेदगुणस्य च्छागावच्छेद-
कत्वेन क्रियाङ्गभावो गम्यते ।
यथा वा ‘अरुणया एकहायन्या
पिङ्गाक्ष्या सोमं क्रीणाति’ इत्यत्र
अरुणादीनां क्रमेण संबन्धः
श्रौतः । अरुणैकहायन्यादीनां
परस्परं पुनर्वाक्यीयम् ॥

- १०१ (10) दर्शपौर्णमासप्रकरणे ‘समिधो
यजति तनूनपातं यजति इडो
यजति वर्हिर्यजति स्वाहाकारं
यजति’ इति पञ्चप्रयाजा उक्ताः,
ते च दर्शपौर्णमासयोरेव क्रिय-
न्ते तदङ्गत्वमवगम्यत इत्यर्थः ॥
‘अग्निरन्नस्य’ etc
‘दधिरस्यदर्थो’
‘अग्नीषोमौ’ etc.

इति मन्त्रत्रयात् आग्नेयो याग
उपांशुयाज (? ग) आग्नीषोमीयो
यागश्चेति यागत्रयं क्रमेण स्थि-
तम् । तत्र प्रथमतृतीयमन्त्राभ्यां
देवयज्यालक्षणाद्विङ्गाद् आ-
द्यन्तौ यागौ आक्षिप्येते, द्वितीये-
न मन्त्रेण द्वितीयो यागस्तु, आ-
ग्नीषोमीयलक्षण उपांशुयाजः
स्फुरदोष्ठमुद्रस्वरः स्थानव-
शात् ॥ उद्गाताऽध्वर्युर्होता ।

रुचक्र

सोमेश्वर

पृ.

४२ (11) अत्र सखीविषयं वाच्यम् ।
 अस्या भ्रमरेण दृष्टाघरेयं न
 परपुरुषेणेति सखीकृतसमर्थ-
 नरूपं व्यङ्ग्यं पतिविषयम् । अ-
 द्य मया समर्थितं पुनः प्रकटेऽङ्गे
 त्वया खण्डनादि न कर्तव्यमि-
 त्युपपतिविषयम् । प्रियायाः
 सत्रणमधरं दृष्ट्वा रोषो भवति,
 अप्रियायास्तु दृष्ट्वा परिहास-
 हेतुरानन्दो भवति, तद्वर्णो
 मा युष्माकं भूदिति (°भूयादि-
 ति) सपत्नीविषयम् । अत्रार्थ
 इदानीमेव किञ्चिद् वदति त्वं
 कुप्यसि ततः पादपतनादिना
 यदि प्रार्थ्यसे तत् सहस्र
 शोभस्वेत्यर्थ इति सखीविष-
 यम् । नान्यथाऽस्याः संभाव-
 नीयमिति प्रातिवेद्मिकवि-
 षयम् । युक्त्या मया संवृतोऽप-
 राधः सख्या इति स्ववैदग्ध्य-
 ख्यापनं विदग्धविषयम् ।
 अद्य मया समर्थितं, पुनस्त्वया
 सावधानया भवितव्यमिति
 सखीविषयमेव, अनया विना
 त्वं न भवसि, तव हीयं प्रिया,
 तदर्थपरार्थोद्धटनं न कार्य-
 मिति पत्यु वैदग्ध्ये सति
 तद्विषयम् ।

पृ.

१०४ (11) 'सहस्रेदानीं' इति वाच्यमविन-
 यवतीविषयं, भर्तृविषयं तु
 अपराधो नास्तीत्यावेद्यमानं
 व्यङ्ग्यम् । तत्सपत्न्यां च
 तदुपालम्भतदविनयप्रहृष्टायां
 सौभाग्यातिशयख्यापनम् ।
 'प्रियाया' इति शब्दवलादिति
 सपत्नीविषयं व्यङ्ग्यम् । सखी-
 मध्ये इयता खलीकृतास्तीति
 लाघवमात्मनो न ग्राह्यं, प्रत्यु-
 तायं बहुमानः । सहस्र शोभ-
 स्वेदानीमिति सखीविषयं सौ-
 भाग्यख्यापनं व्यङ्ग्यम् । अद्येयं
 तत्र प्रच्छन्नानुरागिणी मयेत्यं
 रक्षिता, पुनः प्रकटदशनरदन-
 विधिर्न कार्य इत्युपपतिविषयं
 व्यङ्ग्यम् । नान्यथास्यां संभाव-
 नीयमिति प्रातिवेद्मिकविषयं
 व्यङ्ग्यम् । युक्त्या मया संवृतो-
 ऽपराधः सख्या इति स्ववैद-
 ग्ध्यख्यापनं विदग्धविषयं
 व्यङ्ग्यमित्याह ।

उल्लास ६

There is no Samketa of Rucaka on this Ullāsa.

रुचक

सोमेश्वर

पृ.

५० (4c) भुक्तिरूपा ददाति यः । न चासावागमोपपत्तिभ्यामेव सिद्धो यावत् स्वप्रकाशप्रत्यभिज्ञातोऽपीत्याह - अविचलितेति (अविचलित इति) Quotations about चत्वारो योगिनः पृ. ५०। तेनावचलितमनन्यध्ययं मनश्चित्तं येषां तैः साधकैः सिद्धतमं पदं साधयितुमुद्यतैर्मृग्यमाणः साक्षात्क्रियमाणः यद्यपि प्रमात्रैकवपुषः स्वप्रकाशस्यानुपपद्यमानमिवानुपयुज्यमानं प्रमाणं यस्य तस्यास्य दर्शनक्रियाकर्मभावो न भवति तथापि दृश्यमानघटादिपदार्थवदपरोक्षता प्रतिपादनार्थमुपचारेणाक्तम् ।

पृ.

१७० (4c) मोपपत्तिभ्यामेव सिद्धो, यावत्स्वप्रकाशः प्रत्यभिज्ञातोऽपीत्याह अविचलितेति । अविचलितमनन्यध्येयं मनश्चित्तं येषां तैः साधकैः सिद्धतमपदसाधयितुमुद्यतैर्दृश्यमानः साक्षात्क्रियमाणः ॥

उल्लास

रुचक

सोमेश्वर

पृ.

५३ (1) (श्रव्यत्वमिति) श्रव्यमिति भासते-तर्हुक्तं “श्रव्यं नातिसमस्तार्थशब्दं मधुरमिष्यते ।” *

५४ (2) आख्यायिकायामिति-विकटबन्धप्रधाना आख्यायिका सुकुमाररचनाप्राया तु कथेत्यनयोर्भेदः ।

पृ.

२०३ (1) श्रव्यत्वमिति ‘श्रव्यं नातिसमस्तार्थशब्दं मधुरमिष्यते’ इति भामहोक्तं माधुर्यलक्षणमोजः-प्रसादयोरप्यस्तीति सजातीयव्यावृत्त्यभावाद् न तल्लक्षणं माधुर्यस्य ।

२११ (2) आख्यायिकायामिति । विकटबन्धप्रधानाऽनागतार्थशंसि वक्रापरवक्रादिनोच्छ्वासादिना संस्कृतगद्येन च युक्ता आख्यायिका, ...

सुकुमाररचनाप्राया गद्येन पद्येन वा सर्वभाषा धीरशान्तनायका कथा ।

* Note 5 “Bhāmaha’s Kāvyaśālikāra II-3 The printed editions read श्रव्यं नातिसमस्तार्थं काव्यं मधुरमिष्यते । This line, it appears, is differently read by different commentators and annotators ”

The point to be noted is that here both ‘R’ & ‘S’ agree in the reading

रुचक

पृ.

४७ (4b) षडधिकेत्यादि-शक्तीनामिच्छा-
ज्ञानक्रियाणां ब्राह्म्यादीनां
वामादीनां भूचर्यादीनां करणे-
श्वरीणां(?) मकारादिरूपा-
मृतादीनामेवंविधानामन्यासा-
मपि फलभेदादारोपितभेद-
पदार्थवपुषां नाथः प्रभुर्न्य-
ग्भावनोद्भावनत् । आक्षिप्त-
नमस्कारो जयत्यर्थ इति ।
देहादिमितप्रमातृतानिमज्जनात्
प्रबोधप्रमातृभावोन्मज्जनेन स-
माधि(वि)गामी(शामी)त्यर्थः ।
न च शक्तयः परस्परपरिहृतव-
पुषोऽपि त्वेकैकस्याः शक्तेः सर्व-
शक्त्यात्मतेत्याह — शक्तिभिः
परिणद्ध इति — परितः समन्ता-
द् वद्धः, तेनेशिन्नादिदशायामपि
ज्ञात्रादिवपुः । न चासौ दूर भ-
वतीत्याह-षडधिकेति । षड्भिर-
विका दश षोडश या नाड्यस्ता-
सां यत् चक्रं हृत्स्थानचक्रवन्ना-
ड्यादिरूपेण स्वरूपं तन्मध्ये
स्थितः स्थितिमान् विश्रान्त
आत्मा अ(म-)विकलं चिदात्म-
रूपं यस्य । उक्तं नन्दशिखायाम् ।
“हृद्योगं देवि वक्ष्यामि विस्तरेण
शृणुष्व तम् । विन्दुर्नादः शिव-
श्चैव तत्रैव निवसन्ति ते” त्यादि
अथवा हृदये (?) (ततः) लक्ष-
येचक्रं (चक्र ?) “राजानमेकं
तत् षोडशारक” मित्यादि ।
इडा to वायुसमाश्रिता इत्यादि

१० (4c) ... हृदि हृच्चके विशिष्टं निहितं
स्वातन्त्र्येणोल्लासितं रूपं ज्योति-
रादिरूप आकारो येन । एवस्व-
रूपोऽसावित्येतत् प्रतिपाद-
नञ्च न विफलमित्याह-सिद्धिद
इति । ते विदन्ति यथावज्ज्ञानते
तथाभूतप्रकाशात्मना प्रकाशन्ते
ये तेषाम् । सिद्धीः परापरमुक्ति-

सोमेश्वर

पृ.

१६९ (4b) ‘षडधिके’त्यादि । ‘शक्तीनां’
इच्छाज्ञानक्रियाणां ब्रह्मण्या-
दीनां वामा-(पृ १७०)-ज्येष्ठादी-
नां परादीनां भूचर्यादीनां कर-
णेश्वरीणां अकारादिरूपामृता-
दीनां, एवंविधानामन्यासाम-
पि फलभेदाद् आरोपितभेद-
पदार्थवपुषां ‘नाथो’ न्यग्भा-
वनोद्भावनप्रभुः । जयति आ-
क्षिप्तनमस्कारार्थो जयत्यर्थः ।
देहबुद्धिप्राणपुर्यष्टादिमितप्रमा-
तृतानिमज्जनात्मबोधप्रमातृभा-
वोन्मज्जनेन समाविशामीत्यर्थः ॥
न च शक्तयः परस्परपरिहृतव-
पुषः, अपि तु एकैकस्याः शक्तेः
सर्वशक्त्यात्मतेत्याह — ‘शक्ति-
भिः’ ॥ परिणद्धः परितः सम-
न्ताद् वद्धः । तेनेशिन्नादिदश-
ायामपि ज्ञात्रादिवपुः । न चा-
सौ दूरे भवतीत्याह ‘षडधिके’-
ति । षड्भिरविका दश षोडश
या नाड्यः, तासां यच्चक्रं हृत्स्था-
ने । चक्रं च नाभ्यारादिरूपेण
स्वरूपं तन्मध्ये स्थितः स्थिति-
मान् विश्रान्त आत्माऽविकलं
शिवात्मकं रूपं यस्य । यदुक्त-
म् इडा to वायुसमाश्रिताः ॥
इत्यादि*

१७० (4c) हृदि हृच्चके विशिष्टं निहितं
स्वातन्त्र्येणोल्लासितं रूपं ज्योति-
रादि [त्य] रूप आकारो येन ॥
एतत्प्रतिपादनं च न निष्फल-
मित्याह-सिद्धिद इति ।

१७० (4c) सिद्धीः परापरभुक्तिमुक्तिरूपा
वदाति यः । तं विदन्ती यथाव-
ज्ञानते तेषाम् ॥ न चासावाग-

* In R the explanation is further elaborated by quotations etc pp 48, 49, 50 This means that S. has taken only as much as is necessary for explanation and not put in the whole Tantra lore, as R. does

रुचक

पृ.

५७ (12) गौरि सहसा झगित्येव । अस्यार्थः मम देहि रसं धर्मे तमो-
वशाम् (उमेवशाम्) आशां,
गमागमात् संसारात्, हरणः,
हरवधु शम्भुपत्ति, शरणं त्वं
चित्तमोहः अपसरतु मे, सहसा
वलेन ।

(13) वक्ष्यतीति धारयिष्यति कथ-
यिष्यतीति चेति वहिवच्यो
रूपम् । कृदिति कृन्तति
करोति च ।

(14) ....सहस्रमिति क्रियाविशेष-
णम् । स्यां स्यादिति च नन्दय-
यी[? ती]ति नन्दितानन्दिनो
गणविशेषस्य भावः इति तद्धि-
तकृत्प्रत्यययोः ।

५८ (15) हे हर त्वं etc

(16) गोत्रशब्दः कुलपर्वतयोः etc.

(17) सहकलकलेन etc

(18) इहापीति शब्दालङ्कारमध्ये ।

(19) पाता रक्षिता etc

(20) मारारिर्हरः etc अनेन श्लोक-
द्वयेन खड्गबन्धः प्रस्तारो
यथा ...*

(21) सरलेति etc । एष मुरजः ।
तथा हि पादचतुष्टयेन पंक्ति-
चतुष्टये कृते etc.

६० (22) अत्र न केवलमधोऽधःक्रमेण
स्थितानां पादानां प्राति-
लोभ्येन व्यवस्थितिर्यावदर्ध-
भ्रमस्यापि । तत्र हि प्रथमादि-
पादाद्याक्षराणि चत्वारि चतु-
र्थादिपादान्त्याक्षराणि चेति
प्रथमः पादः । प्रथमादि यावद्

सोमेश्वर

पृ.

२४० (12) काले उमे गौरि सहसा झगि-
त्येव ॥ प्राकृतेऽन्योऽर्थः । मम
देहि रसं धर्मे तमोवशां तमः
परिभूतामाशां गमागमात् सं-
साराद् हर । ण इति नः । तथा
हे हरवधु शम्भुपत्ति शरणं
त्वम् । चित्तमोहोऽपसरतु मे
सहसा ।

(13) वक्ष्यतीति । धारयिष्यति कथ-
यिष्यति च । अत्र वहिवच्योः ।
कृन्तति-करोत्योश्च प्रकृत्यो-
र्भङ्गः ।

२४१ (14) 'सहस्रम्' इति क्रियाविशेष-
णम् । 'स्यां स्याद्' इति च ।
नन्दतीति । नन्दिता नन्दिनो
गणविशेषस्य च भाव इति
तृच्-त-प्रत्ययोः श्लेषः ।

(15) हे हर etc

(16) गोत्रशब्दः कुलपर्वतयोः etc

२४३ (17) सहकलकलेन etc.

२४४ (18) 'इहापि' इति शब्दालङ्कारमध्ये ।

(19) पाता अलं पर्याप्तं etc

२४६-४७(20) मारारिः शिवः etc.

एतेन श्लोकद्वयेन खड्गः ।
तथा हि द्राढिकान्तरे etc.

(21) सरलेति etc. । एष मुरजबन्धः ।
तथा हि पादचतुष्टयेन पङ्क्ति-
चतुष्टये कृते etc.

२४८ (22) अत्र न केवलमधोऽधःक्रमे-
ण स्थितानां पदानां प्राति-
लोभ्येनापि स्थितिर्यावद् अर्ध-
भ्रमस्यापि । तत्र हि प्रथमादि-
पादाद्याक्षराणि । चतुर्थतृतीय-
द्वितीयप्रथमपदाष्टमाक्षराणि च
प्रथमाः प्रथमपादः । प्रथ-

* F N 18 "A blank covering six lines of 26 to 28 syllables each is shown here in the Ms Mānikyaneandra and Śrīdhara who have in this place reproduced verbatim the remarks of Rucaha help us in restoring the blank portion which would be like this — द्राढिकान्तरे etc."

उल्लास ९

रुचक

पृ.

- ५५ (1) सन्नारीति-सती[:] साध्वीर्नारी-
र्विभर्ति पोषयति या उमा तां
याति सम्बध्नाति यः, सन्ना
अरीभा शत्रूणां गजा यत्र तथा-
भूतो रणो यस्य, तथा अमायो
मायाशून्यः, ततः सार्व-
भौमो भवति ।
- (2) विना अयं etc
- ५६ (3) सत्त्वारम्भेति (सम्बन्धतेति)
स तु महापुरुषः आरं etc.
- (4) यस्यानतः etc.
- (5) सरस्वती वागीश्वरी etc
- (6) ससार जगाम सा कंदर्पेण etc
- (7) भ्रमराणां राज्य । [पराजित]-
परिभूतं etc *
- ५७ (8) अन्यदिति यथा-विविधधवना†
etc
- (9) विधाविति—विधुर्विधिश्चेत्यु-
कारेकारयोः श्लेषः ।
- (10) पृथुकानां बालानां etc.
- (11) भक्तीति-नीते हितप्राप्तये etc
- (12) महदे उत्सवदे, सुरैः सन्धा-
नं यत्र, [मे मम] तम् अव रक्ष,
समासङ्गम्, आगमाहरणे
आम्नायस्वीकारे, हर निवा-
रय, बहु प्रभूतं [सरणं] प्रसर-
णं यत्र तम्, चित्तस्य मोहम-
ज्ञानम्, अवसरे काले उमे

सोमेश्वर

पृ.

- २३६ (1) सन्नारीति । सतीः साध्वीर्नारी-
र्विभर्ति पोषयति या उमा तां
याति संवध्नाति यः शिवः ।
तथा सन्ना अरीभाः शत्रुगजा
यत्र तथाभूतो रणो यस्य ।
अमायो निर्दम्भः । संदंशः ।
- (2) विना अयमिति । कश्चित्
कंचिदाह यमेन etc
- (3) सत्त्वेति etc
- (4) यदानतः यस्या आनतः etc
- (5) सरस्वतीति वागीश्वरि etc
- २३८ (6) ससारेति ससार प्रववृते etc.
- (7) भ्रमरपङ्क्त्यापराभूतं etc *
- २३९ (8) अन्यदिति यथा-विविधधव[व]
etc
- (9) नानानागर्द्धनानेत्यादौ च ।§
अत्र स्थाणुपक्षे-विधुश्चन्द्रो वि-
धिश्च दैवमित्युकारैकारयोरक्ष-
रयोर्भेदेन श्लेषः ।
- (10) पृथुकानां बालानां etc.
- (11) भक्तीति । अत्र 'नीता' इति
ईहितप्राप्तये etc
- २४० (12) तत्र संस्कृतप्राकृतयोः, यथा-
महेति । कश्चिद् ध्यानानीतां
गौरीं प्रत्याह । महदे उत्सवप्रदे
सुरे सन्धा प्रतिज्ञा यत्र, देव-
विषयमित्यर्थः । मम तमुत्कृष्ट-
म् । अव रक्ष । समासङ्गं अभि-
प्रेतं आगमाहरणे आगमस्वी-
कारे । तथा हर निवारय । बहु
प्रभूतं सरणं प्रसरणं यत्र तं
चित्तस्य मोहमज्ञानं अवसरे

* Similarities in 1-7 are usual and to be expected, and therefore not very useful as evidence.

† Here the whole verse and its explanation.

§ Only a part quoted, no further explanation.

रुचक

सोमेश्वर

पृ.

पृ.

६० (1) यथा पष्ठीवत् उत्तरा तदेव
विशिनष्टि । श्रुत्यैव च सम्ब-
न्धमुभयाधारमभिधत्ते । तयै-
वायं यथेवादिः । सममेव
साम्यं साधारणो धर्मः ।
तुल्यता द्विष्टरूपसादृश्यम् ।

२५५ (1) यथा पष्ठी यत उत्तरा तदेव
विशिनष्टि श्रुत्यैव संबन्धमुभ-
याधारमभिधत्ते, तथैव अयं
यथा इवादिः । ...
सममेव साम्यं साधारणो धर्मः ।
तुल्यता द्विष्टरूपं सादृश्यम् ।

६१ (2) अलङ्कारान्तरञ्चेति । तद्व्यनुप्रा-
सादि(°द) श्लिष्टतरमपि, काव्ये
यद्यव्यभिचारितयैव तद्व्यव-
हारो गण्यते तदा तेन सहो-
पमाऽऽदीनां संकरसंसृष्टी
स्यातामिति केवलतयैषां विषयो
नावकल्प्येत ।

२५८ (2) अलंकारान्तरं चेति । तद्वि अनु-
प्रासादि श्लिष्टतरमपि काव्ये
यदि अव्यभिचारितयैव गण्य-
ते, तदा तेन सहोपमादीनां
संकरसंसृष्टी स्यातामिति केव-
लतयैव एषां विनावकल्पेत ।

(3) तदिति (तदेति) स चास्फुट-
तरो रसादिरर्थः, तथा लङ्कारा-
न्तरमिति-“नपुंसकमनपुंसके-
ने”त्यनेन नपुंसकैकगेषः ।
अस्फुटश्च रसादिर्गुणीभूत-
व्यङ्ग्यगृहीत इत्यस्फुटतरोव-
गृह्यते इति संस्पर्शपदेन ध्व-
नितम् ।

(3) तदिति । स चास्फुटतरो रसा-
दिरर्थस्तथा ‘अलंकारान्तरम्’
इति नपुंसकैकगेषः । अस्फुटश्च
रसादिर्गुणीभूतविषय इति अ-
स्फुटतरोऽत्र गृह्यते, इति
‘संस्पर्श’पदेनात्र ध्वनितम् ।

६१ (4) मनो विषकल्पं विषसदृश-
मित्यर्थः । न तु विषमेव
प्रकृत्यर्थसदृशेऽर्थे कल्पवादीनां
स्मरणात् । उपमाया एव हीद-
मुदाहरणं, न तु रूपकस्य,
प्रत्ययादमुतो समारोपाप्रति-
पत्तेः ।*

२५९ (4) ‘विषकल्पम्’ इति । ...
‘ईषद् अपरिसमाप्तं विषम्’ इति
वचनवृत्त्या सामानाधिकरण्य-
रूपतया यद्यपि रूपकच्छायां
भजते, तथापि प्रातीतिकेन
रूपेण उपमैव । तथाहि अत्र
विषसदृशं मनः इत्ययमर्थः
प्रतीयते, न तु ईषद् अपरि-
समाप्तं विषमेव इति ईषदपरि-
समाप्तिविशिष्टे प्रकृत्यर्थसदृ-
शेऽर्थे कल्पवादीनां स्मरणात् ।

* Here the change in order as well as wording is more significant than similarity in words and order. The same is true as between S & M.

रुचक

पृ.

६० (22) द्वितीयाक्षराणि चत्वारि चतु-
र्थादिपादसप्तमा(सप्ता)क्षराणि
चेति द्वितीयः पादः ।
प्रथमादि यावत्तृतीयाक्षराणि
एवं चतुर्थादि यावत् पष्ठाक्ष-
राणि तृतीयः पादः । चतुर्थ-
पञ्चमौ चतुर्थः पादः । इह च
तदेवोपलभ्यते इत्यर्थभ्रमस्या-
प्यवस्थानात् सर्वतोभद्रम् ।

(23) अरीणां वधं ददती ईहा येषां
तादृशाः शरिणो धानुष्कास्ता-
नीरयन्ति ये, सूता वन्दिनः,
सतामानत्येत्युक्ततया स्थिरता-
यामगः पर्वततुल्यः । अङ्ग-
नेप्वारामा उपवनानि ।
अत्रैकार्थतया प्रतिभातौ देहश-
रीरशब्दौ सार्थकौ सभङ्गौ सार-
थिसूतशब्दौ सार्थकावभङ्गौ
दानत्यागशब्दावनर्थकौ सभङ्गौ
अङ्गना रामा इत्येतावनर्थकाव-
भङ्गौ, देहशरीरवदिह शब्दयो-
र्भङ्गाभावात् (भङ्गाभावात्) ।

(24) उपलभ्यमानसुपामपि शब्दा-
नामुपरि पौनरुक्त्यं प्रतिभासते
इत्यभिसन्धायोदाहृतं तथेति ।
सुमनसः शोभनचित्तस्य राज्ञः,
सुमनसो देवा विबुधाश्च । तत
एवात्रैकार्थताभ्रमः ।

(25) तनु स्वल्पं, करिकुञ्जरा वारण-
श्रेष्ठाः “वृन्दारकनागकुञ्जरैः
पूज्यमानमिति समासः । रक्ता-
ञ्छुरिताः । बहुलमपि पुनरुक्त-
वदाभासे (कावभासे) लक्ष्य-
त इत्युक्तं तेज इत्यादि-तेजसो
धामाश्रयस्तेजस्विनस्तेषां मह
उत्सवः, इन्द्रः स्वामी, हरिः
सिंहः, जिष्णुर्जयनशीलः ।

सोमेश्वर

पृ.

२४८ (22) मादिपादद्वितीयाक्षराणि च
चतुर्थादिपादसप्तमाक्षराणि च
द्वितीयपादः । एवं तृतीय-
पष्ठाक्षरैस्तृतीयः पादः, चतु-
र्थपञ्चमैश्चतुर्थः पादः । इह च
सर्वं [त] देव उपलभ्यत इति
अर्धभ्रमस्याप्यवस्थानात् सर्व-
तोभद्रम् । यदुक्तम्-तदिष्टं
सर्वतोभद्रं भ्रमणं यदि सर्वतः ॥

२५१ (23) अरिवधदा ईहा चेष्टा येषाम्,
एवंभूतान् शरिणो धानुष्कान्
ईरयति यः । सूतो वन्दी । सता-
मानत्या हेतुभूतया स्थिरतायां
सत्यामगः पर्वततुल्यः । अङ्ग-
नेषु आरामा उपवनानि ॥
अत्रैकार्थतया प्रतिभातौ देह-
शरीरशब्दौ अनर्थकौ सभङ्गौ,
सारथि-सूतशब्दौ तु सार्थकौ
अभङ्गौ । तथा दानत्यागशब्दौ
अनर्थकौ सभङ्गौ, अङ्गना रामा
इत्येतौ त्वनर्थकौ अभङ्गौ, देह-
शरीरादिशब्दवन्निजेनैव रूपे-
णावस्थिततयोरनयोर्भङ्गाभा-
वात् ।

(24) उपलभ्यमानसुपामपि शब्दा-
नामासुखे पौनरुक्त्यं प्रतिभा-
सत इत्यभिसंधाय ‘तस्य’ इत्यु-
दाहृतम् ॥ सुमनसः शोभन-
चित्तस्य । सुमनसो देवा विबु-
धाश्च । त एवेत्येकार्थताभ्रमः ।

२५२ (25) तनु स्वल्पम् । करिकुञ्जरा
गजश्रेष्ठाः । ‘वृन्दारकनागकु-
ञ्जरैः पूज्यमानम्’ इति समासः ।
बहुनामपि पुनरुक्तवदाभासो
लक्ष्यते ‘तेज’ इति । तेजसो
धामानि आश्रयाः तेजस्विनः,
तेषां मह उत्सवः । इन्द्रः
स्वामी हरिः सिंहः जिष्णुर्जय-
नशीलः ।

रुचक

पृ.

६३ (12) राजशुकः कश्चिदुत्कृष्टजाति-
शाली शुकः ।

(13) मुखादिति-लोकप्रसिद्ध्यात्र
मुखमाकृतिः अपेक्षितक्रियञ्चैत-
दपादानम् । जात्यावेदकमेतच्छ-
रीरादेतदल्पतरं जातमित्यर्थः ।

(14) प्रतियातनं संशोधनम् ।

६४ (15) श्लेष इति-विशेष्यपदस्यापि
श्लिष्टता । समासोक्तिरिति
समानविशेषणत्वम् । सादृ-
श्यमात्रमिति-प्रतीयमानेनापि
केनचिद्धर्मेणानुगुण्यम् ।

(16) पुंस्त्वं पुरुषस्य धर्मः, तस्यैव
चारुत्वञ्च । अधः [पातालं,
निकृष्टा गतिश्च] प्रणयनं या-
ज्ञानिमित्तम् । न महानपि स्व-
ल्पोऽपि पुरुषोत्तमो विष्णुः,
सत्पुरुषश्च । एष न शब्दश्लेषः,
अभिधाया एकत्रनियमानिय-
न्त्रितत्वात् । नापि विशेष्य-
पदस्य । श्लिष्टत्वे शब्दशक्ति-
मूलो ध्वनिः । भगवद्भूतान्त-
स्यात्र वाच्यत्वात्, तस्य चाप्र-
क्रान्तत्वात् । प्रस्तुतार्थमुखेन य-
त्राप्रस्तुतोऽर्थो विशेष्यद्वारेणा-
वगम्यते स तस्य ध्वनेर्विषय
इत्युक्तम् । सत्पुरुषचरितमेवात्र
वाच्यं प्रस्तुतञ्च, तन्मुखेन
चेतरार्थप्रतिपत्तिः । ततः शब्द-
शक्त्युद्भव एवायमिति चेत्,
न; तस्य वाच्यत्वासंभवात् ।
न ह्युत्कृष्टतमस्यापि पुरुषस्य स-
त्यत एवास्ति शक्तिर्विश्वमुद्ध-
र्तुम्, आक्षिप्यमाणस्य तु तस्य
गुणस्य गुणवृत्त्या तद्वर्णनमवि-
रुद्धं गुणभूतत्वादित्यप्रस्तुत-
प्रशंसैवेति ।

सोमेश्वर

पृ.

२८० (12) राजशुकः कश्चिदेव उत्कृष्टजा-
तिशाली शुकः । M different
राजशुको वरशुकः । (p 373)

२८१ (13) मुखाद् इति । लोकसिद्ध्यात्र
मुखमाकृतिः । अपेक्षितक्रियं
चैतदपादानम् । एतत् तच्छ-
रीरादल्पतरं जातमित्यर्थः ।

(14) प्रतियातनं शोधनम् ।

(15) श्लेष इति । विशेष्यपदस्यापि
श्लिष्टता । समासोक्तिरिति ।
समानविशेषणत्वम् । सादृश्य-
मात्रमिति । प्रतीयमानेनापि
केनचिद् धर्मेणानुगुण्यम् ।

२८१-८२(16) पुंस्त्वं पुंसो भावस्तस्यैव चा-
रुक्त्यं च । अधः पातालं निकृ-
ष्टा गतिश्च । प्रणयनं to एकत्र
नियन्त्रित्वाद् । to श्लिष्टत्वे-
ऽपिशब्द° to इति ह्युक्तम् । स-
त्पुरुष° to पुरुषस्य विष्णोरिव
विश्वोद्धरणशक्तिः सत्यत एवा-
स्ति । आक्षिप्यमाणस्य तु तस्य
गुणवृत्त्या to सैवेयम् । पुरु-
षोत्तमस्य विशेष्यस्य विशेषणा-
नां च श्लिष्टत्वात् श्लेषगर्भ-
त्वम् ।

रुचक

सोमेश्वर

पृ.

६२

(5) असितेति - अत्रोपमानोपमेय-
योरेकपदानुप्रवेशः । पूर्वत्र वर्तते
पृथङ्निर्दिष्ट इति विज्ञेयात् पुन-
रुदाहरणम् ।

(6) .. कुसुमेन सदृक्षमिति सद-
क्षशब्दाभिधेयस्योत्कृष्टतरगुण-
त्वेनाप्राप्यताप्रतिपादनादुपमा-
नत्वं बलादायातं, तस्य च सा-
क्षादनिर्देशादुपमानस्यैव लोपः ।

(7) मृगनयनेति-मृगनयने इव न-
यने यस्याः । अत्र गुणद्योतको-
पमानशब्दानां त्रयाणां लोपः ।

... ..

यदा तु मृगशब्द एव लक्षणया
मृगनयनवृत्तिस्तदा मृग एव
नयने यस्या इत्युद्मुखवद्गुण-
कसमासस्यैव विषयो न त्वस्यो-
पमासमासस्येति नास्ति स्थान-
मुपमायास्त्रिलोपिन्याः । अत
एवोक्तं यदेति ।

(8) उपमेयेनोपमानधुराऽधिरूढेन
करणात्मना उपमा, उपमान-
स्योपमेयतापादन उपमेयोपमा ।

६३ (9) सांगमिति—न [केवल] मत्र
तस्यैव रूपणमपि तु तदङ्गस्या-
पि-अङ्गमत्रोपकरणमात्रं न
त्वारम्भकमेव, लक्ष्याव्याप्तिप्र-
सङ्गात् ।

(10) एवमिति—
विलसदमर to श्रियं वः ।
तथा चोक्तम्—इदन्ते केनोक्त-
मित्यादि ।

(11) त्रिलुपैः समानैः ।†

पृ.

२६०

(5) असितेति । अत्रोपमानोपमेय-
योरेकपदानुप्रवेशः, पूर्वत्र तु
ते पृथग् निर्दिष्टे इति विज्ञेयात्
पुनरुदाहृतम् ।

(6) 'मालतीकुसुमसदृशम्' इति
सदृक्षशब्दाभिधेयस्य उत्कृष्ट-
गुणत्वप्रतिपादनाद् बलाद्
आगतस्य उपमानस्य साक्षाद्
अनिर्देशाद् उपमानस्यैव लोपः ।

२६२

(7) मृगस्य नयने इति प्रथमं तत्पु-
रुषः, ततो 'मृगनयने इव
नयने यस्याः' इति सप्तम्युप-
मानोपमानपूर्वस्य समास उत्त-
रपदलोपश्चेत्यत्र गुणद्योतकोप-
मानानां त्रयाणां लोपः । यदा
तु मृगशब्द एव लक्षणया मृग-
नयनवृत्तिः, तदा मृग एव
नयने यस्या इति रूपकसमा-
सस्यैव विषयः, न त्वस्य उपमा-
समासस्येति नास्ति स्थानमुप-
मायास्त्रिलोपिन्याः । अत
एवोक्तं 'यदा समासलोपौ'
इति । cf. मा. (11) p 350

२६४

(8) उपमेयेनोपमानधुराधिरूढेन
करणात्मना उपमा, उपमान-
स्योपमेयतापादनं उपमेयोपमा ।

२७०

(9) साङ्गमेतदिति सूत्रम् । न केवलं
यत्र तस्यैव रूपणं, अपि तु
तदङ्गस्यापि अङ्गमत्रोपकरण-
मात्रं, न तु आरम्भकमेव
लक्ष्याव्याप्तिप्रसङ्गात् ।

२७६

(10) एवमिति । आरोपपूर्वकोऽपह-
वोऽपहवपूर्वको वा आरोपः ।
क्रमाद् यथा—
विलसदमर to श्रियं वः ।
इदं ते केनोक्तम् इत्यादि ।

२७७

(11) त्रिलुपैः श्लेषवद्भिः समानैः . †

रुचक

पृ.

- ६६ (24) गलिः कर्मण्यकुशलोऽत्यन्त-
मलीमसः (°मलसः) ।
- (25) धाराधरः खङ्गः । अनुरज्यत
इत्यनुरागः शोणितकृतं शोण-
त्वमपि । स्नेहो रुधिरार्द्रत्व-
मपि ।
- (26) जडयति शीतलयति व्यामोह-
यति च ।
- (27) कश्चिदिह प्रमेदः श्लेषवशादेव
समासादितस्वभाव इति विरो-
धप्रतिभोत्पत्तिहेतुः श्लेषा-
त्मक एव । ततः श्लेषेण
सहास्य सङ्करत्वशङ्का न
कार्या, भेदाभावात् । एवम-
न्यत्रापि परीक्ष्यम् ।

- ६७ (28) द्राघयित्वा दीर्घीकृत्य “प्रिय-
स्थिरे”त्यादिना द्राघादेशः ।

सोमेश्वर

पृ.

nded paraphrase¹ Then
in what follows ‘ज्ञप्त्यपेक्षः,
ज्ञप्तिः and दवीयसी are
explained in the style of
a commentary as ‘ज्ञप्त्यपेक्ष
इति,’ ‘ज्ञप्तिश्चेति,’ ‘दवीयसी’
इति । This is interesting
because it suggests that
S. after taking the pa-
ssage from R. comments
upon the difficult words
(p 296) भवतु वात्रापि सा-
मान्येन परस्परं बाधस्तथापि न
विरोधरूपत्वं हेतुफलभावं वि-
शेषमाश्रित्य प्रवर्तनाद् अस्या-
स्तदपवादत्वात् । (cf. मा. 41
p 394-5)

- २९९ (24) गली (? लिः) कर्मण्यकुशलो-
ऽत्यन्तमलसः ।
- ३०० (25) धाराधरः खङ्गः । अनुरज्यत
इत्यनुरागः । शोणितकृतं
शोणत्वं च । स्नेहो रुधिरार्द्र-
त्वमपि ।
- ३०१ (26) जडयति शीतलयति व्यामोह-
यति च ।
- ३०२ (27) श्लेषवशादेव हि समासादित-
स्वभावः श्लेषात्मक एव विरो-
धस्ततः श्लेषेण सहास्य संकर-
त्वाशङ्का न कार्या, भेदाभा-
वात् । एवमन्यत्रापि परीक्ष्य-
म् । This is preceded by
a discussion with a quo-
tation from उद्भट (p. 309).
This is in fact an eluci-
dation of रु' s remarks
adopted by सो.

- (28) द्राघयित्वा दीर्घीकृत्य । प्रोथो-
ऽश्वस्य मुखाग्रम् । तुण्डं मुख-

रुचक

पृ.

- ६४ (17) पादा रश्मयः, पादौ चरणौ
जडधामता गीतलतेजस्त्वं,
मूर्खास्पदता च ।
- (18) आहो इति यद्यर्थे । कल्पः
प्रौढिः ।
- (19) रसनाविपर्ययः असत्यभाषि-
त्वमपि । चापलं शब्दोऽश्रोत-
व्यश्रवणमपि । मदो गर्वोऽपि ।
शून्यकरत्वमदातृत्वमपि ।
- (20) एवमिति यथा व्यतिरेके ।
तत्र ह्येकस्य बहुभ्यो व्यतिरेक-
माला । व्यतिरेकतो यथा—हर-
वन्न to कदाचिदसि ॥ इति ॥*
- ६५ (21) तस्य च श्लिष्टत्वं भास्वरत्वस्य
समारोपात् रवित्वस्य प्रतिपा-
दनात् ।
- (22) निषेध इवेति । न तु निषेध
एव, प्रधानस्य निषेधमुखेन
विशेष एव तात्पर्यात् । अन्यत्र
चोक्तम्—‘प्रतिषेध इवेष्टस्य यो
विशेषविधित्सयेति ।†
- ६६ (23) तस्याः फलस्य प्रकाशनं कवि-
ना प्रतिपादनं न तु भावनम् to
ज्ञप्तिश्चोत्पत्त्यपेक्षया दवीयसी
न विभावनां प्रयोजयति ।
भवतु वाऽत्रापि सामान्येन
परस्परं बाधः, तथापि न विरो-
धरूपत्वं, हेतुफलभावविशे-
षमाश्रित्य प्रवर्तनात्, अस्या-
स्तदपवादत्वात् ।

सोमेश्वर

पृ.

- २८२ (17) पादा रश्मयश्चरणौ च । जडधा-
मता गीतलतेजस्त्वं मूर्खास्पद-
त्वं च ।
- (18) आहो इति यद्यर्थे । कल्पः प्रौढः ।
- २८३ (19) रसनाविपर्ययो गजानां शापहे-
तुनोऽसत्यभाषित्वमपि । चाप-
लमश्रोतव्यश्रवणमपि । मदो
गर्वोऽपि । शून्यकरत्वमदातृत्व-
मपि ।
- २८६ (20) एवमिति । यथा व्यतिरेके ।
तत्र ह्येकस्य बहुभ्यो व्यतिरेके
मालाव्यतिरेकता, यथा ‘हर-
वन्न विपमदृष्टिः’ इति ॥
- (21) ‘भास्वता’ इत्यस्य श्लिष्टत्वं, भा-
स्वतेव भास्वतेति भासुरत्वस्या-
रोपगत्या रवित्वस्य च प्रतिपा-
दनात् ।
- २९४ (22) निषेध इवेति । न तु निषेध
एव, किंतु प्राकरणिकस्यार्थस्य
प्रस्तुत्वादेव प्रधानस्य वक्तुमि-
ष्टस्य विशेषप्रतिपत्तये निषेधा-
भासः ।† विधानार्हस्य निषेधः
कर्तुं न युज्यत इति निषेधमु-
खेन विशेष एव तात्पर्यमित्य-
र्थः ।§
- २९५-२९६ (23) सामान्येन विशेषमनपेक्ष्य फ-
लप्रकाशनमिति कार्यस्य कवि-
ना प्रतिपादनं, न तु भवनकार-
णमन्तरेण कार्योत्पत्तेरसंभ-
वात् to ज्ञप्तिश्चोत्पत्त्यपेक्षया
दवीयसी न विभावनां प्रयोजय-
ति. In (23) many phras-
es are identical, but the
whole is a sort of expa-

* P 65 See note 15 In the text R discusses the order of verses S. follows the later version

† F. N. Bhāmaha's Kāvyaṃkārā II 68

§ Paraphrase of the verse of Bhāmaha

रुचक

पृ.

- ६७ (36) तत्रेति-[तत्र] शशिनः शोभनत्वं प्रकृतिसौन्दर्यात् । अशोभनत्वं धूसरत्वोपादानात् । एवञ्चास्य सदसद्रूपस्य तादृशेनैव व्यापारेण योगादिह सदसद्योगः । शशिनि धूसर इति शोभनाशोभनत्वमुपदर्शितम् ।
- ६८ (37) न वाच्यमिति । रुद्रटेन ह्युक्तम् व्यधिकरणे वा यस्मिन् to साविति ।
- (38) क्रमेणेति प्रतीकानन्तरं-
“श्रोणीवन्ध to यौवनेने”ति पाठः । आद्यार्धमेव श्लोकस्योदाहरणम् ।
- ६९ (39) निवेशितं चुम्बनैकसक्तं कृतम् ।
- (40) अञ्चित-आकृष्टः ।
- (41) प्रकृतेति-क्वचित् प्रकृतनिष्ठं साम्यं यथा सदयं बुभुजे to वधूमिव ॥ इति समुच्चितोपमायाम् । क्वचित् [अ] प्रकृतनिष्ठं यथा कस्याञ्चित् तुल्ययोगितायां, क्वचित् तदुभयनिष्ठं यथाऽपहृत्यां, तच्चेह नास्ति, प्रकृतस्यैव सद्भावात् ।
- (42) व्यासङ्गो विरोधस्तस्माद् भङ्गो भयम् ।
- (43) अवगतं प्रतिपाद्येन ज्ञातम् ।
- (44) आर्यचरितं-शिष्टैरनुष्ठितम् ।
- ६९ (45) युवतिरेव कामस्याश्रमायुधम् ।

सोमेश्वर

पृ.

- ३११ (36) तथा हि-शशिनः शोभनत्वं प्रकृतिसौन्दर्यात् । अशोभनत्वं तु दिवसधूसरत्वादिति ‘शशी दिवसधूसरः’ इत्यस्य सदसद्रूपस्य तादृशेरेव ‘गलितयौवना कामिनी’ इत्यादिभिः सदसद्रूपैः समुच्चयः ।
- ३१२ (37) रुद्रटेन तु-
व्यधिकरणे to सौ
इति यदुक्तं तन्न वाच्यमित्याह ।
- ३१३ (38) क्रमेण उदेति (उदा इति) अनन्तरम् ।
श्रोणीवन्धः to यौवनेन ॥
इत्ययं पाठः । ‘तनुतामेव मध्यभागः सेवते’ अत्र एकस्य तनुतादेर्द्वये वृत्तिर्दर्शिता । आद्यार्धमेव च श्लोकस्योदाहरणम् ।
- ३१४ (39) विम्बाधरे निवेशितम् । चुम्बनादिसक्तं कृतम् ।
- ३१५ (40) ‘अञ्चित-आकृष्टः’ ।
- ३१७ (41) न चैपेति । क्वचित्प्रकृतनिष्ठं साम्यं,
यथा—
सदयं बुभुजे to वधूमिव ॥
इति समुच्चि(?) चितोपमायाम् । क्वचिद् अप्रकृतनिष्ठं यथा कस्याञ्चित् तुल्ययोगितायाम् । अपहृतौ तु प्रकृताप्रकृतनिष्ठं सादृश्यम् । न च तथेहास्ति, प्रकृतस्यैव सद्भावात् ।
- (42) व्यासङ्गो निरोधः, तस्माद् भङ्गो भयम् ।
- ३१७-८ (43) °प्रमाणान्तरावगतं प्रतिपाद्येन ज्ञातं° ।
- ३१८ (44) ‘आर्यचरितम्’ इति शिष्टैरनुष्ठितम् ।
- ३१८-९ (45) युवतिरेव कामस्याश्रमायुधम् ।†

* It seems, acc to R & S, the verse ‘श्रोणीवन्ध’ etc. should precede नन्वाश्रयं in K, P. See note 28 in R's Samketa, p 68.

† Cf. M. (63) 424

रुचक

सोमेश्वर

पृ.

६७ (28) प्रोथोऽश्वस्य मुखग्रम् ।
तुण्डं मुखम् ।

(29) विप्रलम्भो भ्रान्तिरपायो वा ।
(30) अत्रानुमानसद्भावेऽपि न तेन
सह वाक्यार्थभूतस्य हेतोः सं-
सृष्टिव्यवहारः, उभयोरपि मि-
श्रदेशत्वात् । अनुमानन्तु हेतो-
रुत्थापकतयोपकारकमिति भ-
वत्यङ्गाङ्गिसङ्करः, किन्तु हेतु-
लक्षणमत्रास्तीत्येतावदभिस-
न्धाय हेतोरिदमुदाहृतम् ।

(31) तदेवेति-पटीयस्त्वादनुभावस्य
तदाकारतयैव तस्योत्पत्तेः ।

(32) निरंशस्य वस्तुनो भेदसंसर्ग-
योरभावात् । तौ हि विकल्पस्यै-
व व्यापारः । स हि अभिन्नम-
पि वस्तु गौः शुक्लश्चल इत्येवं
भिनत्ति, भिन्नमपि पदार्थजा-
तमयं गौरयमपि गौरित्येवं
संसृजति ।

(33) तस्येहाङ्गत्वादिति । अङ्गत्वे-
ऽपि न रसचदलङ्कारः, अस्यो-
दात्तस्य तदपवादात्त्वात् ।

(34) न पृथगिति - रुद्रटो हि—
यत्रैकत्रानेकं वस्तु परं स्यात्
सुखावहाद्येव । ज्ञेयः समुच्चयो-
ऽसौ त्रेधान्यः सदसतोर्योगः ॥
इति सद्योगादिना रूपान्तरेणामुं
पृथगलक्षयत् ।

६७ (35) असतामिति तत्र, नववयःप्र-
भृतेः सत्यपि सत्त्वे सर्वेषामपि
सत्त्वाकथनमसत्त्वेनैव विरहि-
ण्या भावितत्वात् ।

पृ.

३०२ (28) म् । The point here is
that S takes only as
many words for expla-
nation as are taken by
रु.

३०६ (29) विप्रलम्भो भ्रान्तिरपायो वा ।

३०८ (30) अत्र चानुमानसद्भावेऽपि to
हेतोरिदमुदाहृतम् ।
(cf मा. (51) p 409.)

३०९ (31) एतदीयत्वाद् अनुभवस्य तदा-
कारतयैव तस्योत्पत्तेः ।

(32) निरंश to संसृजति ।

३१० (33) तस्येति after पूर्वपक्ष-सत्यम्,
अङ्गत्वेऽपि न रसचदलङ्कारो-
ऽस्योदात्तस्य तदपवादात् ।
(cf मा (54) p 413.)

३११ (34) न पृथगिति । रुद्रटो हि 'त्रेधान्यः
सदसतोर्योग इति सद्योगादिना
रूपान्तरेण पृथगलक्षयन्न तथा-
त्रेति भावः ।

(35) नववयःप्रभृतेश्च सत्यपि शोभ-
नत्वे सर्वेषामपि अशोभनत्व-
कथनं, अशोभनत्वेनैव विर-
हिण्या भावितत्वात् ।

रुचक

सोमेश्वर

पृ.

पृ.

७० (52) सम्बन्धीति सम्बन्धि वक्रं,
तेनेन्दोः सम्बन्धः समत्वात् ।

(53) अपाङ्गेति । अत्राङ्गकेन etc.

७०-७१ (54) दृष्ट इति-दृशिरत्रोपलब्धिमा-
त्रवचनः । स्मारिता इति-घटा-
दिष्वपठितस्य स्मरतेर्मित्वेऽपि
“मितां ह्रस्वः” इति [ह्रस्वः]
तद्विधौ “वे”त्यस्यानुवृत्तस्य
व्यवस्थितविभाषात्वात् ।

७३ (55) अनयैव रीत्येति-अनेन बहुप्रकारं
वैचित्र्यमस्य दर्शितम् । तेनोप-
मानस्योपमेयतोऽनुकम्प्यतामा-
त्रप्रतिपादनमपि प्रतीपम् ।

यथा-वदनमिदं to कज्जल-
वादति ॥

(56) धवलः कामुकोऽपि, रञ्जितं
जनिताभिषङ्गं रागप्रसक्तिरपि ।
अत्र पूर्वार्धे विरोधः न तूत्तरत्र,
भिन्नाधारतयैव रक्ताकरत्त्वयोः
प्रतीतिः ।

७२ (57) अङ्गैर्यभीष्टामन्त्रणे, सैव नान्या-
दृशीया न चीयत इत्यध्याह-
तेन यदा समन्वयः ।

(58) यथासम्भवमिति-न सर्वे-
षामेव लक्षितानामपि तु केषा-
ञ्चित् । तत्रापि तेषां मध्ये क-
चिद् द्वयोः क्वचित् त्रिचतु-
र्णामिति यथायोगम् । संसृष्टे-
श्च विषयभेदेन त्रिरूपाया अपि
संसृष्ट्या चैकरूपयेति प्रागुक्त-
मभिधानं न विरुध्यते, नैरपेक्ष्य-
लक्षणस्य रूपस्याभिन्नत्वात् ।
सङ्करस्तु स्वरूपेणैव नानाग-
तत्वेनावभासत इति युक्तस्तत्र
त्रिरूपतया व्यवहारः ।

३२७ (52) संवन्धि वक्रं तेन हीन्दोः संव-
न्धः समत्वात् ।

३२८ (53) अपाङ्गेति । अत्र दृक्तरलत्वा-
दिना etc †

३२९ (54) दृष्ट इति । दृशिरत्र उपल-
ब्धिमात्रवचनः । तद्भूवैः प्ला-
विताम्भोभवैः कुहरुतैः कुह-
कुहशब्दैः नाभ्यादिनिम्नदे-
शोत्थैः । स्मारिता इति घटादि-
पाठे स्मरतेर्मानुबन्धत्वेऽपि ‘न
ह्रस्वो व्यवस्थितविभाषितस्य
वा’ इत्यस्यानुवृत्तेः ।

३३१ (55) अनयैवेति । अनेन अस्य बहुप्र-
कारं वैचित्र्यं दर्शितम् । तेन
उपमानस्य उपमेयताधानं
विनानुकम्पनामात्रे प्रतिपादन-
मपि प्रतीपम् । यथा-
वदनमिदं to कज्जलवत् ॥

३३४ (56) ‘धवलोऽसि’ इति । रञ्जितं
जनिताभिष्वङ्गमपि । रागः
प्रसक्तिरपि । अत्र पूर्वार्धे वि-
रोधोऽनन्तरं भिन्नाधारतयैव
रक्ताकरत्त्वयोः प्रतीतिः ।

३३५ (57) अङ्ग इतीष्टामन्त्रणे । सैव नान्या-
दृशीया न चीयते ।

३३६ (58) यथासंभवमिति न सर्वेषां ल-
क्षितानां, अपि तु केषांचित्,
तत्रापि तेषां मध्ये क्वचिद्
द्वयोः क्वचित् त्रिचतुराणा-
मिति यथायोगम् । संसृष्टेश्च
विषयभेदेन त्रिरूपत्वेऽपि सं-
सृष्ट्या चैकरूपयेति प्रागुक्तं न
विरुध्यते, नैरपेक्ष्यलक्षणस्य रू-
पस्याभिन्नत्वात् । वक्ष्यमाण-
संकरस्तु स्वरूपेणैव नानात्वे-
नावभासत इति युक्तस्तत्र
त्रिरूपताव्यवहारः ।

† Here the passage is different in wording but is taken by M (66) p 136
This shows that M. also borrows from S.

रुचक

सोमेश्वर

पृ.

पृ.

६९ (46) गौणे ह्युपचारे सादृश्यसम्प्रत्य-
याद्वैचित्र्यम् । न तु शुद्धे, तद्वि-
पर्ययात् ।

३१९ (46) ततो गौणलक्षणायां सादृश्य-
संप्रत्ययादवैचित्र्यं, यथा इयं
गेहे लक्ष्मीः etc इत्यादौ अति-
शयोक्तौ । यत्र तु आयुर्धृतं to
पूजनम् । इत्यादौ कार्यकारण-
संबन्धोपचारे शुद्धलक्षणास-
द्भावः । तत्र सादृश्याभावेन
हेतुमात्रस्य वैचित्र्याभावात्
हेतुरलंकारः।*

(47) कोमलेति । यद्यप्यव्यभिचारि-
तयैव च विकाशादीनां नैरन्त-
र्येण जननमिहोपमानप्रयोजनं
व्यङ्ग्यं तदसुन्दरमपि गुणीभूत-
व्यङ्ग्यनिबन्धनं भवतीति च
प्राक् प्रतिपादितमेव, तथाप्य-
लंकारचिन्तायाः प्रक्रान्तत्वाद्-
पहुत्यैवावधारणगर्भमिदमभि-
हितम्, अत एव तदस्थित-
येवोक्तम् । समाप्तासिपुरिति-
उद्धटादयः प्रत्यपादयन्निति
ह्यत्रार्थः ।

(47) कोमलानुप्रासेति । यद्यपि अ-
व्यभिचारितयैव विकाशादीनां
नैरन्तर्येण जननमिहोपचार-
प्रयोजने व्यङ्ग्यं तद् असुन्दर
मपि गुणीभूतव्यङ्ग्यनिबन्धनं
भवतीति प्राक् प्रतिपादितमेव,
तथापि अलंकारचिन्तायाः
प्रक्रान्तत्वात् तद् अपहुत्यैवाव-
धारणगर्भमिदमभिहितम् । अत
एव तदस्थितयैव उक्तम् 'समा-
प्तासिपुः' इति उद्धटादयः
प्रत्यपादयन्निति ह्यत्रार्थः ।

७० (48) अतिशयेनेति अतिशयः कार-
णस्य कारणान्तरतो विलक्ष-
णता ।

३२३ (48) अतिशयेनेति । अतिशयश्च
कारणस्य कारणान्तरतो वैलक्ष-
ण्यम् ।

(49) सिंहिकासुतः सिंहो राहुश्च ।
अत्र न परं शशेनात्मरक्षा समा-
सादिता यावदेष स्वयमेवाधि-
गतमहाबाधः, स्वाश्रयबाधेना-
श्रयणक्रियाध्वंसात् ।

३२५ (49) सिंहिकासुतः सिंहो राहुश्च, न
परम् । शशेनात्मरक्षा न समा-
सादिता यावदेष स्वाश्रयबा-
धेन आश्रयणक्रियाध्वंसात्
स्वयमेवाधिगतमहानर्थश्च ।

(50) विपुलेनेति अत्र हीनेन गुरुकार्यं
कृतमिति विषमत्वम् । एवम-
धिकोऽपि यः स्वल्पमपि प्रयो-
जनं न विदधाति तदपि विषमं
यथा—

३२६ (50) विपुलेनेति । अत्र हीनेन गुरु-
कार्यकरणाद्, विषमत्वम् ।
इत्यादावपीति, अपिशब्दाद्,
यथा—

किं ददातु to त्रितयमात्रके ॥
इति ।

किं ददातु to त्रितयमात्रके ॥
अत्र अधिकेनापि स्वल्पकार्यकर-
णाद् विषमत्वं ज्ञेयम् ।

(51) माति वर्तते — अनेनाश्रयस्य म-
हीयस्त्वमुक्तमन्यथा मानस्या-
सम्भवात् ।

(51) 'माति' इति वर्तते अनेनाश्रय-
स्य महीयस्त्वमुक्तमन्यथा मान-
स्यासम्भवात् ।

रुचक

पृ.

- ७३ (63) तत्प्रमेदानामिति (प्रमेदेति) तस्य प्रमेदास्त्रयः प्रकारास्तेषां भेदास्तत्तदलङ्कारयोगेनावान्तरविशेषा उत्प्रेक्षाव्यवादायः ।
- (64) विशिष्टस्येति-यत्राश्रयस्य नित्यता नास्ति नित्यत्वेऽपि हि [तस्य] न तस्यान्वयव्यतिरेकौ निबन्धनम्, नित्यस्य व्यतिरेकाभावात् ।
- ७४ (65) रमणमन्दिरं रतिवेश्म, रमणस्य प्रेयसो मन्दिरमिति तु व्याख्यायाम् अकारणमित्यसङ्गतं स्यात् ।
- (66) एकतरस्येति । यदि तु विपरिणमने लिङ्गवचसोऽपरस्याभिसम्बन्धस्तदाऽऽभ्यासलक्षणो वाक्यभेदः स्यात् । एवञ्चाव्यवधानेन प्रकृतार्थो न प्रतीयते ।
- ७४ (67) असदृश इति-कञन्तत्वादेकवचनत्वं क्विबन्तत्वाद् बहुवचनान्तश्च । मधुरत्वतया भृतो धृतः, मधुरताश्च विभ्रति । दधत इति दध धारणे इत्यस्य दधातेश्च यथाक्रममात्मनेपदैकवचनबहुवचनया रूपम् ।
- (68) मज्जनं स्नानं ब्रुडनञ्च । स्फुरञ्चंशुकस्यान्तो यस्याः, स्फुरद्भिरंशुभिः कान्ता (च) । मकरकेतनः कामः समुद्रश्च ।
- (69) उच्चारितमिति-शब्दतः प्रादुर्भूतं यथा प्रत्यग्रेत्यत्र विविक्तकान्तत्वादिति ।
- (70) केवलस्येति असमासस्थस्य, समासत्वेऽसौ योग्यताद्यपि प्रतिपादयति ।
- (71) व्यकेर्लिङ्गस्य विशेषः पुंस्त्वं स्त्रीत्वञ्च । नायकतयेति (नायकनायिकातयेति) नायकश्च नायिका चेत्येकशेषः ।

सोमेश्वर

पृ.

- ३४२ (63) तत्प्रमेदेति । तस्य संकरस्य प्रमेदास्त्रयः प्रकाराः, तेषां भेदास्तदलङ्कारयोगेन अवान्तरविशेषाः ।
- ३४३ (64) विशिष्टस्येति । यत्र आश्रयनित्यता नास्ति नित्यत्वं हि यस्य न तस्य अन्वयव्यतिरेकौ निबन्धनमित्यस्य व्यतिरेकाभावात् ।
- (65) 'रमणमन्दिरं रतिवेश्म' । 'रमणस्य प्रेयसो मन्दिरम्' इति व्याख्यायां तु 'अकारणं' इति असंगतं स्यात् ।
- ३४५ (66) यदि तु विपरिणामेन लिङ्गवचसोरपरस्यापि संबन्धस्तदा अभ्यासलक्षणो वाक्यभेदः स्यात् । द्वे वाक्ये स्यातामित्यर्थः । एवं च व्यवधानेन प्रकृतोऽर्थो न प्रतीयेत ।
- ३४६ (67) 'असदृश' इति टगन्तत्वाद् एकवचनान्तं, क्विबन्तत्वाद् बहुवचनान्तं च । 'मधुरतया भृतो धृतः मधुरतां विभ्रती च' । 'दधते' इति एकवचनबहुवचनाभ्याम् । Elaboration of the point
- (68) मज्जनं स्नानं ब्रुडनं च । स्फुरञ्चंशुकस्य अन्तो यस्याः, स्फुरद्भिरंशुभिश्च कान्ता । मकरकेतनः कामः समुद्रश्च ।
- (69) उच्चारितमिति शब्दतः प्रादुर्भूतं, यथा 'प्रत्यग्रे'त्यत्र विविक्तमूर्तित्वादिति ।
- ३४८ (70) केवलस्येति, असमासस्थस्य । समासे तु असौ योग्यताद्यपि प्रतिपादयति ।
- ३४९ (71) व्यकेर्लिङ्गस्य विशेषः पुंस्त्वं स्त्रीत्वं च । नायकतयेति । नायकश्च नायिका चेति एकशेषः ॥

रुचक

पृ.

७२ (59) पूर्ववदिति - तथा ह्यत्र उपमा-
श्लेषस्योत्थापकतयोपकारिणी,
श्लेषोऽपि तथैव, रूपकोत्प्रेक्ष-
योस्तैस्तु समस्तैः साक्षात्
पारम्पर्येण च यथासम्भव-
मुपमोपकृता, तत्समकक्षतया,
एवं तस्याः सचेतसां प्रचुरच-
मत्कृतिहेतुत्वात् ।

७२-७३(60) मुख्येऽपीति - उपमापक्षे कल-
ङ्क उपचार एवेति । न तदा-
श्रयणं युक्तं, तस्यागतिकत्वात् ।
अतिपातिनो जवेन व्रजन्तः
सारावाः सशब्दा नदा यत्र
तादृगीयं तटी भासते । अभि-
हतो दानवानां रासः सिंह-
नादो येनेति शम्भोः सम्बो-
धनम् । सा चेयं गजसं-
हतिः यूथमतिपाति विशेषेण
परित्रायते । अविरतेन सन्त-
तेन दानेन मदेन वरा श्रेष्ठा,
सारा स्थिरा, वनं दयते रक्षति
या [दा] देह रक्षणे अवनं
रक्षणं ददाति या ।

७३ (61) अभिधीयत इति - यद्यपि सा-
धकत्वं वाधकत्वं चोभयमस्या-
स्ति तथापि प्रधानेन व्यपदेशा
भवन्तीति न्यायाद् वाधकत्वे-
नैवास्य तु व्यपदेशो न्याय्यः,
वाधकत्वस्य वलीयस्त्वेनोत्कट-
तया प्रतीतेः ।

(62) स्पष्टेति । यद्यपि साङ्गमिदं रू-
पकमखिलवाक्यव्यापि तथापि
प्रत्यवयवं रूपकस्य सद्भावात्
तथा व्यपदेश इत्येकपदानुप्र-
वेशोऽस्य न विरुध्यते ।

सोमेश्वर

पृ.

३३८ (59) पूर्ववदिति । तथा ह्यत्र उपमा-
श्लेषस्य उत्थापकतया उपका-
रिणी । श्लेषोऽपि तथैव रूपको-
त्प्रेक्षायाः (श्रयोः) । तैस्तु
समस्तैः साक्षात् पारम्पर्येण च
यथासंभवमुपमा उपकृता । त-
दुपकृतैव सा सचेतसां चम-
त्कृतिं करोति ।

(60) मुख्येऽपीति । उपमापक्षे कलङ्के ।
उपचार एवेति । न च तदाश्रय-
णं युक्तं, तस्य अगतिकगतित्वा-
त् । अतिपातिनो जवेन व्रजन्तः
सारावा नदा यत्र । तादृगीयं
तटी भ्राजते । अभिहतो दान-
वानां रासः सिंहनादो येनेति
शम्भोः संबोधनम् । सा चेयं
गजता यूथं गजसमूहम् । अति-
पाति परित्रायते अविरतिना
सन्ततेन दानेन । वरा श्रेष्ठा ।
सारा स्थिरा । वनं दयते रक्षति
या, अवनं रक्षणं वा ददाति ।

३४१ (61) ... यद्यपि साधकत्वं वाध-
कत्वं चोभयमपि अस्ति, तथा-
पि 'वाधकत्वेनैव व्यपदेशा
भवन्ति' इति न्यायात् वाधक-
त्वस्यैव प्राधान्यं, साधकत्वा-
पेक्षया वलीयस्त्वेन उत्कटतया
प्रतीतेः ।

३४२ (62) यद्यपि सावयवमिदं रूपकम-
खिलवाक्यव्यापि तथापि प्रति-
पदं रूपकसद्भावात् तथा व्य-
पदेश इत्येकपदानुप्रवेशो न
विरुद्धः ।*

काव्यप्रकाशवाचनायाः पाठान्तराणि

A = Palm-leaf ms. of Jesalmer

B = Paper ms. of Gujarat Vidyasabha, Ahmedabad

C = Kāv्यaprakāśā with the Samketa of Manikyacandra,

A. S. S. 1920, Poona.

D = Kāv्यaprakāśa ed. by Jhalkikar 4th edition 1921,

B. O. R. I. Poona

उल्लासः १

A	in the middle of the	14	C	प्राधान्येनाधमपदेन व्य°
	board काव्यप्रकाशालङ्कारः	15	B	भिद्या°
B	काव्यप्रकाशः			Read no. 15 on, मिद्यादु°
A	ॐ० ॥ ॐ नमो गणपतये ।	16	C	adds वाच्यचित्रं यथा ।
B	श्रीगणाधिपतये नमः ।			विनिर्गतं . . .
1	B °नुचिरां	17	A. B.	drop इति श्री
2	B धर्मादि		D	drops श्री
3	C. D. insert तादृशी between			
	तैः and ब्रह्मणो			

उल्लासः २

4	C. D. एव° माह	1	A	रूपं
5	B भूतः	2	C	ना परस्परसमन्व°
6	C. D. विशेष. कश्चित्	3	C	घरोवअरं
	B separates the sandhi	4	B. C.	तुमए
	°वा उप°	5	B. C.	सुहृअं
7	B °मात्मनोवृत्त	6	B	मज्जु
	C. D. °मात्मकलो	7	B. C.	कए
	Read no. 7 on वृत्त°	8	C	चिरइअं
8	B °खङ्गादेर्ल°	9	B. C.	तुमए
9	C °दीनां च विम°	10	B	मम
	B विमर्शाद्भुत्पत्तिः	11	B	उच
10	B प्रवृत्तिः । इति त्रयः	12	C	णिप्पन्दा
11	B व्यत्यस्ताः		B	णिप्फन्दा
12	C च	13	B	त्रिसिणी
13	A also might have in	14	C	बलाआ
	the beginning °अधम-	15	B. C.	णिम्मल
	शब्देन like B	16	B. C.	मरगल
	C अत्र तदन्तिकमेव	17	B	परिट्टिआ
	का० प्र० 1		C	परिट्टिआ

रुचक

पृ. ७४ (72) अन्येऽपीति - तद्यथा विरोधस्यासम्भवो यथा ।
 या घर्मभानोः to पटीयसी ॥
 इत्यत्र घर्मभानोस्तनयात्वादीनां ग्रीतलत्वादीनाञ्च घर्माणां भिन्नाधारतया विरोध उक्तः ।
 स च न सम्भवत्येकाश्रयतयैव तस्योत्पत्तेः, अन्यथाऽतिप्रसङ्गः स्यात् । यद्यपि यमुनायास्तज्जलादानाञ्च तात्त्विकमेकत्वं तथापि शब्दसमर्पितमेतेषां नानात्वमन्वभिभूयते । अयं च विरोधः शाब्द एवेष्यते । तथा च तेषां भिन्नाश्रयतया तदवस्थ एव तस्यासम्भवात्; स चाभिहितवाच्यत्वं एव पर्यवस्यति, एकाश्रयतया विवक्षितानां तेषाममुना वाक्येनाभिधानादिति ।†

सोमेश्वर

पृ. ३५०-५१ (72) अन्येऽपीति ।

N. B. after giving eight illustrations of other अलंकारदोषः S. gives the one given by रु. पृ. ३५१ विरोधस्य असंभवः यथा—
 या घर्मभासस्तनया to पटीयसी ॥
 अत्र विरोधस्यैकाधारतयैव उपपत्तिरित्युक्तम् । ततो घर्मभास्तनयात्वादीनां ग्रीतलत्वादीनां च घर्माणां भिन्नाधारतयोक्तौ विरोधस्य असंभवः ॥
 ननु तस्या नद्या जलानां च तत्त्वत एकत्वमिति न दोषः । सत्यम्, शब्दसमर्पितं नानात्वमनुभूयतेऽयं च विरोधः शाब्द एवेष्यते ॥†

† These parts of the Samketas of R. S. and M. are interesting as showing a progressively intelligent way of finding new illustrations

85	A	इव न
86	B	°भेत्तत्थणिया
	O	°त्यर्णिआ
87	A O.	°वस्था
88	B	हिं दिअ हेंहिं
	O	हि दिअ एहिं
89	B	adds आदिशब्दात् after
		नयादयः
90	B	°रथीतरेमिधाय
91	B	°नियंत्रिते
92	B	यत्किञ्चिद्°
93	O	च

उल्लासः ३

1	B O	अइपिहुलं°
2	O	तुरिअं
3	B O	अस°
4	B	°दूसहा°
5	O	ओणिण्हं
6		no variant
7	O D	°सिअं
8	B	°भायणीए
	O	°भाइणीभे
9	B O	णिमिअं
10	B O	एणिह°
11	B O	स चेअ
12	B O	कयोला
13	A	कदलि
14	B	रत्यर्थं
15	O	अणइमणा
	B	अणोल्लमणा
16	O	सअलम्मि
17	B	संज्ञाए
18	O	°भाइ होइण वहोइ
19	B O	एमेअ
20	O	°ति कयाचिभि°
21	B	प्रदेश
22	O	°स्त्वयाऽभिसार्यतामि°
23	B	°चिद्योत्यते (for निवेद्यते)
24	B. O	°भाइणी
25	O	अहर्कं

26	O	जेव्व
27	B	मुणसि
28	O	तदाहं
29	B. O	समासादितं
30	B	°स्तच्च
31	A	drops one पुनः
32	O	भेदेनानेन
33	A	drops from द्विकमेदे to
		झहिसि ।
	B	drops from द्विकमेदे to
		यथा and retains the
		verse
34	B	एत्त
35	B	दिवसअं
36	B	पुलोएहि
37	B	अंधअ
38	B	महणु°
39	B	drops हि
40	B	drops अर्थो

उल्लासः ४

1	A. O	सत्येवाविवक्षितं
2	B	drops च
3	B	समुदायो
4	B	क्वचित्पुनरनुपद्यमानत्वादत्यंतं
5	B	यत्र
6	B	°मेव सखे सदा
7	O	लाघवान्
8	B	°ध्वेयस्त्रिर्जस्वित्समा°
	O	°ध्वेयउर्जस्वित्समा°
9	B O	रसस्वरूपमाह
10	O	°भावाश्च कथ्यन्ते
11	O	°द्रसस्य निष्पत्ति°
12	O	कृतो
13	B	drops अपि
14	B O	वाधे
15	B	drops च
16	B	समूढकर्पूर°
17	O	गता
18	B	°मद्य
19	B	तरलायत°

18	B. C.	सुत्तिव्व	51	C	°करणत्वासि°
19	A	नि.स्पंद	52	C	मिश्रितत्वात्
20	B	omits च	53	B	प्रतिपत्तौ
21	C	कयाचित्	54	B	साध्यवसानिका
22	B C	स्वरूपमाह	55	A C.	°योऽभि°
23	B	adds पुरुषस्य after सकेतस्य	56	B	adds the following as the first line-मानांतर- विरोधे तु मुख्यार्थस्य परिग्रहे
24	B	शब्दार्थविशेषप्रतिपत्तेर°	57	C	तथात्वे
25	A B	°श्रुलतीत्यादीनां for चलो दित्य इत्यादीनां	58	B C	सिद्धेर्लक्ष°
26	B	स्तु	59	B	drops च
27	C	द्विविधः	60	C	°ण पूर्वे आरोपा°
28	A	°पि द्विविधः सिद्धः		B	°क्षण पूर्वमारोपा°
29	C	द्विविधः	61	B	°योश्चान्य°
30	C	पदार्थप्राणदो	62	C	प्रयोजनम्
31	C	तत्र	63	B C	°न्द्रार्या स्थूणेन्द्रः
32	B	drops नहि	64	B	क्वचित् स्व°
33	A B	°पेण न गौ°	65	C	adds from अनायासेन to प्रतीयते ।
34	A	नागौ -	66	B C	अन्यङ्ग्या, गूढव्यङ्ग्या, अगूढव्यङ्ग्या च ।
35	B	drops तु	67	B	चेति
36	B	drops सोयं	68	C	°क्षणयाशब्द°
37	B C	°ज्ञारूपो यद्°	69	C	°त्यतीतिरपि
38	B C	परमाण्वादीनां	70	B	बाधा°
39	B	drops तु	71	B	तदा
40	B	इत्यभिज्ञा	72	B	बाधा°
	C	इत्याद्यभिज्ञा	73	C	एवमपि
41	B	तंडुलपाकादि		B	प्रतिपत्ति
42	C	पाकत्वादि	75	C	व्यंजनयेत्याह
43	B	drops च		B	व्यंजनेनेत्यत आह
44	A B	°द्यमाने दित्याद्यर्थे वा - Read no 44 on दित्याद्यर्थेषु B has the same reading as A except च in- stead of वा	76	C	°निगदेन °
45	B	प्रदर्शितं	77	B	drops ये
46	C	घोषाद्याधारत्वा°	78	B. C	°ध्वनन द्योतनादि°
	B	घोषाधिकरणत्वा°	79	B	°इशा
47	A	drops घोष	80	B	drops इत्युच्यते
48	C	न तथा	81	B	°रथी
49	C	श्रुतिसंचोदितम्°	82	B	°पुरोरिति°
50	B	drops तु	83	C	चित्रभानुर्विभातीति
				B	चित्रभानुर्विभातुर्विभातीतिदि°
			84	B	द्विवा

83 A. B	omit च	116 C	°रेकालंकारः
84 A	स्मेर° B स्मैरयोवन. C सस्मेर°	117 A	°कवाद°
85 B	°दाहर्तव्याः	118 B	संक्रान्ति°
86 B C	युग instead of तद	119 B	उष्टविद्रुम°
87 C	संश्लिष्टा	120 B	°निर्वर्त्यतामिति
88 C	— शान्तन्वया च	121 B	°क्षयत इत्युच्चेक्षा वा । एषू°
89 C	सद्यो मानपरिग्रहग्लपि°	C	°त इत्युच्चेक्षा चेति ।
90 C	°स्तत्क्षणं	122 B	°शङ्काः
91 B	ऐष	123 A	मोडिष तेण समरम्मि
92 C	सधिः	B	तेण समरम्मि
93 B	दोषाणामुपद्रांतये श्रुत°	124 A C	जञ
C	दोषाणां प्रशमाय न.	125 B	कंदरांहि
94 B	omits शबलता	C	कंदरा हि°
A	gives शबलत्वं in the margin	126 B	तस्सदिठं कण्ठम्मि
95 B	°क्ता चोदाहृता च	127 B	°य. पलाय्य
96 B	omits from जान to °दिना ।	128 C	हेतुरलंकारो
97 B C	भावशां°	129 A B	पलाय्य
98 A	omits from अर्थशक्ति to व्यंग्य	130 B	सुज्ज अम्मि
99 A	कृष्णकरवालनवाम्बु°	131 C	माणं सिणीण
100 A	°क्वर्षैर्हर्षदः	132 B	°पीलणभीऊच्च
101 A	पांत्थियण	C	पीलणभीरुच्च
102 B C	एत्थ	133 B	तत्र जंभत इति
103 B	उण्णय	134 B C	ठेरं
C	उण्णज	135 A	कयिव
104 B	°पयोहरेपे°	136 B	भुवण
105 B	तदास्वेति	137 A	चिञ
106 B	व्यज्यते	138 C	adds 'व्यञ्जकः
107 B	°द्भवे°	139 B	संभोजखिण्णोरई
108 B	after °त्सक्र° B writes अर्थो द्विविधः स्वतः सभवी इदं प्रथमकल्पितश्चेति । तत्र स्वतः ।	C	मेखलासु खलिआ संभोजखि- ण्णोरयी
109 B	प्रतिभाजमात्रेण	140 B	कवलणे पत्ता
110 A B	°रमणी° Read no. 110 on 'रोमणि°	C	कवलणे पत्ता
111 B	अग्गिमो	141 B	दरित्तणं
112 B	मऊ	142 B	एण्हि मलयाणिला
113 A B	इअ	C	एण्हि मलजाणिला
114 B	समैव भोग्य	143 B	°संवग्गिक्किणो
115 C	प्रणिहिते तु करे	C	°णीणांमाससम्पक्किणो
		144 B	विय C विञ
		145 A B	omit वायवः
		146 C	कुर्वन्तीति
		147 B	पिय°

20	B	वासनया	52	O	प्रथमापराधसमये
21	C	°दादिभिः स्थाय्यनुमाने°	53	B	°पोलपालिगलितैः
22	B	कारकत्वादि°	54	C	°लोलोदकैर°
23	B	ममैवै न	55		no variant.
	O	ममैवैते न	56	B	सर्वैः
24	B C	शत्रोरेवैते	57	B	प्रस्थितं
25	B C	°स्यैवैत	58	A	---omits °हरणानि
26	B C	संबंधि	59	B	प्रहित
27	C	नियमानध्यवसायात्सा°	60	B C	देवताः
28	B	प्रमातृता	61	A	विजहति
29	B	ब्रह्मास्वाद		O	विजहित
30	B	°पितृसंभव°	62	B	सायका. संपतंतः
31	C	तस्यासंभवात्	63	B C	किंचिद्भूभङ्गलीला°
32	C	लौकिकसिद्ध°	64	B	वद्वद्वष्टिः
33	A	अवबाधशालि°	65	B C	दमै°
	C	°शालिपरिमित°	66	B	°भुतित्वा
34	C	वेद्यान्तरसंस्पर्श°	67	A	पृथूच्छोपभूयांसि
35	C	प्रत्येयोऽभिधी°		O	पृथूत्सेधभूयांसि
36	B C	च प्रमाणं न	68	A	आन्तस्त्राज्यंत्रनेत्रात्
37	C	सविकल्पकम्		O	आर्तं पर्यस्तनेत्र.
38	B	°भावरूपस्य	69	A	वताधिकार.
39	B	°तामवगमयति		B	वतावरातः
40	B C	करुणभयानकयोः	70	C	प्रबोधो°
41	O	°लिता एव	71	A	निर्वेदः स्थायिभावः शान्तोऽपि
42	O	कान्त. instead of पाण्डुः			नवमोऽस्ति रसः
43	B	प्रचलितं		B	निर्वेदस्थायिभावः शान्तोऽपि
44	B	विभावानुभावानामौल्यु°			नवमोऽस्ति रस.
45	B	drops च			Read no 71 on निर्वेद
46	B	°णां च	72	B	श्लेणे
	O	वेवलानामत्र	73	C	यान्ति
47	B	करुणा	74	A	in the margin कदारण्ये
48	A	omits °लिङ्गनाधर°			पुण्ये
	B	°स्वरालोकनालिंगनपान°		B C	°त्पुण्येरण्ये
		instead no 47 read	75	B	drops one शिव
		no. 48.	76	B	व्यक्त.
49	B	°स्यली	77	A	उदा० B उदाहरणे
50	A	omits °हरणानि-	78	B C	यदि मे न रोचते
		A seems to write उदा-	79	O	अजित व्य०
		हरणानि in an abbe-	80	A. B	तत. instead of पुरः
		viated form like उदा°	81	B C	चाटुशतकै°
51	B	सहसा	82	O	दरिदीकृत

222 B	अङ्गपाली !	0	°ला अत्यक्ष्यध्वमशक्तिः ६५३
223 A. B.	सहीए		The reading of A
224 B	णिवारिऊच्चिअ 0 णिवारिओच्चिअ		has been accepted in
225 B	उच्चेरंतो 0 उच्चेरन्तो		the text after emen-
226 B	तदा कर्हि		ding i e changing
227 B	हारछेदानंतर°		त्यज्यध्वम° into त्यजध्वम°
228 A C	कहंपदगम्य.	257 B	चेकादश
229 A	पलोइऊण. B पुलोविऊण	258 B 0	ग्रंथविस्तरभया°
230 C	खन्धे	259 0	लक्षणतो°
231 B	णत्थोत्ति 0 णट्ठोत्ति	260 B	°अणिअं
232 B	कित्ति	0	रइकेलिहिअणिअ
233 A B	तदपर	261 A 0	°लअरुइण°
234 B	कित्तिपदव्यंग्यं	262 A 0	°चुंविअं
0	द्योत्यम् instead of व्यंग्यम्	A	°पव्वयि परिउं विअं
235 C	तुमं	263 0	°रेणैव व्यापारेणास्य
236 B	कुडेन	264 B	gives तथा instead of
237 B	°दिट्ठी		यथा वा
238 C	मिसेणअ	B	प्रेयान्सा°
239 A	गरुओत्ति. B गरुऊत्ति	265 C	द्वाराणीति
240 C	पाडिअ	266 0	पुरि पुरि विनिवृत्ता
241 A B	विभिण्णो	267 A	instead of अत्र लिख...
242 B	नदीतीरे		इति, भूमिमिति A writes
243 A B.	द्वारोपघात		अत्र न लिखतीत्यपि तु प्रसाद-
244 C	पूर्वकं		पर्यंतमास्त इति । तथा आस्त
245 C	°स्पर्शन°		इति नत्वासित इति, भूमिमिति ।
246 C	जोह्लाइ		B writes अत्र न लिखती-
247 B 0	विइण्ण		त्यपि तु प्रसादपर्यंतमास्त इति ।
248 C	ण्णउसुअ		तथा तिडा आस्त इति नत्वासित
249 B	बुढयु वि °बहुअहहहरइतवहिअयं		इति भूमिमिति ।
C	णवोढव्विअ	268 C	पूर्वकमपर किं°
250 B	चास्सानु°	269 A	drops स्वन्धस्य यथा
251 A. C	परवहु°	270 C	रुहस्मि
252 A B.	वाक्यप्रकाशे	B	गामानुअस्मि
253 A	°प्रकाशो	271 C	°महे°
254 B	Between 94 aad 95	272 B. C	ताण...कंठाणं
	sūtras B adds ककाल-	273 B 0	ताण भणिआणं
	वहले घोरे सर्वप्राणिभयङ्करे ।	274 B	एरिसिअं
255 B	After sūtra 95 B adds	275 A B	निपातस्य
	प्रियो वा यदि वा द्वेप्यः	276 B	प्राधान्यं गम्यते
256 A	°स्त्यज्यध्व°	277 B	अत्र हि दिवसेनेति तृतीया
B	°त्कथं मूढास्त्यजध्व°		

148 B	खणखणमि	184 A	प्रकाशत्वे
149 B	ऊसरिर्ध	185 O	नृपभीम
150 B	drops अपि	186 B	निप्यंदं
151 B O	दर्शनस्य	187 C	समालेपितं
152 O	वा	188 B	वित्तवधं
153 B	उल्लोछ O ओल्लोछ	189 B	परिचयात्
154 B	एहि तुह एहिं तुह	190 B O	ह्रान्नामोनि
155 B	लोभणेसु महदिणं	191 A	परं
O	लोभणेसु मह दिण्णम्	192 B O.	रूपभोक्तव्यानि Read no.
156 B	पसाऊ. O पसाओ		192 on रूपभोग्यानि
157 B	मिया ।	O	दुष्कृत
158 B	गोपायसि	193 B	विनियोग
159 B	भरितए	194 A	चित्तानाह्लादा. O चिन्ताह्लादा
160 B	अमायती	195 B	भव
161 B	अणु	196 A	सर्वपदाद्योत्प
162 B	कम्मा	197 B. C	इव
163 B	पिं	198 B O.	वमणं. O कुणह
164 B	drops वक्तु	199 B	रूपकेण तथा त्वयास्य
165 B	drops यथा	200 B	drops तथा
166 A B	drop अत्रोपमा व्यङ्ग्या	201 C	च
167 B	अस्य ध्वनेः	202 B C	राईसु...ललित
168 O	भेदत्वेन	203 A	चित्र
169 O	दर्शयत आह	204 A	विजमंतं
170 B	भ्रमश्चेति	B	विज्रंभंतो
171 A	दर्शन instead of अवलोकन	205	No variant
B	drops अवलोकन	206 B	अपि भवन्ती
172 A	दय ऋतुषड्वर्णं	207 B	कमत्थिण्ण. O कदत्थिण्ण
B	दयर्तुषड्वर्णं	208 B	वअंसएणं विरुद्धजाई चलसे...
173 B	भेद इत्येकस्यै	209 A C	लक्षणहेत्व
O	भेदा	210 C	इति ण चलइपदद्योत्प वस्तु
174 B	णनान्येषां	211 B	खंधाहु. O खंधाहि
175	no variant	212 C	सुरअसंगरे
176 A B	drop अपि	213 B	ण मुहुराकर्षणे तथा
177 A	प्रकाशत्वे	214 C	खन्धपदं
178 B	र्यत्रणत्व Read no 178	215 C	मिअङ्कस्स सुहअ
	on निर्यघ्रणी	216 B	को तुं
179 O	दिमिरर्यान्तरसं	217 B	पडसरं
180 O	जहवि तहवि धीराणम्	218 B. O.	ण वेत्तादि
181 O	हिअभवअस्स	219 B	पऊसे
182 B	वयसा	220 A O	व्यज्यत
183 A. O	ज्वरोपमम्	221 B O	णिहुवण

40	A	स च प्रमेदैः	74	B	इत्यत्रतेद्गृहे
41	B	पुनरप्युद्योतते बहुधेति ।	75	B	drops अत्र तात्पर्यं
42	A B	भेदप्रभेदगणने			°व्यमिति स एव
43	A B	drop तु	76	A B	°स्य कृद्वाक्यत्वे०
44	B C	°विचित्रं विचित्रं चेति । अविचित्रं वस्तुमात्रम् ।	77	B	यावानर्थोवगम्यते तावति
45	B	drops तस्य	78	B	शब्दस्यैवाभिधैव
46	B C	वाच्ययोर्वस्तु°	79	C	°स्तत कथं
47	B	°ले तु नियंत्रणे (i e drops अभिधाया)	80	C	कस्मालक्षणा
48	B	drops च	81	A B	दीर्घदीर्घाभिधा-
49	B	°मूले तु विशेषे°	82	C	कस्माच्च
50	B	°योग्यतासंनिधिवशात्परस्पर संसर्गं । Read no 50 on °निधियोग्यता	83	B	विधेरेव सिद्धं
51	B	यत्रापदार्थो विशेषरूपो	84	B	°त्येकत्ववर्तिनी
52	A	बुद्धेः शक्तिं B बुद्धे छक्तिं	85	B	तदसाधु°
53	B	°पत्या सवुध्यन्ते	86	B C	°वाचकभावव्यति°
	C	°पत्यावबुध्यन्ते	87	B	°व्यंजकाश्रयणे
54	A	°दशा देवदत्त	88	B	सपत्न
	B	दशा देवदत्त	89	B	°वर्तमानाह
55	B	°नयेत्युत्तमवृद्ध°	90	B	°तोद्य प्रेयानि°
56	A C	प्रयोगादेशा°	91	B C	°णामुत स्वरस्वरविलासिनीनाम्
57	B	नयत्यनेनास्माद्वाक्या	92	A C	°न्यतर
58	B	°लक्षणं°	93	A	निहितो
59	B	drops देवदत्त गां°	94	C	शब्दतदेकदेश
60	B	°प्रत्ययेन तान्ये°	95	C	°स्य शब्दानुशासन
61	B	इत्यविशेषभूतो	96	C	°पदेद्वयोः
62	A C	प्रकाशत्वान्न°	97	C	ण पिआइ
63	B	°त्वं ज्ञातस्य कथं		B	ण होइ रोसो पियाए दट्टूण
64	A C	°कानुसारेण			सच्चणं
65	A B	दीर्घदीर्घौ व्यापार	98	B	°पउपमघारिणि वारिअवामे सहसु
66	B	तदतात्पर्ये ज्ञास्तात्पर्यं		C	एणिह
67	B	°क्रियाभिनिर्वर्तेक°			°पडमग्घाइणि वारिअवामे सहसु
68	B	क्रियासंबधात्सा°			एणूहिं-
69	B	प्राप्नुवन्तीति	99	A	नीलानीलादौ
70	A. C.	णांतरात्सिद्धे°	100	B C	तु न तदपेक्षत्वमिति
71	A C	कारणत्व°			Read no 100 on तु
72	B	°परार्थेपि	101	C	कुड्झित्यादौ
73	C	मुद्क्ष्व	102	C	तामिति
		का० प्र० 2	103	A	नियतसंबंध अनियत°
			104	B	drops सप्तद°
					°बन्धः सप्तदश
			105	B C.	पुत्र्य
			106	B	शुभजइ

278 B	ललितलुलितै	6 A	मूलानुष्ठान रूपस्य - अनुष्ठान
' C	ललितललितै		seems to be a clerical
279 B	°द्योत्यस्य च		mistake for अनुष्ठान
280 A	हत	7 B	युक्तः पाठः.
281 C	सर्वनामप्रातिपदिक	8 C	in the bracket वाक्यार्थो-
282 B	drops व्यञ्जकत्वं		भूतस्य
283 B	°मौलिमयं	9 B	रसादिरनुरण
284 B	drops इति	10 B	adds यथा after वा
285 B	धनु	11 C	रसनो
286 C	वसतीति त्वादि	12 B	समिद्धये
287 A	एषां. B °प्येषां	13 A B	drop भावस्य
288 A	drops प्राप्नोति	14 A B	स्मृत्यौस्तुक्यसमदैक्यविवोधौस्तु-
289 B	निरूपणे		क्यानां
290 A	°भेदाः ॥ ४२ ॥	15 B C	'दयभावसंधिभावशबल'
291 C	योजने	16 B	प्रधानेन
292 C	निरूपेण	17 A	व्यपदेशो भवतीति
293 A	दिग्मात्र	18 B	तृष्णाकुलधिया
294 B	खण पा	19 A	'भूलोनुरणनोपमो रामेणः
295 B	देवर जायाए सुहज	20 B	भुजगरूपणस्य वाच्यसिद्धिकृत्
C	देवर जायाए सुहज	21 B	खेदाहसन्नाश्लिष्य
296 B C	भणिजा	22 B	मंत्रणेति वाच्यस्य
297 C	बलहीधरम्मि	23 B	विश्लेषसीरुता
298 B	अनुणिज		Read no 23 on विच्छेद
299 B C	वराङ्गे	24 A	कुर्यादिति श्लिष्टं. B कुर्या इति
300 B C	लक्षणेर्वा		श्लिष्टं
301 B	omits तथा	25 C	अत्राधरं
302 B	कठोरहयो	26 C	किं वा विलो
303 B	सहै	27 C	'ण वाच्यं
304 B	'ध्वन्यो । सकरः ॥	28 A	drops काकाक्षिप्तं यथा
305 A	'दाहार्य ४३	29 B	संधि
		30 C	adds असुन्दरं यथा
		31 B	'रुदुङ्गु
		32 A	उण
		33 A. C.	घट
		34 B. C.	बहुए
		35 B	अंगाद्
		36 B	omits दत्त
		37 A. B	'श्रयादिनि
		38 A	'क्तदशा B 'क्तदगा
		39 B	'ध्वनेस्ते Read no. 39 on
			'ध्वने

उल्लासः ५

1 A C	रेत्य
2 B	सूचीव्यंघ. C सूचीव्यंघ
3 B	छात्राभ
4 B	instead वाच्यस्य, there is स्वार्थेन्य 'तिरस्कृतस्वार्थेन्य
5 B	instead प्रापित there is संमित. - 'लोकान्तरं संमित ।

25	C	चपेटापातनेन	58	B O	प्रहरण
26	O	यत्. in the bracket	59	A	प्रबन्धनं
27	B	omits चन्द्रस्य	60	B	°मिति विव°
28	B	°द्रमभासि°	61	B	omits किं
29	B	°गलगलद्र°	62	O	सुरकम्पनामार्गणभूतिशब्दा°
30	B C	°इधि°	63	B	किं वा मदिरा
31	B. O	यथा वा	64	B	मात्रप्रतीतत्वादप्रतीता. ।
32	O	°म्वादवरोपयन्ती पुनः	65	A	भल्लादयः
33	B	°रपुष्पकाञ्चीम्	66	B	रजस्तमा
34	O	अत्र द्वितीयत्वात्मात्रमुत्प्रेक्ष्यम् । मौर्वी द्वितीयामिति युक्तः पाठः ।	67	A	वेदय
35	O	यथा वा Read no. 35 on च	68	A	हततमाः
36	O	यथा वा	69	B	वीक्ष्य
37	B	न नाम शरासनम्	70	B	उच्छूनतामात्रं
38	B	°वादेनात्र किञ्चि°		C	उच्छूनत्वमात्रं
39	B	°नस्ततानुवादेना°	71	B	विलासवेल्लनम्
	O	नस्तत्वाद्यनु°	72	A B.	क्रमेणोदा° ।
40	B	°त्म गोपनादि	73	B O	श्वापदचेष्टितं
41	C	प्राप्त	74	O	वाक्यानुगत
42	O	यथा वा	75	O	वाक्यानुगत
43	B	°सतानशून्यात्मन° Read no 43 on सतान	76	B	यथा
44	O	has इन्द्रवरुणभवेत्यादिना पुंयो- गान्डीप्रत्ययेन भवस्य पत्नी भवानी ।	77	B	°पदयो°
45	A	°णोदा ॥	78	B	°नेपि द्वयमपि सामर्थ्यात्
46	B	°ध्येष्ट Read no 46 on °ध्येष्ट	79	O	°त्कचिद् द्वयमपि गम्यते
47	A	अनेल मूकवधिरौ	80	O	°नेऽस्ति
48	O	इन्द्र. । अनेडमूकौ मूकवधिरः	81	B O	°स्यात्
49	B	°यकादि शब्दा	82	B	स्वात्ममात्रपरिपूरिते
50	O	चन्द्रयशः पर्याया.	83	B	drops च
51	B	वनश्रास्त°	84	B	drops हि
52	B	शरत् ज्योत्स्ना°	85	B C	°स्तच्छब्द°
53	B	°तार्थं Read no 53 on °चितार्थ.	86	B	महसा
54	B	धामापि		O	महसां भाजनं विश्वमूर्ते
55	A B	omit आङ्	87	O	धुर्यां
56	B	च पत्राणामवाचकाः	88	O	भृश धेहि
57	B O.	तत्तत्प्रहरणोत्साह°	89	B	इत्यत्र
			90	O	यथा वा
			91	O	विरुद्धामतिकृद्यथा
			92	B O	विरुद्धार्थप्रतीति
			93	A B.	°णोदा°
			94	B. O	°त्संगमेनाङ्गनायाः
			95	B	अथवा
			96	A C.	°मर्थोत्तर°

107 B	दिअसअं पुलोएहि	उल्लासः ६
C	दिअसअ पंलोएहि	१ B °तिश्चित्रार्थशब्दयोः
108 B C	पहिअ	Read no. 1 on स्थितिः
109 B	रत्तिअंधअ	2 B न इति ।
C	रनिअंधअ	3 A C. °तामिव न त्यजन्ति
110 A	णुमज्जिहि	4 B omits रस
B	महणुमज्जिसि C मह	5 B °व्यंग्यमेव तत् काव्य-
111 B	वाच्य	
112 B	drops न	उल्लासः ७
113 A C	°बलम्बनेनापि	1 A B कष्ट instead of दुष्ट
114 B	प्रसिद्धे. अभिधा°	2 B भङ्ग
115 B C	वहं	3 C has bracket for व्या...
116 C	कमलद्रुम्	हीनं
117 A C.	अण	4 B पांडुर°
118 B C	सूर्यात्मकता	5 A अत्र नाथत इति
119 B	सूर्यास्तमयेन पद्मस्य°	6 C पदं विहितम्
C	सूर्यास्तमय । तेन पद्मस्य°	7 B अत्र याचनार्थः
120 B	°स्यदर्श°	C अत्र तु याचनमर्थः । तस्मात्
121 B	°दर्शनेन निर्यन्त्रणं	‘अनुनाथति स्तनयुगम्’ इति
C	दर्शनेनानियं-	पठनीयम्
122 C	°मिति	8 No variant
123 A B	drop ननु	9 C इति पुंस्त्वान्नातोऽपि
	Read no 123 on ननु	10 No variant.
124 B	drops च	11 B °लीकरणरूपो
	Read no 124 on च	12 B omits पाद°
125 B	°वंधाव्यंग्य	13 B न instead of च
	Read no 125 on संबन्धाद्	14 C °मित्यर्थे
126 B	°भावोभवत्यप्रतिबंधे°	15 C °दित्यर्थे
127 B C	°ज्ञिज्ञान°	16 B C. °थवा नति°
128 B C	वीसद्वो	17 A तदा instead of भवान्
129 B	सुणऊ . मारिऊडेण	18 C कि वा नम°
130 B	निर्देशेन	19 C यत्केचले in the bracket
131 B	°गेणान्येनैव भूनेन	20 B °न्धनम्
132 B	धीरत्वेन	21 B प्रयुक्तः
133 B	प्रमाणमस्ति	22 B omits यत्
134 B	अर्थेनानिप्रवधा°	23 B सुखम् । क तपनीय
135 B	°सिद्धिश्च	24 A, B नेयार्थ काश्चिन्नैव त्वशक्तित
136 B	अत्रश्चात्रैव	इति । यन्निपिद्धं...
137 B	°हायानामेव व्यंजक°	C नेयार्थ (“निरुद्धा लक्षणा. काश्चि-
138 B	आधमन्त्रं	त्सामर्थ्यादभिधानवत् । क्रियन्ते
139 B	इति वादिनो व्यक्तिवादिनः	सांप्रतं काश्चित्काश्चिन्नैव त्वश-
		क्तितः । ”)

162 O	भवान्याः	191 B	omits च
163 A B	°भुतैर्महत्तस्य	192 O	°भ्यस्यताम्
164 B O	वीर शिशु	193 B	विश्रब्धं
165 B	वाक्यत्वेनै°	194 B	वराहततिभिर्मुस्ता-
	Read no 165 on	195 B	विश्रान्ति° लभता°
	°वाक्यगत°	196 O	वरामुस्ताक्षतिमित्य°
166 B	°रूप्य°	197 B	°मन्यत्राप्यनुसर्तव्यं
	Read no 166 on	198 B	omits यथा
	°भिरूप°	199 O	°दनन्तरं चकारो
167 O	यथा वा	200 B O	पुन
168 B O	°निधायुपाहितां	201 B O	न्याय्यं तथा लक्षं
169 O	वस्तुपु	202 O	पदयुक्तः
170 B O	प्रोद्यद्	203 A	°णोदा ॥
171 B O	°क्षणात्	B	°णोदाहरणं
172 O	वाक्यान्तरस्य पदानि	204 B	निष्यद् सरसा°
173 B O	वाक्यान्तरमनुप्रवि°	O	°निस्यन्दसुरसा
174 O	मुञ्च इति	205 B	स्फुरति
175 B O	गतेत्यम्बुधि	206 B	मध्यात्मक
	Read no 175 on	207 B	कथं प्रसन्ना भवन्तु
	गतेवाम्बुधि	208 B	भवंत्विति
176 A O	भणितादि	209 O	संक्षेपार्थ इति कष्टम्
177 O	अत्र	210 O	gives the whole verse no 259
178 O	विशेषे		Read no 210 on कृतमनु
179 B	°मिति चेहोक्ते. कथमे°	211 B	omits अत्र
O	°मिति चेहैवोक्तं तत्कथ°	212 O	धुरं
180 O	एकपदद्विःप्रयोग°	213 B	omits पुनरुक्तः
181 B	यथा हि	214 B	°स्य प्रथमनिर्देशो°
182 B	क्रियते	215 A B	रूपकं instead of कूर्परं
183 B	तत पदान्तर	216 O	gives the whole verse no 263
O	तदा पदान्तर		
184 O	अत्र प्रयोगात्	217 B	°स्यासीन्न
185 B O	वेति युक्तम्	218 O	अत्र द्वितीयशस्त्र
186 A	°र्थयन्ति	219 B	omits यथा वा
187 O	नियता लघुता	220 O	has अत्र पादा°
188 B	भजतो	221 B	omits न पुनरङ्कुरोद्गमः
189 B	लघुताभाङ्गपदमिति तु युक्तं	222 B	येना
O	लघुतावान्न पदं नृपश्रिय इति युक्तम्	223 B	°रूपतया कथितेति
		224 B	°राग विना
190 B	नि श्रीका. काश्चिदन्तर्दिश इव दधिर इति कम्पमाना °	225 B	°शास्त्रविरुद्धम्
		226 B	omits अत्र

97 A	भव्य instead of लभ्य	131 A B	क्रमेणोदा ।
98 B	कष्ट	132 C	मधुरमधिक
99 C	क्षीवार्थे		Read no 132 on मधुरमय
100 B	भल्लाना°	133 C	स्यादित्यध्वयम्
101 B	drops दृशामिति	134 C	अत्र हारिगच्छः
102 B	अनर्थकम्	135 B C.	मनमामत्ताणि
103 C	न च । अलसवलितं and gives the whole verse (202)	136 B	गुरुत्वं
			Read no. 136 on गुरुत्वं
B	न चालसवलितैरित्यादि°	137 B	°मदनि°
A B	drop verse (202)	138 C	अविरुद्ध
			Read no. 138 on अनि- रुद्धं
104 B	पदमनर्थकं	139 B	°युक्तिः
105 B	फलस्याभावात्	140 B C	जरास्वपि
106 A C	गण्ट	141 B	omits कृतं
107 C	°दावुत्तरपदमेव	142 C	कथितपदं
108 C	°दौ पूर्वपद-	143 B	परिमलन
109 B	दर्शिता	144 B	कथय सुतनु कस्य
110 B C	°मममतपरार्थे		Read no 144 on सुतनु
111 B	तद्विपरीतत्वं	145 B	शेषं
112 C	प्रतिकूलवर्णम्	146 B	°श्रुगमै.
113 B C	रौद्रे यथा	147 C	°धूमिर्वीक्षिता निक्षिता च
114 B C	मे instead of नो	148, 149	C has brackets
115 B	द्रोणाय नि कोधन.	150 B	omits तत्
116 B	omits हि	151 B C	किं तैस्त्व°
117 C	विसंधि संधे°	152 C	°न्ययेन यै°
118 C	तत्राद्यं	153 B C	omit तु
119 B	आद्यो	154 B C	omit तु
120 B C	दधाति	155 C	णमागतेन
	Read no 120 on °धुति°	156 B. C	कीर्तिरतुला
121 B	उचितार्थवृत्ती	157 C	gives the whole verse no 231
122 C	पदमेत्य	158 C	हतो हुंदुभि.
123 B	उदात्त	159 B	omits अत्र
124 B	° नर्ध		Read no 159 on अत्र- ध्वर°
125a	B C स्वेच्छया	160 C	यथा वा
	Read no 124 a on स्वेच्छा		Read no 160 on तथा
125 A	हेतुकत्वेन	161 B	omits from भर्तृ...
126 B	अत्र द्वयोरश्लीलता		भवान्या. । and after भृङ्गः adds इत्यादि
127 B	°त्रवाली		
128 B	पर्वते		
129 B	No variant		
130 B	omits तद्वत्तृत्तम्		

290 A	omits ताम्बूल...स्याम् Read no 290 on ताम्बूल	321 O	पुहासिमि
291 B C	°लौहिते°	322 O	लक्ष्याल्लक्ष्यम्
292 O	सूचकम्	323 B	omits रसदोषानाह Read no 323 on रसदोषा°
293 B C	प्रतीतिकृत्वेन व्याज...	324 B	स्वपदोपादानं Read no 324 on स्वशब्दो°
294 C	प्रतीतं	325 B	वाच्यत्वे
295 B	विहितमतयो	326 B	°मूलवीक्षितां
296 B	सत्त्वोद्रेका°	327 B	तरङ्गणमातनोति
O	ज्ञानोद्रेका°	328 A	कणत्कारै.
297 B	चेत्तु	B	क्षणत्कारै.
298 B C	°र्ह्यमाणः instead of °र्ह्यमानः	329 A	°कृसि Read no. 329 on कृसि°
299 O	फलकुरं	330 B	°अनुभावाः पर्य° Read no 330 on अनुभाव°
300 O	कमलकूरणिहं वहन्ति	331 B	°लतितरां परिवर्तते Read no 331 on, भृशं°
301 B	सिद्धु	332 B	यत्नप्रतिपाद्य.
302 O	दे instead of ते	333 B C	णिहुभर
303 O	°दस्त°	334 B C	लोभण
304 O	दे instead of ते	335 B C.	°हिम्बा Read no 335 on °हियम्बा
305 B	विहृइ	336 B	रतिविलापेषु Read no 336 on रति°
O	विभइ	337 B	वेणीसवरणे द्वितीये
306 B	°नतरं	338 B	drop वीर Read no 338 on वीर Omit no 338 on page 178, line 5
307 B	इत्यन्तै°	339 A	वृत्ते
308 B C	यथा वा	340 O	वर्णनम्
309 O	क्वचिद्गुणो	341 A B	drop अकाण्डे
310 B C	°स्यानुवाद्यत्वे Read no 310 on विहि- तस्यान्°	342 A	उत्तमाधममध्यमाश्च
311 A	°णोदा	343 B	°माश्च एवंस्थिते तत्र इति ..
312 A B	धरणीधव	344 B	°रूपो
313 A C	जायन्ति	345 A	°लुक् इव भ्रु°
314 A B	एहि Read no 314 on सहि- अएहि	346 O	°तः क्रोधः सद्यः फलद° Read no. 346 on वर्जितः
314a B C.	धेष्यन्ति		
315 B C	रह		
316 B C	हिआई Read no 316 on °हियाइ		
317 B	वाक्यार्थान्तरमेव		
318 B C	अपदस्थसमास		
319 O	तुमस्मि		
320 B C	पत्तिदि		

227 O	विहितमिति°	260 B O	लङ्केश्वरेणोपितमा
228 B	omits एतत्कामशास्त्रेण	261 O	इत्यत्र केवलो
229 O	अत्र		Read no 262 on इति
230 B	omits ततः	262 B	°रत्नानामिश्रत्व
231 O	संप्रज्ञातसमाधिः पश्चा°		Read no 262 on° रत्नाभि°
232 O	has एतद्योगशास्त्रेण	263 B	°कान्ताकर्षति
233 B	विद्यांतरेपि		Read no 263 on कान्ता°
	Read no 233 on विद्या-	264 O	पुष्पविषये पुष्पशब्दः
	न्तरै°	265 B	°ण त्वेनापि
234 B	संप्रीणिता.		Read no 265 on °विशे-
235 O	°ताक्षरं हि निखिलं		पणत्वे-
	Read no 235 on °खिता-	266 B O	°णत्येऽपि
	क्षमेव°	267 B	°प्रतीतौ गतार्थ°
236 B	वक्त्राभोजे	268 B	drops कचिच्च
237 B	स्मितं instead of श्रियम्	269 O	युक्तम्
238 O	ज्यौत्स्नीमिति	270 B	युक्त त्वेवं
239 B	मकराकर	271 B	°मतिद्रुतम्
240 B	omits अत्र	272 O	व्रजशेष
241 B	इत्यत एवात्र समाप्यं	273 B	खिद्यत
O	इत्यन्तमेव	274 B	इत्युदाहार्यं
242 O	श्रुतादिभिर्ह°	275 O	has सर्वेषां श्रुति°
243 O	सहचरितै°	276 B O	°मद्राक्षमित्यादि
244 O	has विनयेन...युक्तः		Read no 276 on °क्षुष-
245 O	gives the whole verse		मद्राक्षी
	no 281	277 A	drops कचिच्च दोषो न गुणः
246 B	°मुपैतु	278 O	च instead of वा
	Read no 246 on °मुपैतु	279 B	रौद्रे च रसे
247 O	सुखेन ..युक्तम् after इति	280 A	°णोदा
	विधेयम्	B	°णोदाहरणं
248 B	°रण मधुपश्रेणि°	281 B	किङ्क्षप्रत्यय°
249 B	°ङ्ग्येत्यत्र विदितं...	G	किप्प्रत्यय°
250 B	omits उद्यतस्य पर		Read no. 281 on
251 A B	हन्तुमेव प्रवृत्तस्य स्वधस्य°		क्षिप्प्रत्यय°
252 B	यथाशु जायते	282 B	भूरिभीषण
253 B	omits प्रतीतिः	283 B O	प्राग्भार
254 B	प्रकाशितस्तत्र	284 B	°पौद्गतं
255 B	°त्वात्तत्प्रकाशनं	285 O	वाच्यवशाद्यथा
256 B	संनिकर्षादि°	286 O	पुरः instead of शनैः
257 B	बोधार्थी	287 B	वातामिभूतं शिरः
258 O	°तेत्यर्थमन्या.	288 B	घटयत्येव उल्ला°
259 O	प्रतीत्यर्था	289 O	श्लेषादावदुष्टौ
			Read no 289 on श्लेषादौ

15	B	बहुदृदि	48	B	°नास्तेषां
	C	विहृददि	49	B	°वर्जाः
16	C	दृददि	50	C	योगेण रचना
17	C	गुणेषु	51	A B.	उदा instead of उदाहरणम्
18	B	सेजासु	52	C	चिन्तनानि
	C	सजासु	53	C	°भ्यामन्ययोस्तद्वि°
19	B	लुदृदि	54	B C	वा instead of च
20	B C.	°स्मुहसु°	55	C	संबन्धः
21	B	पयदृदि			Read no. 55 on संबन्धः
22	C	दृददि	56	B	दीर्घः
23	B	°सन्नां	57	A B.	उदा
24	C	सारसम्	58	C	शब्दानु
25	B	वक्रांकेन	59	B	यत्रार्थप्रत्ययो°
26	B. C.	कण्ठे	60	B	गुणो भवेत्
27	B	गुणालंकारभेदः		C	गुणो मतः
28	B. C.	भेदः । भोजः प्रभृतीनामनु- प्रासो...	61	C	रसानां संघटनानां i. e. omits समासानां
29	B	गङ्गुरिकाप्रवाहेणैषां	62	A. B.	उदा
	C	गङ्गुलिका	63	B	परिवलन
30	B. C	वस्त्वलंकारा	64	B	रचनायाः
31	B	drops यतः	65	B	°प्रतुकुह°
32	B C.	समस्तैर्गुणैः	66	C	कुहरचलन्म°
33	B C	गौडी			Read no 66 on °रवलन्म°
34	B	तदद्रावत्र	67	C	°ताडितोसौ
35	B	omits सत्सु	68	B	°धेयार्थे
36	C	न्यवहारस्य प्रवर्तकौ	69	B	उद्धतरचनादयः
37	B	°वृत्तोपचारेण	70	B	°नपेक्षया प्रबंधौ
38	B	दुष्टत्वाभिधान°	71	B	°चित्तादेवते
39	B	स्वीकृते	72	B. C	°मसृणवर्णादयः
40	B	वाक्यरचना			Read no 72 on °मसृणा°
41	B. C.	प्रौढिर्न्यासः ..			
	C	प्रौढिर्न्याससमासौ च साभिप्रायत्वमस्य च ।			
42	B	omits च			
43	C	त्वरूपोदारता			
		Read no 43 on °त्ववपुरु°			
44	B	°रूपं			
45	C	°न्यस्य प्रस्तावे			
46	B	वक्तुं न्याय्याः instead of वाच्या वक्तव्याः			
47	C	गुणाश्च ये			
		का० प्र० ३			
			1	B C	पदभङ्गश्लेषेण
			2	B. C.	अभङ्गश्लेषेण
			3	A	गुरूपर°
			4	A	°तया बत
				B	°तया बत दूरं देश
			5	B	रसाद्यनुगुणः
			6	A. B.	उदा
			7	C	°रिकोच्यते

उल्लासः ९

347 B. C.	स्वर्गपाताल
348 B	गमनं
349 C	°नाद्युत्साह°
350 B	diops तु
351 C	°वदानं
352 B	निबन्धव्यं Read no. 352 on निबद्धव्यम्
353 B	°सत्यत्वप्रतिभासेन
354 C	°मप्यन्यथा°
355 B	°वन्नित्याद्युत्तमे नाधमेन
356 C	भट्टारकेति नोत्तमेन Read no. 356 on भट्टार- केति
357 C	diops परमेश्वरेति न मुनिप्रभृतौ Read no 357 on परमे- श्वरेति Omit no 357 on प्रकृति°
358 B	°दिसमुचित°
C	°दिकमुचित°
359 B	निबन्धव्यं
360 C	च कृतं वसन्त°
361 B	नायककोपोपवर्णनम्
362 A. B.	प्रसिद्धौचित्यबन्धस्तु Read no. 362 on औचित्यो°
363 B. C.	अप्येते
364 C	इत्युच्यन्ते
365 B	सरोहत्कुलका°
366 B	°दुत्सुकमागत इत्याद्यै
367 B	°पत्तिकारणत्वा°
368 C	न परमदोष Read no. 368 on °नोक्तिर्न°
369 B	after कुलं adds भूयोपि दृश्येत मा दोषाणामुपशातये श्रुतमहो कोपेपि कातं सुखमित्याद्यै
370 B. C.	वदनं
371 B	हृदन्ते
372 B	पाण्डुत्वाद्दी°
373 B	°नेनोक्तम्

374 B	°त्वमिति° Read no 374 on° स्थिर- त्वमिति
375 B C	°न्तर्येण यो रम्.
376 B	°शृङ्गारयोर्वाररमोतनिवेगितः ।
377 B C.	यथा
378 B	°त्कर्षीत्यादि
C	has the whole verse no 337
379 B	°णं पोषयति
380 B C	चमत्कारकारीणि°
381 B	°लोकयत्सस्पृह°
382 B	°देता°
383 C	°दृशो मुनय
384 B	विषया या रति. प्रतीयते
385 A	°र्थिभिरिति
386 B	सात्त्वनेत्रो°
387 C	तथा शरा°
388 B	नात्र स्थायिभाव Read no 388 on 'शब्दे- नात्र

उल्लासः ८

1 C	°रस्य तथा
2 C	गुणा°
3 B	°दिरसव्यञ्जक
4 C	सुकुमाराद्विघर्णानां
5 C	मधुरादिव्यव°
6 B C.	विश्रान्तप्रतीति°
7 B	संश्रिता instead of जातु- चित्
8 B	ये वाच्यवाचकलक्षणा°
9 B	°रसव्यक्तिस्तत्रोक्तिवैचित्र्य°
10 B	°पर्यवासिता
11 B	writes यथा and omits क्रम उदाहरणानि
C	यथाक्रम उदाहरणानि
12 B	दूरमेव
13 B	मनोरोगस्तीव्रं
14 B. C	न मां त्रातुं ताव.

78	A	पद्मः and omits बन्ध.
	B	पद्म and omits बन्धः
79	B	सर्वतोभद्रः
80	B	°न्ये भेदाः
81	B C.	न प्रदर्श्यन्ते
82	B.	एकार्थतेव शब्दस्य भिन्नरूप°
83	B	°र्थत्वेनेव मुखेव भासमानं
84	A. B.	उदा
85	A B.	उदा
86	C	तनुवपुरजघन्योसौ

उल्लासः १०

1	B	omits तु
2	B	यथेव वा शब्दा
3	B. C	विशेषणान्ये ते
4	C	°पादाने श्रौती ।
5	A	तुल्य°
	B	तुल्यमित्यादा°
6	B.	°रिति तत्र साधर्म्यं
7	C.	तुल्यं क्रिया चेद्वतिः इत्यनेन
8	C	इवेन नित्यसमासो°
9	B	°शब्दप्रयोगे
10	A. B.	°क्रमेणोदा Read no. 10 on क्रमेणो°
11	B	लक्ष्मीनिवास Read no. 11 on लक्ष्मी°
12	B	स्वाधीनभर्तृका कांतं
13	B	कान्तं यथा भजमाना
14	B	रसादिरूपस्तु
15	B	त्वैवैतदलं°
16	A B	उदा
17	B	सयल
18	B C	सम्मद्
19	B. C	समेतेण
20	A. B	omit समासेन
21	B	कर्मण्यधि°
22	B	करणे चोत्पन्ने क्यचि°
23	A. C.	क्यच्चा
24	C	कर्तुः
25	A	क्यङ् । च
	C	क्यङ् । कर्म°
26	A. C	°मुला

27	A. B	उदा
28	C	चरितानि
29	B	एतयोर्द्वयोर्धर्म°
30	A. B	उदा
31	B	संपराय
32	A B.	उदा
33	B	दुंदुलंतो°
	C	दुण्डुणन्त
34	B	मरिहिसि
35	C	कण्टककलि°
36	C	आइं
37	B C	वणाइं
38	B C.	ण
39	B	पाविहिसि
40	B	कुसुमेन
41	B C.	सममिति
42	B	आसो निरासः । उदा । अराति...
43	C	gives त्रयाणां चादिधर्मोपमाना- नाम् after उदा ।
44	B	विशरा
45	C	राचितांतरा
46	C	हरते
47	C	भवत. तदेदमुदाहरणम्
48	B	°ध्यवसानादय.
49	A	त्रिलोपे इयमुपमा
50	C	सा च विपा°
51	C	इहाभिन्ने°
52	B	°वाधारणधर्मे
53	B	°सुधेव instead of सुरेख
54	C	भिन्न च तस्मिन्
55	B C	°मानत्वे पूर्व°
56	B C	सभा
57	B	रसनोपमा
58	A B	उदा Read no 58 on उदाहरणम्
59	B	उपमानोपमेययो.
60	B	°नोपमेयुपमेयो°
61	B	यो न मम सङ्गते
62	C	धनस्युरपस्तेवेय दृष्टिविप्लवता गता ।

8 B	०दूरमेव	47 A	०कार उच्यते । उच्यते
9 A. C.	गौडी	48 C	विराजिता इत्यभङ्गः
10 C	रीतयो मता.	49 B	०भङ्गपदश्लेषश्चेति
11 B	०भेदेऽपि तात्पर्यमात्रभेदात् ।	50 B C	यथा स्तोके०
12 B	०लभत्वाह्लादानुप्रासः	51 B	०सदृशी चैष्टा तुला
13 A B	उदा	52 B	चेति
14 A B.	उदा	53 B	०चोपमा
15 A B	उदा		Read no 53 on चायमु-
16 A	धरणीधव		पमा०
17 B	प्रथमश्चतुर्थे द्वितीयस्तृतीये प्रथमो द्वितीये तृतीयश्चतुर्थे इति द्वे	54 C	सुधांशु
18 C	तृतीयश्चतुर्थे प्रथमश्चतुर्थे		Read no. 54 on सितांशु
19 B C	प्रथमपादादिभागः	55 A	इत्यादि
20 C	नासौ	56 B. C.	इत्यादिः
21 B	०नुसरणे नेकभेद		Read no. 56 on इत्यादौ
	०नुसारेणानेक	57 B	चोपमाधलंकार
22 C	आद्यन्तिकम्	58 B. C.	विविक्तोऽस्ति
23 A	मध्यान्तेकं	59 B	इत्युपपत्तिपर्या०
	०मादिममध्यातकं तेषां	60 B	श्लेषाभास इव श्लेषः
24 C	स्थान बाधृत्ति	61 C	तदेवमादिषु
25 B	०काव्येन्तर्गडु०	62 B	अहो देवगतिश्चित्रा
	काव्यान्तर्गडु०		तथापि न समागमः ।
26 A B.	०त्रं चोदाहियते		अहो देवगतिश्चित्रा
27 C	०माय ततस्त्वं		तथापि न समागमः ।
28 A	०वस्यमवलं		Read no. 62 on अहो
29-30 B	०दावानल	63 B	देवगति०
31-32 B	क्षेत्रे	64 B	लक्ष०
33 B	०वनं	65 B	वोच्यते
34 B	०विचित्रत्वसहस्रैः	66 B	omits च
35 B	०व्दा युगपदुच्चारणे	67 B	०प्रेक्षित्वमेषां
36 A B	क्रमेणोदा	68 B	०व्यपेक्षित्वे०
37 B	०रुद्रोटी परिज्ञो	69 B. C.	०सादीनामलंकारता
38 B	लाघण्यस्य महाविधी०	70 B	०पेक्षयैव स्थिति०
39 B	युष्माक तनुतां		पेक्षयैव व्यवस्थिति०
40 B	एषवचन०	71 C	प्रसज्यतामित्येव
41 B	प्रथम	72 B	स्वयं प्रयोज्यं
42 A B.	उदा	73 B	कष्टकाव्य०
43	No valiant	74 A. B.	उदा
44 C	तद्भावादसिद्ध	75 B	तदति०
45 C	०धोप्यर्था	76 A. B	०दुमादिजा
46 B	०मध्ये भाणितो०		०दुमादिमा
		77 A. B.	omit वन्द्य

128 B	दुष्टताया	161 O	मालाप्रतिवस्तूपमावन्मालाम्पतिः
129 B	यथा । त्वयि ..		रेकोपि संभवति तस्यापि भेदा ।
130 B	कुमुदं		एवमूह्याः । दिङ्मात्रं चोदाह्रियते ।
131 B O	करं		Read no. 161 on श्लिष्टः
132 B	किञ्जणाण	162 O	यथा
O	किञ्जणाणं	163 O	चाति
133 B	णाञ्जाण	164 B	अत्राक्षिसैवोपमा ।
O	णाञ्जाणं	O	अत्र ह्याक्षिसैवोपमा भास्वतेति
134 B	केसराह		श्लिष्टः
O	केसराहं		Read no 164 on यथा
135 O	सीहाण	165 B	अत्रेवादेस्तु
136 B	आण	O	अत्रेवादीनां तुल्या°
O	आणं	166 B	omits च
137 B	अथणा	167 B O	एवंजातीयकाः
O	अथणा	168 B	योग्यपदस्य
138 A. B	कत्तो	169 B O	तेऽपि
139 O	अमुञ्जाणम्	170 B O	दिशा दृष्ट्याः
140 B	नवपरिणयता	A	दशा
141 B	°नोत्तरोत्तरं	171 B	°पसर्जनीयकार्य°
142 B	°सगतेन	172 B	°कंपि
143 O	देवाकर्णय येन येन सहसा	173 B O	णिक्रिन्व
	यद्यत्समासादितम् ।	174 B O	ण
	Read no. 143 on संप्राप्ते	175 B	°कर्पूरः
144 O	येन त्वं भवता च कीर्तिरतुला	176 B O	कार्यस्याकथनं
	कीर्त्या च लोकत्रयम् ।	177 B	सुंदरमपि भाति
145 B	पुनः instead of वपुः	178 B O	सुहृद्.
146 B	omits °नील°		Omit no 178 on गौर्गली
147 B	तदाननस्य	179 B	omits अपि
148 B	°योपि वर्धते		Read no. 179 on °वेऽपि
149 O	नित्यं		No variant
150 B	श्लेषे	180	
151 O	उपमानगतमपकर्ष°	181 B	द्वाभ्यामपि द्वयं
152 B	अर्थेन	182 B	सगररंगसक्त°
153 O	आर्थेन च क्रमेण°	183 B	संततमुत्त°
154 O	°शक्तिभेदाः	184 B	सतत्त्वविदां
155 B O	हायोपि	185 B	नि शंकर°
156 O	महाधृतिः	O	नित्यन्दतरङ्गि
157 O	अत्र तुल्यार्थे	186 B O	°चूडापगापि°
158 B	अत्रेवाहि तुल्या°	187 B O	पश्चादंघ्री
159 B	°विरहे आक्षिप्त°	188 B	सदाधृतिभूमा
	Read no 159 on. °विरहेणाक्षि°	189 B	दिग्गजिमाहि
160 O	श्लिष्ट । शब्दमौपम्यम् ।	O	दिग्गजिमाहि

63	B	पादत्रयं	98	O	omits अर्थस्या°
64	A B	omit इति	99	O	omits सा च
65	B	°करशंका	100	O	निपतद्वाराश्रुणा
66	B	adds अथवा । न्यस्तं लांछन- मंजनं कुमुदिनी प्रोलाससिद्धि- प्रदमिति चतुर्थः पादः । एवं च रूपकेणैव निर्वाहः ॥ श्रौता... after कार्या	101	O	कुत्रोद्गीय
			102	O	ममत्व Read no. 102 on महत्त्व
			103	O	प्रशमयसि Read no. 103 on शमयसि
67	B	देश	104	B	तदात्वमेव
68	B	°लयस्		O	तत्त्वमेव
69	B	°देश°	105	B	तुल्यांतरस्याक्षेपहेतुः
70	B	°पमाया इवैकस्मिन्निह बहव		O	तुल्यानुल्यस्य
71	O	बाणाः instead of प्राणाः	106	B	°स्याक्षेपहेतुः
72	B	दुर्गाणामामार्गण	107	B	रज्यते
73	B	°यः पराभव°	108	B	विस्फुर्यते
74	B	°देशवृत्ति ही°		O	विस्फुर्जसे
75	B O.	भुजः	109	B	omits भवति
76	B	वाच्यकुञ्जर	110	B O.	यथा । अन्धे... Read no 110 after भवति Omit no. 110 on °स्थगितभुवना°
77	B O	भुजस्या°			
78	B	कैर्भवानिति			
79	B	°मतिवर्तित°			
80	B	च मालारूप°	111	B	अन्धेर्गणः Read no 111 on अन्धे°
81	B	°मानं यत्सत्यतया स्थाप्यते			
82	A B.	सापह्नुति.	112	B O	°पाया इह
83	A	°स्पन्द	113	B	अंभो रिक्तः
84	B. O.	रोक्तासि	114	B	काचित्त्वध्यारो°
85	B	°भक्त्यंतरे°		O	क्वचिदध्या°
86	A	दिग्मालिङ्गं	115	B	°कारकरणी
87	O	°पादकत्राक्येन	116	O	क्वचिदंशेष्व°
88	O	°तस्यार्थस्या°	117	B	यत्र तदे°
89	B	जीप्	118	B. O	°तणअं
	O	तीप्	119	B. O	अण्णा
90	B	जयलङ्घी	120	B O	विअ
91	O	हुजला	121	B	धि
92	B	°वंशतरणमित्यु°		O	वि
93	B O.	मायां पर्यवस्यति Read no. 93 on मा°	122	O	च्छामा
94	O	म्वस्वरूप°	123	B	°ण्णपयाव°
95	B	°वोवराभ्यते	124	O	°वह्णो
96	O	हुवन्	125	O	होई
97	B	omits च	126	B	°वेच्छन्देनोक्तौ
			127	B	कथितपदस्य

258 B	यथा	294 B	०मंगकैर्मृग०
B	दिन्व गइ	295 A	०कृतमद्रो
259 O	देव गइ	296 B	लिंत्वादि
260 O	किंदुलहं	297 B	०यंतुकतया तत्प्रभ०
261 B	गुणग्राही	298 B	नता च
262 B	सोखं	299 B O	पूर्व पूर्व
O	सोखं	300 B	यत्रोत्तरस्य
263 B O	दुखं	301 O	यत् स्थापनं
264 O	०ईष्टा	302 B	०रेकावली गण्यते
265 O	कृपाणपाणिता	O	०रेकावली भण्यते
266 B	यथा instead of उदा	303 B O	प्रतिपेधेप्येवं
267 B	वसुधायां पत्तनं पुरे	304 O	यदा
268 B O	फलरूपयोरपि	305 B	यथा instead of उदाहरणम्
269 B O	वेअणा	306 B O	०कुहरेषु
270 B O	अलिखम्	307 A	चलदशा
271 B O	कवोले	308 B O	सभरिख
272 B	बहुए	309 O	पञ्ज
O	बहुए	310 B	जणस्स
273 B	वेअणा	O	अणस्स
O	वेअणा	311 B	कणस्स
274 B	सवत्तीए	312 B O	तदिति अन्यदप्राकरणिकं
O	सवत्तीणम्	313 B	०रूपकमुपमावातिशयोक्ति०
275 B	चैव	314 O	योक्तिर्वा
276 B	०मारब्धमाधीयते	315 B O	वस्तुतो
277 B	०दिष्ट्यैतदुदीर्णं	316 B	०चार्थानुगमने संज्ञा०
278 O	तत्सद्योगेऽसद्योगे च ।	317 B	कपोले
279 B	०नुपमे	318 B	विभ्रमयति
280 B	चेत्तदेत	319 O	निबन्धना
281 B	प्रतिपद्यते	320	No variant.
282 B	यच्चापि किञ्चिद०	321 B	यदि वा
283 O	विषयमासा	322 B O	कटप्यते
284 B	जग्राह	323 O	०पमानप्रतिकूल०
285 B	पुर	324 B O	वमणिजम्
286 B	०योगमनुमंतव्यं	325 O	उ अमिजह
287 B O	०सितुमशक्तेन	326 B O	वमणिजम्
288 B	केनापि तमेव प्रतिपक्ष०	327 O	व्यव्यन्ति०
289 B	विजेय इत्यर्थः	328 B	युगलेन बहसि किं
290 O	०शयादिव कामः	329 B	मुखे
291 B	omits मुख	O	०भट्टे
292 O	यत्किञ्चित्	330 B O	नीत्या
293 B	०नचिदिह वस्तु	331 O	०एल सा स वान०
O	नचिद्वस्तु०		
	Read no 293 on		
	०नचिदिह		

190 B C.	एहिं	Read no 223 on व्यति-
191 A	तीहओव्वेविरीए	रेक°
192 B.	तीए उव्वेविरीए	°योगव्यवच्छेदो
193 B C	जीवितासा	224 B
194 B. C.	तु सहार्थ°	225 C
195 B C	सन्ननेतर.	226 B
196 B	यथा instead of उदाहरणम्	227 B
197 B	°अमिमुदित°	228 B
	Read no. 197 on अमि-	229 B
	रुदित°	230 B
198 B	omits अत्र	231 C
199 B	यथा instead of उदाहरणम्	232 B
200 B	अत्राद्येधे	233 B
201 B C	पुरारे न प्राय. कचिदपि	234 B
202 B. C	संप्रत्यहमतनुरप्रेष्यनवतिभाह	235 B C.
203 B C.	पततु	236 B
204 B	°जन्मनोरमननं भुज°	237 B
205 B	°मुक्तरूपं च हेतु.	Read no. 237 on कदा°
206 C	यद्वच. instead of वस्तु यत्	238 B
207 B. C.	यतोऽभिन्ना°	C
208 A	°जैनीभिः कृताः	पुनर्हेत्व°
209 B. C	वालाङ्घ्रि°	239
210 B C	संभवन्ति	यथा instead of उदा°
211 B	°श्रुतिशालिनी°	240 B C
	Read no 211 on श्रुत-	सरोहिं
	शालिनी	Read no. 240 on सरोहि
212 C	°निरापतत्वरम्यैः	241 B C
213 B C	°सोदरश्चि	हंसेहिं
214 B	°एकस्मिश्चदेश इति	242 B C
215 B	°कस्मिन्नपि भवति	अण्णोण्णं
216 B	°वा यत्सपर्याय	243 B C
C	Interchanges the	विअ
	verses 513 and	244 B
	514	णवर
217 B	°श्रोणीभागम्यजति°	C
218 B	तु instead of च	णवार
219 B C	णिवेसिअं	245 B C.
220 C	कुसुमबाणेन	अन्ति
221 C	मोहहेतुमन्तर्गत°	246 C
222 B. C.	समारोपितः	कल्प्यते
223 B	°व्यतिरेकत्वेन	247
		यथा instead of उदाहरणम्
		248 B C
		चाणिअअ
		249 C
		कुत्तो
		250 C
		वग्घकित्ती
		251 B C
		अ
		252 C
		जाव
		253 B
		लुलियालयमुही
		254 B
		परिसुक्कए
		255 B
		सुहो
		C
		सोहळा
		256 C
		ता मूल्येन
		257 C
		प्रेतुर्वच°

399 C	एसो	435 B C	°रुचेः°
400 B. C.	जलणिही	436 B C	°झासिनि
401 C	ण किमो	437 B C	मे
402 B	प्रतीतिरियम°	438 B	°सिञ्जा°
C	प्रतीतेरियम°	439 C	इत्यपुष्टा°
403 C	°रुद्धाशमविशीर्ण°	440 B	°पुष्टार्थतयैवानु°
404 B	उत तद्वदनस्य°	441 C	अत्र शृङ्गारे
405 B	चैत°	442 C	°ढम्बरः
406 B	अथैतयोः	443 C	°करित्या
407 B	°मानहसितद्युति°	444 B C	°नुग्रासोऽत्र
408 B	°इत्युपमायां	445 C	°र्णतैव वृत्ति°
409 B C	साधकम्	446 B	यमनप्रयुक्तत्वं
410 B	omits शशिनि...अबाधकता	447 C	चेतः प्रसभं स°
411 B	°भ्युद्गत इत्य°	448 B	°पमानगतस्य जाति°
412 B C	°कस्य साधक°	449 C	°गतन्यूनत्व°
413 B	पर प्रेयसी	450 A	°पदतां च
414 A B	omit आनन्द ..सुरस्य	B. C.	पदत्वं च
C	has first two lines as	451 B	°मिव ते नाभिस्तनौ
	आनन्दमन्थरपुरदरमुक्तमाल्यं	452 C	प्रतीयमानेन धर्मेण
	मौलौ हटेन निहितं महिषासुरस्य	453 B	drops अपि
415 B	°सिंजि°	454 A B	लिङ्गवचसोः
416 B	°सिंजि°	455 B C	°रनच्यै.
417 B C	बाधकम्	456 A B	इवेति
418 B	विध्युपसंमर्दिनो	C	drops इति
419 B C	अभिज्ञे एव पदे	457 B	°भेदेन न तथा
420 C	स्फुटतया	458 B	°रूपतया न विश्रान्ति°
421 B	व्यवस्थिततां	459 B	°वपि भिन्नप्रक्रम°
422 B	omits च	460 B C	परभागस्या°
423 B C	अप्रकार एव	461 B C	कश्चित्का°
424 B	पुनरेष प्रतिनियमो	462 B C.	अवगम्यते
425 C	यदीयान्वयव्यतिरेकावनुविधत्ते	463 B	सत्यवादीति । तत्र
426 B	व्यवस्थित इति	464 B	drops सत्यवाद्यं
427 B C.	भासः	C	सत्यवाद्यं सत्यं
428 B	°न्यासादयोपि द्रष्टव्यः	465 B	न च
429 A	प्रष्टव्याः	466 B	रयिपौषं
430 C	वाच्यालंकारमध्ये	467 C	°धिर इव सत्य°
431 B C	परस्परव्यति°	468 B	सत्यवचने सत्य°
432 C	°ष्वन्त. भवन्तीति	469 B	वस्तुतस्तुप्रतीतिविधातादिति
433 B	°पुष्टार्थतां	470 B	गृह्णाति
434 B	नातिक्रामंति	471 B C	निपेतु°
	का० प्र० 4	472 B	सभावनायां ध्रुवे°

332 B	बुध्यते	362 C	सुमहणि°
333 B	° पि लक्षितुं	363 B	अत्रातिरिक्तेनापि
334 B	यदप्रस्तुतपदार्थेन	364 B	omits प्रकृतेन
335 C	संपृक्तमप°	365 B	drops इति
336 B	तत्सामान्यम् । उदा	366 B C	गाङ्गमम्बु
337 B C	निबन्धनात्सामान्यं	367 B	जिगीषुतया
338 B	omits रस	368 C	यदेकत्र
339 B	°रन्यूनातिरिक्ततया	369 C	°संसृष्टिर्यथा
340 B	°भावेन नानयोरुप°	370 C	कुसुमसौरभ
341 B	विशिष्ट°	371 C	°संसृष्टिस्तु
342 C	वक्षणेसु	372 B	दृष्टिर्निष्फलतां
343 C	अहारि	373 B	omits तु
	Read no 343 on अम्हा°		Read no 373 on °योस्तु
344 A	उवास	374 B. C	एत्य
B	उवासं	375 B C.	एअं
C	ओवासो	376 B C	लाभणम्
	Read no. 344 on उवासो	377 C	परिसम्पन्ती°
345 C	णत्यि	378 C	णिवारेह
	Read no 345 on कथ	379 C	एत एव यदात्म°
346 C	पावाणम्	380 C	सीमन्तरत्ने
	Read no 346 on पावाण	381 B. C.	°ताटङ्क
347 B C.	यदपि किञ्चि°	382 C	°चेतसां प्रभूतचमत्कृति°
348 B	सोप्यपरो	383 B C.	°मित्यनयोरङ्गा°
349 C	सखी	384 B	°मिति च रूपक°
350 C	त्वां वद किं	385 B	रूपकत्वेन तिरो°
351 B	सर्वत्र चैवंविधे त्रिषये		Read no 385 on
C	सर्वत्रैवंविध°		रूपकत्वे°
352 B	°लंकाररूपत्वायोगात्	386 B	omits रूप
353 C	सर्वत्र	387 B	योग्यतया
	Read no 353 on सर्वैव	388 C	शशाङ्केन केवलं कलङ्कस्य
354 B	कविना कार्यः	389 B	°रपि दृश्यते -
355 B C	रुचिरुचं	390 B C	°विरत
356 B C	प्रगुणवर्णता	391 B	°लोमं प्रतिलोमं च
357 B	omits त	392 B C.	युगपदवस्थानम् । न
358 C	जहति	393 B	परिहारे वा बाधक°
359 A	तए	394 C	एव परिगृह्येत
B C	तुए	395 C	गहिरो
360 B	हिमय	396 B	रक्षण
C	हिमयम्	C	रक्षण
361 B. C.	राभ	397 B. C	णिम्मल°
		398 B	तह किं

काव्यादर्शकाव्यप्रकाशसंकेतस्य पाठान्तराणि

N. B —Pratikas are followed by various readings

प्रथम उल्लासः

पृ	पं	प्रतीक	पृ.	पं.	प्रतीक
१	११	°रूपा वक्ष्यमाण C °पा च वक्ष्यमाण	१६	११	शब्देलक्षणा° O शब्दलक्षणा
२	२५	प्रभुसंमिते° O प्रचुसं°	१७	२४	°क्षणोऽर्थः B लक्षणस्य
३	१७	लोके O लोकि	१७	२४	°वद्व्या° O °वद्व्य व्या°
४	१९	°वपीहामो A °वपीच्छामो O °वपीछामो	१७	६	अभिधेयेन संबन्धाद् B. omits
५	१५	विशाखि° O विश्वाखि°			A adds afterwards.
६	१६	°मोक्षा B मोक्षो	१७	१३	प्रतिपत्तिस्त्रेषां B omits
७	१९	कामोपचारनैपुणम् B omits नैपुणम्	१९	२०	°मिश्रां B मिश्रा
८	१४	चक्षुरादेर° O चक्षुरादिर°	२०	२०	यत्रा A rubs out 1 from
९	१५	शिवचन्द्रस्य बालत्वं, कामस्य O शिवचन्द्रज्ञातास्त्वत्वं, का°			त्रा with हरताल
१०	१७	स्वदन्ते O तदन्ते	१९	२८	°न्तरिति A B °न्त इति ।
११	२४	घटेत O घटते	२१	१४	स्वाभिधान°. माणिक्य writes
१२	१६	°न्याद्यव्यभि° O न्याव्यभि°			स्वाभिमान°
१३	२०	शाकटिक वा° B शाक वा°	२२	१७	चतुर्थकक्षायां B चतुर्थकक्षायां
१४	२७	स्वदते O सुदते	२२	१२	गौरनुबन्ध्य B °नू°
१५	२३	भमेति A भ्रमेति	२२	२२	°थ्यादिति इन्द्रार्थेति राजकीय इति
१६	२६	°म्पामङ्गल A. B. C. °ग्रामङ्गल			A omits इति O °थ्यात् इ°
१७	२१	तात्पर्यमनपेक्ष्य B. तात्पर्यायामनपेक्ष्य	२२	२४	न प्रयोजनम् A adds न after-
					wards
			२३	१९	B O omit न
					बद्धास्पदत्व A बद्धा...
					B omits बद्धास्पदत्व
			२३	२६	पारिमाण्ड° B पारिमंड°
			२७-२८		बाधितो °शब्देन B omits
					बाधितो...शब्देन
			२४	१०	आर्द्र B omits आर्द्र
			२४	१६	यत्र B अत्र
			२५	१८	°रि ढोलु प°
					O °रिडेनायकलु प°
			२५	२३	तद्द्वारेण B omits त
			२५	१५	बटु° A B. वटु
			२५	१८	°यितव्ये B omits न्ये
			२५	२९	गतिरवबोधन B गतिरे°
					A °यति°

द्वितीय उल्लासः

११	१६	अर्थोऽपि के° O °पीति के°
११	२७	तदन्वितपदे A O तदन्वितः
१४	३०	उपचयापचययो B omits °चयाप°
१५	८	भिद्यमानेष्व° B omits भिद्यमानेष्व
१७	१७	शब्दार्थ B शब्दार्थ O शब्दार्थ

473	C	वक्तुं सहन्ते
474	B	drops इति
475	B	°कत्वदोषः
476	B	चातुर्वशंका°
477	B	°वर्जितत्वात्तन्निरूपा° Read no 477 on परिवर्जितत्वा°
478	B	°यदर्थोत्तरन्यासो°
479	B C	°न्यासोपादा°
480	C	शिरसामतीव°
481	C	सम्भवतीति
482	B	एतत्प्रयोजित°
483	B	°वितेन स्वरूपेण
484	B	°र्थनाय यत्नः
485	B	°शेषं प्रतिपादयतीति तस्यात्र
486	B	प्रतिनायकत्वेन
	C	प्रतिनायकत्वेन
487	A B	प्रदेति
	C	omits इति
488	C	रीत्या
489	B	कदर्थनाज्ञेयं
	C	कदर्थतां
490	B	drops यथा
491	C	मध्ये वा रिधि वा
492	B	विशंस्तृण°

493	B C.	रुचम्
494	C	अत्राचेतनस्य प्रभो°
495	B C.	पूर्वोक्तयैव
496	B. C	°जात्यान्तर्भाविता
	A	ends समाप्तोऽयं काव्यप्रकाश. काव्यलक्षणं । कृती राजानकम म्मटालकयोः । संवत् १२१५ अश्विन शुदि १४ बुधे अद्यह श्रीमद्रणहिलपाटके समस्तराजा- वलीविराजितमहाराजाधिराजपर- मेश्वरपरमभट्टारक उमापतिवरल- ब्धप्रसादपौढप्रतापनिजभुजविक्र- मरणांगणविनिर्जितशाकंभरीभूपा- लश्रीकुमारपालदेवकल्याणविजय- राज्ये पण्डित श्रीलक्ष्मीधरेण पुस्तकं लिखापितमिति ।
	B	ends समाप्तोऽयं काव्यप्रकाशः । शाके चन्द्रविलोचने(°न्दु)शशिभिः क्लृप्ते खरे वत्सरे ज्येष्ठे मासि सिते दले गुरुयुते पंचम्यभिख्ये तिर्यौ ॥ साधूनां परितोषपोषविधये श्रीविष्णुभट्टात्मजे- नायं लक्ष्मणसूरिणा विलिखित. काव्यप्रकाशः स्वयं । शुभमस्तु । सं १५३६ वर्षे श्री अहम्मदाबाद- नगरे वा० दयासागरगणिभिः परिगृहीता प्रति- रियम् ॥

पृ.	पं.	प्रतीक	पृ.	पं.	प्रतीक
४५	१४	यन्मुनिः B ये°			corrected as मोह°
"	१४	भावयतीति भावः B भावर्यतीति भावाः	५३	२०	व्यभिचारी जुगु°
"	१४	पदार्थ° B पादार्थ°	"	२८	°चारिणी जुगु°
"	२०	कक्ष्या B. कक्षा°	५४	११	°वर्तन्ते A °repeat वर्तन्ते
"	२८	योग्यत्व° O भोग्यत्व°	"	२२	°लोचो B °लोको
"	२९	°रूपरञ्जनं A °रूपरञ्जनं	५८	२७	दम्भस्या° B तस्या°
४६	१२	°स्वी अत B इत्यत			वस्तुमात्रं मात्रग्रहणेन O °मात्रं ग्रहणेन
१५-१६		°दिना तावन्नटबुद्धि B omits.	५९	६	रस. काव्य° O रसः स काव्य°
२२		च B च	"	७	शत्रुविषये B शत्रुविषय°
४८	२१	°भावस्यानु° B omits	"	१२	°ध्वननव्या° B °ध्वनिव्या°
"		°भावस्यानु°	"	२६	यत्र B यत्रा
"	२९	°रीतः क° O रीतस्ततः क°	६०	१७-१८	मधुरा. यस्य A has added afterwards, B omits
४९	९	°त्स इतीयद् O °त्स यद्	"	१८	°प्रयोजनं B °प्रयोजन
"	११	°स्य क्षानन्द- A °स्यानं°	६०	२४	°माद्यलंकार° B omits च
"		B °स्यामं°	"	२८	उन्नतं B उन्नत
"	१६	°त्तमस्यो° B omits °त्तमस्यो°	६१	१५	तदास्वेति A B. तदास्वेति
"	२२	न चेद् B च चेद्	"	२८	°निष्पन्न B °निष्पन्न.
"	२३	एव B omits एव	६२	२४	°जाता B जा
"	२३-२४	तथा ह्यमि° O तथा मि°	"	२७	°रिति B omits
"	२४	गत A has only one गतं while B has two	६३	२८	फणा° B फेणा°
५१	१७	न वाच्यम् O न चान्यम्	६४	२२	क्रान्ते B क्रान्ताः
५१	२१	°जातैर्हसिता° B °जातैर्हसितो° while A has written first °तो and then corrected as °ता	"	२५	°वर्तमानत्वे B °वर्तमानत्वे
"	२१	°तापहसिता A °तापहसिता° । O drops अपहसिता	"	२६	विशेषोक्त्यलं B °विशेषोक्ता°
"	२६	अस्थानं B स्वस्थान°	६५	२३	इत्यष्टादश° A इत्याष्टादश°
५२	१४	°वादचर° O °पादमर°	६६	११	न पदे यथाउ° B omits न पदे यथा उ°
"	२१	स्थैर्यगांभीर्य° O °र्य धैर्यगा°	"	१८	संदर्भविशेष. B संदर्भ. विशेषः
"	२६	रौद्र ममता O रौद्रे ममता	"	२२	पदद्योत्तेन B पदद्योतेन
५२	२७	च B O चा A has written first चा then corrected as च	६७	१०	विमुह्यन्ति B omits विमुह्यन्ति
५२	२९	चलद् दृष्टि A B चलदृष्टि°	६७	१२	व्यवसायां° A व्यवसाया°
५३	२०	°मोह° B मोद° A has written first मोद° and then	"	१२	प्रेक्ष्यपूर्वका° B प्रेक्षापूर्वका°
			"	२४	अत्तावपि आप्यायिका A असौ आप्यायिका B अयौ आप्यायिका
			६९	१९	°माहात्म्याद् A °महात्म्याद् चलयन् B चलयन्
			७०	२५	चलयन् B चलयन्
			७०	२९	स्मरं सुरतचंगरे जयति B स्मरो जयति

पृ.	पं.	प्रतीक
२६	१६	गमयितव्ये B गमय्यतव्य । C °यति न्ये
२६	१७	व्याचष्टे A व्याचष्टे Here न्य is rubbed out
,,	२८	प्रयोजने C °जन
२७	२१	अञ्जनमिति B omits अञ्जनमिति A adds afterwards.
२७	२५	संसर्गिणो B संसर्गिणा
,,	२६	विशेषप्र° C °शेषे प्र°
२८	२१	यथा C यथा
,,	२८	स वस्तुनि कथाप्र° C °स्तुप्र°
२९	१६	°र्थान्तरप्र° C °न्तरे प्र°
२९	१९	[रन्वय] A B omits [रन्वय] माणिक्य has this reading.
,,	२४	°श्लेपाल° C श्लेपोल°
३०	२५	असंबद्ध° B संबद्ध° A collects afterwards

तृतीय उल्लासः

३१	१८	°पेक्षणीयमित्याह B °क्षेपणीयत्व- मित्याह A rubs out त्व
३१	२२	अइ पिहुलमिति B अइनि पिहुलमिति
३१	२५	सहि B omits सहि A adds afterwards
३२	१८	सहदेवे B सहदेवो
,,	२६	कपोलौ C कपालौ
३२	२७	वाच्यविशेषाद् यथा B omits A adds afterwards
३३	२४-२५	प्रस्ताव . 'सुब्बइ' इति° B omits and A adds afterwards.
३३	२७	आश्वत्थां... °पान्तेति B omits and A adds afterwards.
३४	१०-११	प्रोह्यास्येति... भवतीति B omits and A adds afterwards

पृ.	पं.	प्रतीक
३५	१०	इति भट्टश्री° C इति श्रीभ°

चतुर्थ उल्लासः

३६	६	निर्णयः A B निर्णयः
,,	१४	त्रिविध A विविध
,,	१५	विशेष B repeats विशेष
,,	१८	वक्रोक्तय B वाच्या
,,	२१	एवालंकारा B omits एवा
३७	११	ख्यत् B ख्यातं
,,	२४	°परिणतोऽर्था° B °परिणत. । अर्था°
३८	१३	लक्षयद् अप° B writes लक्षयदु° while A has collected दु and writes द
,,	१६	मूले द्वि° C मूलं द्वि°
३९	२७	चोद्वि° B याद्वि
४०	१६	जायन्ते A ज्ञायन्ते
,,	२२	सामाजिक. A B सामाजिक.
,,	२९	तेनानुभावै. B writes तेन विभावैः A has corrected °नानु°
४३	२-३	प्रतीयते स B omits प्रतीयते ..स
,,	४-५	तथाहि... युक्तम् B omits तथाहि. युक्तम्
,,	५	यथैव असौ C यथैव मसौ
,,	७	नरगतं C नटगतं
,,	१२	°भावि B °भाव
,,	१३	कथं न B omits न
,,	१९	शंकुको° C सङ्कुको°
४४	८	परगतो C परमनो
,,	१३	°धा योगो C °धा भागो
४४	२४	प्रतीत्यादि B प्रीतिरित्यादि
,,	२६-२७	निनोवाऽसम् वा रसः B नित्येवा सत्त्वारसः
,,	२७	वस्त्वस्तिताव्यव° B वस्त्वितिव्यव
४५	९	निर्वेदादिभिश्च B omits °भि°
,,	१४	रसना वार्ता C रसनार्ता

पृ.	पं.	प्रतीक	पृ.	पं.	प्रतीक
१०७	१९	वाक्यार्थमितये B वाक्यार्थमितये	१२६	१७	विधेयत्वप्रतीति° B विधेयत्वा°
१०८	२१-२३	गोदावरी कुडङ्गवासिणा इति B adds afterwards.	१२६	१८	°निदेशेनो° O °निर्देशेनो°
१०९	१८	°प्रतीतानां B °प्रतीतीनां	१२७	२८	°वदानन्तरो A °वदानं [त] रो B °दानान्तरो

षष्ठ उल्लासः

१११	१८	°मुपजयति B °मुपरजयति
१९		अत्र चेति A omits

सप्तम उल्लासः

११३	१७	तदपाण्डु° O तदापाण्डु°	१२८	२३	यत्रैव B omits यत्रैव
"	२२	प्रसिद्धत्वालोकमात्र O drops	१२९	२१	सा च बहु° O drops च
११४	२६	°भंगोपि O भंगोपि	१३०	२	सिद्धस्थो B सिद्धस्वो
११५	२१	जानुनोरध° A B O जानुध°	"	२२	°परिवर्त्ति B °परिवर्त्त
"	२५	°र्भावाद् A O °र्भावात् B °र्भावात्ता	"	२४	रिपुस्त्रीणामिति च B omits
११६	२१	°भिधानुकारः O भिधानानुकारः	"	२५	यद् B यदिद्
"	२५	°मर्थानुकार° O °मर्थानु°	"	२८	विधेयत्वं चैतत्त्वा° B omits
"	२८	न च तत् B न चेतत्	१३१	१७	क्लिश्नातु A. B. क्लिश्नातु
११७	२६	°भास° O °लाभ.	"	१८-१९	यथा सौधादु° B omits
११८	२१	तन्नेयार्थ° O तन्नयार्थ°	"	२३	°कर्तृकानेका B °कर्तृकानेक
११९	११	शब्दार्थस्य B शब्दार्थ	"	२७	बह्वक्कर B बह्वकर
११९	२५	शून्ये O शून्यो	"	२८	अनुरक्त B मुरक्त
१२१	२८	वीभत्से चन्दनादयो B omits	१३४	२१	मतिविकासा° B omits मति
१२२	२३	युष्मभ्यं B युष्म	"	२७	°वर्णत्वेन B °वर्णने
	२६	पट्टकरोषि B पट्टकरोषि	१३५	१५	कुतुकः O कुन्तकः
	२६	सरितो B omits सरितो	१३५	१६	अत्रा° B अत्र°
१२४	१७	°कालनै° O °कालं नै° °सेवितो O °सेविता	"	२७	त्वविधाने B त्वं विधाने
१२४	२१-२२	°त. तीव्र भिलाषव° B omits	१३६	१८	°मणि° B omits
	२३	वस्त्रेत्यादि B omits	"	२७	°विद्जन° B व्यंज°
	२४, २५	क्षतं... रज. परा	१३८	१८	द्वितीयार्धे O द्वितीयेर्धे
	२६, २७	वेदय... अपूर्व- बन्धेति	"	१९	विश्वा° .. निमित्तं O drops
१२५	२२	भाष्य° O महाभाष्य°	"	२१-२२	पुत्रा... ददासि O omits
"	२६	लोकप्र° O लोके प्र°	१४०	१५	°मर्थाना° B omits
			"	१९	°चारिभि. B चारिणाभि°
			"	२२	प्रधानेन B प्राधान्येन
			१४१	२२	प्रति ह्युत्तराध° O omits
			"	२६	कोदण्डादिर्येन B कोदण्डादि येन
			१४३	१९	°नुक्ते. O °नुक्तेः
			"	२६	इत्याहु B इहु
			१४४	२८	इति प्रतीति B omits
			१४८	२८	समासा° A सामासा
			१५०	१८	सहाय° A. B. साहाय

पृ.	पं.	प्रतीक	पृ.	पं.	प्रतीक
७१	१७	स ह्यभिलाप° B सहाभिलाप°			निषध्य°
७३	२०	वर्णानामपि B वर्णानाम	९२	१२	पारितम् A, B. पारितां
	२९	संपाद्यते B संपद्यते	„	२०	ध्वन्यङ्गता° B ध्वन्यङ्गतां
७४	१८	°गमशंकया O °माशं°	„	२५	गुणीभूतव्यङ्ग्येन B omits °भूत°
„	२१	ध्वन्यत O ध्वन्यते	९३	३-४	°नां हिना B omits
„	२६-२७	करणानां मान° O °णानां मानि- नीना मान°	९४	१५-१६	°न्योन्यम्...अन्यो B omits
७४	२७, २८	किरण° B करण°	२०		मात्रमिति B omits
७५	२०-२१	परिपोष तत. B परिपोषभूत.	२९		वा B ता
७५	२६	°च्यते O °च्येत	९५	१४	एतेन संवेदन O °न स्वसं°
„	२८	°ज्यते O °ज्येते	९५	२८-२९	°ति अं B omits
७६	१९-२०-२१	हि वाक्यार्थ...चञ्चल B omits	९६	१६	°श्रवृद्धा B omits
७७	२३	°मुपाशु B °मुपंशु	„	२३	°विषये B °विषयो
७८	२४	°स्यातिव° O °स्याप्यतिव°	९७	१३	शब्दकारि° B °शब्दकारणि°
७९	१२	°स्य सुयोधन B omits °स्य सुयोधन	„	१७	पदार्था° B शब्दार्था°
„	१८	°त्वेन नि° O °त्वे नि°	„	२०	पदार्थान्तरै° A त्वापदार्थान्तरै B त्वादर्थान्तरै°
„	२४	प्रतिभापते O °भासते	९८	१४	°न्वितवि° O °न्वितवि°
८०	१३	रतिभोगार्थ B रातिभोगार्थ	९८	२१	इषुररच्छदमुरश्च B इषुररदमुरश्च
„	१७	सागरिकाया. O °रिकाया	„	२८	अवगतं O अवगतं
	२७	स्वप्नभेदै° B स्वप्नभेदै°	९९	२९	°क्षणमनु° A. B °क्षणमानु°
„	२९-३०	शुद्धाभेदै° O शुद्धभेदै°	„	३०	प्रतिपत्त्या A B C प्रतिपत्ता
८१	११	परितोष्यताम्° B परितोषिताम्	९९	३०	°देतद् गृहभोजन° B °देत इह भोजन°
	१३-१४	कोप . बाध° B omits कोप... बाध°	१००	१५-१७	स दुर्वल. व्यापारगम्यं C drops
„	१५	°माणभा° O °माणाभा°	„	१७	°वैविध्यात् O वैविध्यात्
८२	८	°परिणत° B °परिपात°	„	२५	°तिष्ठते B °तिष्ठति
„	२२	कान्ते B कान्तै	„	२९	छागमालभेत B छागमालभते
८३	१७	°र्यसहाय° A B °र्यसाहाय°	१०१	६	क्रमेण C क्रमेण
			१०१	१२	दधिरस्यदर्थो B दधिरस्यदथो
			„	१९	तेज्वह्रभाव B तेजह्रभाव
			„	२०	°अर्थविप्रकर्षात् B omits अर्थ
			„	२२	द्वितीयया B द्वितीया
			१०२	२२	कष्टत्वादीनामिति A, B drop ना
			१०३	१९	तेन B drop तेन
			„	२२	वेद्यते O drops
			१०४	२५	°कक्ष्यायां B °कक्षायां
			„	२७	°दृष्टनष्टदिव्य° B °दृष्टदिव्य°
			१०६	१३	°व्यञ्जनात्मनो B °व्यञ्जनो

पञ्चम उल्लासः

८६	१८	°रतितरां B omits °रतितरां
८७	२८	°पमर्दनो- B omits
८८	२१-२२	ध्वन्यते तथापि B omits
८९	१५	°वृत्तान्तमपेक्षते...नायिका B omits
„	२१	वाक्यमात्रां O वाच्य मात्रा°
९१	२४	°बलाग्निपेध्य° °लाग्निपेध्य

अष्टम उल्लासः

पृ	पं.	प्रतीक
१९७	२७	°लंकारो यथा O °लंकारोपकारो यथा
१९८	२६	°भङ्गोऽनपेक्षम् O °भङ्गानपेक्षम्
२००	२६	°वाध्यारोपाया अनु° O °वाध्यारोपरूपाया अनु°
२०१	२३	°ल्युपमा प्रकृतस्य O °ल्युपमया प्रकृतस्य
२०२	२०	वामनोक्तं O वामनेनोक्तं
२०७	२१	अनायासेनोपपत्तिः O अनायासोपपत्तिः
२०८	१९	°शनैर्न दृश्यसे O °शनैर्न दृश्यसे
२०९	२१	°वान्तैर्मलिन° O °वान्तैर्मलिन
२१०	२३	प्रतीतिरप्रयो° O प्रतीतिरप्रयो°
२१६	८	सस्फोटो O सस्फुटो
२२१	१२	°गीतवृत्तयुता O °गीतनृत्तयुता

नवम उल्लासः

२२९	१३	°संदंशावृत्ति° O °संदंशावृत्ति°
२३०	१०	ततोऽत्रापि O ततो वापि
	२२	°पादादिगतान्त्या° O °पादादिगान्त्या°
२३३	६	तत्समुच्चये O तत्समुच्चयो
२३५	५	°वृत्तीयौ त्वन्तरितौ O °वृत्तीयौ त्वन्तरितानन्तरितौ
	६	एते चादिमस्य व्य° O एते चादिमध्यस्य व्य°
२३६	६	काव्यगडुभूता O काव्यगडुभूतता
	९	°तरक्वत्रादिभिदा O °तरक्वत्रादिभिदा
२३७	१३	अन्त्वसन्ते° O अन्वसन्ते°
२३८	२४	असतामहितो O असितामहितो
२४०	१७	द्विचतुःपञ्चषण्णां O द्वित्रिचतुःपञ्चषण्णां
	१८	चतुर्योगे विंशतिः O omits विंशतिः
२४२	२७	शब्दगतत्वेन O omits शब्द
२४३	१३	दीपमानाभ्यां O दीप्यमानाभ्यां
	१४	तत्र तु लुब्धा° O omits तु
२४५	२२	O adds the whole verse from अनुराग. to समागम. ।

पृ	पं.	प्रतीक
२४७	१८	शरद्वर्णनोऽयं O omits अयं
२४८	१०	तथा भाशब्दः O तथा हि भाशब्दः
२५०	४	°भूषणैस्तया O °भूषणेस्तस्याः
	१४	अपुरुषस्य पथेति O अपुरुषस्य यथेति
२५२	२७	इति भट्टश्रीसोमेश्वर° O इति श्रीभट्टसोमेश्वर

दशम उल्लासः

२६५	१०	व्यापनादि उद्येक्ष्यते इत्याह व्याप- नादीति । O व्यापनादि उद्येक्षा- विषयं लेपनवर्षणक्रिये तु तमो न भोगतत्त्वेनोद्येक्ष्यते इत्याह व्याप- नादीति ।
	१३	क्षलितकपिशे O ज्वलितकपिशे
२९		असंतोषो दिवाकृष्ट° O असंतोषादिवाकृष्ट°
२६६	२७	संभावनाया O संभावनाय
२६८	२१	सामानाधिकरण्यमुत्पाद्यते O सामाधिकरण्यमुपपद्यते
२६९	१३	अध्यारोपस्य आरोपः शब्दो° O अध्यारोपः शब्दो°
२७०	२४	प्रेमलतिकामिति O प्रेमलतिकेति
२७१	१६	रस्यतया O रस्यतया
	२५	°मुखः अमरः O °मुखः स्मरः
२७४	२२	व्योमग्राह्य° O व्यामग्राह्य°
२७६	२१	वागाद्यनेकार्थप्रत्यायने अनेकोऽर्थ इति विभां O वागाद्यनेकार्थ इति विभां
२७९	१८	कारणकार्ययोः O कार्यकारणयोः
	१९-२०	समन्वयेन...भावलक्षण° O omits from उपमेयस्या to °सिद्धयर्थत्वेन
	२८	विशेषे प्रस्तुते सामान्यस्य O omits प्रस्तुते
२८२	२८	वाच्यार्थे O वाच्यर्थे
२८३	२४	अत्र चेतनेन O अत्रचेतनेन
२८६	११	विनावन्तीन् न O विनावन्ती न प्रतिविम्बभावः सगच्छते यत्र तु O प्रतिविम्बत्वेनोपात्तः यथा चन्द्रा-

पृ.	पं.	प्रतीक	पृ.	पं.	प्रतीक
१५१	१८	°श्रानुभूत B. °श्रानुभूयत	१७६	२५	प्रत्युक्त° C प्रयुक्त
	२२	यत्तु उद्देशिना B यद्देशिना	१७७	१५	°निवेशन° B निवेशने°
१५३	१६	स्त्रियाश्च° B स्त्रियश्च	१७८	२०	°मोहत्वं C मोहितत्वं
१५३	२२	तच्च आर्थ° C तत्त्वार्थ°	१७९	३	धीरोदात्तादि° C उत्तमादि°
१५४	२-३	बहुव्रीहि त्वर्थीभ्यां B drops	१७९	९	कृत्सा° B कृष्टा°
	६	यत्र च B drops च			°लेहिनाम् B °लेहिताम्
	११-१२	तव प्रसादात्... पिनाकपाणे. B drops	१७९	१२	°भावे द्वितीया C °भावे च द्वि°
	१४	अथ यथा B drops		२२	°निहतं B निहितं
	१५	सप्तस्युक्त° B सप्तस्युक्त°	१८१	७	°नैपुण्याभ्यां A °नैपुणाभ्यां
	२९	कटो C घटा		१३	कलहान्तरिता B omits
१५५	२८	तुरगम् A. B तुरगम्	१८२	२३	प्रभावा° B प्रभव
१५७	२८	अङ्गनं B अङ्गणं	१८४	९	पुण्ड्र B सुद्र
	२९	°मासनप्राणायाम B °मासनायाम		१३	°केरल° B °करेल°
१५८	७	चित्तस्वरूपा° B भिन्नस्वरूपा°		१६	वज्रुरातुङ्ग B वक्षुरात्वंग
	२१	°काकुश्राव B °काकिश्राव°		१९	°वीलु B °वीलु
	२८	जातिभिन्न° B जातेभिन्न°		२१	°वानायु° B °व भायु°
१५९	२८	°मयोर्विशेषयोः C °मयोर्विशेषा- विशेषयो.			°लम्पाक B लम्पाका°
					°कीरत्तङ्गण° B °कीरत्तूगण°
१६०	२९	वाच्ये C विशेषे वाच्ये		२३	कुहूदे° B कुह्वदे°
१६१	२४	पदान° C पदादन°		२४	°वैदूर्या A B. °वैदूर्या
१६१	२७	लोकमवबाध° B लोकमपबाध°	१८५	९	°शिलीन्ध्र° B °सिलीन्ध्र°
१६४	२५	मालाया B मालया	१८५	१४	°क्षितिरोधः B °क्षिरोधः
१६५	१८	°प्रत्युक्त° C °प्रयुक्त°	१८६	१	च्युत° B युत°
१६६	२५	समुद्भूत° B सद्भूत°		२	न B omits
१६६	२६	दिधीङ् इति C देधीडिति		९	चिरोर्जितं B चिरोर्जितं
	२९	कष्टत्वं गुणः B C. omit		११	सेविते C सेवते
१६८	२१	पीडितवान् B पीठितवान्	१८७	२३	प्रकृतरस° C प्रकृते रस°
१६९	२४	भेदज्ञान° B भेदेन ज्ञानज्ञान	१८८	१९	°स्थयस° B °स्थासं°
	२५	अर्थ B omits	१८९	२१	°मधमपा...°वित्त्या B. omits
	२७	समापत्ति. B समापत्ति	१९०	१७	°पल्लवे° B °पल्लवे°
	२८	पुराण. B पुराण	१९२	१७	भयं B अर्थ
१७०	१०	नाथो B नाथ		१७	°गमनतया B °गमनभया
१७०	१५	भवतीत्याह B भवतीह		२२	प्राधान्य° A B. प्रधान्य°
	२७	सिद्धतमपदं B सिद्धतमूपदं	१९३	१८	°ताडनं B ताडन
१७३	१६	विषमयाण° B विषययाण°	१९४	४	प्रतिपद्यमानेन B प्रतिपाद्यमानेन
१७५	२५	°भावाभिनेया° C °भावाभिनया°		१२	°विरुद्धम् B °निरुद्धम्
१७५	२६	शृङ्गारादय B omits	१९५	१५	समचेतानां B omits
				२०	भट्टसोमेश्वर B भट्टश्रीसोमेश्वर
			N. B	Here ends ms B	

काव्यप्रकाशस्य A संज्ञित-ताडपत्रादर्शस्य टिप्पणानि ।

प्रथम उल्लासः

पृ.	पं.	प्रतीक	पृ.	पं.	प्रतीक
१	३	परामृशति note स्मरति	१४	४	परमाणुत्वादीनां note वैशेषिक- सिद्धांतत्वात् कथं
५		जयति note अत्र नमस्कृति- र्वस्तुध्वनिर्व्यतिरेकोऽलंकारः (= ग्रंथस्य गी. प्रमाय (?) निर्मा- प्यत्वाद्धारती उचिता ध्वनिर्भावो रन(?))=) ब्रह्मणो शक्तिविशेषस्तथा	१५	२	हिम note वाक्यादिरित्येकं पक्षं व्याख्याय जातिरेव वेति द्वितीयं व्याचष्टे हिमेत्यादि
२	४	इह note काव्यालंकारे	५		कैश्चिद् note यौगसौगतैः स note स साक्षात्सकेतिते मुख्येऽर्थः तत्र मुख्येऽर्थेऽस्य शब्दस्य यो व्यापार स मुख्य उच्यतेऽभिधा वा
६	१	°प्रवृत्ति. note अभ्यास.	६		मुख्यार्थबाधे note तस्य मुख्य- स्यार्थस्य योऽग्रे संबंधेऽनेकप्रकारे लक्ष्येणार्थेन सह
	२	निर्माणे note असच्छत्तयाधान- द्वारेण समुल्लासे note सच्छक्तिसंस्कार- द्वारेण	१७	२	लक्षणं note .....लक्षणोक्ता तस्या एतौ भेदौ । रुढिलक्ष- णायास्तु योगप्राचुर्यान्नास्ति नैय- त्याऽतोऽभिधातुल्यैवैषां
७	९	अत्र हि note विशेषोक्तिरखंडेषु कारणेषु फलावच इति वचनात्त- च्छायामात्रमत्र		३	कुन्ताः note भट्टमुकुलमतमपा- करोति
८	५	°रन्यैः note आनंदवर्धनप्रभृतिभिः न्यग्भावित note न्यग्भावितं वाच्यं यस्मिन् व्यंग्ये तस्य व्यंजनं तत्क्षमस्य	१७-१८	३	कुन्तादिभिः note स्ववाच्यम- त्यजज्ञिः
१०	६	अह्नाय note झगिति	१८	१	स्वसंयोगिनः note अनेन तद्योग उक्तः
	७	दर्दुर. note मडूकः		३	गौरनुबन्ध्य-note प्रयोजनमत्र पुरुषाणां बाहुल्यप्रतीतिर्न तु भयं- करत्वादि । एवं ह्येतत् गौणी साध्यवसाना स्यात् लक्षणा । गौरयमिति यथा

द्वितीय उल्लासः

११	८	°योग्यतां note भट्टमतं			
	९	°पदार्थोऽपि note अपि - शब्देन पदार्थय वाक्यार्थवाचि प्रभाकर- स्याक्षेपः ।	१८	१०	श्रुतार्था note अभिहितान्वय- वादिमते
१०		वाच्य note पदेनेति विशेषः	१९	१	उभयरूपा note यत्र वस्तु वस्त्वन्तरे उपचर्यते तत्रोपचार- मिश्रणमस्ति यथा गौर्वाहीक इत्यत्र
१२	१५	°सकेतस्य note नरस्य शब्दा- दर्थविशेषप्रतिपत्तेः		२	लक्ष्यस्य note तदादे.
१३	८	°वयव क्रिया° note अवयवक्रि- यैव रूपं यत्सोपाधेः		२	लक्षकस्य note गंगादेः

पृ.	पं.	प्रतीक	पृ.	पं.	प्रतीक
२८६	२६	लोके भावः संगच्छते यश्च तु	३०१	१७	शातपात. ० सातपते.
२८७	१५	दैवी ० देवी	२९		विरोधेन द्वयोरपि
	२५	असकृद्भूतो ० असकृद्भूतांतौ			० विरोधिनोर्द्वयोरपि
२८८	२१	तुल्यस्वभावात्	३०२	८	संकरत्वागङ्गा ० संकरत्वात् शंका
		० तुल्यस्वभावत्वात्	१०		जस्सेगवणो ० जस्से यवणो
२९१	१६	विहितवतिना च आक्षिप्ते इति	१८		० लंकार्यः कवि ० ० लंकार्यै कवि ०
		० विहितवतिना च योयमार्थः			० विशेषस्तु ० विशेषतस्तु
		क्रमः सामर्थ्यापरपर्यायार्थशब्द-	२७		दोषज्ञैरपुष्ट ० दोषज्ञैरनुष्ट
		लब्ध आकारप्रश्लेषादर्थशब्द-	३०४	१०-११	भणित्वा उन्मूलिता
		लब्धो वातेन आक्षिप्ते इति ।			० भणित्वोन्मूलिता
२९	२१	स्मृतो यस्य लक्षितः इति	१२		तेनापि ० केनापि
		० स्मृत्योक्तयमालक्षितः	१६		तद्दु[? किं भू]पतीनां ० तदुपनीतां
		लक्षित इति	२०		उच्चिगिरीष्ट ० उच्चिगिरीष्ट
२९	२९	चतुष्कपञ्चकेऽपि दर्शितदर्शिना	३०५	७	० रूपमैव एकाल ० ० रूपमैवैकाल ०
		उदाहरणैरन्यद्	३०६	२२	समानोत्कृष्ट ० समेनोत्कृष्ट ०
		० चतुष्कपञ्चकेऽपि दर्शिते दर्शितो-	३०७	२३-२४	ताटस्थ्येन प्रतीतिः
		दाहरणैरन्यद्			० ताटस्थ्येन प्रतीतिः
२९४	१५	अत्रापि श्लिष्टो ० अत्रोपश्लिष्टो ०	३१०	२२	० रसादिविषये रसादिध्वनि ०
२९५	२३	सौकर्येणान्यकृतये			० drops विषये
		० सौकर्येणान्यकृतये	३१२	१४	अशोभनानामेवेति
२९६	११	अपि तु उत्पन्नस्य तस्य बाधस्तया			० अशोभननो चेदिति
		० अपि उत्पन्नस्य बोधस्तया	३१४	२४	चुम्बनादिसकं ० भुवनादिसकं
	१४	प्रवर्तनाद् ० प्रवर्तमानाद्	३१५	१८	धर्मः ० धर्मी
	१५	कारणसत्ता ० कारणसत्ताया	३१६	९	साधनस्येति यथा रुद्रदेनोक्तं
	१६	भिद्यते ० भिद्येता			० आदौ साधनस्योक्तिस्तदनु साध्य-
	२५	अभेदाध्यवसायकत्वमिति			स्येति यथा रुद्रदेनोक्तं
		० अभेदाध्यवसायादेकत्वमिति	३१८	२८	परपुरुषे तथा कुचयुगले
२९७	१३	प्रयोज्यमाना ० प्रयुज्यमाना			० परपुरुषे न वा कुचयुगले
२९८	१३	० गतसंबन्ध. ० गत क्रमसंबन्ध.	३२१	२३	अनयोश्चेति प्रतिवचनयोः
	१९	घनेन्दुरवी ० घनेन्दुरीची			० अनयोश्चेति प्रश्नप्रतिवचनयोः
	२२	क्रमसंबन्धावगतिरिति आर्थे	३२२	२१	० रूपेणाकारेण ० ० रूपेणालंकारेण
		० क्रमसंबन्धात् गतिरित्यर्थे	३२३	१७	वर्णो ० वर्णो
२९९	११	विशेषरूपं क...वैधर्म्येण यथा	३२५	१९	० र्योगेऽनुप ० ० र्योगेऽनुप ०
		० विशेषरूपं वैधर्म्येण यथा	३२५	२४	० व्यङ्ग्यावसररस ०
३००	२२	जवः सैन्यं च ० जवः			० व्यङ्ग्यावसरे रस ०
		पांशुनामिति सैन्यं च	३२६	१७	संयोजनेन चारु ० संयोजने चारु ०
	२४	० जातेर्निम्नत्व ० जातेरनिम्नत्व ०	३५०	१२	भङ्गुण्टसिति, ० भङ्गुण्टसिति
	२५	विश्वभरात्वजाते ० विश्वभरत्वे जाते	३५२	१७	वर्त्म विद्वदादीनां ध्वनि ०
	२७	० त्वमपि अत्र पांशुनाम् इति			० वर्त्म विदुषां ध्वनि ०
		पांशुत्वजाते ०			
		० त्वमपि अत्र पांशुत्वजाते ०			

*N B—It need not be pointed out that the A B C mss. of K. D. K. P. S. are different from A. B C mss of K P For their sources see Introduction, pp 4-6.

पृ.	पं.	प्रतीक
४५	८	प्रमातृ note प्रमाता हि सामा- जिकः कश्चिद्विदन्यः भवति जानाति...रसस्तथान्येषामपीति
४६	१	स्वाकार note प्रमातुरात्मीया- कार एव
	६	विभावादि note काव्योक्तैर्नटेन प्रकाशितैः
४७	१	°वबोधशालि note अवबोधः शालि च तत् मितयोगिज्ञानं च
	३	प्रत्येयोऽप्यभि° note ज्ञाप्यः
	६	°चोभयात्मक° note कार्यज्ञा- प्यत्वं
	११	°नैकान्तिक note °एते विभा- वाद्याः अस्यैव रसस्येत्येकांतो नास्ति ।
	११	सूत्रे° note विभावानुभावे हि भरतोक्ते सामान्येन
४८	९	केवलानामेवास्ति स्थितिः note एते ह्येकैकशोपि शृंगारं न व्यभि- चरति
	११	°न्तिकत्वं note संयोगाद्रसनिष्प- त्तिरित्यस्य
५०	४	नेत्रोत्सवा note सख्येव नार्थिकैव नेत्रोत्सव. स्त्रीजनस्य
	६	प्रवास note जालिका
	८	परिचया note पुनः पुनः करणं परिचय°
	११	लय. note तन्मयत्वं चेष्टामयत्वं
	१२	अन्यत्र note अन्यस्यां
	१५	वृत्त note अंत.पुरंमध्ये । न ग्रहिरिति सतीत्वमनेनोक्तं
	१४	निशान्तान्तरे note संजातः
	१६	एषा विरह note नाम
	१८	वक्रोक्ति note वलना (? च) च वक्रोक्तिश्च
५१	३	गत note रोदनेनापि गलित- मित्यर्थः.
	१२	आकुञ्चय note वक्रीकृत्य
	१२	अशुचि note वाममित्यर्थः
५२	२	अशनि note अशनिनामा हुत°

पृ.	पं.	प्रतीक
५२		वहः
	३	घर्घर note घर्घराश्च ता मध्य- रुद्धाश्च ताः करुणाश्च
	५	कृतमनुमतं गुरुपातकं note द्रोणाचार्ये स्वपितरि पांडवैर्मरिते अश्वत्थामा तत्पुत्र आह
	७	किरीटिना note अर्जुन
	९	विजहति note पंचमो मध्यम- पुरुषस्य तः—
५३	४	प्रयाति note मृगः
५६	१	हरत्य° note देवविषयात्र रतिः
	२	योग्यतां note मुनिविषयात्र
	३	अन्यद् note गुर्वादिविषयं
	११	स्तुमः note पुंश्चर्ली प्रत्याह
	१२	विलेभे note विभाजीचकार
	१५	अनेक note शाब्द्यां तु वृत्त्या एककामुकविषयमेव
	१६	उपादानं note कर्तृ
५७	७	कोपस्य note शान्तिरिति योगः
	१२	औत्सुक्यस्य note उदयः
	१३	पराक्रम° note परशुरामस्य
	१६	स्निग्धो note संधिः । अत्राद्यार्ध- नावेगः । द्वितीयेन हर्षः ।
	१८	क्वाकार्यं note पुरुरवाः प्रलपति क्वाकार्यं
५८	१	भावं note ननु यथा भावस्य शांत्यादयस्तथा भावस्थितिरपि कैश्चिदुक्ता तत्कथं भवतामित्याह भावस्थि°
	२	मुख्ये note नन्वेवं भावादीना- मपि व्यंग्यत्वान्मुख्यत्वं प्रसक्तं ततस्तेषामप्यंगित्वात्प्राधान्यं स्या- दित्याह मुख्ये २° । रस एव मुख्यः । पर मुख्ये रसेपि कदाचित् भाव- प्रशान्त्यादयो मुख्या भवंति यथा परिणीयमानं भृत्यमनुवर्तते राजेति भृत्यस्य प्राधान्यं°
	२	कदाचन note पाश्चात्येषु- दाहरणेषु
५८	३	अंगित्वं note प्राधान्यं

पृ.	पं.	प्रतीक
१९	१	उभयरूपा note यत्र स्वमर्थं सर्वथा त्यजन् शब्दोन्यलक्षयति तत्र लक्षणेन लक्षणा यत्र स्वार्थमपि वदन् अन्यमुपादत्ते सोपादानलक्षणा यथा कुंताः प्रविशन्ति ।
	४	तत्त्व note एकत्व
	९	सारोपा note यथा गौर्वाहीकः
२०	२	साध्यवसाना note गौरेवायं
	४	गुणौ note गुणा जात्यादयस्तैर्निर्वृत्तौ गुणौ
२१	१	अत्र हि note स्वार्थं गोत्वं तत्सहचारिणो जाड्यादयस्त एवैकार्यसमवायात्
	२	परार्थ note वाहीक
	८	लक्ष्यमाणगुणैः note लक्ष्यमाणाश्च ते गुणाश्च लक्ष्यमाणस्य गुणा इति वा तत्राद्येन समासेनाद्यौ द्वौ पक्षौ गृह्येते गुणलक्षणाप्रधानत्वात् द्वितीयेन तु तृतीयपक्षोऽत्रच्छिद्यते तल्लक्षणाप्रधानत्वात् ।
	८	वृत्ते note शब्दव्यापारस्य
१०		लक्षणा note पूर्वोपात्तोपादानलक्षणा
३०	३	अर्थान्तर note अर्थान्तरं प्रतिपाद्यार्थलक्षणं प्रतिपादयन्नेव सन्
३०	४	तत्र note शब्दस्य व्यञ्जकत्वे

तृतीय उल्लासः

३१	२	अर्था प्रोक्ताः note व्यञ्जकतया
	४	अर्थव्यञ्जकता note अर्थाः कथं व्यञ्जका भवन्तीति
११		अङ्गपिडुलं note अयि पिडुलमित्यादीन्युदाहरणानि वाच्यमयमपेक्ष्य दृष्टानि (?)
१३		गम्यते note तटस्थेन
३३	१२	गुरु note कालविशेषाद्यथा

पृ. पं. प्रतीक

चतुर्थ उल्लासः

३७	१	यस्तत्र note उत्तरत्र ध्वनावित्यनुवादात्स ध्वनिरिति योज्यं
	३	°मूल° note लक्षणामूलं च तद्दृढव्यं(?)यं च तस्य प्रासत्यविवक्षितं
	८	वचना° note न वचनमात्रं ब्रवीम्यपि त्वाप्ततयोपदेशं ते यच्छामीति समग्रोपि ध्वनिरेव उपदेशरूपतया परिणमतीति अत्र वच्मीत्यनेन नोपदेशदानं लक्ष्यमस्य त्वाप्तत्वं व्यंग्यं ।
३८	२	बहु यत्र note उपकृते
	३	°मास्त्व note अत्र त्रियस्वेति ध्वन्यते
३९	१	भावशान्ति note अत्र कार्यतया स्थित इति संबंधः ।
	२	रसाद्यलं° note रसवदाद्यलंकाराद्
	३	प्रधानतया note इंगितया
४२	१	बलाद् note विभावादिकारणरूपाः काव्यबलादनुसंधेयाः । अनुभावास्तु भुजाक्षेपकटाक्षादयः कार्यरूपाः शिक्षातोनुप [१ देयाः ।] (न ह्यशिक्षितो नटः एताननुसंधातुं समर्थः । व्यभिचारिणस्तु सहकारिरूपाः कृत्रिमनिजानुभावार्जनबलादनुसंध (१ तव्या ॥)
	२	°रपि note न हि नाट्यसमये सीतादयो मुख्याः सन्ति ।
	५	तत्रा note वस्तुनः
	६	चर्च्यमाणो note स्वाद्य एव केवलं त्रिदग्धसभ्यानां
४२	१	चाभिधातो note विभावादयो न ममैव नापि परेषामेव किंतुभयसाधारणाः । तत्तश्च न ताटस्थ्येन नात्मगतत्वेनेति सिद्धं भवति ।
४५	१	अनुमाने note विषये
	७	नियत° note यः शृणोति पश्यति स नियतः ।

पृ.	पं.	प्रतीक
७४	२	तदेवो ^० note लोचनं
७५	१४	षष्ठ्याः note व्यञ्जकत्वं इति योगः
७६	१-२	व्यत्ययस्य note प्रहासो व्यंग्य इत्युत्तरेण योगः.
	५	मन्ये note त्वमेव मन्यसे यथाहमनया सह क्रीडिष्यामीत्यर्थः.
७८	३	सर्वनामवचनप्रातिपादिक note एकवचनबहुवचनरूपाणां व्यञ्जकत्वमिति योगः ।
	४	पिणो note व्यञ्जकत्वं
	१०	अन्येषां note पदैकदेशानां
८१	२	पडोहर note पश्चाद्भागान्गुह्यगृहे

पञ्चम उल्लासः

८५	२	द्रोणाद्रि note यत्र संरोहिण्यो मूलिकाः संति ।
	१०	करः note करि अवसः । (?)
	१६	रसः note अंगं
८६	१	अत्युच्चाः note पंचाक्षरी ना (?) कविर्भोजदेवस्येति ।
	१३	अस्माकं note प्रत्यर्थिनां
	१५	भावस्य note स्तेः रसाभास note शृङ्गार भावाभास note रति भासौ note अङ्गं
८७	१	भावप्रशम note भावस्य रसाख्यस्यांगमिति योगः
	१५	कंचित् note रत्यर्थिनं पांथं
८८	२	योक्तानि note प्राक्तनैः कश्चिद् note प्राक्तनादिकः
९१	१०	न्यङ्ग्यं note काक्वाक्षिसमिति योगः.
९२	१	एषां note गुणीभूतव्यंग्यभेदानां पूर्ववत् note ध्वनाविव पंचात्रिंशदादयः प्रागुक्ता ये ते सर्वेपि शुद्धध्वनिवत् गुणीभूतव्यंग्येपि भेदा इत्यर्थः ।
	४	ध्वन्यङ्गता note ध्वनिरूपजा

पृ.	पं.	प्रतीक
९२	४	तदाश्रयात् note अलंकृतिषु विश्रान्तत्वात्
	७	संकरैः note त्रेधा सकरः अनु- ग्राह्यानुग्राहकः १ । ससंदेहः २ । एकपदप्रतिपाद्यश्च ३ । उदा० यत्ते सीमंतचिह्ने मरकतिनीत्यादि । १ जह गंभीरो जह रयणेत्यादि । २ । स्पष्टोत्थसत्किरणकेसरसूर्यबिंबवि- स्तीर्णेत्यादि ३.
	६	व्यंग्यत्वं note इदमत्रैदंपर्यं । सर्वेपि प्राच्या भेदा गुणीभूतव्यंग्य- स्यापि वक्तव्याः । परं वस्तु वालं कृतिर्वेत्यादौ प्रागुक्ते सूत्रे यत्र वस्तुमात्रेणालंकारो व्यज्यते न तत्र गुणीभूतव्यंग्यमिति । यदि तत्र व्यंग्येऽर्थो मुख्यो न भवेत्तदा वस्तुमेव मुख्यं स्यान्न च वस्तुमात्रे काव्यशब्दप्रवृत्तिः । शब्दचित्रत्वेन जघन्यत्वात्
	८	तैः note गुणीभूतव्यंग्यभेदैरिव
	९	स च प्रभेदैः note ध्वनिः
९५	२	र्थान्तरसं note त्वामस्मि वच्मि वि .
	३	तिरस्कृत note उपकृतं बहु यं
	५	मूले note उल्लास्यकलिकरवां निर्यत्रणेन note अभिधाया- दारस्य (?) नैयत्ये वाक्यार्थस्य शब्दस्यैतानि
	६	मूले note अर्थशक्त्युद्भवेऽप्य- र्थोयं भेदाः १२ यथा अरससि रमणो इत्यादि ।
९६	८	रखण्डं note लोकरूढापेक्षा- पि...न्विताभिधानवादिनां ..
९८	९	दीर्घदीर्घतरो note यथेषुश्चर्म भित्त्वा मांसं भिनत्ति तद्वित्त्वा- ऽस्थि । तदपि भित्त्वा जीवितं गृह्णाति एवं वाक्यमेव परंपरया- व्यंग्यमभिधत्ते इति तात्पर्यशक्ति- वादिनः ।
	१०	अत्र note नि.शेषच्युतेत्यत्र

पृ.	पं.	प्रतीक	पृ.	पं.	प्रतीक
५८	४	°स्वानाम° note अनुस्वानश्चासौ संलक्ष्य क्र० स्थितिश्च तत्र वाच्योर्थो घंटाध्वानायते व्यंग्योनु-रणनायते	६९	१	तदप्रा° note एतौ विष्णुपुराण-श्लोकौ
५९	१	देवेन note भव्यता मेघाभिधे-येने० येत्यर्थः इन्द्रो वै वर्षतीति	११	१	°दद्यो note लिंगव्यत्ययः प्राकृतत्वात्
	३	°भिधाय note अथ राजा वर्णयितुं प्रकांतः अथ च मेघाभिधायकः कश्चिदुच्यते	१५		काव्यलिङ्गम् note यत्र हेतुरेव परिचुम्बनादिको वाक्यार्थत्वं भजते स हेतुः ।
	४	°मानो° note भवता देवेनेव करवालमंडुवाहमिव ऊर्जितेन गर्जितेनेव । धाराभिर्जलैरिवेति ।	७०	५	वयस्यराले note तारुण्ये वक्त्रे
६०	३	एकैकस्य note समासापेक्षया ऐकपदं	७		व्यतिकर ,, मिश्रीभावं यौग-पद्येनेत्यर्थः
	४	उत्कर्षे note उत्सवै.			समुन्मिष ,, उत्पद्यन्ते
		हर्षदः note प्रमोदखंडनः			अवस्थाः ,, कामिनामिति शेषः
	९	अलंकार्यस्य note ध्वन्यमानत्वेन	१०		वारिज्जन्तो ,, विरहावस्थायां हि न प्रतिमा-सते हारः
६१	३	कवेस्तेनो note तेन कविना निवद्धो यः क्वचित्तस्य वा यत्प्रौढोक्ति-मात्रं तस्मात् ।	११		°वअस्सएण note स्तनभर एव वयस्यो यस्य सोपि विषमोन्नत-त्वाच्चलयत्येनं यतः न क्रमति
६२	१४	विरोधा note यो हि निजमप्यधरं दशति स कथमरिवधूनामधरा-न्मोचयतीति	१५		सरो note स्मर. किलाभिलाष-मुत्पादयति
	२२	येषां note दिग्मातंगानां	७१	१	णवपुणिण note सोपि क्षणमात्र-मेव रज्यते यतः
	२२	अर्थाधि note कीर्तिरियं विसिनीत्याद्युल्लेखेन			को तं note केन संबंधेन आतृत्वादिना संबंधः
६३	४	°दर्शनात् note हेतुः	३		न तत् note न तदनंतरं
	५	तिष्ठन्ती note साध्यं	६		निवारिओच्छिज note घनालिं-गनाद्वारितः
	५	तत्. note राज्ञः सकाशात्	६		उज्जयरंत note अधिक्रीभवन् स्पर्शविघ्नहेतुत्वात्
	६	त्यजन्ती note कंदराभिः शरणं दत्तमित्यर्थः			रमिर्थ note तदोक्त० एतावन्म-यापि दृष्टं ततस्तदनंतरे कथं रमितं त्वयेति कथय
	११	येरं० क इव note ब्रह्मा हि जडे जलजे उपविष्टः । इयं तु वाणी सचेतने	१०		किं ति note किमिति
६४	१२	अनुदिण note तनोस्तनूकरणं विना नान्यत्कर्म यस्या	७२	२	व्याजेन note एवं रूपयाऽपहुत्या
६६	२	मृत्यु note यो यं व्युत्थः स वाक्य एव । न पठे । क्रिया-वच्छिन्नं च वाक्यं सर्वत्र	१४		°संवादादौ note गृध्रगोमायु-संवादं भारते प्रकरणं
			१८		स्थितो note न त्वस्तामितः
			७४	२	लोकोत्तरेणैव note चुंबनरूपेण

पृ.	पं.	प्रतीक	पृ.	पं.	प्रतीक
११७	२	रुचिरः । स चासौ कलापश्च अस्य note बर्हिणः	१२३	५	मोहन° note मूर्च्छां सुरतं शत्रूणामेव भूपतेश्च
	११	°शयता° note व्यास आशयो यस्य स तथा शुद्धाशय इत्यर्थः तस्य भावस्तत्र ।	१०		पावका° note पवित्रान्वये
	१३	एतत् note हिंसादिकं	११		°र्थत्वं note एषु त्रिधाऽश्लीलं
	१४	योगशास्त्रादौ note योगशास्त्रादौ न तु व्याकरणे	१५		°सदेहः note इति सदिग्धदोषः
११८	१	°न्निषिद्धं note रुढि° प्रयोजनं वा विना	१२४	१	°प्रतीताः note इत्यप्रतीतदोषः
	१२	मूर्ध्ना...note रावण. प्राह	५		रजः note क्षतं सत्त्वरजोभ्यां परं तमो यस्यां
	२०	°मात्र° note न तु मौर्वी । सा हि धनुष्मतः सामान्येन सिद्धैव°	६		वेदय note बोधय-रविकिरणै- र्भूमिर्हततमाः कृता । तत्त्वं जागृहीत्यर्थः ।
११९	७	°मुक्ता note न मुक्ता या प्राग्भवताऽतिप्रियत्वात्	१२९	४	प्रतिजहि note स्फेद्य
	९	तां तिं note खेदं विरक्तत्वात् अस्मान् note सखी आह	११		मात्रा note भरतसंबन्धिन्या
१२१	१	न त्रस्तं यदि note भार्गवः प्राह	१३०	१	उदाहार्यं note अविमृष्टविधेयांशं
१२२	५	इंद्रः । मूकबधिरोऽनेहमूकः note अप्रयुक्तः	१३१	५	विरुद्धा प्रतीति. note इति विरुद्धमतिक्रदोषः
	९	प्रसिद्धाः note अतो निहतार्थं दोषः	१३२	३	त्वादिति note श्रुतिकटु
	१०	कुविन्दस्त्वं note राजपक्षे पृथ्वी- लाभयुक्तः । कोलिकश्चान्यपक्षे पटयसि note पट्ट करोषि पटं करोषि गुणाश्च ग्रामाश्च सरितश्च नद्यः ता । दवरकसदोहा तां याः सरमः । ताम्भः ।	४		लभ्य note भविष्यत्येव
	११	वनस्थाः note किन्नराः । वने जले तिष्ठन्ति वनस्था धीवराः	१२		निपेक्ष note अश्रुपयसां निपेक्षं कुरुते दशां कासामिव चेतोभुवो भल्लीनामिव
	१३	विगता note या हि पटं करोति तद्भार्या कथं विगताच्छादनं भ्रमति	१३		कुरुते note भल्लिः पाठ्यत इति यद्गृहं तदिव कुरुत इत्यर्थः
१२३	३	°सर्पति note गच्छती रतार्थं °गच्छन्ती च कंपना note सेना । रागवशाच्च ला-च वामलोचना note वामे शत्रौ लोचनं यस्या वल्गुलोचना च	१३३	१२	°शब्दः note एषु त्रिषु वृत्तेषु पेलपूंसप्रेतशब्दैकदेशाः व्रीडाजु- गुप्सा अमगलार्थाः
	४	ग्रहण note ग्रहार	१३		°तरां note प्रभवति
	का० प्र० ६		१५		सदेहः note विवक्षितश्च साधुषु चरतीति ।
			२०		°मेव note न क्षमते
			१३४	६	वाक्यमेव note वाक्य एवैते दोषा इत्यर्थः
			१३		°धस्मर note कर्मधारयः अस्त्राणि note मंत्रायुधानि
			१५		अत्र note रौद्ररसे विक्रट note कठोर
			१६		निशुंभ note भंग
			१३४	१७	°विद्धः note मुक्तः
			१३५	४	सन्ने° note पर. सन्निकर्षः सहिता । सैव चात्र सन्निः

पृ.	पं.	प्रतीक
१०२	१८	०ध्यात्मना note स्वरूपस्य भेदेऽपीति शेषः
	२०	किमु सरस्वरविलोकिनीनां note स्त्रीणां
१०३	५	०स्तुतिवपुषा note रूपेण
	११	सव्वणं note सव्वणं
१०४	४	०मर्यापेक्षा note संकेतितार्थ- वाचकत्वात् ।
१०५	९	शक्यते note तद्योग इति वच- नात्
	१३	महं शुभजिहि note महमित्य- व्ययमावयोरित्यर्थः
	१४	०बाधः note यतोयमभिधामूल एवेत्यर्थः ।
१०६	३-४	पुच्छभूता note एवं चाभिधा- वयवत्वमस्याः
	५	तदनु० note लक्षण
	६	तदनु० note लक्षण तदनुगतमेव note ध्वनं
१०७	१	नियतसंबद्धः note नियतेन निय- तत्वेन इत्युक्त्येत्यर्थः संबद्धो नियं- त्रितः
	२	अनियतसंबद्ध note अत्र ह्यनि- यतोऽर्थो व्यंग्यः । कामुकस्यान्य । समीपस्थसखीनां त्वन्यः ।
	९	वाक्यार्थ note न पदार्थः वाक्यमेव note न पदं
	१०	येऽप्या note शब्दब्रह्मवादिनः
१०८	१	अनुमान note अनुमानचर्चा- न्यायप्रवेशतर्काद्वर्गतव्यः । तद्रूपः note व्यंग्योऽर्थ इति योगः
	५	गृहे note यत्र सा दुःशीलास्ते
१०८	५	अमरणं note कर्तुं
	६	अमरणं note कर्म
१०९	५	अत्रैव note अत्रापीत्यर्थः
	९	व्यक्तिवादिना note ध्वनिवादिना

पष्ठ उल्लासः

११० ३ तत्र note शब्दार्थचित्र-

पृ.	पं.	प्रतीक
११०	३	काव्यद्वये स्थितिः शब्दार्थचित्रयोः note यत्र शब्द शब्देचित्रप्राधान्यं तत्राप्यर्थचित्रं गौणं सम- त्येव । एवमर्थचित्रप्राधान्येऽपि शब्दचित्रं गौणं । न त्वकैकं चित्रं कापि काव्ये समस्ति ।
	१०	तदेतद् note सुसिद्ध्युत्पत्ति- लक्षणं
	११	द्वयं तु नः note भामहस्य शब्दालंकारार्थालंकाराश्च मता इत्यर्थः

सप्तम उल्लासः

११२	३	तदाश्रयाद् note रसस्याश्रय- भूतो यतो वाच्यस्ततोसावपि मुख्यः
	४	उभय note रसवाच्य शब्दाद्या note शब्दवर्णरचना- नामपि रसे वाच्ये चोपयोगसद्भ- वाहोपा वाच्या इत्यर्थः तेषु note शब्दादिषु
	७	दुष्टं note पदारब्धत्वाद्वाक्य- स्यागौ पददोषानाह
	९	०मय note एते छिष्टाद्याः ३ समासार्थे वेत्यर्थः
	१०	०मेव note एते १६ पददोषाः
	१२	०रंगितैः note उपलक्षितया
११२	१३	कार्तार्थ्य note कृतार्थत्वं
११३	२	तिन्दुक note दिवख्यं
	११	दैवतो note अधिष्ठाता
११४	५	उज्ज्वलीकृत note प्रशोभीकृत
	८	सन्निभि. note यायजूकै
११५	२	०र note आदर. भयं च
	१०	०गतं note तदप्यवाचकं
	१३	नृता० note नृत्यंती इति यत्पादमूर्ध्वं करोत्यसौ दंडशब्दः
	१४	विदधत् note विभ्रत्
११६	४	अराळितां note वक्रितां
११७	२	०कल्पो note घनं निविडं

पृ.	पं.	प्रतीक	पृ.	पं.	प्रतीक
१६१	६	परस्य note रामस्य	१८२	७	°वदातं note अवदातं सातिशयं कर्म
	१३	रावणः note जगदाक्रन्दकारि- त्वाद्यर्थोत्तरसकमित्वाच्चः		९	°पूभयथापि note दिव्यप्रति बद्धमदिव्यप्रतिबद्धं च वर्ण्यमित्यर्थः
१६२	८	प्रयत्नपरिवोधितः note अश्व- त्थामा दुर्योधनं प्रत्याह । मां चेद्गोणाचार्यपदे करोति तदाहं सर्वान् रिपून्हन्मि । ततस्त्वं निश्चिततया रात्रौ सुखं शेषे तत् शयित. सन् स्तुतिभिरेव यदि पर बोध्यसे न चिंतया । अत्र शेषे विधेयमयुक्तं प्रयत्नेन बोध्यसे इत्यस्यैव विधेयत्वात् ।	१८९	१	सरसं note एकत्र सामं । अन्यत्र सस्नेहं
	१६	°जाल्मो note मूर्खः	१८९	६	°मर्धः note शृङ्गारविभाव- प्रतिपादनं
१६३	७	अन्यत्र note आरूढत्वावगति- र्यत्र नास्ति तत्र केवलो ज्या-शब्द इति योगः		७	प्रसिद्धं note प्रसिद्धेन तेन गुणेन अधिकत्वलक्षणेन या उपमानता तया उपात्तमस्थिरत्व
१६५	१	समर्थनं note रुढेष्वायमप- वादः	१९०	५	रसान्तरं note अविरुद्धं
१६६	१	दोषाणां note अदुष्टता	१९१	४	स्मर्यमाण note स्मर्यमाणः शृङ्गारः करुणस्तु साक्षात्प्रतीय- मानः विरुद्धोपि न दुष्टः । तथा विरुद्धेन सह साम्येन विवक्षितो विरुद्धोपि न दुष्टः
१६७	८	वचसि note कष्टत्वं गुणः ।	१९४	१	उपोद्बल्यते note उद्बलः क्रियते
१६८	११	°राजते note व्रीडाश्लीलमिदं		२	गुण note अप्रधानो रसः °संस्कार note रसांतरेणोपो द्वलित.
	१४	अकृमेः note अमंगलाश्लीलं			प्रधानं note अंशिनं रसं
१७५	१०	व्रीडा note स्वशब्देनोपादानं		३	तथा note तेन प्रकारेण कृता त्मसत्कार इत्यर्थः
	१३	मील note मीलित्यौ भ्रुवौ यस्याः	१९५	१	रसस्य note करुणस्य रसान्तरेण note शृङ्गारेण
१७६	१	°दुष्चं note उच्चे भुजमूले लोक्यते आलोकेन तां		२	रसशब्देन note अंगिन्यंगत्व- मासौ यौ इत्यत्र अंगिनि रसे इत्यत्र शब्देन स्थायिभावो रत्यादि- लक्ष्यते । स चांगित्वेनोदाहरणद्वये दर्शित एव
	३	कोमलं note कोमलकपोल- तलेऽभिषिक्तो रोमांचादिना व्यक्तो योनुरागस्तेन			
	५	°मतिवृत्त्य note तारुण्य इत्यर्थः			
	६	°तनोति note कोपि स्वजायां पश्यन् विकौरात्मानं मोटयतीति तात्पर्यं ।			
	८	प्रहारां note सग्रामे आयुधै प्रहाराः			
१७७	१३	निहुवर note उपपत्तौ	१९५	६	शौर्यादि note शूर इति व्यवह- रतीति योगः ।
१७८	३	रतिविलापे note तत्र हि करु- णस्य पुनः २ प्रकाशनं कृतं		९	°विश्रांतं note पृथग्जना.
	९	°वधे note तत्र हि मूलनायको विष्णु	१९७	१	°वंध्या note वामनादयः उपकुर्वं note गुणविवेकमु- त्त्वाऽलंकारविवेकमाह

अष्टम उल्लासः

पृ.	पं.	प्रतीक	पृ.	पं.	प्रतीक
१३५	९	०सपदमेपु note चरितेषु	१५२	५	विध्यनु० note विध्यनुवादाव- युक्तावनुचितौ यत्र
	१३	प्रगृह्य note यत्स्वरेण न संधीयते तत्प्रगृह्यं पदं		६	दुष्ट note दुष्टं पदमित्येतदेव दुष्ट इति लिंगविपरिणामेन संध्यत इत्यर्थः
१३६	२	०मुत्तपते note दीप्यते		१२	परिमल note चमत्कारं कमल- गंधं च
	३	सधा० note दुड्डी-लण्ड-चिंकु शब्दाः कस्मीरदेशे वरांगमेदूयोनि- मणिवाचका.		१४	रुचय. note अभिलाषा किरणाश्च
	४	उर्च्यसावत्र note कष्टत्वं यथा	१५३	६	पस्पश० note आलमाल- प्राया. (?) । निरर्थका. ।
	६	हतं लक्षणा note छंदोलक्षण	१५५	३	कर्णाल note कर्ण । कृप । हार्दिक्याः राजविशेषा. ।
१३७	१३	अत्र यदिहान्यत्स्वादु note एवं नाम सुंदरत्वमस्य कामस्य यत्क्षण- मपि परिहर्तुं न शक्यतेऽयं च दोषो यस्य विपक्षैरपि ब्रह्मचारिभिः प्रपन्नः । गुण एवेत्यर्थ. ।	१५६	१	न्याय्य. note न चेदेकत्र । इति दुष्कर्मो नाम दोष. ।
	१	०भकारौ note एतौ कापि चंद्रसि निपिद्धाविति ज्ञायते ।		२	स्वपिति* note सूत्रहव्यां कोपि वेद्यामाह । ग्राम्यत्वोदाहरणमिदं
	६	कन्या note कुमारीमृत्तिका	१२	इद ते केनोक्तं note प्रसिद्धि- विरुद्धो यथा	
	७	सभाराः note संभारा मृदंत- क्षेप्या लाब्ध्यादयः	१३	हेम्न. note हेमकटकाख्ये वस्तुनि	
	१२	सुग्ध note सुग्धाया विदग्धायाश्च सभाया मध्ये रत्नं	१६	प्रसिद्धं note इति लोकविरुद्धं	
१३८	६	रतं वा note इदमप्यनुचित- मक्रमश्चेति योग.	१५७	३	प्रसिद्धः note न त्वंकुरोद्गमः । इति कविप्रसिद्धिविरुद्धं
१३९	११	द्वितीया note द्वितीयस्मिन्नद्वे गत एको वाचकगोष. शब्दागो यस्य प्रथमार्धस्य तत् ।		५	महति note सति सुदृशि note कामिन्यां यान्त्यां note उपपत्तिसमीपे
१४०	१	गुणानां note विशेषणानां	१५	०शास्त्रेण note विरुद्धं	
१४१	१४	नरपति note युधिष्ठिरः	१८	विहितम् note इति कामशास्त्र- विरुद्धं	
१४७	५	प्रकृते. note भग्न प्रक्रम इति योग.	१५८	२	विमुक्तः note मुनि
१५०	८	०जेयं note स्त्रीपक्षे निष्कर्ण- कुलजा	१५९	१०	०विषादिता note अत्र किमनुक्तं । सदैव । प्रकृतिरेव । इत्येतेषां तत. किमित्येक एवार्थः ।
	८	भुज note टोपाकरो यत्कुलं तस्य श्रीः	१६०	१५	०द्वक्त्र note तस्या वक्त्रं
	९	कुटनी note महती चासौ कुटनी च	१६	ज्योत्स्नामिति note ज्योतिष्मती रात्रिर्ज्योत्स्ना	
१५२	१०	सर्वगा note गम्यागम्यगामिनी	१६१	४	अर्थित्वे note माल्यवान् रात्रण- मातामहः प्राह
	३	विशेषा० note नियमानियमयोः विशेषाविशेषयोः परिवृत्तं विनि- मयो येषु वाक्यार्थेषु ते तथा			

पृ.	पं.	प्रतीक	पृ.	पं.	प्रतीक
२७२	९	०मारोपण note आरोपणं निमित्तं यस्य	३१६	१	पौर्वापर्य note आदौ साध्य- निर्देशः । यद्वा आदौ साधनोक्तिः पश्चात्साध्योक्तिरिति
२७६	१२	भूपौ note विभाकरराजाभिधः	३१७	८	गूढो note हस्तस्योपगूढं उपगूढं
२७७	१	भेदकैः note विशेषणैः श्लिष्टैः note समानैः	३१८	९	यदासक्त्या note येषु प्रागुक्तेषु आसक्त्या
	३	विशेष्यस्य note उपमेय	३२२	२	०ईदृशं भिन्नं note व्याप्तं
२८५	३	चरमं note पश्चात् अधिष्ठितमिति	३	वयस्या note निपरीतरति- कारिण्याः	
२८६	४	०विम्बनं note ननु प्रतिवस्तूप- मायामिवैकार्यमेव साम्यवाचकं पदद्वयमिह प्रयुज्यते=परिवारपद- परिभोगयोग्यत्वयोरेकरूपत्वात् । अत्र तु निर्वाणमनोभवज्वलन- विकासौ भिन्नावैकार्यौ	३२३	६	एषा note विरोधः सो विरोधेऽपि विशद्वन्द्वेन यद्वच इति विरोध- लक्षणमत्राप्यास्ति
२९१	२	आक्षिप्ते note व्यंग्ये	३२५	११	सिंहिकासुत note सिंहः
२९९	७	अहो हि मे note विशेषः वाच्यं note सुहृदं प्रति	१२	सुतः note राहुः	
	८	त एव धन्याः note इदं सामान्यं इष्टैव note वैधर्म्यं	३२६	५	महतो note तनुत्वेऽप्याश्रया- श्रयिणौ यन्महीयांसौ स्यातामिति योगः ।
३०१	१	सुतत्वं note परमार्थविदां	१२	अत्र note अत्राश्रयस्त्रिजगद्रूपः तनुरपि महतो यशोराशेर्मान्नैव मानेनाधिकस्याभवनान्महीयस्त्वे- नोक्तः	
३०३	२	व्याजेन note कोथः श्रौती स्तुतिः परमार्थतस्तु निर्देति	१४	०द्विषं note अत्र मुद आश्रिता- स्तन्योपि विधात्रा तनुलक्षणे आश्रये अमातान्महीयस्तयोक्ता	
३०६	६	मतं note अभीष्टं	३२७	१२	कृती note उपहासे
३०७	३	न्यूनेन note प्रहारलक्षणेन उत्तमस्य note वसुधारूपस्य	१३	संबन्धि note विष्णुसंबन्धिना मुखेन संबन्धः सादृश्यरूपः ।	
३०९	८	यं प्रेक्ष्य...note हयग्रीवं राजानं	३२७	१४	लक्ष्मणा note कृत्वा
	१२	दृष्टे note निर्विकल्पेन	३४३	१५	०नियमेन note चक्री कर्ता चक्रारिपंक्तिमेव स्तौति तान्यदि- व्यादिरूपेण
३०९	१३	यथा दृष्ट note भेदविकल्पौ हि विकल्पस्यैव व्यापारः । स ह्यभि- न्नमपि वस्तु गौः शुक्लश्चल इत्येवं मिनन्ति । भिन्नमपि पदार्थ... गौरित्येवं संसृति	३४६	९	काकुत्स्थात् note कुशात् कुमुद्वती note कुशभार्या
३१०	८	उपलक्षणीये note वर्णनीये वाक्यार्थकृत इत्यर्थ	३४७	६	उपात्तेनैव note न तु गम्यमानेन

पृ.	पं.	प्रतीक
१९७	९	°मुखेन note शब्दालंकारतया इत्यर्थः
	१३	भवती note नमनाय यंती
२०२	१०	गुणनिर° note न हि व्यक्तो गुणोत्र कोपि प्रतीयत इत्यर्थः.
२०३	२	°गलित note चित्तस्येति शेषः
	११	शुष्के note शुष्कंधनस्या- क्षिरिति सः
२०६	१	गुण. note मुख्यवृत्त्या तु रस एवेत्यर्थः
२०८	९	स्पर्शाः note वर्गाः लघू note लघ्वतरितौ
२०९	५	शान्ता note शान्तमपस्य नतां- गीशरीरव्यतिरिक्तस्य चिंतनं येषु
२११	३	कृष्णा note द्रौपदी
	६	काव्य note नाटकादि । तत्र चानुद्धता एव रचनादयः इति कविसमयः

नवम उल्लासः

२२३	६	पदभङ्गे श्लेषेण यथा note वक्रो- क्तिर्हि द्वेधा पदानां भंगेन अभंगे- नेत्यर्थः.
२२४	६	छेक note छेकाश्च वृत्तयश्च ताः गतः प्राप्तः ।
२२५	१६	शब्दस्तु note न तु वर्णः.
२२६	१३	एक note तत्रेति व्याचष्टे भिन्ने note अन्यत्र । तं व्याचष्टे
२४२	६	कष्टत्वा note शब्ददोषा शब्द- गुणाः शब्दालंकाराः अर्थदोषा अर्थगुणाः अर्थालंकाराः
२४६	४	य note शब्दोर्थौ वा
	५	°भूमि note तेन स्वयं च पल्लवे- त्यादावपि शब्द एव कविप्रतिभा- संरंभगोचर इति शब्दालंकारतैव युक्तेति
	७	रसादि note अर्थमुखप्रेक्षित्वमेव भावयति ।

दशम उल्लासः

पृ.	पं.	प्रतीक
२५३	३	साधर्म्यं note सामान्यं भेदे note विशेषे
२५६	६	स्थितौ note आर्थी भवति
	१०	स्वप्नेऽपि note आर्थी
	१२	चकित note आर्थीपूर्णा वाक्ये
	१४	सरसिज note पूर्णा श्रौती वाक्ये
२५७	१	अत्यायतै note पूर्णा श्रौती समासे
	५	अवितथ note पूर्णा आर्थी समासे
	९	गाम्भीर्यं note पूर्णा श्रौती तद्धिते
	१०	दुरालोक. note पूर्णा आर्थी तद्धिते
२५८	९	तद्वत् note तथा पूर्णोपमया तुल्या वर्तते या लुप्तोपमा सा तद्वत्
	१०	पंच note न तु पट् । वाक्ये समानधर्मलोपे श्रौती
२५९	३	करवाल note समासे समान- धर्म लोपे श्रौती ।
		°पमा note तत्र समास आर्थी ।
	४	विषकल्पं note तद्धिते धर्मलोपे आर्थी तद्धिते श्रौती निषिद्धा ४
२६०	१२	रुहरुहि note औत्सुक्यं
२६१	१	किप् note किप् आयि लोपः । समासश्च । तौ गच्छति इति द्वौ भेदौ ।
	९	मरीहसि note मरिप्यसि
२६२	१	त्रिलोपे note धर्म उपमानवादि
२६९	२	आरोप note ज्योत्स्नादयः आरोप्य° note भस्मादयः
	७	कापालिकी note रात्रिरेव का° योगिनी
	८	मुद्रा note मुद्राशब्दः प्रशंसार्थः परिमलशब्दोप्येवं
	१०	पादत्रये note समस्तवस्तुविष- यस्योदाहरणं पादत्रयं चतुर्थपादे त्वपह्नुतिः ।
२७१	७	नियता note नियतसारोपणं तदेवोपायो यस्य ।
२७२	५	वैरिञ्च note सहस्रं युगपर्यंत- महवै ब्रह्मणो त्रिदुः इत्यादि

पृ. पं.	प्रतीक	पृ. पं.	प्रतीक
१०४	१२ अपराधो A. note अलिनाऽधरः खण्डितो न त्वन्येनेति	१७०	२७ ०ध्येयं A note अनेन भूसंविदित्वं तस्योक्तम्
१३	प्रियाया A note प्रियायाः सव्रणमधरं दृष्ट्वा रोपो भवति । अप्रियायास्तु दृष्ट्वा परिहारहेतुरानन्दो भवति । तद्वर्पो मा युष्माकं भूदिति	१७५	२७ ०पादान A note दोषः
१५	सखीविषयं A note नायिका	१७७	२० तथात्रेति A note तथाविधच्छायया उत्तरभावात् । अतोऽत्रानुभावानां कष्टकल्पनव्यक्तिः
षष्ठ उल्लासः		अष्टम उल्लासः	
११०	२७ अत्रानुप्रासे A. note छेकानुप्रासे शब्दालंकारे	२१२	७ मन्यल्लिका A. note मन (?त) ल्लिका
सप्तम उल्लासः		१४	पर्याबन्धेषु A. note संज्ञायौ कनि
१२५	९ इत्यादौ A note असावस्याः स्पर्शो वपुषि बहलश्चन्द्रनरसः अयं कण्ठे बाहुः शिशिरमसृणो मौक्तिकसरः किमस्या न प्रेयो यदि परमसह्यस्तु विरहः ।	नवम उल्लासः	
१३३	२५ अश्लीलः A note न फलमद्यापि लभते सा विरहिणीत्वदित्यर्थः ।	२२३	२० श्लेषेण A note भङ्गश्लेषेण अभङ्गश्लेषेण च ।
१३६	१८ ०संधौ A note दृढणपरस्तु इत्यादिरिते तद्वर्गपञ्चमं ।	२२	न A note भङ्गे तु
१५१	२६ निशाचरी A note ताडका	२३	०न्यस्य A note द्वितीयस्य
१६०	२३ वक्त्राभ्भोज A note भोजराजं प्रतिच्छिन्ना वक्ति	२२४	१५ यायावरीयस्तु A note पण्डितनाम
१६७	२८ तद्विद्यं A note सा विद्या येषां ते	२२६	२३ अनन्वयेन A note अ[न]न्वयनाम्नाऽलंकारेण ।
१७०	२५ यथावज्जानते A note तथा भूतप्रकाशात्मना प्रकाशन्ते ये ते तथा ।	दशम उल्लासः	
		२६७	१३ तिकाल A note भाल
		३०३	११ क्रिया A. note अहिप्रसारण-अङ्गदीर्घाकरण-कण्ठवक्रीकरण-मुख-वक्षोलम्भानि संस्थानोक्तयः ।
		३०८	२३ ०घण्टो A note कापालिकः ।
			२४ शस्त्रम् A note पतति भुजं हृत्पदं पदद्वयार्थतया परिणत इत्यर्थः ।

काव्यादर्शकाव्यप्रकाशसंकेतस्य A. B. संज्ञितादर्शयोः पार्श्वगतानि दिप्पणानि ।

प्रथम उल्लासः

पृ.	पं.	प्रतीक	पृ.	पं.	प्रतीक
३	१०	शास्त्रं B note वेदः	४५	१२	नाट्यं लोकधर्मी । स्वरालंकारसं- युक्तमस्वस्थपुरुषाश्रयं नाट्यं नाट्यधर्मी ।
	११	°त्याख्यान° B note दृष्टान्तः पुराणेतिहासयो	४७	१९	°हितपर° A note मितेतर
७	१४	°रेकस्य A note व्यतिरिक्तत्वेन	५८	११	रतिर्देवादिविषया A note व्य- भिचारिभावो ह्यत्र स्थित एव प्रतीयते, न शान्त्यादिविशेषण- विशिष्टः ।
९	१७	क्षालितम् A. note प्रक्षालित- मिति ह्युक्ते न व्यङ्ग्यं प्रतीयते क्षालनस्य वाप्यामेव संभवात् निर्मृष्टो A. note नितरा	६०	१९	पक्षस्याग्रणी A. note स्वकीय- वर्गस्य

द्वितीय उल्लासः

१४	१९	विभिन्नेषु A note वक्ष्यमाणं	६०	२२	°लंकारो A note व्यतिरे- काख्यः । व्यङ्ग्यो हि व्यतिरेको- ऽत्र । व्यङ्ग्यं चालंकार्यमेव न त्वलं- कारो भवति इत्यर्थः ।
१६	२३	अन्योऽर्थ A note गङ्गाशब्देन साक्षात्तदस्यानुक्ते.	६३	२६	कुर्वन्तीति A note मानिन्यः
	२४	लक्षणोऽर्थ A note °णो योऽर्थ B लक्षणस्य	६४	२५	°वर्तमानत्वे A. note विषये
१९	१२	यत्र शब्दः A note यथा गङ्गायां घोष यथा कुन्ताः प्रविशन्ति	७५	२६	संवन्धमात्रं A note गूढं
			७६	२८	जितमिति A note फलप्राप्तिः
२४	२४	तस्य A. note लक्ष्यस्य			

तृतीय उल्लासः

३४	१३	उदाहृतं A note माण धरोव- यरणमित्यादिना
----	----	---

चतुर्थ उल्लासः

३७	२८	धर्मान्तरं B. note आसत्त्वं
४०	१३	वासनात्मया A note जन्मकाले- ऽपि पुरुषेण सहोत्पन्न इति हृदयम्
४२	८	°भावार्जनं A. note यतो व्यभि- चारिणां निजानिजानुभावाः सन्ति
४३	७	तच्छ° A note नट
	८	तस्मिँ A. note शरीर प्रतिश्रीर्पकादि A. note आहा- र्यानुभाव भुजाक्षेप A. note सार्विक भ्रूक्षेपकटाक्षादिकं A note उपाङ्गानुभाव
४५	१२	लोकनाट्यधर्मी A note स्वभा- वाभिनयोपेतं नानास्त्रीपुरुषाश्रयं

पञ्चम उल्लासः

८६	२५	ऊर्जस्वि A note हननवृत्तेः
८७	२१	असोडेति A. note भावसंधि- भावस्याङ्गं यथा 'असोडेति' ।
	२५	पश्येत् A. note भावशबलता भावस्याङ्गं यथा
	२७	°व्युत्क्रम° A note विरुद्धोऽयं क्रम इति
	२७	विबोध. A. note विशिष्टो बोध.
	८९	११ वाच्यतामिति A. note वाच्याङ्गतां
	९२	२५ स्वे A note स्वकीया
	९२	२६ तात्पर्यम् A. note एकत्रैव वृत्ते- र्ध्वनिर्गुणीभूतव्यङ्ग्यं चालंकारश्च भवत्येवेत्यर्थः ।
	९३	२९ कपायवर्णीकृतः A note प्रियः
	९७	२६ °समितत्वाद् A note असंकेति- तत्वात्
१००	२७	वहिर्देवं A note लिङ्गतो यथा
१०१	१७	उद्गाता A note समाख्याया यथा

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
आ.		काव्योद्भवकारणानि	४
आक्षेपः	२९४	कोमला	२२५
आलस्यम्	५३	कृष्टम्	{ ११८
आवेगः	५४		{ १२४
आङ्गीः	२८८	ख.	
उ.		खङ्गबन्धः	२४७
उग्रता	५४	ग.	
उत्तमकाव्यलक्षणम्	८	गर्भितम्	१४६
उत्तरम्	३२०	गर्व.	५४
उत्प्रेक्षा	२६४	गुणभेदाः	२०२
उत्प्रेक्षादोषाः	३००	गुणलक्षणम्	१९६
उदात्तम्	३१०	गुणालंकारभेदः	२०१
उन्मादः	५४	गुणीभूतव्यङ्ग्यभेदगणना	९२
उपनागरिका	२२५	गुणीभूतव्यङ्ग्यभेदाः	८४
उपमा	२५३	गूढव्यङ्ग्या लक्षणा	२३
उपमादोषाः	२९६	गौडी	२२५
उपमेयोपमा	२६४	गौणी लक्षणा	२०
उपहतलुप्तविसर्गम्	१३५		{ ११२
उपादानलक्षणा	१७		{ ११७
उपाधिभेदाः	१३	ग्राम्यम्	{ १२४
उभयालंकाराः	२५१		{ १५६
ए.		ग्लानिः	५३
एकावली	२८२	च.	
ओ.		चपलता	५४
ओजः	२०३	चित्रकाव्यस्वरूपम्	११०
औ.		चिन्ता	५३
औचित्यं	२७	च्युतसंस्कृतिः	११३
औत्सुक्यम्	५४	छ.	
क.		छेकानुप्रासः	२२४
कथितपदम्	१३८	ज.	
कष्टरसः	५१	जडता	५४
कष्ट.	१५३	त.	
काकाक्षिसव्यङ्ग्यम्	९१	तद्गुण.	३३४
कारणमाला	२७३, ३१९	तात्पर्यार्थः	११
कालः	२७	तुल्यप्राधान्यम्	९०
काव्यफलम्	२	तुल्ययोगिता	२८९
काव्यभेदाः	८	त्यक्तपुन.स्वीकृतः	१६३
काव्यलक्षणम्	७	त्रासः	५४
काव्यलिङ्गम्	३०७	त्रिलुप्तोपमा	२६२
		द.	
		दीपकम्	२८७

काव्यप्रकाशस्थविषयाणां अकाराद्यनुक्रमः†

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
अ		अप्रस्तुतप्रशंसा	२७९
अकाण्डे छेदः	१७८	अप्रस्तुतप्रशंसादोषाः	३०१
अकाण्डे प्रथनम्	१७८	अभवन्मतयोगम्	१३९
अक्रमम्	१५०	अभिधामूलव्यञ्जना	२७
अगूढव्यङ्ग्यम्	८४	अभिधालक्षणम्	१५
अगूढव्यङ्ग्या लक्षणा	२४	अभिनयः	२८
अङ्गस्यातिविस्तृतिः	१७८	अमतपरार्थम्	१५१
अङ्गिनोऽननुसंधानम्	१७८	अमर्षः	६४
अतद्गुणः	१८७	अर्थ	२७
अतिशयोक्तिः	२८४	अर्थदोषः	१५२
अत्यन्ततिरस्कृतम्	३८	अर्थभेदाः	११
अद्भुतरसः	५२	अर्थव्यञ्जकत्वम्	३१
अधमकाव्यलक्षणम्	१०	अर्थशक्त्युद्भवध्वनिः	६१
अधिकपदम्	१३७	अर्थान्तरन्यासः	२४८
अधिकम्	२७९	अर्थान्तरे संक्रामितम्	३७
अनङ्गस्याभिधानम्	१८७	अर्थालंकाराः	२६३
अनन्वयः	२६३	अर्थान्तरैकवाचकम्	१३९
अनभिहितवाच्यम्	१४२	अलंकारदोषाः	२९५
अनवीकृतः	१५९	अलंकारलक्षणम्	१९७
अनियमपरिवृत्तः	१६०	अलंकारव्यङ्ग्यत्वम्	५८
अनुचितार्थम्	{ ११४	अलंकारस्योपकारत्वम्	१९७
	{ १२२	अलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्यः	३८
अनुप्रासः	२२४	अवहित्यम्	५४
अनुप्रासदोषाः	२९५		{ ११४
अनुभावविभावयोः कष्टकल्पनया व्यक्तिः	१७७	अवाचकम्	{ १२३
अनुमानम्	३१५		{ १३३
अनुवादायुक्तः	१६२	अविमृष्टविधेयोऽंशम्	{ ११८
अन्यशब्दसंनिधिः	२७		{ १२४
अन्योन्यम्	३२०	अविवक्षितवाच्यः	३७
अपदयुक्तः	१६२	अविशेषपरिवृत्तः	१६०
अपदस्थपदम्	१४४		{ ११५
अपदस्थसमासम्	१४५		{ १२३
अपराङ्गव्यङ्ग्यम्	८५	अश्लीलम्	{ १३३
अपसारः	५४		{ १३६
अपहृतिः	२७५		{ १६३
अपुष्टः	१५२	असंगतिः	२७७
अप्रतीतम्	{ ११७	असमर्थम्	११३
	{ १२४	असुन्दरव्यङ्ग्यम्	९१
अप्रयुक्तम्	{ ११३	असूया	५३
	{ १२२	अस्फुटव्यङ्ग्यम्	९०

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
मध्यमकाव्यलक्षणम्	९	वाक्यदोषाः	{ १२१ १३४
मरणम्	५४	वाचकस्वरूपम्	१२
माधुर्यम्	२०३	वाच्यसिद्धयङ्गव्यङ्ग्यम्	८९
मालादीपकम्	२८९	वाच्यार्थविचारः	१२
मालोपमा	२६३	वाच्यार्थस्य व्यञ्जकत्वम्	११
मीलितम्	३२७	वामनोक्ता गुणाः	२०५
सुरजबन्ध.	२४७	वितर्कः	५४
मोहः	५३	विद्याविरुद्ध.	१५७
य.		विध्ययुक्तः	१६२
यत्तच्छब्दविचार	१२६	विनोक्तिः	३०५
यथासंख्यम्	२९७	विप्रयोगः	२७
यमकदोषाः	३४४	विप्रलम्भशृङ्गारः	५१
यमकम्	२२७	विबोध	५४
र.		विभावना	२९५
रशनोपमा	२६३	विरुद्धमतिकृत्	{ १२० १३१
रसदोषाः	१७४	विरोधः	२९९
रसदोषापवादाः	१७०	विरोधिता	२७
रसभेदाः	४८	विवक्षितान्यपरवाच्यः	३८
रसस्य शब्दवाच्यता	१७५	विशेषः	३३३
रसस्वरूपम्	३९	विशेषपरिवृत्त.	१६०
रसादीनां पदैकदेशादिगतत्वम्	७३	विशेषोक्ति.	२९७
रसाभास.	५६	विषमः	३२५
रीतयः	२२५	विसधि.	१३५
रूढिलक्षणा	२३	वीररसः	५२
रूपकम्	२६८	वृत्त्यनुप्रास.	२२५
रौद्ररसः	५२	वैदर्भी	२२५
ल.		व्यक्तिः	२७
लक्षणलक्षणा	१८	व्यङ्ग्यार्थस्य व्यञ्जकत्वम्	१२
लक्षणामूलव्यञ्जना	२४	व्यञ्जकशब्दः	३०
लक्षणास्वरूपम्	१५	व्यञ्जनास्थापनम्	९५
लक्ष्यार्थस्य व्यञ्जकत्वम्	१२	व्यतिरेकः	२९०
लाक्षणिकशब्दः	२४	व्यभिचारिण. शब्दवाच्यता	१७५
लाटानुप्रासः	२२५	व्यभिचारिभावा.	५३
लिङ्गम्	२८	व्याघात.	३३५
लुप्तोपमा	२५८	व्याजोक्तिः	३१७
व.		व्याजस्तुतिः	३०३
वक्त्रादिवैशिष्ट्यम्	३१	व्याधिः	५४
वक्रोक्तिः	२२३	व्याहतः	१५३
वस्तुव्यङ्ग्यत्वम्	६२	व्रीडा	५४
वाक्यगतध्वनिः	६६		

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
दुष्कर्म.	१५५	पुनरुक्तः	१५३
दृष्टान्त.	२८६	पुनरुक्तवदाभासः	२५१
देश.	२७	पूर्वोपमा	२५४
दोषगुणालंकाराणां शब्दार्थगतत्वम्	२४२	प्रकरणम्	२७
दोषलक्षणम्	११२	प्रकाशितविरुद्ध	१६२
दोषापवादः	{ १६३ १८७	प्रकृतिविपर्यय.	१७९
दैन्यम्	५३	प्रतिकूलवर्णनम्	१३४
द्विलुप्तोपमा	२६१	प्रतिकूलविभावादिग्रह.	१७८
	ध.	प्रतिवस्तूपमा	२८५
धृति.	५३	प्रतीपम्	३३०
ध्वनिभेदपरिगणनम्	६१	प्रत्यनीकम्	२२७
ध्वनिभेदाः	३७	प्रबन्धगतध्वनि	७२
ध्वने. संसृष्टिसकरो	८०	प्रयोजनलक्षणा	२३
	न.	प्रसाद.	{ २०२ २१०
निदर्शना	२७८	प्रसिद्धिमतिक्रान्तम्	१४६
निद्रा	५४	प्रसिद्धिविरुद्धः	१५७
निरर्थकम्	{ १२१ १३२	फलस्य व्यङ्ग्यत्वम्	२५
निर्वेदः	५३		फ.
निर्हेतुः	१५६		व.
निहतार्थम्	{ ११४ १२२ १३२	वन्ध.	२४७
नेयार्थम्	{ ११७ १२४ १३३	वीभत्सरस.	५३
न्यूनपदम्	१३७		भ.
	प.	भग्नप्रक्रमम्	१४७
पतत्यकर्षम्	१३९	भयानकरसः	५३
पददोषा.	११२	भाव.	५५
पदानुप्रास.	२२६	भावशबलता	५७
पद्मबन्ध	२४८	भावशान्तिः	५७
परिकर.	३१६	भावसंधि.	५७
परिचृत्ति.	३०६	भावस्थितिः	५७
परिसन्या	३१७	भावाभास.	५६
पर्या	२२५	भाविकम्	३०७
पर्यायः	३१३	भावोदयः	५७
पर्यायोक्तम्	३०९	आन्तिमान्	३२९
पात्राली	२२५		म.
पुनःपुनर्गतिः	१७८	मङ्गलाचरणम्	१
		मतिः	५४
		मदः	५३

VI

काव्यप्रकाशोदाहृतपद्यानामकाराद्यनुक्रमः

उल्लासः	क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे	उल्लासः	क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे
३	१३	अयि पिहुलं जलकुंभं	३१	१०	४१२	अनवरतकनकवितरण०	२६३
७	२५२	अकलिततपस्तेजोवीर्य० (महावीरच० अं. २ श्लो. ३०)	१४९	९	३८२	अनुरागवती सन्ध्या (ध्वन्यालोकः १)	२४५
७	२०८अ	अकुण्ठोत्कण्ठया पूर्णं	१३४	७	२९९	अन्त्रप्रोतबृहत्कपाल० (महावीरच० अं. १ श्लो. ३५)	१६६
१०	५८१	" "	३४४	३	२०	अन्यत्र यूयं कुसुमावचार्यं	३३
१०	४६७	अखण्डमण्डलः श्रीमान्	२९२	४	३४	अन्यत्र व्रजतीति का	५०
१०	४५०	अण्णं लडहत्तणयं	२८४	७	२१९	अन्यास्ता गुणरत्नरोहण०	१३७
४	७३	अतन्द्रचन्द्राभरणा	६४	८	३४२	अपसारय घनसारं (कुट्टिनीमतम् श्लो. १०३)	१९७
१०	५९३	अतिथिं नाम काकुत्थाव (रघु० स. १७ श्लो. १)	३४६	९	३५६	" "	२२५
७	२०४	अतिपेलवमतिपरिमित०	१३३	१०	५४७	अपाङ्गतरे दृशौ	३२८
७	२५६	अतिविततगगनसरणि०	१५२	७	१८५	अपाङ्गसंसर्गितरङ्गितं	१२६
५	१३७	अत्ता इत्थ णिमज्जइ	१०५	७	२८८	अपूर्वमधुरामोद०	१६४
३	२३	अत्ता एत्थ णिमज्जइ	३४	७	२३४	अप्राकृतस्य चरित्तातिशयैः (महावीर० अं. २ श्लो. ३९)	१४२
१०	३९४	अत्यायतैरनियमकारिभि०	२५७	९ (वृ०)		अविन्दुसुन्दरी नित्यं (उद्गटालं.)	२४४
५	११९	अत्युच्चा परितः स्फुरन्ति (पद्माक्षरी)	८६	१०	४४६	अवधेरम्भः स्थगित०	२८२
५	११६	अत्रासीत्फणिपाश० (बालरामायणम् अं. १० श्लो. २०)	८५	१०	४८२	अभिनवनलिनीकिसलय०	३००
७	१५९	अत्रिलोचनसंभूत०	११८	४	५७	अमित. समित. प्राप्तैः	६०
५	१२९	अदृष्टे दर्शनोत्कण्ठा	९०	१०	४३२	अमुर्ध्निम्लान्ध्यामृत०	२७५
७	२३९	अद्यापि स्तनशैलदुर्ग० (पद्यवेणी ५, हनुमन्ना० २)	१४५	४	९७	अमुं कनकवर्णाभं (म भा. शां. प.)	७३
८	३४६	अद्रावत्र प्रज्वलत्यग्निरुच्चै.	२०२	७	२१६	अमृतममृतं कः संदेहः (वामन सू० ३ २.)	१३६
७	२२४	अधिकरतलतल्पं	१३८	१०	५११	अयमेकपदे तथा वियोग. (विक्रमो० अं. ४ श्लो. १०)	३१२
७	१४२	अनङ्गमङ्गलगृहा०	११२	१०	५८५	अयं पद्मासनासीनः (सरस्वतीकण्ठा० परि. १ श्लो. ६१)	३४४
८	३४८	अनङ्गरङ्गप्रतिमं तदङ्गं	२०९	१०	४१८	अयं मार्तण्ड किं स खलु	२६०
१०	५८०	अननुरणन्मणि० (रुद्रटालंकार. अ. २ श्लो. २३)	३४४				
९	३६४	अनन्तमहिमन्यास० (आनन्दवर्धन. देवीशतकम्)	२३७				
७	२६९	अनन्यसदृशं यस्य	१५७				
१०	४१०	अनयेनेव राज्यश्री.	२६३				

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
श.		समाधिः	३२३
शक्तिसंकोचकाः	२७	समासपुनरात्तम्	१४६
शङ्का	५३	समासोक्तिः	२७७
शब्दभेदाः	११	समासोक्तिदोषाः	३४८
शब्दार्थोभयशक्तिमूलध्वनिः	६४	समुच्चयः	३१०
शब्दालंकाराः	२२३	सर्वतोभद्रम्	२४८
शब्दालंकारार्थालंकारभेदः	३४३	ससंदेहः	२६७
शान्तरसः	५४	सहचरभिन्नः	१६१
शुद्धा लक्षणा	१७	सहोक्तिः	३०४
शृङ्गाररसः	५१	साकाङ्क्षः	१६१
श्रमः	५३	साधकबाधकप्रमाणानि	३३९
श्रुतिकटु	{ ११२ १२१ १३२	साध्यवसानलक्षणा	१९
श्रुतिलिङ्गादिविचारः	१००	सामर्थ्यम्	२७
श्लेषः	{ २३९ २७६	सामान्यपरिवृत्तः	१६०
श्लेषोपमा	३४९	सामान्यम्	३३२
स.		सारः	३२२
संकरः	३३७	सारोपलक्षणा	१९
संकीर्णम्	१४५	साहचर्यम्	२८
संदिग्धः	{ ११७ १२३ १५६	सुप्तम्	५४
संदिग्धप्राधान्यम्	९०	सूक्ष्मम्	३२१
संदेहसंकरः	३३८	स्थायिनः शब्दवाच्यता	१७६
संभोगशृङ्गारः	४९	स्थायिभावाः	५३
संयोगः	२७	स्मरणम्	३२९
संलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्यम्	५८	स्मृतिः	५३
ससृष्टिः	२०२	स्वभावोक्तिः	३०२
सनियमपरिवृत्तः	१६०	स्वरः	२८
समझाभङ्गश्लेषः	२४३	ह.	
समम्	३२४	हतवृत्तम्	२८३
		हर्षः	५४
		हास्यरसः	५१
		हेतुः	३१९

उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे	उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे
१०	६०२ आहूतेषु विहङ्गमेषु (भल्लटशतकम् ६९)	३४९	४	५२ एकस्मिन् शयने (अमरुश० श्लो. २२)	५७
७	२२३ इदमनुचितमक्रमश्च	१३८	१०	४४१ एतत्तस्य सुखात्क्रियत् (भल्लटश० श्लो. ९४)	२८१
७	२६५ इदं ते केनोक्तं कथय	१५६	७	१४३ एतन्मन्दविपक्व०	११३
१०	४१९ इन्दुः किं क कलङ्कः	२६७	२	११ एवहमेतत्तथणिया	२८
१०	४६५ इयं सुनयना दासीकृत० (उद्गटालं०)	२९२	७	२३५ एषोऽहमद्रितनयामुख० (उषाहरणम्)	१४३
२	८ उ अ णिच्चल निष्पन्दा (गाथासप्त० श १ गा. ४)	१२	७	३४० एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ ध्वन्या० ३)	१९२
३	१४ उणिणहं दोव्वहं	३१	७	३३० औत्सुक्येन कृतत्वरं (रत्नावली अं. १ श्लो. २५)	१८७
७	१८८ उत्कम्पिनी भयपरि०	१२६	७	२२५ कः कः कुत्र न घृष्टरायित०	१३९
४	४३ उत्कृत्योत्कृत्य कृत्तिं (माल मा अं ५ श्लो १६)	५३	४	४६ कण्ठकोणविनिविष्टमीश (उत्पल.)	५५
७	३०५ उत्तानोच्छूनमण्डूक०	१६८	५	१३५ कथमवनिपदपौ	१०३
७	१४८ उत्फुल्लकमलकेसर० (नागानन्दम् अं. १ श्लो. १४)	११४	१०	५५३ कपाले मार्जारः पय० (शार्ङ्ग० भास.)	३३०
४	५३ उत्सिक्तस्य तपः परा० (महावीरच० अं २ श्लो २२)	५७	१०	४४९ कमलमनग्भसि (वृ०)	२८४
१०	४३६ उदयति विततोर्ध्वरश्मि० (शिशुपाल० स. ११ श्लो. २०)	२७८	९	४१५ कमलेव मतिर्मतिरिव	२६४
१०	४३३ उदयमयते दिङ्मालिन्यं	२७६	१०	५५२ करजुअगहि अजसोआ	३२९
७	२४५ उदेति सविता ताम्रः	१४७	१०	३९९ करवाल इवाचारस्तस्य	२५९
३	१७ उद्देशोऽयं सरसकदली०	३२	७	३०४ करिहस्तेन सबाधे	१६८
७	२८६ उद्यतस्य पर	१६३	१०	४७५ कर्पूर इव दग्धोऽपि (बालरामायणम् अं. ३, श्लो ११)	२९७
१०	५९८ उद्ययौ दीर्घिकागर्भात्	३४८	७	३२५ कर्पूरधूलिधवल०	१७६
१०	४३८ उन्नतं पदमवाप्य यो लघु.	२७९	१०	५१२ कलुपं च तवाहितेष्वा०	३१२
५	११५ उन्निद्रकोकनदरेणु०	८४	७	१९५ कल्याणानां त्वमसि महसां (मा मा. अं १ श्लो. ५)	१२९
१०	४१६ उन्मेष यो मम न सहते	२६५	७	२७७ कल्लोलवेहितदृषत् (भल्लटशतकम् श्लो. ६२)	१६०
४	२५ उपकृतं बहु तत्र	३८	१०	४४७ कस्त्वं भो कथयामि	२८३
७	२६६ उपपरिसर गोदावर्याः	१५६	७	२०७ कस्मिन्कर्मणि सामर्थ्य०	१३३
७	२१५ उर्न्यसावत्र तर्वाली	१३६	५	१३६ कस्त व न होइ रोसो	१०३
४	५५ उल्लास्य कृष्णकरवाल०	५९			
४	७१ उल्लोलकर०	६४			
१०	४७१ ए एहि किंपि कीण्वि	२९५			
१०	५५५ ए एहि दाव सुन्दरि	३३१			
१०	४७७ एकस्त्रिधा वससि चेतसि	२९८			

उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे	उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे
१०	४९० अयं वारामेको निलय० (भल्लदशतकम् श्लो १०८)	३०१	७	२६० अस्त्रज्वालावलीद्वयनि० (वेणी० अं. ३ श्लो. ७)	१५५
५	११७ अयं स रगनोत्कर्षी (म भा स्त्रीप)	८५	७	२८७ अस्याः कर्णावतसेन	१६३
७	३३७ " "	१९१	१०	४२० अस्याः सर्गविधौ (विक्रमो० अं. १ श्लो. १०)	२६८
९	३७३ अयं सर्वाणि शास्त्राणि	२४१	१०	५५७ अहमेव गुरु सुदारुणानां	३३१
१०	४०८ अरातिविक्रमालोक०	२६१	९	३५३ अहो केनेदृशी बुद्धिः	२२३
९	३८९ अरिबधदेहशरीरः (उद्धटालं० व १)	२५१	१०	५४३ अहो विशालं भूपाल (काव्यादर्शः परि. २ श्लो. २१९)	३२६
१०	४९६ अरुचिर्निगया विना	३०५	१०	४८१ अहो हि मे बह्वपराद्ध०	२९९
७	२८४ अग्रे रामाहस्ताभरण	१६३	४	४५ अहौ वा हारे वा (उत्पलः । भर्तृ. वै. श. (?))	५५
७	२७८ अर्थित्वे प्रकटीकृतेऽपि (महावीर. अं. २ श्लो ९)	१६१	४	३८ आकुञ्च्य पाणिमगुर्वि	५१
९	३६९ अलंकारः शङ्काकर०	२३९	१०	३९८ आकृष्टकरवालोऽसौ	२५९
७	१९८ अलमतिचपलत्वात् (विह्वलचरितम् श्लो. ५८)	१३१	५	१२६ आगत्य संप्रति वियोग०	८९
७	२०२ अलसवलितैः	१३२	७	२७९ आज्ञा शक्रशिखामणि० (वा. रा. अ. १ श्लो. ३६)	१६१
४	६१ अलससिरोमणि घुत्तार्ण	६१	१०	५७१ आत्ते सीमन्तचिह्ने (हनुमत्कवि. खण्डप्रशस्तिः)	३३७
४	९४ अलं स्थित्वा उमशाने (म भा शां. प)	७२	७	३०८ आत्मरामा विहितरतयो० (वेणीसे० अ. १ श्लो. २३)	१६९
१०	४२७ अलौकिकमहालोक०	२७३	९	३८३ आदाय चापमचलं	२४५
७	१४९ अवन्व्यकोपस्य (किरातार्जुनीयम् स १ श्लो. ३३)	११५	१०	४४५ आदाय वारि परितः (भट्टेन्द्रराज)	२८२
१०	४३० अवाप्तः प्रागत्भ्यं	२७५	७	२०१ आदावक्ष्मणपुञ्जलिप्त०	१३२
१०	३९५ अवितथमनोरथपथ०	२५७	४	९६ आदित्योऽयं स्थितो (म. भा. शां. प.)	७२
१०	५२७ अविरलकमलविकास (रुद्रदालं० अ ७ श्लो ६०)	३१९	१०	५४१ आनन्दममन्दमिमं (रुद्रदालंकारः अ. ९ श्लो. ४७)	३२५
५	१२१ अविरलकरवाल०	८६	७	१६३ आनन्दसिन्धुरति०	११९
७	२७१ अष्टाद्वययोगपरिशीलन०	१५७	१०	४२६ आलानं जयकुञ्जरस्य	२७२
१०	४०२ अस्तितुभुजगसीपणा०	२६०	७	१५५ आलिङ्गितस्तत्र भवान्	११७
१०	४६३ अमिमात्रनहायस्य	२९१	७	३२३ आलोक्य कोमलकपोल०	१७६
१०	४६४ अमिमात्रमहायोऽयं	२९२	१०	५०० आमीदञ्जनमत्रेति	३०७
७	१२३ असौदा तत्कालोद्धतद०	८७			
७	१९१ असौ मरुचुम्बित० (हनुमत्ता०, पद्यवेणी ५)	१०८			

उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे	उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे
१	३ ग्रामतरुणं तरुण्याः (रुद्रटालं० अ. ७ श्लो. ३९)	९	१०	५३४ जस्से अ वणो तस्से अ	३२३
४	४२ श्रीवाभङ्गाभिरामं (शाकुन्तलम् अं. १ श्लो. ७)	५३	१०	५७४ जह गंभिरो जह रञ्जना०	३३९
९	३९० चकासत्यङ्गनारामाः	२५१	७	२१७ जं परिहरिडं तीरह् (आनन्द- वर्धनः पञ्चबाणलीला)	१३६
१०	३९३ चकितहरिणलोलोचनायाः	२५६	४	६८ जा थेर व हसन्ती	६३
१०	५७८ चक्री चक्रारपङ्क्तिं (सूर्यदातकम् श्लो. ७१)	३४३	४	४८ जाने कोपपराद्मुखी (सुभा० । शार्ङ्ग)	५६
१०	५८३ चण्डालैरिव युष्माभिः (वामनसू० ४१२)	३४४	१०	४६६ जितेन्द्रियतया सम्यक्	२९२
७	२३२ चत्वारो वयमृत्विजः (वेणीसं० अ. १ श्लो. २५)	१४१	७	३१७ जितेन्द्रियत्वं विनयस्य	१७२
७	२९५ चन्द्रं गता पद्मगुणान्न (कुमारसं० स १ श्लो ४३)	१६५	१०	५२६ ” ”	३१९
७	२९४ चरणत्रपरित्राण०	१६५	७	१६५ जुगोपात्मानमत्रस्तः (रघु० स. १ श्लो. २१)	१२०
७	२०३ चापाचार्यस्त्रिपुर० (बालरामायणम् अं. २ श्लो. ३७)	१३२	४	६९ जे लंकागिरिमेहलाहि (कर्पूरमञ्जरी जव. १ श्लो. २०)	६३
७	२३१ ” ” ”	१४१	४	९३ जोह्लाए महुरसेण	७२
८	३४४ चित्ते चहट्टदि णखुट्टदि	२०१	७	२९० ज्याबन्धनिष्पन्दभुजेन (रघु० स. ६ श्लो. ४०)	१६४
१०	५३७ चित्रं चित्रं बत बत	३२४	१०	४२१ ज्योत्स्नाभस्सच्छुरणधवला	२६९
४	४४ चित्रं महानेध बत्तावतारः	५३	१०	४७२ ज्योत्स्नामौक्तिकदाम	२९५
४	८२ चिन्तयन्ती जगत्सूर्ति (विष्णुपुराणम्)	६९	१०	४११ ज्योत्स्नेव नयनानन्दः	२६३
१०	५८९ चिन्तारत्नमिव व्युतोऽसि	३४५	१०	४०७ दुण्डुल्लिन्नु मरिहसि	२६१
७	१६७ चिरकालपरिप्राप्त०	१२०	४	८९ णव पुणिं मामियं कस्स	७१
४	११२ छणपाहुणिआ	८१	३	१८ णोल्लेइ अणुल्लमणा	३३
७	२५८ जगति जयिनस्से ते (माल० माध० अं. १ श्लो. ३९)	१५३	३	१६ तह्मा मह गंडत्यल०	३२
७	२९३ जगाद मधुरां वाचं	१६५	७	२१३ तत् उदित उदारहारहारि	१३५
७	११५ जङ्घाकाण्डोरुनालो नख०	११५	१०	४०१ ततः कुमुदनाथेन (महाभा० द्रो० प०)	२६०
७	२३३ ” ” ”	१४२	९	३५५ ततोऽरुणपरिस्पन्द०	२२५
१०	५७२ जटाभाभिर्भाभिः करधृतः	३३७	१०	५१६ तं ताण सिरिसहो अर० (आनन्दव० विषमबाणलीला)	३१४
५	१२५ जनस्थाने भ्रान्तं (भट्टवाचस्पतिः)	८८	३	१५ तथाभूतां दृष्ट्वा (वेणीसंहारम् अं. १ श्लो. ११)	३२
१०	४२२ जस्स रणन्तेउरए करे	२७०	७	२२१ ” ”	१३७
	का० प्र० ४		४	८१ तदप्राप्तिमहादुःख० (विष्णुपुराणम्)	६९
			१०	५०६ तादिदमरणं यस्मिन् (रुद्रटालं० अ. ७ श्लो १०४)	३१०

उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे	उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे
७	२५० काचिकीर्णा रजोभिः (माघ० स. १५ श्लो. ९६)	१४८	१०	४८८ कौञ्चादिरुहामदपद् दृढो०	३०१
७	१८६ कातर्यं केवला नीतिः (रघु० स १७ श्लो ४७)	१२६	१०	४३५ क सूर्यप्रभवो वंशः (रघु० स. १ श्लो. २)	२७८
१०	५३० का विसमा देववर्ग	३२१	४	५४ काकार्यं शशलक्ष्मणः	५७
१०	५२२ किमासेव्यं पुंसां	३१८	७	(वृ०) ,, ,,	१८८
७	२४० किमिति न पश्यसि कोपं (रुद्रटालं० अ. ६ श्लो. ४१)	१४५	४	८३ क्षणदासावक्षणादा	६९
७	२०८ किमुच्यतेऽस्य भूपाल	१३३	७	३४१ क्षितो हस्तावलम्बः (अमरुश० श्लो २)	१९३
१०	४५७ कित्रणाण घणं णायान	२८७	१०	४६२ क्षीणः क्षीणोऽपि शशी (रुद्रटालं० अ. ७ श्लो ९०)	२९०
१०	४२९ किसलयकरैर्लतानां (रुद्रटालं० अ. ८ श्लो ५०)	२७३	४	४१ क्षुद्रा. संत्रासमेते	५२
१०	५२३ किं भूषणं सुदृढमत्र	३१८	४	७५ खलववहारा दीप्तान्ति	६७
७	१९६ कि लोभेन विलङ्घित.	१२९	१०	५९५ गङ्गेव प्रवहतु ते	३४७
१०	४६१ कुसुदकमलनीलनीर०	२९०	५	१२८ गच्छाम्यच्युतदर्शनेन	९०
१०	४२३ कुरङ्गीवाङ्गानि स्तिमितयति	२७०	१०	५५६ गर्वमसंवाह्यमिमं (रुद्रटालं० अ. ८ श्लो. ७८)	३३१
१०	५०८ कुलममलिनं भद्रा मूर्तिः	३११	१०	५६६ गाङ्गमङ्गसितमम्बु	३३५
७	१७४ कुविन्दस्त्वं तावत्पटयसि	१२२	५	११६ गाढं वक्षसि ताडिते	८५
१०	४७३ कुसुमितलताभिरहता	२९६	४	६४ गाढकान्तदशनक्षत०	६२
४	४० कृतमनुमतं दृष्टं वा यैः (वेणी० अं. ३ श्लो. २४)	५२	७	३११ गाढालिङ्गनवामनीकृत (अमरुश० श्लो. ४०)	१७१
७	२५९ ,, ,, ,,	१५३	४	६७ गाढालिङ्गणरहसुज्ज्वलमि	६३
४	१०९ कृतं च गर्वाभिमुखं	७७	४	१०२ गामारुहम्हि गामे	७५
१०	(वृ०) कृपाणपाणिश्च भवान्	३१३	१०	३९६ गाम्भीर्यगारिमा तस्य	२५७
४	६६ केसेसु ब्रलामोडिज	६३	७	२५१ गाहन्तां महिषा निपान० (शाकुन्त० अ. २ श्लो. ६)	१४८
४	६५ कैलासस्य प्रथमशिखरे	६२	१०	४८३ गिरयोऽप्यनुन्नतियुजो०	३००
५	११८ कैलानालयभाल०	८५	१०	४८० गुणानामेव दौरात्म्यात्	२९९
१०	५२४ काटिल्यं कचनिचये (रुद्रटालं० अं. ७ श्लो. ८१)	३१८	१०	५९१ गुणैरनर्घ्यैः प्रथितो०	३४६
७	३३९ कामन्त्य. क्षतकौमला० (धन्यालोक. ३)	१९२	३	२१ गुरुलणपरवसपिज	३३
७	२२६ केदार स्मरफर्मुकस्य	१३९	९	३५४ गुरुजनपरतन्त्रतया	२२४
४	३२९ क्रोधं प्रनो मंहर (रुमार० स १३ श्लो ७२)	१८२	१०	५६३ गृहिणी सचिव सखी (रघु० ९ स. ८ श्लो. ६७)	३३३
			७	२६४ गृहीतं येनासीः परिभव० (वेणी० अ. ३ श्लो. १९)	१५६
			७	१६९ गोरपि यद्वाहनतां	१२१
			१०	५९६ अध्यामि काव्यशशिनं	३४७

उल्लासः क्रमाङ्कः पद्यम्	पृष्ठे	उल्लासः क्रमाङ्कः पद्यम्	पृष्ठे
४ ६२ धन्यासि या कथयसि (शार्ङ्ग० । विजिका)	६२	१ २ तिशेषच्युतचन्दनं (अमर० श्लो. १०५ (?))	९
७ १८३ धमिलस्य न कस्य (वामनसू० २-१)	१२४	७ १८४ न्यक्कारो ह्ययमेव मे	१२४
१० ५६५ धवलोसि जह्वि (गाथासप्त० श. ७ गा. ६५)	३३४	४ १०० पथि पथि शुक् चक्षु०	७४
१० ५३६ धातुः शिल्पातिशय०	३२४	४ ५९ पंथिष ण हृत्थ	६०
७ २११ धीरो विनीतो निपुणो०	१३५	७ २४१ परापकारनिरतैः	१४६
१० (वृ०) धुनोति चासिं तनुते	३१३	४ १०८ परिच्छेदातीत.	
१० ४१४ न केवलं भाति नितान्त०	२६३	(माल माध. अं. १ श्लो. ३४)	७७
४ ९५ न चेह जीवितः कश्चित् (महाभा० शां. प.)	७२	१० ४८९ ,, ,,	३०१
१० ५५० न तज्जल यन्न सुचारु० (भट्टि० स. २ श्लो. १९)	३२९	१० ४०६ परिपन्थिमनोराज्य०	२६१
७ १६८ न त्रस्तं यद्वि नाम (महावीर० अं. २ श्लो. २८)	१२१	४ २९ परिमृदितमृणालीम्लान० (मा. माध अं. १ श्लो. २५)	४७
१० ५१३ नन्वाश्रयस्थितिरियं (भल्लटश० श्लो. ४)	३१३	८ ३४९ परिम्लानं पीनस्तनजघन० (रत्नावली० अं. २ श्लो. १२)	२१०
१० ५७५ नयनानन्ददायीन्दोः	३३९	७ ३२६ परिहरति रतिं मतिं	१७७
७ १६४ नवजलधर. संनद्धोऽयं (विक्रमो० अं. ४ श्लो ७)	१२०	४ ९१ पविसंती घरवारं	७१
७ २४४ नाथे निशाया नियतेः	१४७	१० ४९२ पश्चादङ्गी प्रसार्य (हर्षचरितम् उल्लास ३ श्लो. ५)	३०२
१० ४९९ नानाविधप्रहरणैर्नृप	३०६	५ १२४ पश्येत्कश्चिच्चलचपल	८७
९ ३५२ नारीणामनुकूलमाचरसि	२२३	७ ३३२ पाण्डु क्षामं वक्त्रं	१८९
९ ३८१ नालपः कविरिव स्वल्प०	२४५	१० ४६० ,, ,, वदनं	२८९
१० ४७८ निजदोषावृतमनसा०	२९८	१० ५८६ पातालमिव नाभिः (वामनसूत्र० ४-२)	३४४
१० ४६९ निल्योदितप्रतापेन	२९३	१० ५७६ पादाम्बुजं भवतु नो धर्माचार्यः । (पञ्चस्तवी घटस्तवः ३)	३४१
१० ४७४ निद्रानिवृत्ताबुदिते	२९७	७ (१७८ पितृवसतिमहं व्रजामि	१२३
१० ५९७ निष्पेतुरास्यादिव तस्य	३४८	१० ५४९ पुराणि यस्यां सवराङ्गनामि (नवसाहस्राङ्क च० स १ श्लो. २२ पा गृहाणि)	३२८
१० ५५१ निम्ननाभिविवरेषु यदम्भः	३२९	१० ४४३ पुंस्त्वादिपि प्रविचलेत् (भल्लटश० श्लो. ७९)	२८१
१० ४२८ निरवधि च निराश्रयं च	२७३	७ ३०७ पृथुकार्तस्वरपात्रं	१६९
४ ५८ निरुपादानसंभार० (नारायणभट्टः । स्तव- चिन्तामणिः)	६०	७ ३७० ,, ,,	२३९
७ ३०६ निर्वाणवैरदहनाः (वेणीस० अं. १ श्लो. ७)	१६८	१० ४८७ पेशलमपि खलवचनं	३०१
४ ८६ तिथितशरधिया	७०	१० ४०३ पौर सुतीयति जनं	२६०
७ ३२८ निहुभरमणम्मि	१७७		

उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे	उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे
७	१९९ तदृच्छ सिद्धयै कुरु (कुमारसं० स ३ श्लो. १८)	१३२	४	२४ त्वामस्मि वच्मि विदुषां०	३७
१०	५१८ तद्रेह नतमिति (आनन्द- वर्धन. धन्यालोक)	३१४	४	३७ त्वामालिख्य प्रणयकुपितां (मेघदू० उ मे. श्लो. ४२)	५१
१०	५९२ तद्वेषोऽसदृशोऽन्याभि.	३४६	७	३३८ दन्तक्षतानि करजैश्च	१९१
९	३९१ तनुवपुरप्योऽसौ	२५२	४	६३ दर्पान्धगन्धगज०	६२
७	१४७ तपस्विभिर्या सुचिरेण	११४	१०	५६० दिवमप्युपयातानां (रुद्रटालं० अ. ९ श्लो. ६)	३३३
४	१११ तरुणिमति कलयति	७८	१०	५९९ दिवाकराद्रक्षति यो (कुमारसं० स १ श्लो. १२)	३४८
१०	४०९ तरुणिमति कृतावलोकना	२६२	७	२९७ दीधीद्वेवीद्व सम. कश्चित्	१६६
१०	४५६ तवाहवे साहसकर्म	२८७	१०	५०७ दुर्वाराः स्मरमार्गणाः (शार्ङ्ग० प० । शङ्कुः)	३११
७	१८० तस्याधिमात्रोपायस्य	१२३	४	३० दूरादुत्सुकमागते (अमर० श्लो. ४९)	४८
४	५१ तस्या. सान्द्रविलेपन० (अमर० श्लो. २६)	५७	७	३३१ दूरादुत्सुकम्	१८७
४	१०३ ताण गुणगगहणाणं	७५	१०	५६७ दृशा दग्धं मनसिजं (विद्वशालभञ्जिका अं १ श्लो. २)	३३५
७	३२२ तामनङ्गजयमङ्गलश्रियं	१७६	९	३७९ देव त्वमेव पाताल०	२४४
७	१८१ ताम्बूलभृतगल्लोऽयं	१२४	१०	४६३ देवीभावं गमिता (रत्नावली ?)	२८६
७	६१६ ताला जायन्ति गुणा (आनन्द० विषमवाणलीला)	१७२	७	२०९ देशः सोऽयमरातिशोणित० (वेणीसं० अं. ३ श्लो. ३३)	१३४
४	५६ तिग्मरुचिरप्रतापो	६०	४	२७ दैवादहमत्र तया (रुद्रटालं० अ. ७ श्लो. २९)	४१
७	३१२ तिष्ठेत्कोपवशात्प्रभाव० (विक्रमो० अं ३ श्लो ९)	१७१	१०	४३७ दोर्म्यां तितीर्षति तरङ्ग०	२७८
७	१४५ तीर्थान्तरेषु स्नानेन	११३	५	(वृ०) द्वयं गतं संप्रति (कुमारसं० स. ५ श्लो. ७१)	१०२
४	८४ तुह वल्लहस्त गोसम्मि	६९	७	१८७ द्वयं गतं संप्रति (कुमारसं०)	१२६
६	१४१ ते दृष्टिमात्रपतिता	१११	७	२५३ " "	१५०
७	१७७ तेऽन्यैर्वान्तं समश्नन्ति	१२३	३	२२ द्वातेपान्तनिरन्तरे	३३
७	२४७ ते हिमालयमामड्य (कुमारसं० स. ६ श्लो ९४)	१४७	१०	३९७ धन्यस्यानन्यसामान्य०	२५८
७	२२९ त्वमेवं सौन्दर्या स च (वामनसू० ३२)	१४०			
१०	४५५ त्वयि दृष्ट एव तस्या.	२८६			
७	२३६ त्वयि निवद्धरते प्रिय० (विक्रमोर्व० अं. ४ श्लो. ५५)	१४३			
४	३२ त्वं सुगवाक्षि विनैव (अमर० श्लो. २७)	५०			
१०	५४५ त्वं विनिजितमनोभव०	३२७			

उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे	उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे
८ ३५०	मन्थायस्तार्णवाम्भःप्लुति० (वेणीम अं १ श्लो. २२)	२११	१० ४९७	मृगलोचनया विना	३०६
१० ५५८	मलयजरसविलिप्त० (वामनसू०)	३३२	७ १५४	मृदुपवनविमिश्रो (विक्रमो० अं. ४ श्लो. २२)	११७
७ २२७	मसृणचरणपातं (बालरामायणम् अं. ६ श्लो. ३६)	१३९	१० ४०४	मृषे निदाघधर्मांशु	२६०
९ ३७२	महदेसुरसंधमे (आनन्द० देवीशतकम्)	२४०	१० ५०४	यं प्रेक्ष्य चिररूढापि (मेण्ठः हयग्रीववधम्)	३०९
७ २४३	महाप्रलयमारुत० (वेणीस० अं ३ श्लो. ४)	१४६	१ १	य. कौमारहरः (शार्ङ्ग० शिल्पाभट्टारिका)	७
४ ७२	महिलासहस्सभरिण (गाथासप्तशती श. २ गा ८२)	६४	७ २०५	य. पूयते सुरसरिन्मुख०	१३३
७ २४८	महीभृतः पुत्रवतोऽपि (कुमारसं० स. १ श्लो २७)	१४७	७ १९४	यत्तदूर्जितमत्युग्रं (वेणीस० अं. १ श्लो १३)	१२८
१० ५२०	महौजसो मानधना (किरातार्जु० स. १ श्लो. १९)	३१६	७ २७४	यत्रानुल्लिखिताक्षमेव	१६०
२ ६	माए घोवयरणं	१२	१० ५१९	यत्रैता लहरीचलाचलदृशः	३१५
७ ३००	मातङ्गाः किमु वलितैः	१६६	७ १४४	यथायं दारुणाचारः	११३
९ ३८५	माता नतानां संघट्टः (रुद्रटालं० अ. ५ श्लो ७)	२४७	७ २९८	यदा त्वामहमद्राक्षम्	१६६
५ १३४	मात्सर्यमुत्सार्य (भर्तृ. शृं. श. श्लो. ३६)	१०२	९ ३६५	यदानतोऽयदानतो० (आनन्द० देवीश०)	२३७
७ २६३	" "	१५६	७ २७३	यदि दहत्यनलोऽत्र (आनन्द० देवीश०)	१५९
१० ५३५	मानमस्या निराकर्तुं (दण्डी काव्यादर्शः परि. २ श्लो. २९९)	३२४	१० ४५४	" " "	२८६
९ ३८४	मारारिशक्रामेभ० (रुद्रटालं० अ. ५ श्लो. ६)	२४६	७ ३१३	यद्वञ्चनाहितमतिर्वहु (ध्वन्यालोक ३)	१७१
८ ३४५	मित्रे क्वापि गते सरोरुह०	२०१	७ २४६	यशोऽधिगन्तुं सुख० (किरातार्जु० स. ३ श्लो ४०)	१४७
१० ५०५	मुक्ताः केलिविसूत्रहार०	३१०	७ २००	यश्चाप्सरोविभ्रम० (कुमारसं० स. १ श्लो. ४)	१३२
२ ९	मुखं विकसितस्मितं	२३	१० ५४६	यस्य किंचिदपकर्तुं० (माघ० स १४ श्लो. ७८)	३२७
४ ७७	मुग्धे मुग्धतयैव (अमरुतकम् श्लो ७०)	६७	९ ३५७	यस्य न सविधे दयिता	२२६
७ १६०	मूर्ध्नासुदृच्छता० (हनुमन्नाटकम्)	११८	४ ७४	यस्य मित्राणि मित्राणि	६६
७ २९६	मृगचक्षुषमद्राक्षी०	१६६	५ ११४	यस्यासुहृत्कृततिरस्कृति०	८४
			१० ४३९	याता. किं न मिलन्ति (अमरु० श्लो. १०)	२८०
			७ १४६	यावकरसार्द्रपाद०	११४

उल्लास. क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे	उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे
१०	५०२ प्रणयिसखीसलील० (माल० माध० अं. ५ श्लो. ३१)	३०८	१०	५१५ विम्वोष्ट एव रागस्ते (नवसाहसाङ्क० स. ६ श्लो. ६०)	३१४
१०	५१४ प्रत्यग्रमजनविशेष० (रत्नावली अं. १ श्लो. २०)	३४६	५	१३१ ब्राह्मणातिक्रमत्यागो (महावीर० अं. २ श्लो. १०)	९१
६	१४० प्रथममरुणच्छायः	११०	९	३७१ भक्तिप्रह्वविलोकन० (सुभा० । भागवतामृतवर्धनः)	२३९
४	१०६ प्रधनाध्वनि धीरधनुर्ध्वनि०	७६	१०	५२५ भक्तिर्भवे न विभवे	३१८
७	२८२ प्रयत्नपरिवोधितः (वेणीस० अं. ३ श्लो. ३४)	१६२	१०	५७९ भण तरुणि रमण० (रुद्रटालं० अ. २ श्लो. २२)	३४३
७	३२७ प्रसादैर्वर्तस्व प्रकटय (शार्ङ्गधर० चन्द्रक.)	१७७	२	१२ भद्रात्मनो दुरधिरोह०	२९
४	३६ प्रस्थानं वलयैः कृतं (अमर० श्लो. ३५)	५१	५	१३९ भम धम्मिअ वीसत्यो (गाथासप्त० श. २ गा. ७५)	१०८
७	२१० प्रागप्राप्तनिशुम्भ० (महावीरच० अं. २ श्लो. ३३)	१३४	१०	५०३ भस्मोद्धूलन भद्रमस्तु	३०८
७	३१८ " " "	१७२	९	३८७ भासते प्रतिभासार	२४८
७	२९१ प्राणेश्वरपरिप्लव्ण०	१६४	४	७९ भुक्तिभुक्तिद्वेकान्त०	६८
७	२७२ प्राप्ता. श्रियः सकलकाम० (भर्तृह० वै० श० श्लो. ६७)	१५९	१०	५८२ भुजंगमस्येव मणिः	३४४
७	१७५ प्राभ्रभ्राड्विष्णुधामा०	१२२	७	१७६ भूपतेरुपसर्पन्ती	१२३
७	२३७ प्रियेण संग्रथ्य विपक्ष (किरातार्जु० स. ८ श्लो. ३७)	१४४	७	२६१ भूपालरत्ननिर्देन्य०	१५५
४	३३ प्रेमाद्राः प्रणयस्पृहाः (मा. मा. अं. ५ श्लो. ७)	५०	४	१०७ भूयो भूयः सविध० (माल. माध अं. १ श्लो. १८)	७६
४	९९ प्रेयान् सोऽयमप्राकृतः (वामनसू० ३)	७४	७	३३४ भूरेणुदिग्धान् नवपारि. (ध्वन्यालोक ३)	१९०
८	३५१ प्राडच्छेदानुरूपोच्छलन० (छलितगमम्)	२११	५	१२७ अमिमरतिमलस० (ध्वन्यालोक. २. ३.)	८९
७	३१० फुल्लकं कलमकूरसमं (कर्पूरमञ्जरी ज. १ श्लो. १९)	१७०	१०	४१३ मतिरिव भूर्तिर्मधुरा	२६३
१०	४३१ षट मयि क्रियतेतत्	२७५	६	१३२ मय्यामि कौरवशतं (वेणीसं. अं. १ श्लो० १५)	९१
५	१२० चर्द्धाहत्य नृप द्विपां	८६	९	३६८ मधुपराजिपराजित (हरिविजयम्)	२३८
			१०	५१७ मधुरिमरुचिरं वचः	३१४
			८	३४३ मनोरागस्त्रीवं विपमिव (माल० माध० अं. २ श्लो. १)	१९७

उल्लासः	क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे	उल्लासः	क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे
१०	५२९	वाणियश्च हथिदन्ता	३२०	१०	५३८	गिरीषादपि मृदङ्गी	०
५	१३३	वाणीरकुडंगुड्डीण०	९१			(नवसाहसङ्क० स. १६)	०
७	२८३	वाताहारतया जगत्				श्लो. २८)	३२५
		(भल्लदशतकम् श्लो. ८७)	१६२	७	३०२	शीर्णघ्राणाद्विपाणीन्	
४	८७	वारिज्जन्तो वि पुणो	७०			(सूर्यशतकम् श्लो. ६.)	१६७
७	२१८	विकसितसहकारतार०	१३७	४	३१	शून्यं वासगृहं	
१०	५१०	विदलितसकलारिकुलं				(अमर० श्लो ८२)	४९
		(रुद्रटाल० अ ७)	३१२	१०	५२१	शैलेन्द्रप्रतिपाद्यमान०	३१७
		श्लो. २८)		७	२७६	श्यामां श्यामलिमान०	
६७	२८९	विदीर्णाभिमुखाराति०	१६४			(विद्वशाल० अं ३)	१६०
१०	४२५	विद्वन्मानसहंस	२७२			श्लो. १)	
७	२७०	विधाय दूरे केयूर०	१५७	७	१९७	श्रितक्षमा रक्तमुवः	१३१
७	२०६	विनयप्रणयैककेतनं	१३३	२	१०	श्रीपरिचयाज्जडा अपि	
९	३६१	विनायमेनो नयता				(सुभा० । रविगुप्तः)	२४
		(रुद्रटाल० अ ३)	२३६	७	२८०	श्रुतेन बुद्धिर्व्यसनेन	१६२
		श्लो. १५)		१०	५१४	श्रोणीबन्धस्त्यजति	३१३
१	५	विनिर्गतं मानदमात्म०		७	३०९	षडधिकदशनाडीचक्र०	
		(मेण्ठः हयग्रीववधम्)	१०			(माल० माध० अं. ५)	१६९
७	२४९	विपदोऽभिवन्त्यविक्रमं				श्लो १)	
		(किराता० स. २)		१०	४००	समलकरणपरवीसाम०	२५९
		श्लो १४)	१४८	१०	४७६	स एकस्त्रीणि जयति	२९७
५	१३८	विपरीयरण लच्छी	१०७	९	(वृ०)	सकलकलं पुरमेतत्	२४३
१०	५४२	विपुलेन सागरश्रयस्य		४	७७	सत्यैवं प्रतिबोधिता	६८
		(माघ० स. १३)		१०	५९०	सक्तवो भक्षिता देव	३४५
		श्लो. ४०)	३२४	१०	५३२	सकेतकालमनसं	३२२
१०	५६४	विभिन्नवर्णा गरुडा०		७	२३०	संग्रामाङ्गणमागतेन	
		(माघ० स. ४ श्लो. १४)	३३७			(खण्डप्र० ।	
७	३३६	विमानपर्यङ्कतले				सदुक्तिकर्णामृतम्)	१४१
		(ध्वन्यालोकः ३)	१६६	१०	४५९	” ” ”	२८९
४६	२८	वियदलिमलिनाम्बु०	१४	१०	४८६	सततं मुसलासक्ता	३००
४४	९२	विहलंखल तुभ सहि	७१	७	३३३	सत्यं मनोरामा रामाः	१८९
६७	२१४	वेगादुड्डीय गगने	१३६	९	३६२	स त्वारम्भरतोऽवश्य०	
१०	५५९	वेन्नत्वचा तुल्यरुचां	३३२			(रुद्रटाल० अ. ३)	
७	(वृ०)	व्यानम्रा दयितानने	१७५			श्लो १८)	२३७
७	२५४	शक्तिर्निर्विशजेयं तव	१५०	९	३६३	सत्वारम्भरतोऽवश्य०	
४४	६०	शनिरशनिश्च तमुच्चै.	६०			(रुद्रटाल०)	२३७
७	१५८	शरत्कालसमुल्लासि०	११८	७	२५७	सदा मध्ये यासामियममृत०	१५२
१०	५०९	शशी दिवसधूसरो		७	२६८	सदा स्नात्वा निशीथिन्या	१५७
		(भर्तृ० नीतिशा०)	३११	१०	५४०	सद्यः करस्पर्शमवाप्य	
		श्लो. ४५)				(नवसाहसङ्क स १)	३२५
						श्लो. ६२)	

वेदान्तः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे	वेदान्तः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे
१०	५४४ युगान्तकलप्रतिमं हता (भाव० म १ श्लो. २३)	३२६	४	७८ रुधिरविसरप्रसाधित०	६८
१०	५४८ ये कन्दरासु निवसन्ति	३२८	४	१०४ रे रे चञ्चललोचनाञ्चित०	७६
७	३०३ येन ध्वनन्मोमयेन (नुना० १ चन्द्रकः)	१६८	७	२४२ लङ्गे गगानृताद्वया (वेणीदत्तः पद्यवेणी २)	१४६
७	१९० ये नाम रेचिदिद् (नाल० नाथ० अं. १ श्लो. ८)	१२७	७	(वृ०) " " "	१५०
१०	४४४ येनान्यभ्युदितेन चन्द्र	२८०	७	२८१ " " "	१६२
१०	४८४ येषां कण्ठपरिग्रह०	३००	७	२८५ " " "	१६३
७	२०८ येषां तागिदोभदान०	१३९	७	२३८ लम्ब केलिकचग्रह०	१४५
४	१०५ येषां दोषैलमेव दुर्दल०	७६	१०	४९८ लतानामेतासामुदित०	३०६
७	१९३ योऽद्विहमिदमर्थ० (दण्ड्याचार्यः)	१२८	१०	४३४ लहिकण तुज्ज वाहुर्फंसं	२७७
९	३०६ योऽनकृत्स्नगोत्राणां	२४१	४	७६ लावण्यं तदसौ कान्ति	६७
४	९८ ययिवेदिलिखितं सग० (गाथा० म. ५ गा ५५)	७३	१०	५५४ लावण्यौकसि सप्रताप० (खण्डप्रशस्तिः)	३३१
७	३०१ रत्नाजो कृशोदरी ण तु	१६०	४	१०१ लिखितान्ते भूमि (अमर० श्लो. ७)	७५
७	३१९ " "	१७३	१०	४१७ लिम्पतात्र तमोऽज्ञानि (वा. च अं. १ श्लो १५ (मृच्छकटिकम् अं. १ श्लो. ३४)	२६५
९	३७४ रत्ननिगममौलि	२४१	१०	५६९ " " "	३३६
९	२८८ रत्नागार रत्ना मार० (चन्द्रिका० म. ३ श्लो. ३०)	३४८	७	१५३ लीलायामरमाहृत० (अमर० श्लो. ७२)	११६
१०	४५१ रासापानसम्पदं चैव	२८४	१०	५३१ यन्त्रस्यन्तिस्त्रेदविन्दु०	३२२
७	१५३ राधाधिभार्या कान्ता०	११७	७	२८५ वक्रवाम्भोत्रं सरस्वत्यधि० (भोजप्र० श्लो. २३० पृ. ५१)	१६०
४	५० राक्षसपुत्रावसुग्री	५६	१०	(वृ.) यस्त्रेन्दी तव सत्यं	३४०
१०	५०३ रत्नं तर्जपमभिजु० (रत्नप्राम् म. ५ श्लो. १३०)	३३८	१०	५६८ वदन्तर्जाम्भोम० (भाव० म. ६ श्लो. १४)	३३६
१०	(५०) राक्षसपुत्रावसुग्री	३५०	९	३५८ वदन्तं परार्थिन्यामस्या	२२६
१०	४४० राक्षसपुत्रावसुग्री	२८०	७	३१४ वद वद त्रि म मयुः (रत्नप्राम् म. ६ श्लो. ३०)	१४२
७	४१३ राक्षसपुत्रावसुग्री	१३५	१०	५०१ वदु मातुर्मातुनु०	३०७
१०	५१३ राक्षसपुत्रावसुग्री (रत्नप्राम् म. ५ श्लो. १३०)	३३८	७	१६२ गदुर्गिराजममममम० (नुना० म. ५ श्लो. ७२)	११९
७	४५५ राक्षसपुत्रावसुग्री	२८४	७	१८२ गदुर्गिराजममममम०	१२२
१०	४१३ राक्षसपुत्रावसुग्री (रत्नप्राम् म. ५ श्लो. १३०)	३३८	१०	५८५ गदुर्गिराजममममम० (यम्यनूत० ४.३)	३४४

उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे	उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे
१० ६०१	स्वयं च पल्लवाताम्र० (उद्भटालं० व. ४ श्लो. १५)	३४९	७ १५०	हा धिक् सा किल	११५
८ ३४७	स्वर्गप्राप्तिरनेनैव	२०२	७ २२०	हा नृप हा बुध हा कवि०	१३७
१० ४५८	स्विद्यति कृणति	२८८	४ ३९	हा मातस्त्वरितासि (नारायणभट्टः)	५२
४ ४७	हरत्यधं संप्रति हेतु० (माघ० स. १ श्लो. २६)	५६	१० ४९३	हित्वा त्वामुपरोध०	३०३
१० ४६८	हरवन्न विषमदृष्टिः	२९३	७ ३२०	हुमि अवहत्थिभरेहो (भानन्दवर्धनः विषम- बाणलीला)	१७३
५ १३०	हरस्तु किञ्चित्परिवृत्त० (कुमार० स. ३ श्लो. ६७)	९०	१० ४५२	हृदयमधिष्ठितमादौ (कुट्टिनीमतम् पृ. २३ श्लो. ९७)	२८५
१० ५२८	हंसाण सरोहि सिरी	३२०	१० ४९४	हे हेलाजितबोधिसत्त्व (पुञ्जराज.)	३०३

उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे	उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे
९	३८० सद्गुणमुक्तामणिः	२४५	२	७ साहेन्ती सहि सुहयं	१२
९	३६० सन्नारीभरणोमाय० (रुद्रटालं० अ. १० श्लो. २७)	२३६	७	३१५ सितकरकररुचिरविभा	१७२
१०	५८८ म पीनवासा प्रगृहीत०	३४५	९	३५९ " "	२२७
१०	४९१ समदमतङ्गजमदजल०	३०१	१०	५३९ मिहिकासुतसत्रस्तः	३२५
१०	५८७ स मुनिर्लान्छितो० (वामनसू० ४. २)	३४५	७	१६६ सुधाकरकराकार०	१२०
७	३२४ संप्रहारे प्रहरणै.	१७६	७	१७९ सुरालयोल्लासपरः	१२३
७	१५६ सम्यज्ञानमहाज्योतिः	११७	३	१९ सुव्वइ समागमिस्सदि	३३
९	३८६ सरला बहुलारम्भ० (रुद्रटालं० अ. ५ श्लो. १९)	२४७	७	२६७ सुसितवसनालंकारायां	१५७
९	३६६ सरस्वति प्रसादं मे (आनन्द० देवीश०)	२३७	१०	४७९ " "	२९९
७	१७२ स रातु वो दुश्चयवनो	१२२	१०	४४२ सुहृद्वधूवाप्पजल०	२८१
९	३७५ सर्वस्वं हर सर्वस्य	२४१	१०	४८५ सृजति च जगदिदमवति	३००
१०	४०५ सविता विधवति विधुरपि	२६१	४	२६ सेयं ममाङ्गेषु सुधारस०	४१
७	३२१ सत्रीढा दयितानने	१७५	१०	५७० सो णत्थि इत्थं गामे	३३६
७	३३५ सशोणितैः फण्यमुजां	१९०	७	१७१ सोऽध्रैष्ट वेदान् (भट्टिकाव्यम् स. १ श्लो २)	१२२
९	३६७ ससार साकं दर्पेण (रुद्रटालं० अ. ३ श्लो. ३५)	२३८	१०	४४८ सोऽपूर्वो रसनाविपर्यय० (मल्लदश० श्लो. १८)	२८३
१०	४९५ सह दिवसणिसाहिं (कर्पूरमञ्जरी ज. २ श्लो. ९)	३०४	४	८८ सो मुदृन्मामलंगो	७०
४	९० सहि णवनिहुयणसमरम्मि	७१	७	२९२ सौन्दर्यसपत् तारुण्यं	१६४
४	७० सहि विरड्जण माणस्स	६४	१०	४२४ सौन्दर्यस्य तरङ्गिणी	२७१
५	१२२ साकं कुरङ्गकटशा	८७	१०	(वृ) सौभाग्यं वितनोति	३४०
७	१७० सा दूरे च सुधा०	१२१	४	४९ स्तुम. कं वामाक्षि	५६
७	१५२ साधनं सुमहयस्य	११६	९	३७८ स्तोत्रेनोन्नतिमायाति	२४३
७	१८९ नाधु चन्द्रमसि पुष्करैः	१२७	४	११३ खिग्धश्यामलकान्ति० (ध्वन्यालोकः २)	८१
४	३५ सा पत्यु प्रथमापराध० (अमर० श्लो २९)	५०	१०	५७७ स्पष्टोल्लसत्किरण० (हरिविजयम् १९)	३४१
७	१७३ मायकसहायवाहोः	१२२	१०	६०० स्पृशति निग्मरुचौ (हरिविजयम् ३)	३४९
४	८० सायं ज्ञानमुपासितं	६८	७	२२२ स्फटिकाकृतिनिर्मल.	१३८
१०	५६१ मा वमहं तुज्ज हिमण	३३३	१०	५६२ स्फुरदद्भुतरूपमुत्पाप०	३३३
			७	१६१ स्रस्तां नितम्बादव० (कुमार० स. ३ श्लो. ५५)	११८
			१	४ स्वच्छन्दोच्छलदच्छ०	१०
			१०	४७० स्वच्छात्मतागुणसमु०	२९३
			७	२६२ स्वपिति यावदयं निकटे	१५६
			१०	३९२ स्वप्नेऽपि समरेषु त्वां	२५६
			९	३७७ स्वयं च पल्लवाताम० (उद्गटालं०)	२४३

उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे	उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे
१०	४५७ किवणाँ धणं णायानं कृपणानां धनं नागानां फण- मणिः केसराः सिंहानाम् । कुलबालिकानां स्तनाः कुतः स्पृश्यन्तेऽमृतानाम् ॥	२८७	४	११२ छणपाहुणिआ देवर क्षणप्राघुणिका देवर जायया सुभग किमपि ते भणिता । रोदिति गृहपश्चाद्भागवल्ली- गृहेऽनुनीयतां वराकी ॥	८१
४	६६ केसेसु बलामोडिअ केशेषु बलात्कारेण तेन च समरे जयश्रीर्गृहीता । यथा कन्दराभिर्विधुरास्तस्य दृढं कण्ठे सस्थापिता ॥	६३	१०	४२२ जस्स रणन्तेउरए करे यस्य रणान्तपुरे करे कुर्वतो मण्डलाग्रलताम् । रससंमुख्यपि सहसा पराङ्मुखी भवति रिपुसेना ॥	२७०
४	७५ खलववहारा दीसन्ति खलव्यवहारा दृश्यन्ते दारुणा यद्यपि तथापि धीराणाम् । हृदयवयस्यबहुमता न खलु व्यवसाया विमुह्यन्ति ॥	६७	१०	५३४ जस्से अ वणो तस्से अ यस्यैव व्रणस्तस्यैव वेदना भणति तज्जनोऽलीकम् । दन्तक्षत कपोले वध्वाः वेदना सपत्नीनाम् ॥	३२३
४	६७ गाढालिंगणरहसुज्जुअम्मि गाढालिङ्गनरभसोद्यते दयिते लघु समपसरति । मनस्त्रिन्या मानः पीडनभीत इव हृदयात् ॥	६३	१०	५७४ जह गंभिरो जह रजणा० यथा गभीरो यथा रत्ननिर्भरो यथा च निर्मलच्छायः । तथा किं विधिना एष सरस- पानीयो जलनिधिर्न कृतः ॥	३३९
४	१०२ गामारुहम्मिह गामे ग्रामरुहासि ग्रामे वसामि नगरस्थितिं न जानामि । नागरिकाणां पतीन् हरामि या भवामि सा भवामि ॥	७५	७	२१७ ज परिहरिउं तीरइ (भानन्दवर्धनः पञ्चबाणलीला) यत् परिहर्तुं तीर्यते मनागपि न सुन्दरत्वगुणेन । अथ केवलं यस्य दोषः प्रतिपक्षैरपि प्रतिपन्नः ॥	१३६
३	२१ गुरुअणपरवस पिअ गुरुजनपरवशप्रिय किं भणामि तव मन्दभागिनी अहम् । अद्य प्रवासं व्रजसि व्रज स्वय- मेव श्रोष्यसि करणीयम् ॥	३३	४	६८ जा थेरं व हसन्ती या स्थविरमिव हसन्ती कवि- वदनाम्बुरुहबद्धविनिवेशा । दर्शयति भुवनमण्डलमन्यदिव जयती सा वाणी ॥	६३
८	३४४ चित्ते चहइदि णखुइदि (कर्पूरमञ्जरी ज. २ श्लो. ४) चित्ते विघटते न क्रुध्यति सा गुणेषु शय्यासु लुठति विसर्पति दिङ्मुखेषु । वचने वर्तते प्रवर्तते काव्यबन्धे ध्यानेन क्रुध्यति चिरं तरुणी प्रगल्भा ॥	२०१	४	६९ जे लङ्कागिरि मेहलाहि (कर्पूरमञ्जरी ज. १ श्लो. २०) ये लङ्कागिरिमेखलासु स्खलिताः संभोगखिन्नोरगी- स्फारोत्फुल्लफणावलीकवदने प्राप्ता दुरिद्रत्वम् । त इदानीं मलयानिला विर- हिणीतिःश्वाससंपर्किणो	६३

काव्यप्रकाशोदाहृतप्राकृतपद्यानां संस्कृतच्छायासहितानामकाराद्यनुक्रमः ।

उल्लासः	क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे	उल्लासः	क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे
३	१३	अयि पिहुलं जलकुम्भं अतिपृथुलं जलकुम्भं गृहीत्वा समागतास्मि सखि त्वरितम् । श्रमस्वेदसलिलनिःश्वासनिःसहा विश्राम्यामि क्षणम् ॥	३१			शुकं प्रसादः कोपेन पुनरिमे नाक्रान्ते ॥	
१०	४५०	अण्णं लडहत्तणणय अन्यत्सौकुमार्यम् अन्यैव च कापि वर्तनच्छाया । श्यामा सामान्यप्रजापतेः रेखैव च न भवति ॥	२८४	१०	४७१	ए एहि किंपि कीएवि ए एहि किमपि कस्या अपि कृते निष्कृप भणामि । अलमथ वा अविचारितकार्यारम्भकारिणी त्रियतां न भणिम्यामि ॥	२९५
५	१३७	अत्ता इत्थ णिमज्जइ	१०५	१०	५५५	ए एहि दाव सुन्दरि अयि एहि तावत् सुन्दरि कर्णं दत्त्वा शृणुष्व वचनीयम् । तव मुखेन कृशोदरि चन्द्र उपमीयते जनेन ॥	३३१
३	२३	श्वश्रूरत्र निमज्जति अत्राहं दिवसके प्रलोकय । मा पथिक रात्र्यन्ध शय्या- यामावयोर्निमङ्गयसि ॥	३४	२	११	एहमेत्तत्थणिया एतावन्मात्रस्तनिका एतावन्मात्राभ्याम- क्षिपन्नाभ्याम् । एतावन्मात्रावस्था एतावन्मात्रैर्दिवसैः ॥	२८
४	६१	अलससिरोमणि धूत्ताण अलसशिरोमणिधूर्तानाम- ग्रिमः पुत्रि धनसमृद्धिमयः । इति भणितेन नताङ्गी प्रफुल्ल- विलोचना जाता ॥	६१	१०	५५२	करजुअगहिअजसोआ करयुगगृहीतयशोदास्तन- मुखनिवेशिताधरपुटस्य । संस्मृतपाञ्चजन्यस्य नमत कृष्णस्य रोमाञ्चम् ।	३२९
२	८	उअ णिच्चलनिष्पन्दा (गाथासप्त० श० १ गा ४) पडय निश्चलनिष्पन्दा विसिनीपत्रे राजते बलाका । निर्मलमरकतभाजनपरिस्थिता शङ्खशुकिरिव ॥	१२	५	१३६	कस्स व न होइ रोसो कस्य वा न भवति रोपो दृष्ट्वा प्रियायाः सत्रणमधरम् । सभ्रमरपद्माघ्रायिणि वारित- वामे सहस्वेदानीम् ॥	१०३
३	१४	उण्णिहं दोच्चलं आन्निद्रय दौर्बल्यं चिन्ता- लन्धं सनि श्वसितम् । मम मन्दभागिन्याः कृते सगि त्वामपि अहह परिभवति ॥	३१	१०	५२०	का विसमा देच्चगई का विषमा दैवगातिः किं लब्धव्यं यद् जनो गुणप्राप्ती । किं सौख्यं सुकलत्रं किं दुःखं यत् खलो लोकः ॥	३२१
४	७१	उल्लोदकरअरण० आट्टाट्टेअजरदनक्षतैमव लोचनयोर्मम वत्तम् । रक्तां-	६४				

उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे	उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे
	मम वल्लभास्ते । ये गालितस्य महिषीदघ्नः सदक्षास्ते किं च मुग्धविचकिलप्रसूनपुञ्जा ॥		१० ४३४	लहिऊण तुज्झ बाहुप्फंसं लब्ध्वा तव बाहुस्पर्शं यस्याः स कोऽप्युल्लासः । जयलक्ष्मीस्तव विरहे न खल्लज्ज्वला दुर्वला ननु सा ॥	२७७
५ १३९	भम धम्मिअ वीसत्थो (गाथासप्त० श. २ गा ७५)	१०८	१० ५२९	वाणियअ हत्थिदन्ता वाणिजक हस्तिदन्ताः कुतो- ऽस्माकं व्याघ्रकृत्यश्च । यावत् लुलितालकमुखी गृहे परिष्वक्ते स्तुषा ॥	३२०
९ ३७२	महदे सुरसेयं मे (आनन्द- वर्धन. देवीशतक) मम देहि रस धर्मे तमोवशाम् आशां गमागमात् हर न. । हरवधु शरणं त्वं चित्तमोहो- ऽपसरतु मे सहसा ॥	२४०	५ १३३	वाणीरकुडंगुड्डीण सउणि वानीरकुजोड्डीनशकुनिकोला- हलं शृण्वन्त्याः । गृहकर्म- व्यापृताया वध्वा. सीदन्त्य- ज्ञानि ॥	९१
४ ७२	महिलासहस्रभरिण महिलासहस्रभरिते तव हृदये सुभग सा अमान्ती । अनुदिनमनन्यकर्मा अङ्गं तन्त्रपि [तनुकमपि] तनयति ॥	६४	४ ८७	वारिजन्तो वि पुणो वार्यमाणोऽपि पुनः सताप- कदर्थितेन हृदयेन । स्तनभरवयस्येन विशुद्ध- जातिर्न चलत्यस्या हारः ॥	७०
२ ६	माए घोरोवरण मातर्गृहोपकरणमद्य खलु नास्तीति साधितं त्वया । तद्गण किं करणीयमेवमेव न वासर. स्थायी ॥	१२	५ १३८	विपरीयरए लच्छी विपरीतरते लक्ष्मीर्ब्रह्माणं दृष्ट्वा नाभिकमलस्थम् । हरेर्दक्षिणनयनं रसाकुला झटिति स्थगयति ॥	१०७
४ ९८	रयिकेलिहिअणिंयंसण (गाथा० श. ५ गा. ५५) रतिकेलिहृतनिवसनकर- किसलयरुद्धनयनयुगलस्य । रुद्रस्य तृतीयनयन पार्वतीपरिचुम्बितं जयति ॥	७३	४ ९२	विहलं खलं तुअ सहि विशुद्धलां त्वां सखि दृष्ट्वा कुटेन तरलतरदृष्टिम् । द्वारस्पर्शमिषेण चात्मा गुरुक इति पातयित्वा विभिन्न. ॥	७१
४ ८५	रायीसु चंद्रधवलासु रात्रीसु चन्द्रधवलासु ललितमास्फाल्य यश्चापम् । एकच्छत्रमिव करोति भुवनराज्यं विजृम्भमाण. ॥	६९	१० ४००	सअलकरणपरवीसाम० सकलकरणपरविश्राम- श्रीवितरणं न सरस- काव्यस्य । दृश्यतेऽथवा निशम्यते सदृशमं शांशमात्रेण । सह दिअसणिसाहि (कर्पूरमञ्जरी ज. २ श्लो. ९)	२५९
			१० ४९५		३०४

उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे	उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे
	जाता अदिति त्रिशुत्वेऽपि बहलास्तारुण्यपूर्णा इव ॥			तत्तेषां श्रीसहोदररत्नाभरणे हृदयमेकरसम् ।	
४	९३	जोह्लाए मधुरसेण ७२		विम्बाधरे प्रियाणां निवेशितं कुसुमवाणेन ॥	
	ज्योत्स्नया मधुरसेन च विती- र्णतारुण्योत्सुकमनाः सा ।		४	८४	तुह बल्लहस्स गोसम्मि ६९
	वृद्धापि नवोदेव परवधूरहह हरति तव हृदयम् ॥			तव बल्लभस्य प्रभाते आसीदधरो	
१०	४०७	दुण्डुल्लिन्तु मरिहसि २६१		म्लानकमलदलम् । इति नववधू श्रुत्वा	
	दुण्डुणायमानो मरिष्यसि कण्टककलितानि केतकीवनानि ।			करोति वदनं महीसमुखम् ॥	
	मालतीकुसुमसदृशं भ्रमर भ्रमन् न प्राप्स्यसि ॥		१०	५६५	धवलोलसि जेइ वि ३३४
४	८९	गवपुणिमामियंकत्स्य ७१		(गाथास० श. ७ गा. ६५)	
	नवपूर्णिमामृगाङ्गस्य सुभग कस्त्वमसि भण मम सत्यम्			धवलोलसि यद्यपि सुन्दर तथापि त्वया मम रञ्जितं	
	का सौभाग्यसमग्रा प्रदोपरजनीव तवाद्य ॥			हृदयम् । रागमरितेऽपि हृदये सुभग निहितो न	
३	१८	गोल्लेइ अणुल्लमणा ३३		रक्तोलसि ॥	
	नुदत्यनार्द्रमनाः श्वश्रूमां गृहभरे सकले ।		७	३२८	निहुवरमणम्मि १७७
	क्षणमात्रं यद्वि संध्यायां भवति न वा भवति विश्रामः ॥			निभृतरमणे लोचनपये पतिते गुरुजनमध्ये ।	
३	१६	तइआ मह गढन्यल० ३२		सकलपरिहारहृदया वनगमनमेवेच्छति वधूः ॥	
	तदा मम गण्डस्थलनिमग्नां दृष्टिं नानैपिरन्यत्र ।		४	५९	पंधिअ ण इत्थ ६०
	इदानीं सैव्राहं तौ च कपोलौ न सा दृष्टिः ॥			पथिक नात्र स्रस्तरमस्ति मनाक् प्रस्तरस्थले ग्रामे ।	
४	१०३	ताण गुणग्रहणाणं ७५		उन्नतपयोधरं प्रेक्ष्य यदि वससि तदा वस ॥	
	तेषां गुणग्रहणानां तासामुत्क- ण्टानां तत्त्व प्रेम्णा । तासां		४	९१	पविसंती घरवारं ७१
	भणिर्नानां सुन्दर ईदृशं जातमस्मानम् ॥			प्रविशन्ती गृहद्वारं विबलितवदना त्रिलोक्य	
७	३१६	ताला जायन्ति गुणा (भान- न्दुर्धनःपञ्चबाणलीला) १७२		पन्न्यानम् । स्कन्धे गृहीत्वा घटं	
	तदा जायन्ते गुणाः यदा ते सहृदयैर्गृह्यन्ते । रविकिरणा-			हा हा नष्ट इति रोगिणि सखि किमिति ॥	
	नुगृहीतानि भवन्ति कमलानि फलानि ॥		७	३१०	फुल्लुकर कमलकूरसमं १७०
१०	५१६	सं ताण स्मिरिम्होवर (भानन्दव० प्रियमयागलीला) ३१४		पुष्पोत्कर फलमभक्तनिभं बहन्ति ये सिन्धुवारविटपा	

संकेते प्रमाणत्वेनोदाहृतानां संदर्भाणामकाराद्यनुक्रमणी ।

प्रमाणं	पृष्ठाङ्कः	प्रमाणं	पृष्ठाङ्कः
अग्निरन्नस्यान्नपतिः [का. सं. ५. १; ३२. १]	१०१	अर्थदोषः स दोषज्ञैः [व्य. वि. वि. २. श्लो. १२२. पृ. १०९]	३०२
अग्निषोमौ वृत्रहणौ [का. सं. ५. १; मा. श्रौ. सू. १. ४ २. ५]	१०१	अर्थवदधातुरप्रत्ययः [पा. अष्टा. अ. १. पा. २. सू. ४५]	२२६
अङ्कान्तपात्रैरङ्कास्यम् [द. रू. प्र. १. का. ६२]	२१८	अर्थोपक्षेपकैः [द. रू. प्र. १. का. ५८]	२१८
अत एवाभिधेयं ते [व्य. वि. वि. २. श्लो. ११५. पृ. १०८]	३०२	अलङ्कारकृतां येषाम् [व. जी. उन्मेष. १. का. ११]	३०२
अतिक्रान्तर्तुलिङ्गम् [का. मी. पृ. १०९]	१८६	अलम्बुसा कुहूश्चैव [ना. शा. अ. १८. श्लो. १०४]	१७०
अत्रालुप्तविसर्गान्तैः [व. जी. उन्मेष. १. का. ४७]	१३५	अविकृतं भाषाचारम् [ना. शा. अ. १८. श्लो. १०४]	११७
अनुवाद्यमनुत्तवैव [व्य. वि. वि. २. श्लो. ९४. पृ. ९७]	१२५	असमासा समासेन [ध्व. उद्द्योत. ३. का. ५.]	२०४
अनेकनर्तकीयोज्यम् [अ भा अ. ४ पृ. १८३]	२२१	अस्थानहसितम् [ना. शा. अ. ६ श्लो. ५८]	५१
अनौचित्यप्रवृत्तानाम् [उ. का. सा. स. व. ४. का. २०]	८६	आकुञ्चिताक्षिगण्डम् [ना. शा. अ. ६ श्लो. ५६]	५१
अन्तर्जवनिकासंस्थैः [ना. शा. अ. १९. श्लो. ११३]	२१८	आक्रोशवत्यवजानाति [का. द. परि. २. श्लो. ५७]	२५५
अपारे काव्यसंसारे [ध्व. उद्द्योत. ३. पृ. ४९८]	१	आत्मानुभूतशंसी [ना. शा. अ. १८. श्लो. १०८]	२१७
अप्राधान्यं विधेयत्र [तं. वा. ३११. ७१३१ पृ. ७०० आ सं. सि.]	१२०	आरोपाध्यावसानाभ्याम् [अ. वृ. मा. का. ४. ५]	२२
अभिधात्री श्रुतिः काचित् [तं. वा. ३११. ७१३१ पृ. ७०० आ सं. सि.]	१००	आरोह पूर्वोऽवरोहः [वा. का. लं. सू. अधि ३. अ. १. सू. १३ वा.]	२०५
अभिधा भावना चान्या [अ. भा. अ. ६. पृ. २७७]	४४	आविद्वदङ्गनाबाल [भा. का. लं. परि. २. श्लो. ३]	२०३
अभिधेयेन सम्बन्धात् [आचार्यभट्टमित्र]	१७	इडा च पिङ्गला चैव [व्य. वि. वि. २. श्लो. ३५. पृ. ६९]	१७०
अमृता बहुला नाम [अ. भा. अ. ६. पृ. २७७]	१७०	इतिना नेवेतरेषाम् [व्य. वि. वि. २. श्लो. ३५. पृ. ६९]	१५१
अरुण्या एकहायन्या [ज्योतिष्टोमे श्रुतम् । तं. वा. ३१२। ६१९१ पृ. ७६९ आ. स. सि.]	१०१	इवचद्वायथाशब्दा. [का. द. परि. २. श्लो. ५७]	२५५
		ईषद्विकसितैर्गण्डैः [ना. शा. अ. ६. श्लो. ५४]	५१

उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे	उल्लासः क्रमाङ्कः	पद्यम्	पृष्ठे
	सह दिवसनिशाभिर्दीर्घाः श्वासदण्डाः सह मणि- वल्यैर्वाष्पधारा गलन्ति तव सुभग वियोगे तस्या उद्विग्रायाः सह च तनुलतया दुर्बला जीवि- ताशा ॥		३ १९	सुच्वह समागमिस्सदि श्रूयते समागमिष्यति तव प्रियोऽद्य प्रहरमात्रेण । एवमेव किमिति तिष्ठसि तत् सखि सज्जय करणीयम् ॥	३३
४ ९०	सहि णवनिहुयण- समरम्मि	७१	१० ५७०	सो णत्थि स नास्त्यत्र ग्रामे य एनां मह- महायमानलावण्याम् । तरु- णानां हृदयलुण्ठाकीं परिष्वक्क- माणां निवारयति ॥	३३६
४ ७०	सहि विरहज्जण माणस्स सखि विरचय्य मानस्य मम धीरत्वेनाश्वासम् । प्रियदर्शनविशृङ्खलक्षणे सहसेति तेनापसृतम् ॥	६४	४ ८८	सो मुद्धसामलङ्घो स मुग्धश्यामलङ्घो धम्मिल्लः कलितललितनिजदेहः । तस्याः स्कन्धाद्वलं गृहीत्वा स्मरः सुरतसंगरे जयति ॥	७०
१० ५६१	सा वसइ तुज्ज सा वसति तव हृदये सैवा- क्षिपु सा च वचनेषु । अस्मादशीनां सुन्दर अवकाशः कुत्र पापानाम् ॥	३३३	१० ५२८	हंसाण सरोहि सिरी हंसानां सरोमि श्रीः सार्यते अय सरसां हंसैः । अन्योन्यमेव एते आत्मानं केवलं गरयन्ति ॥	३२०
२ ७	साहेन्ती सही सुहयं साधयन्ती सखि सुभगं क्षणे क्षणे दूनासि मन्कृते । सद्भाव- न्नेहकरणीयसदृशकं तावद्विर- चितं त्वया ॥	१२	७ ३२०	हुमि अवहत्थि (आनन्दवर्धनः विषमवाणलीला) भवाम्यपहस्तितरेखो निरङ्कु- शोऽथ विवेकरहितोऽपि । स्वप्नेऽपि त्वयि पुनः प्रतीदि भक्तिं न प्रस्मरामि ॥	१७३

प्रमाणं	पृष्ठाङ्कः	प्रमाणं	पृष्ठाङ्कः
दिव्यपुरुषाश्रयकृतो [ना शा. अ. १८. श्लो. ७८]	२१६	प्रकरणनाटकभेदाद् [ना शा. अ. १८ श्लो. ५८]	२१५
देवा धीरोद्धता ज्ञेयाः [ना शा. अ. ३४. श्लो. १८. चौ सं. सि]	१८०	प्रकृतमपि यत्र हित्वा प्रकृतिप्रत्ययमूला व्युत्पत्तिः [रु का. लं अ. ६. का. २७]	१७४ ११३
देवासुरबीजकृतः [ना शा. अ. १८. श्लो. ६३]	२१५	प्रख्यातवस्तुविषयम् [ना. शा. अ. १८. श्लो. १०]	२१३
धर्मार्थकाममोक्षाणामुप०	३	प्रख्यातवस्तुविषयश्च [ना. शा. अ. १८. श्लो. ९४]	२१७
धांशस्तु धैवतन्यासः धीरप्रशान्ता विज्ञेया [ना शा. अ. ३४ श्लो. १९ चौ सं. सि.]	१५८ १८०	प्रख्यातवस्तुविषयः प्रख्या० [ना. शा. अ. १८ श्लो. ८४]	२१६
धूर्तविटसंप्रयोज्या० [ना शा. अ. १८. श्लो. ११०]	२१८	प्रतिपक्षप्रतिद्वन्द्वं [का. द. परि. २ श्लो. ५८]	२५५
न च दिव्यनायककृतः [ना शा. अ. १८ श्लो. ९२]	२१६	प्रतिविम्बप्रतिच्छन्द० [का. द. परि. २. श्लो. ५९]	२५५
नजर्थस्य विधेयत्वे [व्य. वि. २. श्लो. ५. पृ. ३९]	१२१	प्रतिभाति न सन्देहः [अ. भा. अ. ६ पृ. २७३]	४१
न पर्यन्तो विकल्पानाम् [का. द. परि. २. श्लो. ९६]	२७४	प्रधानगुणभावाभ्याम् [ध्व. उद्घोष. ३ का. ४१]	१०
नानाविभूतिभिर्युतम् [ना शा. अ. १८ श्लो. ११]	२१३	प्रधानत्वं विधेयत्र प्रयोजनमनुद्दिश्य [श्लो. वा. सू. ५ श्लो. ५५ पृ. ६५३ चौ. सं. सि]	१२० २
नानान्याकुलचेष्टः [ना शा. अ. १८ श्लो. ९६]	२१७	प्राधान्येऽन्यत्र वाक्यार्थे वहवश्च तत्र पुरुषा० [ना. शा. अ. १८ श्लो. ९१]	३९ २१६
नानृपिः कविरित्युक्तम् [भट्टतोतः]	३	वहवोऽर्था विभाव्यन्ते [ना. शा. अ. ७. श्लो. ४]	४०
निरुद्धा लक्षणाः काश्चित् [तं वा ३११ ६१२। पृ. ८३. आ. सं. सि.]	१६	बहुभो यच्छ्रुतमभिहितम् [ना. शा. अ. १६ श्लो. १०४]†	२०५
निर्घातोल्कापातैः [ना. शा. अ. १८. श्लो. ८६]	२१६	बहूनां समवेतानां [ना. शा. अ. ७ श्लो. ११९ a]	१९५
निर्विशेषं न सामान्यम् [श्लो. वा. सू. ५. आकृतिवाद. श्लो. १०. पृ. ५४८ चौ. सं. सि]	९७	बीजस्योद्घाटनं यत्र [ना. शा. अ. १९. श्लो. ४०]	२२१
नोदात्तनायककृतम् [ना शा. अ. १८ श्लो. ४९]	२१४	बीजार्थयुक्तिमानङ्को [ना. शा. अ. १९. श्लो. ११५]	२१८
परवचनमात्मसत्त्वैः [ना शा. अ. १८ श्लो. १०९]	२१८	भगवत्तापसविप्रैरन्यैरपि [ना शा. अ. १८ श्लो. १०३]	२१७
परिपाठ्या फलार्थे वा [ना. शा. अ. २२ श्लो. २०९]	१८१		
पृथग् भावा भवन्त्यन्ये [द. रु. प्र. ४ का. ४]	५५		
का० प्र० १०		† Prose sūtra form in Samketa	

प्रमाण	पृष्ठाङ्कः	प्रमाणं	पृष्ठाङ्कः
इहामृतोऽपि तत्स्यात् [ना. शा. अ. १८. श्लो. ८१]	२१६	त्रैषमिक्समयविकासी [का. मी. अ. १८. पृ. १०९]	१८६
उत्त्यन्तरेणाशक्यम् [ध्व. उद्योत. १ का. १५]	८३	छन्नानुरागगर्भाभिः [अ. भा. अ. ४. पृ. १८१]	२२१
उक्तिस्वरूपावच्छेदकरः [व्य. वि. वि. २. श्लो. ३३. पृ. ६८]	१५१	त एते यौवनोन्माद° तच्च न शब्दपुनरुक्तम्	३ १५३
उचिते वासके स्त्रीणाम् [ना. शा. अ. २२. श्लो. २१०]	१८१	तत्पदव्यां पदं धत्ते [का. द. परि. २. श्लो. ६४]	२५५ १८३
उच्यते वस्तुनन्नावद् [व्य. वि. वि. २. श्लो. ११४. पृ. १०८]	३०२	तत्रभवन् भगवन्निति नार्हत्यधमो [रु. का. लं. ६. १९]	१८३
उद्धतपुरुषप्रायः [ना. शा. अ. १८. श्लो. ७९]	२१६	तत्रभवन् भगवन्नितिनैवार्हत्युत्तमो [रु. का. लं. ६. २०]	१८३
उपमैव तिरोभूतभेदा [का. द. परि. २. श्लो. ६६]	२६८	तत्रैकमस्य सामान्यम् [व्य. वि. वि. २. श्लो. ११४. पृ. १०८]	३०२ ३
एवंविधस्तु कार्यो° [ना. शा. अ. १८. श्लो. ९३]	२१६	तथा हि दर्शने स्वच्छे [भट्टतोतः]	३
पेन्द्रा गार्हपत्यमुपतिष्ठते ऋतुवर्णनसंयुक्तं [अ. भा. अ. ४. पृ. १८१]	१००, १०१ २२१	तदिष्टस्य निषेधत्वम् [तिलकः]	२९५ २५५
कडुकौषधवच्छात्रं कथाशरीरमुत्पाद्य [ध्व. उ. ३. परिकरश्लोकः पृ. ३३४]	४ ७९	तमन्वेत्यनुवन्नाति [का. द. परि. २. श्लो. ६४]	२५५ १९६
करणप्रेक्षणीयेषु [वा. का. लं. सू. अधि. ३। अ. १. सू. ९.]	२०५	तस्य चानुकरोतीति [का. द. परि. २. श्लो. ६५]	२५५
करणसंप्रायकृतः [ना. शा. अ. १८. श्लो. ९५]	२१७	तस्य पुष्पाति सौभाग्यम् [का. द. परि. २. श्लो. ६३]	२५५ १९८
कर्मधारयमत्वर्थीयाभ्याम् [व्य. वि. वि. २. श्लो. ५१. पृ. ८३]	१५४	तात्पर्ययोगः काले च तालुजिह्वाभजिह्वा च	१७०
कल्पदेशीयदेश्यादि [का. द. परि. २. श्लो. ६०]	२५५	तुल्यसंकाशनीकाश [का. द. परि. २. श्लो. ५७]	२५५ २५५
कवितारः सन्दर्भेष्वलंकारान् कारकोपनिबन्धः स्यात् काष्ठा निमेषा [का. मी. पृ. १८]	२०२ ११ १८५	तेन सार्धं विगृह्णाति [का. द. परि. २. श्लो. ६३]	२५५ १०१
कैशिकीश्लङ्घनेपथ्या [ना. शा. अ. १. श्लो. ४५]	२२५	दधितजनरुद्राक्षराक्षेप° दर्शनाद्वर्णनाच्चाय [भट्टतोतः]	२०५ ३
गर्भनिर्भिन्नप्रीजोऽर्थः [ना. शा. अ. १९. श्लो. ४२]	२२१	दानवीरं धर्मवीरं [ना. शा. अ. ६. श्लो. ७९]	५२
गान्धारी हन्तिजिह्वा च गोष्ठे यत्र विहरत्	१७० २२१	दासविष्टप्रेष्ठियुतम् [ना. शा. अ. १८. श्लो. ५०]	२१४

प्रमाणं	पृष्ठाङ्कः	प्रमाणं	पृष्ठाङ्कः
वृत्तवर्तिष्यमाणानां [द रु प्र. १. का ५९]	२१८	सत्त्वे निविशतेऽपैति [पा. म. भा सू. (IV. I. 44)	१३
वेद्याचेदनपुंसकं [ना. शा. अ. १८ श्लो १०५]	२१७	वोतो गुणवचनात्]	
व्यङ्ग्यस्य यत्राप्रधान्यं ८९		सद्वक् सदृशसंवादि [का. द. परि. २. श्लो ५८]	२५५
व्यञ्जकत्वं शब्दानां गमकत्वं १०७		सन्ति तत्र त्रयो मार्गाः. [कुन्तक. व. जी. उन्मेष. १. का. २४	१५२
व्यधिकरणे वा यस्मिन् ३१२		पा. मे. संप्रति तत्र ये.]	
[रु. का लं अ ७ सू. २२]			
व्यायोगस्तु विधिज्ञैः २२६		समासश्च बहुव्रीहिः. [का. द. परि. २. श्लो. ६१]	२५५
[ना शा अ. १८ श्लो ९०]			
शब्दप्रवृत्तिहेतौ १३३		समासोक्तिः सहोक्तिश्च समिधो यजति	३०५ १०१
[रु. का लं अ. ६ का ६]		सर्गश्च प्रतिसर्गश्च [पुराण १, १, ३७-३८, वायुमत्स्यादयः]	३
शब्दव्यापारतो यस्य १५		सर्वरसलक्षणाद्व्या [ना. शा. अ. १८ श्लो ११२]	२१८
[अ वृ मा का. १]			
शब्दार्थवर्त्यलङ्कारां ३४२		सलक्षणसदृक्षाभाः [का. द. परि. २. श्लो. ५९]	२५५
[उ. का लं. सा सं. व ५. का २२]			
शब्दार्थशासनज्ञानमात्रेणैव १०३		सवर्णतुलितौ शब्दौ [का. द. परि. २. श्लो ६०]	२५५
[ध्व उद्द्योत. १ का. ७]			
शषाभ्यां रेफस्योऽगैष्टवर्गेण २२५		सामान्यान्यथासिद्धेः साम्यरूपा विवक्षाया	९५ २०
[उ का लं. सा स व १ का ६]		[भामहोऽप्येक्षालक्षणे २]	
शृङ्गारहास्यवर्जम् २१६		सुसिद्धन्तचयो चाक्यं [अ. को. का. १. व ६ श्लो. २.	२८८
[ना शा अ १८ श्लो ८५]		पा. मे तिङ्मुखन्त]	
शृङ्गारे कैशिकी २२१			
[द. रु प्र २ श्लो ६२]			
श्रव्यं नातिसमस्तार्थशब्दं २०३		स्त्रीप्राया चतुरङ्गा [ना. शा. अ १८ श्लो ५९]	२१५
[भा. का. लं परि २ श्लो. ३]			
श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थानसमाख्याना १००		स्थानाभिधानभाञ्जि [रु का लं अ ३ का ५२]	२३४
[मी द अ ३. पा ३ अवि ७. सू १४]			
श्लेषगर्भत्वे ३०१		स्थायिनोऽर्थे प्रवर्तन्ते स्पर्धते जयति द्वेष्टि	१५९ २५५
श्वेतं छागमालभेत १००		[का द परि. २. श्लो. ६१]	
षाड्जीवैवार्षभी चैव १५९		हास्यप्रायं प्रेरणं तु [अ भा अ. ४ पृ १८१]	२२१
[ना शा अ २८. श्लो. ४२]			
षोडशनायकबहुलः २१७		हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यं [का मी पृ. ९४]	१८४
[ना शा अ १८ श्लो ८८]			
स एव सत्कविगिराम् ३०२		हेतुश्च सूक्ष्मो] लेशोऽथ [भा का ल परि. २. श्लो ८६]	३२०
[व्य वि २ श्लो. ११६ पृ १०८]			
स एव सर्वशब्दानाम् ३०२		हृदयानुप्रवेशेन	३
[व्य वि २ श्लो ११५ पृ १०८]			
संस्कृतप्राकृतमागधं २४०			
[रु का लं अ २ श्लो १२]			
पा मे. प्राकृतसंस्कृत]			

प्रमाणं	पृष्ठाङ्कः	प्रमाणं	पृष्ठाङ्कः
भावनाभाव्य एयोऽपि [अ. भा. अ. ६. पृ. २७७]	४४	वक्राभिधेयशब्दो°	३३४
मण्डलेन तु यद् नृत्तं [अ. भा. अ. ४. पृ. १८१]	२२१	वक्रोक्तिरनुप्रासो [? रु. का. लं. अ. २. का. १३.]	२२३
मन्ये शङ्के ध्रुवं प्रायो [का. द. परि. २. श्लो. २३४]	२६४	वर्णैः कतिपर्यरेव	१५४
मायेन्द्रजालयदुलो° [ना. शा. अ. १८. श्लो. ८७]	२१७	वस्तुमात्रानुवादस्तु [व्य. वि. २. श्लो. १२२ पृ. १०९]	३०२
यत्नते चादय इव [व्य. वि. २. श्लो. ३६. पृ. ६९]	१५१	वाच्यात् प्रतीयमानोऽर्थः [व्य. वि. २. श्लो. ३९. पृ. ७३]	३५१
यत्र वयिरात्मशक्त्या [ना. शा. अ. १८. श्लो. ४५]	२१४	वाक्यार्थमतये हि [श्लो. वा. अधि. ७. श्लो. ३४३. पृ. ९४३. चौ. सं. सि.]	१०७
यत्रैककर्तृमानेका [व्य. वि. २. श्लो. २२. पृ. ५५]	१३१	विचकिलकेसर [का. मी. पृ. ११०]	१८६
यद्वनार्पमनाहार्यं [ना. शा. अ. १८. श्लो. ४६]	२१४	विच्छित्तिशोभिनैकेन [ध्व. लो. उ. ३. परिकरश्लोक पृ. ३०२]	६६
यद्यदाकाङ्क्षितं योग्यं [ना. शा. अ. १८. श्लो. ४७]	११	विज्ञानं वेदना संज्ञा विडम्बयति संघत्ते [का. द. परि. २. श्लो. ६०]	१६७ २५५
यद्यद्वेके सयोगं [ना. शा. अ. १८. श्लो. ४७]	२१४	विधेयोद्देश्यभावोऽर्थः [व्य. वि. २. श्लो. ९५. पृ. ९७]	१२५
यमकानुलोमतदितरं [ना. शा. अ. १८. श्लो. ४७]	२३६	विप्रवणिक्यचिदानां [ना. शा. अ. १८. श्लो. ४८]	२१४
यस्य पदार्थाभिनयं [ना. शा. अ. १८. श्लो. ४७]	२२२	विभाने गति माकाङ्क्षम् [जैमिनि. मी. द. अ. २. पा. १. अधि. १४. सू. १६. पा. भे. अर्थकत्वादेकवाक्यं साकाङ्क्षं चेद्विभाने स्यात्]	९९
यस्मिन् कुल्यादना पत्युः [महर्षिः]	२२१	विस्मयवृत्त्यमभेदाद् [अ. भा. अ. ६. पृ. २७३]	४१
यस्य सति नृत्यन्तीय [वा. का. लं. सू. अधि. ३. अ. १. सू. २३. वार्तिक]	२०५	विशिष्टमस्य यद्वपं [व्य. वि. २. श्लो. ११६]	३०२
यस्मिन् सति वृत्त्यपि [ना. शा. अ. १८. श्लो. ४७. अ. १. ११. वार्तिक]	२०५	विशेषणप्रज्ञादिच्छेद् [व्य. वि. २. श्लो. ५३. पृ. ८३]	१५४
योगदेव समिच्छन्ति यस्तुनोऽन्येन वस्तुना [रु. रु. प्र. ३. का. ४.]	१६०	विश्वम्भकप्रवेशकरितो [ना. शा. अ. १८. श्लो. ४.]	२१८
रुं प्रगाय नपुंसः [रु. रु. प्र. ३. का. ४.]	२१९	वृत्तयः काव्यमावृत्ताः [ना. शा. अ. १८. श्लो. ४.]	२२५
राजोपपादयुक्ता [ना. शा. अ. १८. श्लो. ६०]	२१५		
राजोपपादयुक्ता [वा. मी. पृ. ९३]	१८४		
राजोपपादयुक्ता [वा. मी. पृ. ९३]	११९		
राजोपपादयुक्ता [रु. रु. प्र. ३. का. ४.]	१७२		

पद्यं	पृष्ठाङ्कः	पद्यं	पृष्ठाङ्कः
उत्क्षिप्तं सह कौशिकस्य	३०५	कीर्तिप्रतापौ भवतः	१५१
उत्तिष्ठन्त्या रतान्ते भरमुरगपतौ	१३०	कीर्तयस्तव लिम्पन्तु	१८३
[वे. स. अं. १. श्लो. ३]		कुशलसखीजनवचनैः	३५०
उदन्वच्छिन्ना भूः स च	१४८	कोपात्कोमललोलबाहुलतिका	२००
[वा. रा. अं. १. श्लो. ८]		[अ. श. श्लो. ९]	
उदाररचनारोचिर्भासुरा राजते कथा	२२८	क्षचित्काले प्रसरता	३५०
उदेति सविता ताम्रः	२२८	क्षितिविजितस्थिति	२४९
[सु. श्लो. २२० क्षेमेन्द्रस्य]		[का. द. प. ३. श्लो. ८५]	
उद्दामोत्कलिकाम्	१९९	क्षुण्ण यदन्तःकरणेन वृक्षाः	११६
[र. अं. २. श्लो. ४]		क्षुण्णं यदन्तःकरणेन नाम	११७
उद्यता जयिनि कामिनीमुखे	१५०	गतासु तीरं तिमिघट्टनेन	२६५
उन्नत्यै नमति प्रभुं	३२६	[न. सा. स. १. श्लो. ५२]	
[सु. श्लो. ३२३५]		गतोऽस्तमर्को भाति	२०२
उपोदरागेण विलोलतारकम्	१७७	[का. द. प. २. श्लो. २४४]	
[सु. श्लो. १९६९. पाणिनेः]		गर्भग्रन्थिषु वीरुधाम्	१८६
एकत्रासनसङ्गते	१८०	[का. मी. पृ. १०८]	
[अ. श. श्लो. १९]		घनाघनायं न नभा	२३८
एकस्मिन् शयने पराङ्मुखतया	४९	[रु. का. लं. अ. ३. श्लो. ५४]	
[अ. श. श्लो. ८३]		चकाशे पनसः प्रायैः	१३६
एकाकिनी यदबला	३२१	चकासतं चारुचमूरचर्मणा	१५४
[सु. २२३४. रुद्रस्य]		[जि. व. स. १. श्लो. ८]	
कदस्थलप्रोषितदानवारिभिः	११४	चकोरा एव चतुराः	२८६
कदा नौ सङ्गमो भावी	२९	चञ्चद्भुजभ्रमितं	७९
[का. द. परि. २. श्लो. २६१]		[वे. स. अं. १. श्लो. २१]	
कपोलफलकावस्थाः	२६५	चन्द्रनासक्तभुजगं	२६५
[उ. लं. ल. वृ. ३]		चन्द्रबिम्बादिव विषम्	२६६
कण्ठस्य तस्याः स्तनवन्धुरस्य	३२०	[का. द. प. ३. श्लो. ३९]	
[कु. सं. स. १. श्लो. ४२]		चलापाङ्गा दृष्टिं स्पृशसि	१९८
कण्ठं कथं रोदिति थूक्तेयम्	११३	[अ. शा. अं. १. श्लो. २०]	
कष्टा वेधव्यथा नित्यम्	१४५	चारुता वपुरभूषयदासाम्	१४९
[अ. रा. अं. १. श्लो. ४०]		[शि. व. स. १०. श्लो. ३३]	
काराविज्जण खड्गम्	१५६	च्युतसुमनसः कुन्दा.	१८६
कालिङ्गं लिखितमिदं वयस्य	१५९	[औ. वि. च. पृ. १४६]	
किं वृत्तान्तैः परगृहकृतैः	३०३	मालवकुवलयस्य]	
[सु. श्लो. २५४४ मार्तण्डदिवाकरस्य]		च्युता दिवः स्थास्त्रुरिवाचिरग्रभा	२६६
किं ददातु किमश्नातु भर्तव्य-		जयति क्षुण्णतिमिर	२२७
भरणाकुल	३२६	जयति चतुर्दशं	१८३
किमित्यपास्याभरणानि यौवने	३०६	जयमदन गजदमन	२४९
[कु. सं. स. ५. श्लो. ४४]		जहि शत्रुकुलं कृत्स्नम्	१५३
		[का. द. प. ३. श्लो. १३१]	

संकेतोदाहृतपद्यानामकाराद्यनुक्रमणी

पद्यं	पृष्ठाङ्कः	पद्यं	पृष्ठाङ्कः
वकालसन्ध्यामिव धातुमत्ताम् [कु. म. स. १. श्लो. ४]	२६६	अरण्यानी क्षेत्रम्० [नवसाहस्राङ्के पल्लवस्यङ्ग न. सा. स. ५. श्लो. ८१]	३२५
अक्षराणामकारोऽहम् [सु. श्लो. २४६०]*	१४२	बलंकृतजटाचक्रम् बलोलकमले चित्तम् [दे. श. श्लो. ७४]	२०२ २४०
अग्रादपि मध्यादपि [प. प्रा. स्थापना. श्लो. ४. पृ. २]†	२०८	अवैमि तदपध्यानात् अधीयसंहतिभिः असतामहितो महितः [रु. का. लं. अ. ३. श्लो. ५५]	१४१ १५३ २३८
अचिराभामिव [कु. म. श्लो. २५८]	२६६	असंतोपो (? पा) दिवाकृष्ट० असंमृतं मण्डनमङ्गयष्टेः [कु. सं. स. १. श्लो. ३१]	२६५ २९६
अत्रानुगोदं मृगयानिवृत्तं [र. व. स. १३. श्लो. ३५]	३२९	अस्त्युत्तरस्याम् [कु. स. स. १. श्लो. १]	२०५
अथ नयनसमुत्थं [र. व. स. २. श्लो. ७५]	२०६	अहिणवरुमलदलारुणि [रु. का. लं. पृ. ६०]	२५०
अथ पत्रिग्रमनामुपेयिवद्भिः अथ भूताति वार्त्तत्र शरेभ्यन्तत्र० [क्रि. स. १५. श्लो. १]	२७५ १५४	आकाशयानतटकोटिकृतैकपादाः [का. मी. पृ. ४३]	१७९
अर्वादिन्द्राय कुण्डले अनेन कल्याणि करे गृहीते [र. वं. स. ६. श्लो. ६३]‡	१६४ १०१	आगामिनीं जगृहिरे [शि. व. स. ५. श्लो. १४]	१५३
अनेन मार्धं विहराम्बुराजो [र. वं. म. ६. श्लो. ५७]	३०५	आचार्यस्य त्रिभुवनगुरो. [वे. सं. अं. ३. श्लो. २०]	२१८
अन्ययान्यग्रनितागतचित्तं [मि. व. स. १०. श्लो. २८]	२९९	आनन्दमन्थरपुरन्दर [चन्द्रचूडचरिते]	३४१
अप्यवन्मुनि कयाप्रकृतये [कु. म. स. ८. श्लो. ६]	२८	आयुर्धृतं नदी पुण्यम् आवर्जिता किंचिद्विज [कु. म. स. ३. श्लो. ५४]	३१९ २६६
अभिधन्युहितं पूर घातरमटः [Quoted in अ. म. पृ. ७२]	२८७	आश्वपेहि नम सौधुभाजनात् आमीक्षाव पितामही तव इतः स दैत्यः प्राप्तश्री [कु. सं. स. २. श्लो. ५५]	२०८ ३०४ २८
अभिन्नगृहमनूषि [का. मी. पृ. १११]	१८६	इदं ते फेनोकम् इन्द्रर्त्तिसमिवाङ्गनेन [भा. ग. अं. १. श्लो. ४२]	२७६ २८०

पद्यं	पृष्ठाङ्कः	पद्यं	पृष्ठाङ्कः
नवीनविभ्रमोद्भेद०	२९२	पुष्पं प्रवालोपहितं यदि स्यात्	२८५
नानाकारेण कान्तभ्रूः	२२८	[कु सं स. १ श्लो. ४४]	
निघ्नन्नभिमुख (.)	२६४	पृथुरसि गुणैर्मूर्त्या	१७
नियतमगम्यदृश्यम्	२४९	प्रत्याख्यातरुषः कृतं समुचितं	१०५
[रु. का लं. अ. ५. श्लो. २८]		प्रभ्रस्यत्युत्तरीयविविधि	७७
निरर्थकं जन्म गतं नलिन्या	३०६	प्रसीदत्यालोके	१८०
[वि. का श्लो. ३२]		[धनिकस्य द. रु. प्र. २ सू. ७]	
निरानन्दः कौन्दे मधुनि	२०५	प्राचेतसो मुनिवृषा प्रथम कवीनाम्	२१९
[वा. का लं. १ अवि. ३. अ. १ सू. १३]		[म. च. अं. १ श्लो. ७]	
निरीक्ष्य संरम्भनिरस्तधैर्यम्	१५५	बहिर्देवं सदनं दामि	१००
[कि. स. ३ श्लो. २१]		बाले नाथ विमुञ्च मानिनि	११३
निर्णेतुं शक्यमस्तीति	३१६	[अ. श. श्लो. ५३]	
[का. द. परि. २ श्लो. २१८]		बालेन्दुवक्राण्यविकाशभावात्	२६६
निर्मोकमुक्तिमिव०	३५०	[कु. सं. स. ३. श्लो. २९]	
निवेदितं निःश्वसितेन	२९	विभ्राणः शक्तिमाशु	१३१
[कु. सं. स. ५ श्लो. ४६]		[सू. श. श्लो. २५]	
न्यञ्जत्कुञ्चितमुत्सुकम्	३१२	विसक्तिसलयच्छेदपाथेयवन्तः	१५४
न्यस्ताक्षरा धातुरसेन यत्र	३१६	[मे. दू. श्लो. ११]	
[कु. सं. स. १ श्लो. ७]		भर्तृदारिके दिष्ट्या वर्धामहे	२८
पतिते पतङ्गमृगराजि	३५०	[मा. मा. अं. १. पृ. ५४]	
[शि. व. स. ९ श्लो. १८]		भाति पतितो लिखन्त्या.	४२
पत्युः शिरश्चन्द्रकलामनेन	८८	[र. अं. २ श्लो. ११]	
[कु. सं. स. ७ श्लो. १९]		भैरवाचार्यस्तु दूरादेव	३५०
पयस्विनीनां धेनूना	२५१	[ह. च. उ. ३ पृ. १०५]	
पर्याप्तपुष्पस्त्वक्कस्तीभ्य	५६	भ्रमर द्रुमपुष्पाणि	२२९
[कु. सं. स. ३ श्लो. ३९]		मदो जनयति प्रीतिं	२८८
पशुपतिरपि तान्यहाति	३१६	[भा. का. लं. परि. २. श्लो. २७]	
[कु. सं. स. ६ श्लो. ९५]		मधु द्विरेफ. कुसुमैकपात्रे	५७
पश्चात्पर्यस्य किरणानुदीर्णं	१७४	[कु. सं. स. ३ श्लो. ३६]	
[का. द. परि. २ श्लो. २५७]		मधुपराजिपराजितमानिनी	२२७
पाण्डोर्नन्दन नन्दनम्	१७९	मधुसुरभिणि षट्पदेन	२७१
[का. मी. पृ. ४२]		[कि. स. १० श्लो. ३४]	
पाण्डत्योऽयमंसार्षितलम्बहारः	१६४	मध्ये व्योम त्रिशङ्कोः शतमखविमुख.	११९
[र. वं. स. ६. श्लो. ६०]		मनीषिता सन्ति गृहेऽपि	३०८
पातालमेतन्नयनोत्सयेन	२६५	[कु. सं. स. ५ श्लो. ४]	
[न. सा. स. १४. श्लो. २३]		मनुष्यवृत्त्या समुपाचरन्तम्	७७
पायात् स शीतकिरणाभरणो भवो व.	१५४	मन्त्रो हीन स्वरतो वर्णतो वा	२८
पिबतो वारि तवास्याम्	२५०	[पा. शि. ५२ म. भा.	
[रु. का. ल. अ. ५. श्लो. ३०]		वौ. १. पृ. २]	
		मय्यासक्तश्चक्रितहरीणीहारिनेत्रत्रिभानः	१०६

पद्यं	पृष्ठाङ्कः	पद्यं	पृष्ठाङ्कः
जालेन सरसि मीना	२८८	दशरश्मिशतोपमद्युतिम्	२२७
[रु का लं अ ८ श्लो १०४]		[र. वं स. ८. श्लो. २९]	
ज्योत्स्नापूरप्रसरविगदे	१७९	दामोदरकराघात.	३३०
[का. मी. पृ. ४३]		[सु. र भाण्डागारे वाणस्य]	
तं कृपासुदुरवेक्ष्य भार्गवं	११९	दास्यरणे रणन्तम्	२०९
[र वं स ११ श्लो ८३]		दाहोऽम्भ. प्रसूतिं पच.	२८५
ततः कुसुदनायेन	२५३	[वि शा भं अं. २. श्लो. २१ पा. मे तापो]	
[म भा द्रो. प अ ८		दिग्मातङ्गवटा विभक्ताचतुरा	१७३
श्लो ४०८]		[औ. वि. च पृ. १३८.	
तत्पादनखरत्नानां	२७८	भट्टप्रभाकरस्य]	
तदीयमातङ्गेति	१५४	दिलीप इति राजेन्दुः	३५१
तद्वक्त्रं यदि मुद्रिता	३५२	[र वं स १ श्लो १२]	
[वा रा अं २. श्लो १७]		दिव्येयं न भवति किन्तर्हि मानुषी	२०६
तद्वक्त्रचन्द्रे नवयौवने०	३३९	दीर्घाकुर्वन्पटुमदकलम्	९३
[वि गा. भं. अं. १. श्लो. १४]		[मे दू. श्लो. ३१]	
तनुमतोऽनुमत. सचिवै.	२२८	दुरधोदधिगैलस्थौ	२९८
तरङ्गय दृगोऽङ्गणे	३५१	[रु. का लं अ ७. श्लो. ३७]	
[वा. रा अं. ३. श्लो २५]		दूरागाधभवान्ध	२२४
तव कुसुमशरत्वम्	१४९	[संकेतकारस्य सोमेश्वरस्य]	
[अ शा. अं ३ श्लो ३]		ददतरनिविष्टमुष्टे.	१४२
तव प्रसादात् कुसुमायुधोऽपि	१५४	दृष्ट्या केशव गोपरागाहतया	३०
[कु स. स ३ श्लो. २०]		द्युवि यद् गामिनी	२५०
तस्याग्निजातं नृपते	२२८	[कि स. १५ श्लो. ४३]	
तापोऽम्लः प्रसूति (see दाहोऽम्भः)	२८५	द्रविणमापद् भूषणमुत्सवे	३५०
तीर्त्वा भूतेगर्मास्तित्तजम्	२७४	[भ श श्लो. ५]	
[अ रा. अं. ५. श्लो २]		द्वयं गतं संप्रति शोचनीयताम्	१४३
तीर्थं तदीये गजसेनुवन्धात्	१५१	[कु मं स. ५ श्लो ७१]	
[र व. स १६. श्लो. १३]		द्विपतां जहि नि शेषम्	२२८
तुरङ्गकान्ताननहव्यवाह०	१६	द्विपतां मूलमुच्छेत्तुम्	२२८
[शि व. स ३. श्लो. ३३]		द्विपञ्चयस्त्रस्यसि कथम्	२२८
तेषां गोपवधूविलाससुहृदाम्	९२	द्वीपादन्यस्मादपि	२१९
त्यज करिकलम्	१६४	[र अं १. श्लो. ६]	
नृत्कादाशावलीलीलाम्	५७	धूलीकदम्बपरिधूसर०	१८६
नृत्तारवी निवसनं मृगचर्मशय्या	१२५	[का मी. पृ. १०९]	
[वा. रा. अ. ६. श्लो ४०]		न मया गोरसाभिज्ञम्	२५०
नृगुत्तरान्नृगं नृमीतीतिनीम्	१५४	[का. द परि. ३ श्लो १०८]	
[कु म स ५. श्लो १६]		नमस्त्रिभुवनामोग०	१८३
नृमेयं मन्त्रयैति	२०७	[का. मी. पृ. ९०]	
[वा. का ल सू. अधि ३.		नयाशु च रयम्	२२८
अ २. सू. १३]		नवयौलास्याय वेणुस्यनः	१७३
नृसत्कन्दमार्गभूमि	१३८		

पद्यं	पृष्ठाङ्कः	पद्यं	पृष्ठाङ्कः
शश्वद्दर्शनलोपि संतततमः°	१३१	सर्वक्षितिभृतां नाथ	१७२
[संकेतकारस्य सोमेश्वरस्य]		[वि. ऋ अं ४. श्लो. ५१]	
शिशिरमासमपास्य गुणोऽस्य	१५४	सर्वाशारुधि दग्धवीरुधि सदा	२२४
[शि. व. स. ६. श्लो. ६५]		[सु. श्लो. १७०८ भट्टबाणस्य]	
शीतांशोरमृतच्छटा यदि कराः	१७४	स वः पायादिन्दुः	२६५
शीर्णपर्णाम्बुवाताश°	२९१	सस्तुः पयः पपुरनेनिजुः	१४९
[उ. का. लं. २. पृ. ३७]		[शि. व. स. ५. श्लो. २८]	
श्यामास्वङ्गं चकितहरिणी°	२००	सा बाला वयमप्रगल्भ°	३२३
[मे. दू. श्लो. ४१]		[अ. श. श्लो. ३४]	
श्रवणैः श्रव्यमनेकैः	२१९	साम्यं सम्प्रति सेविते	१८६
[बा रा अं. ३ श्लो १२]		[वि शा. भ अं. १. श्लो. २५]	
श्रियः पतिः श्रीमति शासितुम्	१७९	सा रक्षतादपारा ते	२३६
[शि. व स १. श्लो. १]		[दे श. श्लो १६]	
श्रीहर्षो निपुणः कवि.	२१९	सितनृशिरःस्रजा (च)	२५०
[र. अं. १ श्लो. ५; प्रि द अं १. श्लो ३;		सौजन्याम्बुमरुस्थली°	२७४
नागा. अं १ श्लो. ३]		सौधादुद्विजते त्यजत्युपवनम्	१३१
श्रुतिसमधिकमुच्चैः	१५८	[वि. शा. भ. अं ३ श्लो २]	
[शि व. स. ११. श्लो. १]		स्तनयुगमश्रुत्वातम्	१३०
श्रुत्वापि नाम बधिर.	१५५	[का. श्लो. २१. पृ. २६]	
श्रोणीबन्धस्त्यजति तनुताम्	३१३	स्त्रीणां केतकगर्भ°	२०६
संचारपूतानि दिगन्तराणि	२८८	स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः	२६६
[र. वं. स. २. श्लो १५५]		[कु. सं स. १. श्लो १]	
स त्वं सम्यक् समुन्मील्य	२५२	स्नेहं समापिबति कज्जलमादधाति	१३१
स दक्षिणापाङ्गनिविष्टमुष्टिम्	३०३	स्तप्तः स्तग्दामशोभाम्	१९८
[कु स. स. ३ श्लो ५०]		[र अं. १ श्लो. १६]	
सदयं बुभुजे महाभुज.	३१७	स्वचरणविनिविष्टै.	२०५
[र. वं. स ८. श्लो. ७]		स्वञ्चितपक्ष्मकवाटम्	२००
समतया वसुवृष्टिविसर्जनैः	१४९	[भासस्य]	
[र. वं. स. ९. श्लो. ६]		स्त्रीकृत्य कल्पतरुतो	३५२
समुत्थिते धनुर्ध्वनौ	१९०	[संकेतकारस्य सोमेश्वरस्य]	
[अर्जुनचरिते]		हन्त हन्तररातीनाम्	२२९
सम्पदो जलतरङ्गविलोला	१४३	हरेः कुमारोऽपि कुमारविक्रमः	२०६
स रणे सरणे न	२३८	[र वं स ३. श्लो. ५५]	
[रु. का. लं. अ. ३. श्लो ५३]		हर्षस्य सप्तभुवनप्रथितोस्कीर्तः	१८३
सर्वकार्यशरीरेषु	१६७	हा वत्सा खरदूषणप्रभृतयः	२२०
[शि व स २. श्लो. २८]		[म च. अं ४. श्लो. ११]	
		हिरण्मयी साऽऽस लतेव जङ्गमा	२६६
		[भ का. स २ श्लो ४७]	
		हृदि विगतरजोविकारे	२५२

पद्यं	पृष्ठाङ्कः	पद्यं	पृष्ठाङ्कः
मरुत्सास्यं त्यजति	३१५	रक्तस्त्वं नवपल्लवैरहमपि	१९९
महदपि परदुःखं ग्रीतलं	११६	[सु. श्लो. १३६४ श्रीयशोवर्मणः]	
[विक्र अं ४ श्लो. २३]		रघुर्भृशं वक्षसि तेन	३०४
महेश्वरे वा जगताम्	२०५	[र. वं. स. ३. श्लो. ६१]	
[भ. वै. श. श्लो. ८४]		रविसंक्रान्तसौभाग्य	६७
मा गाः पातालमुर्वि	१७९	[रा. अ. का. स. १६. श्लो. १३]	
[का. मी. पृ. ४३]		रागस्यास्पदमित्यवैमि	१९०
मालाकार इवारासे	१६४	[ना. अं. १. श्लो. ५]	
मूर्खत्वात् पाशवेन इन्द्रः	२५१	लाक्षालक्ष्यललाटपट्टम्	१८०
मृक्षां जाम्बवतोऽभिवाद्य	२२०	[अ. श. श्लो. ६०]	
मृत्यश्च दर्भाङ्कुरनिर्व्यपेक्षा.	३०८	लावण्युन्नलङ्घु	२४
[र. वं. स. १३. श्लो. २५]		लीलावधूतपद्मा	१९९
मैनाकः किमयं रुणद्धि	२२०	[र. अं. २. श्लो. ८]	
[हनु. अं. ४. श्लो. ९]		वदनमिदं सममिन्दो.	३३१
यथा रन्ध्रं व्योन्नश्चलजलद०	३१५	[रु. का. लं. अ. ८. श्लो. ७७]	
यदुवाच न तन्मिथ्या यद्	१२६	वदामि भवतस्तत्त्वम्	१४६
[र. वं. स. १७. श्लो. ४२]		वल्लीवल्कपिनद्धूसरशिरा.	३०३
यद्यप्य (न) नुपचरितः	२९४	वस्त्रायन्ते नदीनाम्	२२७
यमिन्द्रशब्दार्थनिपूदनम्	११६	[वा. का. लं. सू. अधि. ४ अ. १. सू. १०]	
[शि. व. स. १. श्लो. ४२]		वागर्थ्याविव संपृक्तौ	२५५
य. स्थलीकृत	१३०	[र. वं. स. १ श्लो. १]	
याते द्वारवतीं तदा मधुरिपौ	१७६	वाताहारतया जगद्	१९९
यातो विक्रमबाहुरात्मसमताम्	२२०	[भ. श. ८७]	
[र. अं. ४ श्लो. २०]		वारणागगभिरासा	२४९
पा भे. नीतो विक्रम०]		[शि. व. स. २९ श्लो. ४४]	
या धर्मभासस्तनयापि०	३५१	विकसति सति तस्मिन्	१७९
[शि. व. स. १२. श्लो. ६७]		विभजन्ते न ये भूपम्	१२३
पा भे. या धर्मभानो०]		विराटस्यास्माभिः	१३८
यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य	२७७	[वे. सं. अं. १. श्लो. ११]	
[अ. रा. अं. १. श्लो. ४]		विलसदभरनारिनेत्रनीलाब्जखण्डा०	२७६
या शैशिरी श्रीस्तपसा	२९४	विवृद्धात्माप्यगाधोऽपि	४२
यां दृष्ट्वापि समुत्सुके मनसि मे०	१५५	विगन्तु वृष्णयः ग्रीध्रम्	३५०
ये सन्तोषसुखप्रबुद्धमनस.	२०४	विश्वामित्र. श्वसांस श्वपच इव	१३८
[भ. वै. श. २९]		[ना. अं. ४. श्लो. १४]	
योगपटो जटा जालम्	२९०	वेगं हे तुरगाणाम्	२२८
यो यः शस्त्रं विभर्ति	२०३	वीडायोगान्नतवदनया	७९
[चे. सं. अं. ३ श्लो. ३२]		[सु. श्लो. १३३५ यशःस्वामिनः]	
रक्तच्छत्रं विकचा वहन्त.	२४२	अक्या भङ्गुण्डसिति (१)	३५०
[सु. श्लो. १८१७ शकवृद्धे.]			

संकेतस्थानां विशिष्टानां शब्दानामकाराद्यनुक्रमः

	पृष्ठाङ्कः		पृष्ठाङ्कः
अघोरघण्ट	३०८	उत्तरायण	१८५
अङ्ग	२१९	उत्सृष्टिकाङ्क (रूपकमेद)	२१३
अङ्ग (जनपद)	१८४	उपकथा (कथामेद)	२१२
अगुरु (उत्पाद)	१८४	उपनागरिका (काव्यालंकारवृत्ति)	१८७, २२४
अजिन (उत्पाद)	१८४	उपमा	२५३
अधीरा (नायिका)	१८१	उपलावती (नदी)	१८४
अनिरुद्ध (कामसुत)	१४३	उर्वशी	२१३
अनुकूल (नायक)	१८०	उषा	१४३
अन्तादिक (यमक)	२३१	ऊर्जः	१८५
अपभ्रंश (भाषा)	२४०	ऊर्जस्विन् (बन्ध)	८६
अभिसारिका (नायिका)	१८१	ऐरावती (नदी)	१८४
अर्जुन	१५३	कच्छीय (जनपद)	१८४
अर्थ (शास्त्र)	१५७	कथा	२११
अर्धपरिवृत्तिसंज्ञ (यमक)	२३२	कनिष्ठा (नायिका)	१८१
अर्बुद (गिरि)	१८४	कन्यकुब्जीय (देश)	१८७
अवरुद्धा (स्त्री)	१८१	कपिमा (? शा) (नदी)	१८४
अवलोकिता	२१८	कम्बोज (जनपद)	१८४
अश्मक (जनपद)	१८४	कर्तोया (नदी)	१८४
अश्व (उत्पाद)	१८४	करभ (उत्पाद)	१८४
अश्वत्थामन्	१५३, १५६, १६२	करीर (उत्पाद)	१८४
आख्यान (लक्षण)	३, २१२	कलहान्तरिता (नायिका)	१८१
आख्यायिका	२११	कला (चतु.षष्टि)	५
आग्नीषोमीय (याग)	१०१	कलापक (काव्यमेद)	२१२
आग्नेय (याग)	१०१	कलिङ्ग (जनपद)	१८४
आत्मीया (स्त्री)	१८१	कलिन्द (गिरि)	१८४
आद्यन्तक (यमक)	२३५	कविप्रसिद्धि	१५७
आनर्त (जनपद)	१८४	कविसमय	१८४
आरभटी (वृत्ति)	१८०, २२१	कसे (रु)मत् (द्वीप)	१८४
आर्यावर्त	१८४	कस्तीर (देश)	१३६
आवृत्ति (यमक)	२२९, २३०	कस्तूरिका	१८४
आश्वयुज	१८५	काकतालीय (न्याय)	१५०
इतिहास (लक्षण)	३	काञ्ची (यमक)	२३५
इन्दुकील (गिरि)	१८४	कादम्बरी [? कामन्दकी]	२१८
इन्द्रद्वीप	१८४	कामरूप (गिरि)	१८४
इभमुख (विनायक)	२४६	काम (शास्त्र)	१५७
इषः	१८५	कामशास्त्रभाषा	१२३
ईहामृग (रूपकमेद)	२१३	कामसुत (अनिरुद्ध)	१४३
उत्कल (जनपद)	१८४	कावेरी (नदी)	१८४
उत्तरापथ	१८४	काव्यगिरि (लक्षण)	३
		काष्ठा (निमेषा दशपञ्चैव)	१८५

संकेतोदाहृतानां प्राकृतपद्यानां संस्कृतच्छाया-
सहितानामकाराद्यनुक्रमः ।

पद्यं	पृष्ठाङ्कः	पद्यं	पृष्ठाङ्कः
अहिणवकमलदलारुणि णमोणु २५०		नक्खत्तं तिहिवारे जोअसिअं	
फुरन्तेण केण ।		पुच्छिउं लग्गो ॥	१५६
जाणिज्जइ तरुणीअणहु णिद्धा भणु,		[कारयित्वा क्षौरं ग्रामवृद्धो मत्तवा	
अहरेण ॥		भुत्तवा ।	
[अभिनवकमलदलारुणेन मौनं		नक्षत्रं तिथिवारौ ज्यौतिषकं प्रष्टुं	
स्फुरता केन ।		लभ. ॥]	२४
ज्ञायते तरुण्याः स्नेह. स्निग्ध !			
भण, अधरेण ॥]		लावण्युज्जलङ्घु घरे ढोल्लु पइट्ठा ।	
काराविरुण खउरं गामउडो मज्जि-		[लावण्योज्ज्वलाङ्गो गृहे धवः	
रुण जिमिरुण ।		प्रविष्टः ।]	

पृष्ठाङ्कः

पृष्ठाङ्कः

तुङ्गभद्रा (नदी)	१८४	नर्मदा (नदी)	१८४
तुरुष्क (जनपद)	१८४	नागपाश (चित्रकाव्यप्रकार)	२४९
तुवार („)	१८४	नागर	१८७
तोटक (काहलाद्युक्त)	२१३	नाटक	१५९, १८१, २१९
तोसल (जनपद)	१८४	नाटकमण्डप	४५
दक्षिण (नायक)	१८०	नाटकादिनाट्य	१५९
दक्षिणपाद (गिरि)	१८४	नाटिका (रूपकभेद)	२१३
दक्षिणापथ	१८४	नाट्य	१५७, १५९
दक्षिणायन	१८५	नायक	१८१
दण्डक (जनपद)	१८४	नायिका	१८१
दण्डनीति	१५७	नासिक्य (जनपद)	१८४
दर्दुर (गिरि)	१८४	निदर्शन (कथामेद)	२१२
दाशरथि	२००	निर्वहण (संधि)	२२१
दासेरक (जनपद)	१८४	नृत्त	५, १५७, १५९
दुङ्डी	१३६	नृत्तकलाविरोध	१५९
दुर्योधन	१६२	नेपाल (जनपद)	१८४
दुष्यन्त	१९८	पङ्क्ति (यमक)	२२९, २३०, २३५
देवदारु	१८४	पञ्चाङ्ग	१६७
देवसभ (गिरि)	१८४	पताका (अर्थप्रकृति)	२१९
देविका (नदी)	१८४	पत्रविद् (भ्रातृनायः)	१५९
दैवज्ञ	१८५	पद्यमयी (कथा)	२११
द्राक्षा (उत्पाद)	१८४	पयोष्णी (नदी)	१८४
द्रुतविलम्बित (छन्दः)	२१३	परस्त्री (नायिका)	१८१
द्रोणाचार्य	१५५	परिकथा (कथामेद)	२११
द्विपदीच्छन्दः	३३२	परिवृत्त (यमक)	२२९
धनुः (चित्रकाव्यप्रकार)	२४९	परिवृत्ति (यमक)	२३०
धर्म (शास्त्र)	१५७	पर्णक (उत्पाद)	१८४
धर्मार्थकाममोक्षशास्त्र (विद्या)	१५७	पर्या (काव्यभेद)	२१२
धीरप्रशान्त (नायक)	१८०	पल्लव (जनपद)	१८४
धीरललित (नायक)	१८०	पश्चाद्देश	१८४
धीरा (नायिका)	१८१	पाटलिपुत्र	२५४
धीराधीरा (नायिका)	१८१	पाण्डव	१९४
धीरोद्धत (नायक)	१८०	पाण्डवादिकथा	१८३
धीरोदात्त („)	१८०	पाण्ड्य (जनपद)	१८४
धृष्ट (नायक)	१८०	पादसमुद्रक (यमक)	२३४, २३७
नगद्वीप	१८४	पाश (चित्रकाव्यप्रकार)	२४९
नभस्	१८५	पिशाच (भाषा)	२४०
नभस्य	१८५	पीलु (उत्पाद)	१८४
नरकासुर	२८१	पुच्छ (यमक)	२२९, २३०
नरवाहनदत्तादिचरित	२१२	पुण्ड्र (जनपद)	१८४

	पृष्ठाङ्कः		पृष्ठाङ्कः
किंयुत्प (वर्ष)	१८४	बुरी (वाद्य)	१८५
कीरत् (जनपद)	१८४	चकोर (गिरि)	१८४
कुङ्कुम (उत्पाद)	१८४	चक्र (काव्यप्रकार)	२४९
कुण्डल (जनपद)	१८४	चक्रक (यमक) (काव्यप्रकार)	२३२
कुभूत (,)	१८४	चतु.षष्टि (गीतनृत्तनाम्यचित्र- कर्मादिका)	५, १५७
कुमारीद्वीप	१८४	चन्द्रभागा (नदी)	१८४
कुलक (काव्यभेद)	२१२	चन्द्राचल (गिरि)	१८४
कुहू (नदी)	१८४	चमर (उत्पाद)	१८४
कृष्णवेणी (नदी)	१८४	चम्पू (वासवदत्तादिवत्)	२१२
केकय (जनपद)	१८४	चातुर्वर्ण्य	१८४
केतल (जनपद)	१८४	चारी (नृत्त)	१५९
केशव	२५४	चारुदत्त	१८०
कैशिक (जनपद)	१८४	चिह्न	१०१, १३६
कैशिकी (वृत्ति)	१८०, १८७, २२१	चित्तवृत्तिविशेष (रसादि)	१११
कोङ्कण (जनपद)	१८४	चित्र (कला)	१५७
कोल्लगिरि	१८४	चित्रकर	६०
कोसल (जनपद)	१८४	चित्रकलाविरोध	१५९
क्रथ (जनपद)	१८४	चेरल (जनपद)	१८४
क्षुद्रकथा (कथामेद)	२१२	चेष्टाविशेष-रसोचित (वृत्ति)	२२५
खड्ग (यमक)	२४७	चैत्र	१८५
खड्गादिसन्निविष्टत्व	२४६	[चो]ड (जनपद)	१८४
खण्डकथा	२११	छेकानुप्रास	२२५
खण्डिता (नायिका)	१८१	जनक	१६१
खर्जूर (उत्पाद)	१८४	जनपद	१८४
गङ्गा (नदी)	१८४	जम्बूद्वीप	१८३, १८४
गन्धर्व (द्वीप)	१८४	जाति (अष्टादश)	१५८
गर्म (यमक)	२३०	जालन्धर (गिरि)	१८४
गमन्तिमत् (द्वीप)	१८४	जिन (दन्तक्षत)	१९२
गाढ (देश)	१८४	ज्येष्ठा (नायिका)	१८१
गिरिनगर	१८४	डिम (रूपकप्रकार)	२१३
गीत (कला)	५, १५७	तङ्गण (जनपद)	१८४
गीतविन्द	१५८	तपस्	१८५
गुग्गुल (उत्पाद)	१८४	तपस्य	१८५
मेघ (काव्य)	२२१	ताण्डव (नृत्त)	१५९
गोदावरी (नदी)	१८४	तापी (नदी)	१८४
गोशर्धन	१८४	ताम्रलिप्त (जनपद)	१८४
गौरी	१५९	ताम्रपर्णी (नदी)	१८४
ग्रन्थि (उत्पाद)	१८४	ताम्रपर्ण्य (द्वीप)	१८४
ग्राम्य	१८७	त्रवण (जनपद)	१८४
ग्रीष्म	१८५		

	पृष्ठाङ्कः		पृष्ठाङ्कः
मुरारि	१८७	वञ्जुरा (नदी)	१८४
मुशाल (चित्रकाव्यभेद)	२४९	वत्सराज	५०, १२६, १९९
मुशालिन् (बलराम)	२४६	वरुण (द्वीप)	१८४
मूलदेव	२१४	वर्षा	१८५
मूलप्रति (हस्तलिखित)	२३१	वसन्त	१८६, २५४
मेकल (गिरि)	१८४	वसन्ततिलकादि (छन्दः)	११९, २१३
मेरु („)	१८४	वानवासिक (जनपद)	१८४
मोक्ष (शास्त्र)	१५७	वानायुज („)	१८४
म्लेच्छ (जाति)	१८७	वाराणसी	१८४
यमक	२५२	वार्त्रघ्नी (नदी)	१८४
यमुना (नदी)	१८४	वासकसज्जा (नायिका)	१८१
यवन (जनपद)	१८४	वासवदत्ता	१७८
युग्मक (यमक)	२३०	वासुदेव (भगवद्)	१९४
रङ्गद्वार	१५९	वितस्ता (नदी)	१८४
रमठ ? (जनपद)	१८४	विदेह (जनपद)	१८४
रसमय (समुद्र)	१८४	विन्ध्य (गिरि)	१८४
राम (बलराम)	२४६	विपाशा (नदी)	१८४
राम (दाशरथि)	२७७	विप्रलब्धा (नायिका)	१८१
रामचरित	३१०	विरहोत्कण्ठिता („)	१८१
राम-युधिष्ठिर (नायक)	१८१	विशेषक (काव्यभेद)	२१२
रावण	२००	विष्णु	१५९, २८१
रावणगङ्गा (नदी)	१८४	वीथी (रूपकभेद)	२१३
रावण-दुर्योधन (प्रतिनायक)	१८१	वृत्ति (लक्षण)	२२५
रूपक	२१४	वृत्त्यनुप्रास	२२५
लक्षणा (पञ्चधा)	१७	वृष्णि	१९९
लक्ष्मण	१२९	वेणी (नदी)	१८४
लण्ड	१३६	वेश्या (नायिका)	१८१
लम्पाक (जनपद)	१८४	वेषविन्यासादि	२२१
लवण (समुद्र)	१८४	वैतालीयादि (छन्दः)	२१३
लवली	१८४	वैदर्भ (जनपद)	१८४
लाटानुप्रास	२२५, २२६	वैदूर्य	१८४
लाटी	१८६	वैयाकरण	८, १६६
लेखकवैगुण्य	२३१	वक्तृ	१६६
लोहितगिरि	१८४	व्यस्त (यमकभेद)	२३१, २३२
लोहित (नद)	१८४	व्यस्तरूप („)	२३४
लोकयात्राविद्	१८५	शक (जनपद)	१८४
वंश (यमक)	२३१, २३२	शकुन्तला	१९८
वक्त्र (यमक)	२३५	शक्ति (चित्रकाव्यभेद)	२४९
		शठ (नायक)	१८०

	पृष्ठाङ्कः		पृष्ठाङ्कः
पुस्त्वस्	२६८	भाण (रूपकमेद)	२१३
पुष्पिताग्रा (छन्दः)	१३७	भारत (वर्ष)	१८१, १८४
पुनरुक्ताभास (शब्दालंकार)	२५२	भारती	१८०, २२१
पुराण	३	भारत्यङ्ग	२१९
„ (लक्षण)	१४३	भार्गव	१७२
पूर्वदेश	१८४	भावकत्व	४
पृथूढक	१८४	भृगुकच्छ (जनपद)	१८४
प्रकरण (रूपकमेद)	२१३, २१४	भैरवथी (नदी)	१८४
प्रकरी (अर्थप्रकृति)	२१९	मगध (जनपद)	१८४
प्रतिनायक	१८१	मठ, मठहर (?) (जनपद)	१८४
प्रतिभान	४	मधुरा	२५४
प्ररोचना (भारतीवृत्त्यङ्ग)	२१९	मध्य (यमक)	२३२, २३५, २३९
प्रवहिका (कथामेद)	२१२	मध्यदेश	१८४
प्रवृत्ति (वेपविन्यासादि)	२२१	मध्या (नायिका)	१८१
प्रवेशक	२१९	मधु (मास)	१८५
प्रस्तावना	२१९	मन्थल्लिका (कथामेद)	२१२
प्रहणन	१२३	मलय (गिरि)	१८४
प्रहसन (रूपकमेद)	२१३	महाकाव्य	२१३, २१९
प्रहेलिका	२५१	महाचारी (नृत्त)	१५९
प्राकृत (भाषा)	२४०	महायमक	२२९
प्रागज्योतिष (जनपद)	१८४	महाराष्ट्र (जनपद)	१८४
प्रेक्ष्य (गेयकाव्य)	२२१	मही (नदी)	१८४
प्रोषितभर्तृका (नायिका)	१८१	महेन्द्र (गिरि)	१८४
प्रौढा (नायिका)	१८१	मागध (भाषा)	२४०
वर्वर (जनपद)	१८४	माधव (मास)	१८५
वाण (चित्रकाव्यप्रकार)	२४९	माधव	१५३, १८०, ३०८
वाणासुरसुता	१४३	माधवचारुदत्तादि	१८०
वाह्लीक (जनपद)	१८४	मालती	१५३, ३०८
विन्दु (अर्थप्रकृति)	२१९	माला (यमक)	२३५
वीज (अर्थप्रकृति)	२१९	माल्यशिखर (गिरि)	१८४
वृहत्कथा	२१२	माहिष्मक (जनपद)	१८४
वृहद्गृह (गिरि)	१८४	माहिष्मती	१८४
ब्रह्मोत्तर (जनपद)	१८४	मिश्रा (वृत्ति)	२२१
ब्राह्मणवाह	१८४	मुक्तक (काव्यमेद)	२१२
ब्राह्मणश्रमण	६०	मुख (यमक)	२२९, २३०
भगवदादि (ग्रहस्थमान)	२१७	मुग्धा (नायिका)	१८१
भरत (जाति)	२२१	मुद्गरक	१८४
भरतप्रसिद्ध (वृत्ति)	१८७	मुरजबन्ध (चित्रकाव्यमेद)	२४७
भरद्वाज (कुलोत्तस)	३५२	मुरल (जनपद)	१८४

XII

संकेते निर्दिष्टानां ग्रन्थानामकाराद्यनुक्रमः ।

	पृष्ठाङ्कः		पृष्ठाङ्कः
अनङ्गव्रती (मन्थल्लिका)	२१२	बालरामायण	२१९
अभिज्ञानशकुन्तला	२१२	बृहत्कथा	२१४
अर्जुनचरित	१९०	भट्टिकाव्य	१२२
अर्थशास्त्र	१५७	भामहविवरण	२०१
आयुर्वेद	५	मधुमथनविजय	७३
उदात्तराघव	१८२	मयूरमार्जार (निदर्शन)	२१२
ऋग्वेद	१०१	महाभारत	१९४
कामशास्त्र	५, १२३	मालतीमाधव	१८०
कादम्बरी	१७८, २११	मुनिसूत्र (भरतमुनि)	४७
काव्यकौतुक	५५	मूलदेवचरित	२१४
,, (तट्टुत्ति)	५५	मृच्छकटिक	१८०
काव्यादर्श (नामक का. प्र. सं.)	३५२	यजुः (वेद)	१०१
कुट्टनीमत	२१२	रतिप्रलाप (रघुवंश स० ८)	५०
कुमारसम्भव	१८२, २११	रत्नपरीक्षा	५
गीता	५	रत्नावली	५०, ७९
गोरोचनो (मन्थल्लिका)	२१२	राघवानन्द (नाटक)	७८
गोविन्द (आख्यान)	२१२	रामायण	१५१, १८२, १९५
चन्द्रचूडचरित	३४१	लीलावती	२११
चाणक्यादि	५	वात्स्यायन (कामशास्त्र)	१२३
चेटक (प्रवहिका)	२१२	वासवदत्ता (चम्पू)	२१२
ज्योति शास्त्र	५	विषमबाणलीला	१७२, १७३
तट्टुत्ति (काव्यकौतुकवृत्ति)	५	वेणीसंहार	८०, १५३
तर्क	५	वेद	१५१
तापसवत्सराज (नाटक)	१७८	वेदवाक्य	७
दण्डनीति	१५७	वृत्ति (अभिनवगुप्तकृता काव्यकौतुकवृत्ति)	५५
दर्शपौर्णमासप्रकरण	१०१	शूद्रक (परिकथा)	२११
धनुर्वेद	५	सप्तशतक	२१२
धातुवाद	५	साम (वेद)	१०१
नवसाहस्राङ्क	३२५	सामयजुर्ऋग्वेद	१०१
नागानन्द	२१३	सेतुबन्ध	२१३
पञ्चतन्त्र	२१२	हयग्रीववध	२१३
पञ्चबाणलीलाकथा	१३६	हरिविजय	१७८, ३२२
पुराण	३	हर्षचरित	२११

	पृष्ठाङ्कः		पृष्ठाङ्कः
अतहदा (नदी)	१८४	सहस्य	१८५
आन्य	२१७	सहद्वय	४
आदूलविक्रीडितादि (छन्दः)	२१३	सह्य (गिरि)	१८४
शास्त्र (लक्षण)	३	सात्त्वती (वृत्तिभेद)	१८०
शिक्षा (यमकभेद)	२३५	सात्त्विक (भाव)	५५
शिव	१५९	सागरिका	१९९, २१९
शिवा-सुता (उपा)	१४३	सिंहल (जनपद)	१८४
शिशिर	१८५	सिन्धु (नदी)	१८४
शुक्र	१८५	सीता	१४४
शुचि	१८५	सुग्रीव	२७७
शूद्रकादिवत् (परिकथा)	२११	सुग्रह (जनपद)	१८४
शूरसेन्यादिभाषा	२१९	सुराष्ट्र („)	१८४
शूल (चित्रकाव्यभेद)	२४९	सुरोदक (समुद्र)	१८४
शोण (नद)	१८४	[? सुह] (जनपद)	१८४
शौरसेनी (भाषा)	२४०	सूर्पारक („)	१८४
श्रव्य	२०३	सैन्धव (उत्पाद)	१८४
श्रावण	१८५	सौदामिनी	२१८
श्रीगादितादि (गेयप्रेक्ष्यकाव्यप्रकार)	२२१	सौम्य (द्वीप)	१८४
श्रीपर्वत	१८४	सौवीर (उत्पाद)	१८४
श्लोकावृत्ति (यमक)	२३७	स्वधरादि (छन्दः)	२१३
श्वभ्रवनी (नदी)	१८४	स्रोतोञ्जन (उत्पाद)	१८४
संस्कृत (भाषा)	२४०	स्वस्तिक (चित्रकाव्यभेद)	२४९
सकलकथा (कथाभेद)	२११	स्वस्त्री (नायिका)	१८१
सदृक (रूपकभेद)	२१३	स्वाधीनपतिका („)	१८१
सत्यभामा	१७८	हयग्रीव	१७८
सन्दंश (यमकभेद)	२२९, २३०	हर (?) (जनपद)	१८४
सदृष्टक (यमकभेद)	२३०, २३५	हरहूर (?) जनपद	१८४
सन्दानितक (काव्यभेद)	२१२	हरिणी	१३६
सप्तद्वीप	१८३	हरिवर्ष	१८४
समवकार (रूपकभेद)	२१३	हरि	१७८
समन्त (यमकभेद)	२३१, २३२, २३७	हर्ष	२११
समुद्रक (यमकभेद)	२२९, २३०, २३५	हल (चित्रकाव्यभेद)	२४९
समुद्र	१८४	हिडिम्बा (नदी)	१८४
समुद्रदत्त	२१४	हिमवत् (गिरि)	१८४
सरल (उत्पाद)	१८४	हिमालय (गिरि)	१८४
सरस्वती (नदी)	१८४	हूण (जनपद)	१८४
सर्वाङ्गना (वेद्या)	१८१	हूर (?) („)	१८४
सर्वलोभक (चित्रकाव्यभेद)	२४८	हेमन्त	१८५, २५४
सहस्र	१८५	हेमन्त	१८५

	पृष्ठाङ्कः		पृष्ठाङ्कः
चामनादि	१९६, २२६	वैयाकरण	८, २९५
चामनीया	२९६	वैशेषिक	१५
चाल्मीकि (see मुनि)	६७, १९५	व्यक्तिविवेककार	३७
चात्स्यायनादि	५	व्यास	१९५
विशाखिलादि	५	शङ्खुक	४१, ४३
चृत्तिकार	२६२	शब्दालङ्कारैकान्तवादिन्	११०
चृत्तिकृद्	२६, २९२	श्रीहर्ष	२१९

संकेते निर्दिष्टानां वादिनां ग्रन्थकृतां च अकाराद्यनुक्रमः

पृष्ठाङ्कः		पृष्ठाङ्कः	
अद्यतन	२७४, २९६	नायक (भट्ट)	३, ३६
अनुमानवादिन्	१०७	नैयायिकादि	२६
अन्य ८, ५४, ५९, २३१, २३५, २६८, २९६, २९७		पल्लव	३२५
अन्विताभिधानवादिन्	९६, ९८, १०१	प्रभाकर	११, २६
अभिनवगुप्त	४७, ५५	प्राभाकर	९८
अभिहितान्वयवादिन्	११	वौद्ध	१५
अमरक	२१२	भट्ट	११, १५
अलङ्कारकार	३६	भट्टकुमारिल	१६
आचार्यभर्तृमित्र	१६	भट्टतोत	४३, ५५
आनन्दवर्धन	१३६	भट्टनायक	३, ३६
उद्भट ३६, १११, १७५, २०१, २४२, २४३, २४४, २४६, २७२, २७९, ३१७, ३२०, ३४२		भट्टमुकुलादि	१८
कपिलमुनि	२७४	भट्टोद्भट	१७५, २०१, ३४२
कापिल	४९	भरत	३४, ८०, २०५
काव्यप्रकाशकार	२४५	(see मुनि)	
(see ग्रन्थकृत् & कार)		भर्तृमित्र (आचार्य)	१६
काहल	२१३	भामह	२०, ३६, ११०, २०३, २८८, ३२०,
कुत्तुक	१३५		३३४
कुन्तक	१५२	भाष्यकार (पतञ्जलि)	१२५, २६२
कुमारिल (भट्ट)	१६	भोजराज	३३५
केचित् ५९, २०१, २०४, २२८, २३१, २४२, २५१, २६२, २७८		मम (सोमेश्वर)	१३१
केनचित्	२६	मीमांसक	१८, १००
कैश्चित्	३०२	मीमांसकादि	७
ग्रन्थकार (काव्यप्रकाशकार)	२९३	मुनि (see भरत)	४३, ५१, ५२, ५६, १५८
ग्रन्थकृत् (,,)	२३५		२१३, २२५
चन्द्रिकाकार	५५	मुनि (वाल्मीकि)	१९५
चिरन्तन	३४३	मुरारि	२८७
जैमिनि	९९, १४०	मुकुलादि (भट्ट)	१८
तात्पर्यवादिन्	९८	यायावरीय	२२४
तिलक	२९५	रत्नाकर	३२२
तोत (भट्ट)	४३, ५५	रुद्रट ३६, १५२, १५७, २३४, २८५, २९०, ३००, ३११, ३१२, ३१६, ३१९	
टण्डिन्	२०५	लोहट	२३६
टण्डिप्रभृति	२८५	लोहटादि	४१
घनिक	५५	चक्रोक्तिजीवितकार	३६
ध्वनिकार	३६, १८९	वयम् (सोमेश्वर)	१४४
ध्वनिकारादि	३५२	वाक्यतिपाद	२७७
		वामन	३६, १४५, २०५, २७७, ३०५

ADDITIONS AND CORRECTIONS

INTRODUCTION

Page	Line	
3	24	Read प्रतिरियं for प्रतिरियं
6	7	Read A and B and C mss. for A and B mss.
9	28	Read Mānikyacandra for Mānikycandra.

TEXT

Page	line	Read	नार्यो	for	नार्यो
५	13		निवदुं शक्यम् ।		निवदुं । शक्यम्
	18	„	°प्राप्तकालयोः	„	°प्राप्त कालयोः
९	24	„	°त्वादे	„	°त्वादे
१६	12	„	°भर्तृमित्रेण	„	°भर्तृमित्रेण
	29	„	इति	„	इमिति
१८	20	„	यत्र नेति	„	यत्रानेति
१९	21	„	आयुर्धृतम्	„	आयुर्धृतम्
२२	14	„	मत्याश्रित°	„	मत्याश्रित°
२३	20	„	°स्तद्व्यञ्जक.	„	°स्तद्व्यञ्जकः
३०	27	„	सकलभोग्यत्व°	„	सकलभोग्यत्व°
४५	28	„	दूराद्	„	राद्
४८	24	„	°होक्कघनशोक°	„	°कघमशोक°
४९	11	„	निद्रां	„	निद्रा
६०	29	„	अलम्°	„	अलम्°
६१	13	„	च ।	„	चा
८८	29	„	°व्यापारस्य	„	°व्यापारस्य
९२	21	„	वाच्यो ध्वनि°	„	वाच्योर्ध्वनि°
९३	13	„	मुग्धेऽर्थ°	„	मुग्धेऽर्थ
९५	15	„	प्रयेण	„	प्रयेण
१०१	6	„	°तिप्रिय°	„	°तिप्रिय°
११९	27	„	°नृत्त गोप°	„	°नृत्तगोप°
१२०	27	„	शोभ्या	„	शोभ्या
१५०	18	„	निर्गुह°	„	निर्गुह°
१६२	20	„	पुंस्यञ्जने	„	पुंस्यञ्जने
१६८	२९	„	°शुनरक्ष	„	°शुनरक्ष
१७२	16	„	नम्पन°	„	नम्पन°
१७३	30	„	°कटिहोम	„	°कटिहोम
१८४	8	„	°धोतोअन°	„	°धोतोअन°
	२४	„	प्रयोग	„	प्रयोग
	२७	„		„	

संकेतावतरणानां संपादकेन समुपलब्धानां मूलग्रन्थानामकाराद्यनुक्रमः ।

पृष्ठाङ्कः

पृष्ठाङ्कः

अनर्घराघव	१४५, २७४, २७७
अभिधावृत्तिमानुका	१५, २२
अभिनवभारती	४१, ४४, २२१
अभिज्ञानशाकुन्तल	१४९, १९८
अमरकोश	२८८
अमरशतक	९, ४९, ११३, १८०, ३२३
अलङ्कारसर्वस्व	२८७
उद्भटकाव्यालङ्कारसारसंग्रह	८६, २२५, २६५, २९१, ३४२
औचित्यविचारचर्चा	१७३, १८६
काठकसंहिता	१०१
कादम्बरी	१३०
काव्यमीमांसा	१७९, १८३, १८४, १८५, १८६
काव्यादर्श (दण्डिन्)	२९, १५३, १७४, २०२, २४९, २५०, २५५, २६४, २६६, २६८, २७४, ३१६
किरातार्जुनीय	१५४, १५५, २५०, २७१
कुमारसंभव	२८, २९, ५६, ५७, ८८, १४३, १५४, २०५, २६६, २८५, २९६, ३०२, ३०३, ३०६, ३०८, ३१६
कुट्टनीमत	२६६
तंत्रवार्तिक	१६, १००, १०१
दशरूपक	१८०, २१८, २१९, २२१
„ (घनिक)	५५
देवीशतक	२३६, २४०
द्रोणपर्व (महाभारत)	२५३
ध्वन्यालोक	१, १०, ६६, ७९, ८३, १०३, १९६, २०४
नवसाहस्राक्षचरित	२६५, ३२५
नागानन्द	१३८, १९०, २१९
नाट्यशास्त्र	४०, ५१, ५२, १५९, १८०, १८१, १९५, २०५, २१३, २१४, २१५, २१६, २१७, २१८, २२१, २२५
पद्मप्राभृतक (चतुर्भागी)	२०८
पाणिनीयाष्टाध्यायी	२२६
पाणिनीयशिक्षा	२८
पातञ्जलमहाभाष्य	१३
प्रियदर्शिका	२१९

चालरामायण (नाटक)	१२५, १४८, २१९, २८०, ३२२, ३५१
ब्रह्माण्डपुराण	३
बिह्मणकाव्य	३०६
भल्लटगतक	१९९, ३५०
भट्टिकाव्य	२६६
भर्तृहरिवैराग्यशतक	२०४, २०५
भामहकाव्यालङ्कार	२०३, २८८, ३२०, ३३४
महावीरचरित	२१९, २२०
मानवश्रौतसूत्र	१०१
मालतीमाधव	२८
मीमांसादर्शन	९९, १००
मेघदूत	९३, १५४, २००
रघुवंश	१०१, ११९, १२६, १४९, १५१, १६४, २०६, २१९, २२७, २५५, २८८, ३०४, ३०५, ३०८, ३१७, ३२९, ३५१
रत्नावली	४२, १९८, १९९, २१९, २२०
रामायण	६७
रुद्रटकाव्यालङ्कार	११३, १३३, १७२, १८३, २२३, २३४, २३८, २४०, २४९, २५०, २८८, २९८, ३१२, ३३१
वक्रोक्तिजीवित	१३५, १५२, ३०२
वामनकाव्यालङ्कारसूत्र	१२३, २०५, २०७, २२७
विक्रमोर्वशीय	११६, १७३
विद्वशालभञ्जिका	१३१, १८६, २८५, ३३९
वेणीसंहार	७९, १३०, १३८, २०३, २१८
व्यक्तिविवेक	१२१, १२५, १३१, १५१, १५४, ३०२, ३५१
शिशुपालवध	१६, ११६, १४९, १५३, १५४, १५८, १६७, १७९, २४९, २९९, ३५०, ३५१
श्लोकवार्तिक	२, ९७, १०७
सुभाषितावली	७९, १४२, १७७, १९९, २२४, २२८, २४२, ३०३, ३२१, ३२६
सूर्यशतक	१३१
हर्षचरित	३५०

Page	line	Read	°क्रान्तर्तुलिङ्गं	fol	°क्रान्तर्तुलिङ्गं
१८६	15		°मवश्यमङ्गी°		°मवश्यमङ्गी°
१९४	19	"	°अलंकार्यत्वाभावात्	"	अलंकार्यत्वाभावात्
१९७	24	"	°विषयभोजः	"	°विषयभोजः
२०४	14	"	दुःमाः	"	दुःमाः
२०७	24	"	दृश्यसे	"	दृश्यसे
२०८	19	"	°श्रयेण [न] दीर्घ°	"	°श्रयेण दीर्घ°
२१२	14	"	उत्सृष्टिकाङ्क्ष	"	°उत्सृष्टिका-अङ्क्ष
२१३	13	"	अङ्क्षान्त°	"	अङ्क्षान्त°
२१८	27	"	सोऽवलम्ब°	"	साऽवलम्ब°
२१९	17	"	स्त्रीगीतवृत्तयुता	"	स्त्रीगीतवृत्तयुता
२२१	12	"	तृतीययोरावृत्तौ	"	योरावृत्तौ
२३६	23	"	उपक्षिणोति	"	उपक्षिणो
२३७	13	"	°वच्यो. । कृन्त°	"	°वच्योः कृन्त°
२४१	15	"	यदाऽस्माकं	"	यदाऽस्माकं
२४४	16	"	पूर्णोपमाया	"	पूर्णोपमाया
२४५	28	"	विरूपा°	"	त्रिरूपा°
२४७	17	"	सा-मा-मा	"	सा-मा-म
२५३	6	"	°नन्वयोऽपेक्षास°	"	°नन्वयोऽपेक्षा ससंदेहा°
	11	"	विरोधयुक्	"	विरोधयुक्
	14	"	°नुमानत.	"	°नुमानत.
	21	"	प्रथम	"	प्रथम
२८१	27	"	भावस्तस्यैव	"	भावस्तस्यैव
३०९	16	"	°भिधायकस्य	"	°भिधेयकस्य
३२०	23	"	सरोभिः	"	साराभिः
३२१	23	"	प्रश्नप्रतिवचनयोः	"	प्रतिवचनयोः
३३१	16	"	सहस्रमुडमाला°	"	सहस्रमुडमाला°
३३५	24	"	°ज्जवासररस	"	°ज्जवासररस°
३३७	28	"	°तारापरिकर°	"	तारापरिर°
३३८	15	"	°वेक्षयो.	"	°वेक्षायोः
	17	"	कलङ्काक्ष°	"	कलङ्काक्ष°
३४९	25	"	रवौ	"	रवेः

